Alexis de Tocqueville

Eski Rejim ve Devrim

KESİT YAYINCILIK

Alexis de Tocqueville □ Eski Rejim ve Devrim

Çağdaş düşünce içinden bir KESİT

Eski Rejim ve Devrim

ALEXIS DE TOCQUEVILLE 1805'te Paris'te doğdu, 1859'da Cannes'da veremden öldü. Hukuk eğitimi görmekle birlikte, öğrencilik yıllarından başlayarak siyasete büyük bir ilgi duydu. Sosyolojinin henüz bir bilim olarak ortaya çıkmadığı bir dönemde, gerçek bir sosyolog yaklaşımıyla toplumsal sorunlara, özellikle de toplumun demokratik yönetimi sorununa kafa yordu. Başlıca iki büyük yapıtta, *Amerika'daki Demokrasiye Dair* ile başyapıtı sayılan *Eski Rejim ve Devrim*'de geliştirdiği düşünceler, Tocqueville'i -Karl Marx'la birlikte- modern toplumun ve modern siyaset biliminin öncü düşünürü yapmaya yetmiştir. Aktif siyasal yaşamı, onu, kısa bir süre için bile olsa, Dışişleri bakanlığına kadar yükseltmiş, ancak Fransa'nın çok kargaşalı bir dönemindeki bu kariyer, hiçbir şekilde kitaplarında ortaya koyduğu görüş ve ilkelerin dışına düşmemiştir.

Not: Bu yapıt hakkında,
Cumhuriyet kitap eki'nin 30 Kasım 95
tarihli 302 sayısında çok önemli
açıklayıcı notları var.

Alexis de Tocqueville

Eski Rejim ve Devrim

TÜRKÇESİ
Turhan Ilgaz

KESİT YAYINCILIK

Eski Rejim ve Devrim
(L'ancien régime et la Révolution)
Alexis de Tocqueville
Türkçesi: Turhan Ilgaz

Türkçe © Kesit Yayıncılık, 1995
Bu çevirinin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında,
yayıncısının yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.

Kesit Yayıncılık ve Matbaacılık Ltd. Şti.
Teşvikiye Caddesi 71 K.6
80200 Teşvikiye İstanbul
Tel: (0-212) 260 33 67 Fax: (0-212) 260 37 81

Ofset hazırlığı Kesit Yayıncılık'ta yapılmış,
Umut Matbaacılık'ta basılmıştır.

Bu kitabın hazırlanmasındaki katkıları dolayısıyla
İstanbul Fransız Kültür Merkezi'ne teşekkür ederiz.

ISBN 975-8008-07-2

İÇİNDEKİLER

M.A. Kılıçbay'ın sunuşu: "En Gerçekçi Senaryo" 9

Çevirmenin Birkaç Notu 17

Kronoloji 19

ESKİ REJİM VE DEVRİM

ÖNSÖZ 27

BİRİNCİ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM: *Devrime ve doğuşuna ilişkin çelişik yargılar* 39

II. BÖLÜM: *Devrim'in temel ve nihai hedefinin sanıldığı gibi dinsel erki yoketmek ve siyasal erki çileden çıkarmak olmadığına dair* 44

III. BÖLÜM: *Fransız ihtilâli dinsel ihtilâller gibi işleyen bir siyasal ihtilâle nasıl ve neden dönüştü* 49

IV. BÖLÜM: *Hemen hemen tüm Avrupa tastamam aynı kurumlara nasıl sahip olmuştu ve bu kurumlar nasıl her yerde çöküyordu .* 53

V. BÖLÜM: *Fransız ihtilâlinin özgün işi neydi* 58

İKİNCİ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM: *Fransa'daki feodal haklar neden bütün başka yerlerdekilere kıyasla halk için dayanılmaz hale gelmişlerdi* 63

II. BÖLÜM: *Merkezî yönetimin, söylendiği gibi Devrim'in ya da İmparatorluğun edimi değil eski rejimin bir kurumu olduğuna dair.* 74

III. BÖLÜM: *Bugün idarî vesayet diye adlandırılan şey neden bir eski rejim kurumuydu* 85

IV. BÖLÜM: *İdarî yargı ve memur güvencesinin eski rejimin kurumları olduğuna dair* 95

V. BÖLÜM: *Merkezileşme böylece eskinin erkleri arasına nasıl sızabilmiş ve onları tahrip etmeksizin onların yerini alabilmişti* 100

VI. BÖLÜM: *Eski rejim altındaki idarî örflere dair* 104

VII. BÖLÜM: *Fransa neden Avrupa'nın bütün ülkeleri arasında başkentin esasen taşraya karşı en fazla üstünlük sağlamış ve bütün imparatorluğu en iyi şekilde kendisine bağlamış olduğu ülkeydi* 115

VIII. BÖLÜM: *Fransa'nın, insanların kendi aralarında en fazla benzeşir hale geldikleri ülke olduğuna dair* 121

IX. BÖLÜM: *Onca benzeşir durumdaki bu insanlar neden, birbirlerine yabancı ve ilgisiz küçük gruplar halinde yaşadıkları zamankinden bile daha çok ayrılmış durumdaydılar* 126

X. BÖLÜM: *Siyasal özgürlüğün tahribi ve sınıfların ayrışması nasıl eski rejimin ölümüne yol açan bütün hastalıkların da nedeni oldu* 142

XI. BÖLÜM: *Eski rejimde varolan özgürlük alanı ve bunun Devrim üzerindeki etkisine dair* 154

XII. BÖLÜM: *Fransız köylüsünün XVIII. yüzyıldaki durumu, uygarlığın gösterdiği gelişmelere rağmen neden kimi zaman XIII. yüzyıldakinden de daha kötüydü* 167

ÜÇÜNCÜ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM: *Edebiyatçıların XVIII. yüzyılın ortalarına doğru ülkenin başlıca siyaset adamları haline nasıl geldikleri ve bunun etkilerine dair* 187

II. BÖLÜM: *XVIII. yüzyılın Fransızlarında dinsizlik genel ve egemen bir tutku haline nasıl gelebilmişti ve bunun Devrim'in kimliği üzerinde ne türden etkileri olmuştu* 198

III. BÖLÜM: *Fransızlar özgürlükleri talep etmezden önce neden reformları istediler* 207

IV. BÖLÜM: *XVI. Louis'nin saltanat yıllarının eski monarşinin en varsıl dönemi olduğuna ve bizatihi bu varsıllığın Devrim'i nasıl çabuklaştırdığına dair* 220

V. BÖLÜM: *Halk rahatlatılmak istenirken nasıl ayaklandırıldı* 231

VI. BÖLÜM: *Yönetimin halkın devrimci eğitimini tamamlamasına yardım eden bazı uygulamalarına dair* 240

VII. BÖLÜM: *Büyük bir idarî devrim siyasal devrimi nasıl öncelemişti ve bunun ne gibi sonuçları oldu* 245

VIII. BÖLÜM: *Devrim, kendisine öncel olan şeyin içinden kendiliğinden nasıl çıktı* 256

EK BÖLÜM: *Sınıf meclisli topraklara ve özellikle de Languedoc'a dair* 265

NOTLAR: 279

EN GERÇEKÇİ SENARYO

İnsanlık tarihinin büyük dönemeçlerinin, hem yaşanırlarken, hem de anılırlarken kalın bir efsane perdesinin arkasında gözlerden gizlenmeleri, kaçınılması çoğu zaman mümkün olmayan bir durum, adeta bir kaderdir. Çünkü bu cins dönüm noktaları neredeyse insanlığın tümü için ilgi odakları oluşturmakta ve bu nedenden ötürü de umutların ve temennilerin, sanki birer olguymuşcasına içine doldurulduğu bir kırk-ambar haline dönüşmektedirler. Bu gibi olaylar, insanların düşlerle gerçekleri, umutlarla hakikatleri, temennilerle yaşananları aynı düzleme getirdikleri kolektif efsaneler haline gelmektedirler. Tabii, yaktığını iddia ettiğinden farklılaşma telaşı içindeki dönüşüm mimarisi de bu efsanenin oluşmasına önemli katkılarda bulunmaktadır.

Ülkemizde sık sık sözü edilen ve herkesin, hakkında az buçuk birşeyler bildiğini sandığı Fransız Devrimi de bu kaderden kurtulamamış ve kitlelere daha çok efsaneye dönük kimliği ve özüyle malolmuştur. Bu durum tek başına ne vahimdir, ne de şaşırtıcı; çünkü kitleler demagoji ve masala, efsane ve düşe gerçeklerden daha yakındırlar, daha yatkınlaştırılmışlardır. Asıl vahim durum, Fransız Devrimi'ni inceleyen bilim ve sanat adamlarının çoğunun da Devrim'i bu büyülü, masalsı versiyonu içinde ele almayı tercih etmeleridir, ya da başka bir versiyonunun olabileceğini akıllarına getirmemeleridir.

Her konuda olduğu gibi, Fransız Devrimi konusunda da dünya ölçeğinde geçerlik kazanmış bir "resmî görüş" vardır. Bu "resmî görüş", ana hatları itibariyle, Fransız Devrimi'nin esas olarak Eski Rejim'den radikal ve tam bir kopuş olduğu noktasından hareket etmekte ve eski rejimi de feodal ve despot olarak nitelemektedir. Bu temel gövdenin etrafında bir dizi yan önerme yer almaktadır. Örnek olarak söylersem, eski rejim anti-kapitalist soyluların kralın şahsında cisimlendirdikleri aristokratik bir despotizmdir; köylüler feodal

sistemin ağır baskıları altında ezilmektedirler; burjuvazi hiçbir hakka sahip değildir ve bu yüzden devrimci, özgürlükçü ve liberaldir. Ve tabii bütün bu önermelerin bileşkesi olarak, burjuvazinin 1789'da eski rejimi devirirken, feodalite ve despotizmi de ortadan kaldırarak kapitalizmi ve özgürlükçü demokrasiyi kurduğu iddiası ile "resmî" model tamamlanmış olmaktadır.

Fransız Devrimi konusundaki basmakalıp "resmî" söylemi oluşturan tarihçiler, devrimin kendisini incelemek yerine, 1789'u gerçekleştirenlerin onu nasıl görmek istediklerine saplanıp kalmışlardır. Oysa her devrim, çapı ve kapsamı ne olursa olsun, her şeyden önce kendi yegâneliğini ve yıktığını iddia ettiği şeyle kökten farklılığını ideolojik düzlemde üretmek zorundadır. Zaten devrimleri birer kopuş olarak algılamamıza yol açan temel etken, onların bizatihi bir kopma olmaları değil de, inatçı bir şekilde böyle sunulmalarıdır. Yoksa bir toplumun tarihsel olarak hazır olmadığı şeyi ona dayatmak olanaksızdır. Hazır olmak ise, olacak olanın unsurlarının çoğunun zaten üretilmiş olduğu anlamına gelmektedir. 1789 Devrimi'nin kurumsallaştırdığı her şey devrim öncesinde oluşmuştur ve yerli yerindedir; yoksa ihtilâl olmazdı. 1789'un erdemi, sivil toplumdaki gelişmeyi siyasal topluma aktarmasıdır.

Öte yandan, Temmuz ihtilâli ile feodalitenin yok edilmesi düşüncesi geçersizdir; çünkü olgusal tarihin kanıtladığı üzere, feodal üretim ve toplum ilişkileri devrim öncesi Fransız hayatından çoktan silinmişlerdir; bunların yalnızca kötü ve silik birer yansımaları olan feodal haklar kalmıştır ki, zaten bunlar da kişilerin değil toprakların üstüne bindirilen haklardır. O halde 1789 feodaliteye değil, köylünün onun kalıntılarından duyduğu rahatsızlığa son vermiştir. Çünkü Fransız tarihine yakından bakılması halinde, birçok soylu toprak sahibinin çoktan kapitalist üretim ilişkilerinin oyununu oynamaya başladıkları görülecektir.

Buna karşılık, "feodalite" adı altında soyluluğun toprak mülkiyetini denetim altında tutmasına karşı çıkan köylülük, temel refleks olarak anti-kapitalisttir. Yani, 1789 Fransız köylülüğü, ürettiği malların fiyatlarının piyasada oluşması

düşüncesinden nefret etmekte, bugünkü terminolojiyle, devletin "destekleme fiyatları" uygulamasını istemektedir. O halde Fransız Devrimi'nin köylü cephesinin anti-feodal olması bir efsaneden ibarettir. Çünkü ortada ne feodalite vardır, ne de köylülerin kapitalizme giden yolunu tıkayan soylular; üstelik kapitalistleşen soyluların karşısında, köylüler Ortaçağ düzeninin sürmesinden yanadırlar.

Fransız Devrimi'ni "burjuva devrimi" olarak nitelemek güçtür; çünkü "burjuvazi"den değil "burjuvaziler"den söz etmek gerekir. Örnek olmak üzere kısaca belirtirsem, büyük sanayi burjuvazisinin tamamen kapitalizmden yana olmasına karşılık, kentlerdeki orta tüccar ve esnaf, tıpkı köylüler gibi, fiyatların devlet tarafından belirlendiği anti-kapitalist bir düzenden yanadırlar. Öte yandan, "burjuvazi" genel nitelemesi içinde yer alan entelektüeller de tamamen soyut ve felsefî taleplerde bulunmaktadırlar. bunların yanı sıra, burjuvazinin devrim sırasında getirdiğini söylediği her şey XVI. Louis'nin yönetiminde mevcuttur. Üstelik devrim sonrasında ortaya çıkan Devlet, XVI. Louis'ninkinden daha despottur. Zavallı kral Louis'nin *"Royauté"*si, muhteşem Bonaparte'ın *"Empire"*inin yanında nedir ki?

Fransız Devrimi soyluluğu değil, toplumdaki soyluluk düşüncesini ve idealini yıkmıştır; ama bunun da zamanı gelmişti. Çünkü soyluluk, Ortaçağ kavrayışı içinde, gücünü Devlet'ten almayan, kaynağı bizzat kendinde olan bir statüdür ve bu niteliğinden ötürü özgürlük küresinin tümünü oluşturur. Fransızlar Ortaçağ'dan 1789'a kadarki tarihleri boyunca, başka sınıf ve tabakaların da bu özgürlük küresine soylu olmaya gerek kalmadan katılacakları bir statü genişlemesi yaşamışlardır. Demek ki, devrim gelip çattığında, soyluluk *anakronik* bir sınıftır, çünkü özgürlüğün atıf noktası, modeli olmaktan çoktan çıkmıştır. Feodalite çoktan yok olduğu için toplumsal ve ekonomik kaynağı yoktur, özgürlüğün belirleyicisi ve tanımlayıcısı olmaktan çoktan çıkmıştır ve nihayet Devlet, onun patronu olmaktan çoktan uzaklaşmıştır; çünkü Fransa devletini oluşturmak zorunda olan ve varlık nedenleri buna dayalı olan krallar, aristokrasiyi, ülkenin (devletin değil!) sahibi olmaktan memuru

olma noktasına indirmişlerdir, ama 1789 yaklaştığında, burjuvazi onun bu son ayrıcalığını da elinden almış durumdadır. Yani, 1789 Fransası'nın kimliğini belirleme noktasında soyluluk gibi bir kuruma ihtiyacı yoktur.

Fransa'nın ruhbana da ihtiyacı kalmamıştır. Ortaçağ'da devletin, ekonominin ve siyasetin atomize olması karşısında, ortada yegâne örgütlü güç olarak Kilise kalmıştı. Fakat XIII. yüzyıldan başlayıp XVI. yüzyılda tamamlanan Fransa krallığının oluşma ve pekişme süreci içinde, Kilise gereksiz bir yapı haline dönüşmüştür. Devrim bu olguyu sadece teyit etmiştir.

Bütün bunları öğrenmek için ciltler devirmek gerekmiyor. Ülkemizde hemen hiç tanınmayan büyük Fransız tarihçi ve düşünürü Alexis de Tocqueville'in *Eski Rejim ve Devrim* (1856) adlı kitabının okunması ve üstüne bazı yeni bilgilerin eklenmesi yeterlidir.

Belki kaba bir anlatım olacak ama, geçmişe ancak senaryo biçiminde yaklaşmak mümkündür; yani, elimizde öncelikle bir soru ya da sorular dizgesi bulunmalıdır ve bunları olaylara bindirerek cevaplamamız gerekir. Bu da ortaya bir kurgu projesi çıkartmaktadır. Kurgunun senkronunun iyi yapılması halinde, senaryo da iyi olacaktır. Bu açıdan, Tocqueville'in eseri bana göre en iyi Fransız Devrimi senaryosudur, çünkü irili ufaklı tüm aktörler, figüranlar, çevre, zaman akışı ve konu, her şey birbirine tam bağlanmış ve uyarlanmıştır.

Normandiyalı soylu bir aileden gelen ve tam adı Alexis-Charles-Henri Clérel de Tocqueville olan yazarımız, kısaca Alexis de Tocqueville olarak tanınmaktadır. 1805'te Paris'te doğup 1859'da Cannes'da ölen bu ünlü yazarın büyük dedesi, fazlasıyla tanınmış iktisatçı ve devlet adamı Chrétien de Malesherbes'tir. Tocqueville, Fransız yönetim aygıtı içinde önemli mevkiler işgal etmiş ve siyasetle yakından ilgilenmiş olmakla birlikte, ününü esas itibariyle iki kitap sayesinde sağlamıştır. Bunlardan ilki olan *De la Démocratie en Amérique (Amerika'daki Demokrasiye Dair)*, Avrupa'nın o zamana kadar Amerikan toplumuna ilişkin olarak oluştur-

duğu yargıları tersine çevirerek, ne yaman bir siyaset bilimcisiyle karşı karşıya olduğumuzu ortaya koymuştur. Eski kıtanın klasik ve iyice yerleşik anlayışına göre, Amerika Avrupa'nın çocukluğudur, yani gelişince (ileride) Avrupa gibi olacaktır. Bu görüş, yaşlı kıtanın kendisini hiçbir zaman kurtaramadığı, tüm dünya tarihinin onun modeline göre geliştiği kabulüne dayalı çizgisel bir anlıyıştır. Oysa Tocqueville, o zaman için inanılmaz gibi görünen bir uzgörüşlülükle, bunun tamamen tersini, Amerika'nın Avrupa'nın geleceği olduğunu, yani Avrupa'nın ileride Amerika gibi olacağını ileri sürmüştür. *Fast food* dükkânlarının o mutfak zarafetleriyle ünlü kentlerinde de açıldığını gören Parisliler, atalarından biri olan Tocqueville'i herhalde anıyorlardır.

Tocqueville'in asıl önemli kitabı olan *Eski Rejim ve Devrim*, yazıldığı tarih akılda tutulacak olursa, çözümlemelerinin berraklığı ve alışılmamışlığıyla insanı gerçek anlamda çarpmaktadır. Tocqueville'e göre devrim, her şeyden önce bir kopuş değil bir sürekliliği temsil etmektedir; çünkü devrimin yerleştirdiği düzeni Fransız toplumu devrim öncesinde zaten oluşturmuştur, aksi takdirde öylesine bir oluşumu kabul etmesi ve özümlemesi olanaksız olurdu. Ekleyelim: insanlar alışık olduklarını severler! Yazarımıza göre, XVIII. yüzyıl Fransız toplumunu belirleyen en temel özellik, insanların fiilî düzlemde kazandıkları haklar ile, bunların kurumsal ve hukukî düzlemdeki yansımaları arasındaki uyumsuzluktur. Yani Fransa, "Avrupa'nın gerçek anlamda en demokratik ülkesi" haline gelmiş olmakla birlikte, Eski Rejim'in hayaleti hukuk düzeninde varlığını sürdürmektedir. Daha açık olmak ve Tocqueville'i yorumlamak üzere, feodal üretim ilişkileri çoktan ortadan silindiği, soylu toprak sahiplerinin çoğu kapitalist üretim ilişkilerinin içine girdiği halde, feodal hukuk hâlâ sürmektedir. Kralın iktidarını sınırlayan birçok yapı ve kurum oluştuğu halde, kralın iktidarının mutlaklığına ilişkin hükümler, işlerlikleri kalmadığı halde korunmaktadırlar. Demek ki, devrim yeni bir Fransa yaratmamış, o zamana kadar zaten ortaya çıkmış olan kurumları düzenlemiş ve bunlara uygun bir hukuk

düzeni getirmiştir.

Tocqueville'e göre, Fransızlar açısından feodal hakların bu kadar çekilmez olmalarının nedeni bunların ağırlığı değildir, çünkü bu konuda, yani feodalitenin tasfiyesi konusunda Avrupa'da en ileri gitmiş ülke Fransa'dır; öteki ülkelerdeki durum çok daha ağırdır. Asıl neden, Fransız köylüsünün senyöründen çoktan bağımsızlaşmış, yani serflikten kurtulmuş olmasıdır. Böylece fiilî tabanından yoksun kalan feodal haklar, bir kurum olmaktan çıkarak tam anlamıyla bir haksızlık haline dönüşmüşlerdir. Yani Fransız Devrimi, çoğu zaman ve bilgisizce iddia edildiği gibi feodaliteye son vermemiş, varolmayan bir şeyin haksızlık küresine intikal etmiş olan kalıntılarını ortadan kaldırmıştır. Zaten feodalite kurumsal ve toplumsal düzlemde varolsaydı, devrimin kadroları da ortaya çıkamazlardı.

Ve bu noktada hemen şu soru öne çıkmaktadır: neden öteki Avrupa ülkelerinde anti-feodal devrimler gerçekleşmemiştir? Özellikle de, ikinci serfleştirmeden sonra ağır bir sömürünün kıskacı altına girmiş olan Doğu Avrupa ülkelerinde? Ve neden bu ülkelerin siyasal devrimleri, onların feodalitelerinin de kadük hale gelmiş olduğu XX. yüzyılı beklemiştir? Cevap: devrimin olabilmesi için, feodalitenin dayanaklarını kaybetmiş olması, yani tarih sahnesinden çekilmiş olması gerekir. Tocqueville, Fransa'da artık izi bile kalmayan feodaliteye karşılık, soyluların sınıf alâmeti olarak korumaya çalıştıkları feodal haklar arasındaki çarpık ilişkiyi çok güzel ifade etmektedir: "Fransızlar, bu hakların onlarda uyandırdığı kölelik duygusuna tahammül edemeyecek kadar özgürdürler"!

Tocqueville'in ikinci vurgusu, devrimin bizzat kurduğunu iddia ettiği merkezî yönetim aygıtının ve kurumların da Eski Rejim zamanında esasen oluştukları saptamasıdır. Ve yazarımız dikkatli bir şekilde okunduğunda, devrimin esas nedenlerinden birinin bu olguya bağlandığı görülecektir. Çünkü Fransız devletinin ortaya çıkması, yerel özgürlükleri yıkabilme ve yok edebilme gücünün işlevinde gerçekleşmiştir. Bu ise, toplumun siyasal yetkiye sahip tabakası olan soyluluğun tasfiye edilmesi ve iktidarın

merkezileşmesi demektir. Yani Fransa, ancak merkezî iktidarın güçlendirilmesi programı içinde ortaya çıkabilirdi ve öyle olmuştur. Bu merkezileşme siyasal eliti yok ederken, XVIII. yüzyılda adına *"les philosophes"* denilen Fransız entelektüellerini yegâne siyaset oluşturucu unsur haline getirmiştir. İktidarın kullanımına ortak olmayan bu kimselerin halka ulaşan yegâne kanaat odakları olarak kalmaları, Fransız Devrimi'nin neden bu kadar geniş çaplı bir fikirler manzumesi haline geldiğini açıklamaktadır. Tocqueville, devrimin mayalanmasının yalnızca entelektüel düzeyde olmasından ötürü, onun tüm siyasal devrimlerden farklılaşarak dinsel devrimlere yaklaştığının altını çizmektedir; yani, bir inanç devrimi!

Böylece Büyük Devrim Fransa'yla sınırlı kalmamış, bütün dünyaya bir idealler ve ütopyalar bütünü olarak yayılmıştır; çünkü entelektüel karakteri, onun tek bir ülkeyle sınırlı kalmasını olanaksızlaştırmaktadır. Bu noktada, yazara şöyle bir soru sorulabilir: pekâlâ, devrim hakkındaki yanlış imgeler nereden kaynaklanıyor? Tocqueville buna herhalde, "bizzat devrimden" diye cevap verirdi; çünkü Fransız Devrimi ayakta kalabilmek için, kendi farklılığını kanıtlamak ve bir *devri sabık* yaratmak durumundaydı. Kendinden öncesine ilişkin anlatıları, kendi öncesinin öyle olduğunu değil, tersine, öyle gösterilmek istendiğini ortaya çıkartır.

Bu sınırlı mekânda, bu keskin ve çağının (hattâ çağımızın) önündeki düşünürün Devrim hakkındaki çarpıcı irdelemelerinin tümünü sergilemek, ne yazık ki, olanaksızdır. Ama birkaç işareti gündeme getirmekten, kendimi gene de alakoyamıyorum. Tocqueville, Fransız Devrimi'nin en önemli veçhelerinden birini, onun Kilise'ye karşı olan radikal tutumunda yakalamaktadır, ama Fransızların büyük bölümünün, devrim öncesinde de dine karşı hasmane bir tavır içinde olduklarını da belirtmektedir. Fransız Devrimi'nin iyi vurgulanmayan yanlarının başında, onun *laisite* cephesindeki eseri gelmektedir. Bugün dünyanın gerçek anlamda tek laik ülkesi Fransa'dır ve bu, Büyük Devrim'in en büyük armağanıdır; çünkü dünyadaki bütün ülkeler, kendi *laisitelerini* ancak bu kıstasa atfen oluşturabilmektedirler.

Tocqueville'in bu vurgusu, Fransız Devrimi üzerine lâf edenlerce, nedense geçiştirilmektedir.

Yazarımız, XVI. Louis döneminin Eski Rejim'in en müreffeh dönemini oluşturduğunu ve bizatihi bu refahın devrimi çabuklaştırdığını söylemektedir. Çünkü insanlar, ancak önlerindeki ufuk açık olduğunda huzursuzlanmakta ve maddi refah ile hukuk sistemi arasındaki uyumsuzluklardan rahatsızlık duymaktadırlar.

Tocqueville önemlidir; çünkü özellikle ülkemizde olmak üzere, Fransız Devrimi'ne ilişkin irdelemeler genellikle çok basit, sıradan ve belki de şaşırtıcı gelecek ama, kökten yanlış önermelerin ötesine pek geçememektedir. Bir toplumun kaderinin bir Bastille baskınıyla değişebileceğine, feodalite gibi oluşumu bile yüzlerce yıl sürmüş ve çok uzun süre insanların her şeyini derinlemesine etkilemiş sosyo-ekonomik bir formasyonun, Tarih için bir an sayılması gereken on yıl gibi kısacık bir süre içinde yok edilmiş olduğuna, devrimin, öncesinden bir kopuş olduğuna inanmak için, "saf" teriminin bile yetersiz kaldığı bir sıfatla ifade edilmesi gereken bir zihinsel konumda olmak gerekmektedir.

Bundan yüz kırk yıl öncesine ait bu kitabın güncelliği, yeniliği okuyucuyu şaşırtacaktır; ancak, aynı yeniliği ve devrimciliği dil konusunda da beklememek gerekir. Bu kitabın dili, bundan yüz kırk yıl öncesinin Fransızcasıdır ve Fransızca bu süre içinde büyük değişikliklere uğramıştır. Öte yandan Tocqueville, özellikle Eski Rejim'e ilişkin bölümlerde, hem modern Fransızcada artık kullanılmayan, hem de Türkçe karşılıkları asla olmayan ve asla olmayacak olan birçok terim ve kavram kullanmaktadır. Sonuç olarak, bu kitabı çevirmeye kalkışmak cesaret işidir. Her yabancı kelimenin mutlaka bir Türkçe karşılığı olacağına safcasına inanmaktan vazgeçilecek olursa, sevgili kardeşim Turhan Ilgaz'ın çabasını anlamak belki biraz mümkün olacaktır.

Mehmet Ali Kılıçbay

ÇEVİRMENİN BİRKAÇ NOTU

Tahsin Yücel, "çevirmenliğin yalnızca bir beceri ya da yetenek sorunu değil, bir tutku, bir iç çağrı, bir özveri, dönüşsüz ve karşılıksız bir özadanım sorunu da olabileceğini"[1] söylerken gerçeğin altını çiziyor. Sanırım, çevirinin telif yapıttan, edimciler (çevirmen ve telif yapıtın yazarı) bağlamındaki temelli bir farklılığına da gönderme yapıyor bu sözler. Bilimlerde ya da sanatlarda, telif bir yapıt gerçekleştirmeye girişen kişinin –bana öyle gelir ki– "değer mi buna?" diye sormaya hakkı yoktur. Bir yapıtın, diyelim ki, *Eski Rejim ve Devrim* gibi bir yapıtın çevirisine kalkışan kişininse –yine bana öyle gelir ki–, bütün bir didişme süreci boyunca, sıklıkla aklına takılan bir sorudur bu. Çünkü kişi, telif yapıtını öncelikle *kendisi* için gerçekleştirmeye koşuludur; çevirmense, *başkaları* için debelenir.

Tocqueville'in başyapıtını çevirirken, "değer mi?" sorusunun sık sık zihnimden fırlayıp karşımda duran kitabın sayfalarına düştüğünü itiraf ederim. Siyaset-medya bütünleşmesinin marifeti olan 1990'ların Türkiye toplumu ile bu toplumun herhalde hakettiği "siyaset-medya bütünleşmesi", karşımıza öylesine umutsuz bir tablo çıkartıyor ki, *Eski Rejim ve Devrim*'in olağanüstü derslerinin, tam da bizimki gibi bir ülkede bellenmesi gereken benzersiz derslerinin, zerre kadar ilgi çekmeyeceğinden kuşku duymamak mümkün değil.

Beri yanda, insanların tarihinde yaşanmış ve izleri asla kaybolmamış o tek ve en büyük hercümercin, Fransız Devrimi'nin, en yetkin ve en doğru çözümlenişinden "başkalarını" da haberli kılmanın, bir tür görev olduğundan şüphe etmek de –bence– mümkün değil.

Eski Rejim ve Devrim, bu ikircikli ruh hali içinde Türkçeleştirildi.

---

1. "Çevirmen", *Alıntılar*, Cumhuriyet, 22 Ağustos 1995.

Bu kitabın –TBMM'de çoğu zaman beyhude yere yinelenen klişeyle söylersem– "öncelik ve ivedilikle" çevrilmesine önayak olan sevgili Mehmet Ali'nin "sunuş" yazısında belirttiği gibi, dille boğuşma Tocqueville'in yapıtında artı bir çaba gerektirdi. Çünkü bizde hiçbir zaman varolmamış kurum ve yapılanmaları adlandırdıkları için, "Türkçede karşılıkları asla olmayan ve asla olmayacak olan" özgül terimler söz konusuydu. Bunları kâh dipnotlarla açımlayarak, kâh –adlandırdıkları şeylerin anlamını çarpıtmadıkları durumlarda– anıştırıcı karşılıklar bulmaya çalışarak ve kâh her iki yöntemi birden kullanarak Türkçeleştirmeye gayret ettim. Belli terimlerin Fransızcalarını da, köşeli ayraç içinde ve yeri geldiğinde, Türkçe karşılığın peşisıra korudum. Ve belki eklemek bile gereksiz; çok sevgili dostum Mehmet Ali Kılıçbay'ın Avrupa, özellikle de Fransız Ortaçağı üzerindeki bilgisinden bol bol yararlandım. Bu kitap, eğer biraz önce belirttiğim umutsuzluğun tersine, ilgi görür de yeni baskılara doğru yelken açarsa, muhtemelen daha iyi, daha uygun karşılıklar eskilerinin yerini alacaktır. Çeviri de şarap gibi, eskidikçe mükemmelleşebilecek bir üründür.

Kitapta sözü edilen kimi kişi ve olaylar hakkında da, çok kısa bile olsa, dipnotlar halinde açıklayıcı bilgiler vermenin doğru olduğunu düşündüm. Bu, belki bir kısım okura gereksiz bir gayretkeşlik gibi görünecektir, ama bence kitabı, sözünü ettiği ve pek de iyi bilmediğimiz bir tarih ve coğrafya dilimi içinde konumlandırabilmenin dayattığı bir koşuldur.

Son olarak, yukarıda sözünü ettiğim o yıpratıcı soruya rağmen, modern devlet ve modern toplum üzerine sosyolojinin yöntem ve yaklaşımlarıyla ilk kez eğilen bu büyük düşünürü Türk okuruyla buluşturmaktan keyif duyduğumu eklemeliyim. *Eski Rejim ve Devrim*'in, başta TBMM mensupları olmak üzere, Türk siyasetini yönetme ve yönlendirme iddiasındaki kişiler için bir "başucu kitabı" olabilmesini ne kadar çok isterdim...

T.I.

KRONOLOJİ[1]

1805 Devrim'in diliyle, "III. yılın 11 Termidor günü", yani 29 Temmuz 1805'te Alexis-Charles-Henri Paris'te dünyaya gelir. Babası Nervé-Louis-François-Jean-Bonaventure Clérel, soylu bir Norman ailesindendir. XVI. yüzyılda, bir evlilik sonucu Tocqueville kırsal-kilise-çevresindeki [paroisse] Auville fief'ini sahiplenmiş olan aile, o zamandan beri Clérel de Tocqueville adını taşımaktadır. Alexis'in babası ile annesi Louise-Madeleine Le Pelletier, 1793'de tutuklanmışlar ve Tocqueville sülalesinden bir çok kişinin giyotinde can verdiği *Terör*'den, *9 Termidor* darbesi sayesinde kurtulmuşlardır.

1817-1820 Alexis, babası idarî görevle taşrada dolaşırken Paris'te kalmayı yeğleyen annesiyledir. Rahip Lesueur'den ilk eğitimini alır; sonra, 1820'de, Metz'de bulunan babasının yanına gider.

1821 Temmuz ayında Alexis büyük bir bunalıma girer; dinsel inançlarını yitirmiş, hayatta ne yapacağını bilemez duruma düşmüştür. Kasım'da Metz'deki Krallık Koleji'ne girer. Sınıfının en parlak öğrencilerindendir.

1823-1826 Hukuka devam eden Alexis, 1826'da mezun olur.

1827-1829 6 Nisan 1827'de Versailles mahkemesine yardımcı yargıç olarak atanır. Burada yaşamı boyunca en büyük dostu olarak kalacak olan Gustave de Beaumont'la tanışır. 1828'de Versailles mahkemesine kabul konuşmasını hazırlar; konusu *Düello*'dur ve daha sonraki düşüncelerinin izlerini taşımaktadır: örflerin yanında yasaların hiçbir önemi yoktur! Ancak onu, hukuktan daha çok siyaset ilgilendirmektedir. Gustave de

1. Bu kronoloji, "Magazine Littéraire" dergisinin Aralık 1986 tarih ve 236 numaralı sayısından, özetlenerek alınmıştır.

Beaumont'a yazdığı 25 Ekim 1929 tarihli bir mektupta, "Kendimizdeki siyasetçiyi yaratmamız gerekiyor. Bunun için de insanların ve öncelikle de bu dünyada bizden hemen önce yaşamış olanların tarihini incelemek gerekiyor" demektedir. Tiers'in[2] *Devrim Tarihi*'ni okur ve Guizot'nun[3] Sorbonne'da verdiği *Avrupa'da Uygarlığın Tarihi* konulu dersleri izler.

1830 Temmuz'da, X. Charles'a karşı Paris halkı ayaklanır, kral Bourbon hanedanın bir kısım üyeleriyle sürgüne gönderilir, Louis-Philippe'in *Temmuz Monarşisi* başlar. Alexis, *Anılar*'ında, "X. Charles için sonuna kadar bir tür kalıtsal sevecenlik besledim, ama bu kral benim için çok daha değerli olan hakları çiğnediği için düşüyordu" diye yazacaktır.
16 Ağustos'ta yargıç olarak yemin eder ve Ağustos'tan itibaren Amerika'ya gitmek üzere projeler yapmaya girişir. Gustave de Beaumont'la birlikte üstlerine sundukları öneri, Amerika'daki ceza ve infaz sistemini incelemektir. İçişleri bakanlığı projeyi kabul eder, iki arkadaş on sekiz ay süreyle izinli sayılırlar.

1831-1832 Alexis de Tocqueville ve Gustave de Beaumont, 11 Mayıs 1831'de New York'a varırlar. Birleşik Devletler'den ayrılacakları 20 Şubat 1832 tarihine kadar, New York, Boston, Filadelfiya, Baltimor, Washington gibi büyük kentlerde bulunurlar, biri kuzey-batı ve Kanada'ya, öteki Yeni Orléans'a kadar uzanan yolculuklarla Amerika'yı dolaşırlar. Bu arada, Sing-Sing, Albany, Auburn, Detroit, Boston, Hartford, Filadelfiya hapishanelerini ziyaret ederler. Ancak asıl amaçları, Amerika'daki demokrasiyi incelemektir. Memphis'teyken bir kızılderili kabilesinin sürgüne gönderilişine tanık olurlar.

---

2. Adolph THIERS (1797-1877), Fransız devlet adamı ve tarihçisi. Temmuz monarşisinin gerçekleştirilmesinde rol oynadı ve 1832'de bakan, 1836 ve 1840'da da iki kez başbakan oldu. Önemli yapıtları; *Fransız Devrimi Tarihi* ile *Konsüllük ve İmparatorluk Tarihi*'dir.
3. François GUIZOT (1787-1874), Fransız devlet adamı ve tarihçisi. Louis-Philippe döneminde bakanlık yaptı, Thiers'in hasmı ve muhafazakar görüşlerin savunucusuydu. Liberal partinin taleplerine karşı çıkan tutumuyla Şubat 1848 ihtilâlinin patlak vermesinde etken oldu. Başlıca eserleri: *İngiliz İhtilâli Tarihi, Avrupa ve Fransa'da Uygarlığın Tarihi.*

Tocqueville bunu şöyle anlatır: "Bu manzarada bir yıkım ve tahrip havası, nihai ve geri dönüşsüz bir veda kokan bir şeyler vardı. (...) Aralarından biri İngilizce biliyordu ve ona Şakataların neden yurtlarını terkettiklerini sordum. 'Özgür olabilmek için' diye yanıtladı beni."

1832 Paris'e dönüşlerinde karışık bir ortam ve kolera salgınıyla karşılaşırlar. Gustave de Beaumont, Tocqueville'in de yardımıyla Amerikan ceza ve infaz sistemine ilişkin raporunu hazırlar: *Birleşik Devletler'deki Ceza ve İnfaz Sistemi ile Fransa'da Uygulanmasına Dair.*

16 Mayıs'ta Gustave de Beaumont, Bourbon dükünün ölümüyle ilgili bir davaya bakmayı reddettiği için görevden alınır, Tocqueville de arkadaşıyla dayanışmak üzere istifa eder ve baroya kaydolur. Ancak, yalnızca bir kez avukatlık yapacaktır.

1833 *Birleşik Devletler'deki Ceza ve İnfaz Sistemi ile Fransa'da Uygulanmasına Dair,* Ocak ayında yayımlanır, ödül alır; 1836 ve 1844'de yeni baskıları yapılacaktır. 3 Ağustos ile 9 Eylül arasında Tocqueville İngiltere'dedir. İstatikçi Guerry ile birlikte siyaset ve ekonomi ağırlıklı bir dergi projesi hazırlar. Ekim'de, *Amerika'daki Demokrasi*'nin ilk bölümünü yazmaya girişir.

1835 *Amerika'daki Demokrasiye Dair*'in birinci bölümü 23 Ocak'ta yayımlanır. Kitap bir anda yılın yapıtı olur. Kont Covour, "Bu, hiç şüphesiz modern zamanların en dikkat çekici yapıtıdır. Benim düşünceme göre, geleceğin siyasal sorunlarına her kitaptan daha fazla ışık tutmaktadır" diye yazar. 12 bin franklık Montyon ödülünü alan kitap, Haziran'da ikinci baskısını yapar, daha sonra da 1836, 1838 ve 1839'da yeni basımları yapılacaktır.

Nisan-Haziran ayları arasında, Birleşik Devletler'deki kölelik sorununu irdelediği *Marie* adlı kitabını yayımlayan Gustave de Beaumont'la birlikte İngiltere ve İrlanda'yı ziyaret ederler. Tocqueville, John Stuart Mill ile tanışır ve ondan *London and Westminster Review*'a düzenli olarak yazma önerisi alır.

26 Ekim 1835'de Alexis de Tocqueville Mary Mottley ile

evlenir. *Fakirleşme Üzerine Deneme*'yi yayımlar; burada, gelecekteki işçi birliklerinden söz etmekte ve şöyle demektedir: "İşçilerimiz daha fazla bilgiye eriştikleri ve dürüst ve barışçı amaçlarla gerçekleştirilen birlikler bizde de geliştiği ölçüde; siyaset hiçbir şekilde sınai ortaklıklara karışmadığı ve bunların hedeflerine ilişkin kuşkularından kurtulmuş olan hükümet de iyi niyet ve desteğini esirgemediği zaman, bu birliklerin çoğalıp geliştikleri görülecektir. Bizimki gibi demokratik yüzyıllarda, her konudaki ortaklıkların, yavaş yavaş, birkaç güçlü bireyin belirleyici eylemine ikame olacağını düşünüyorum"

1836 Tocqueville'in annesi Ocak ayında ölür. Tocqueville şatosu ve toprakları Alexis'e kalır.
Tocqueville, John Stuart Mill'in *London Review*'una *Fransa'nın 89 Öncesi ve Sonrasındaki Toplumsal ve Siyasal Durumu* adlı denemesini verir. Burada, daha sonra *Eski Rejim ve Devrim*'de işleyeceği tezlerinin ilk nüvesini serimlemektedir.

1837 23 Haziran ve 22 Ağustos'ta, *Presse de Seine-et-Oise* gazetesinde *Cezayir Üzerine Mektuplar*'ın ikisi yayımlanır. Tocqueville uzun zamandan beri Cezayir'in sömürgeleştirilmesiyle ilgilidir; Sahel'de arazi almayı da düşünmüş ve Arapça öğrenmeye niyetlenmiştir.

1838 6 Ocak'ta Tocqueville Ahlâk ve Siyaset Bilimleri Akademisi'ne seçilir. Bakanlığın görüşünü sorması üzerine, infaz sisteminde hücre cezasına taraftar olduğunu bildirir.

1839 2 Mart'ta Tocqueville Valognes milletvekili seçilir. Hiçbir partiye katılmak istemez: "Ne devrimci partiden yanayım, ne de muhafazakar partiden yana; ve sonuçta da, ikincisine birincisinden daha yakınım. Zira ikincisinden, amaçtan çok araçlar yönünden ayrılıyorum, oysa ki, birincisinden, hem amaçlar hem de araçlar bakımından farklıyım. Özgürlük benim en başta gelen tutkumdur. İşte gerçek olan bu"
İç siyasette, Kilise ile Devletin ayrılması, seçim yasasında reform, vergi yasalarının çalışanlar lehine düzeltilmesi, kamusal

eğitimin liberalleştirilmesi, köleliğin ilgası vb. yönündeki görüşleri savunmaktadır. Temmuz ayında, kölelik üzerine bir rapor hazırlar. Aslında hiç sempati beslemediği başbakan Thiers'e, İngiltere'ye karşı izlediği sertlik siyasetini destekleyen bir mektup gönderir.

1840 *Amerika'daki Demokrasi*'nin ikinci bölümü yayımlanır. Birinci bölüm kadar ilgi görmeyen kitabı, John Stuart Mill, "modern zamanlardaki demokrasi üzerine yazılmış ilk büyük siyasal yapıt" olarak niteleyecektir.
Kasım'da, Meclis'te Doğu sorunu üzerine önemli bir konuşma yapar: "Savaşmasını beceremeyen her hükümet nefret edilesi bir hükümettir"!

1841 23 Aralık'ta Fransız Akademisi'ne seçilir.

1842 9 Temmuz'da yeniden ve büyük bir oy çokluğuyla Valognes milletvekilliğine seçilir. Tocqueville ve Beaumont, Cezayir'in sömürgeleştirilmesi sorununu araştıran parlamento komisyonunun çalışmalarına etkin biçimde katılmaktadırlar.

1843 Ocak ayında, *Le Siècle*'te yayımlanan *Fransa'nın İçindeki Durum Üzerine* başlıklı bir dizi makalede Guizot'nun siyasetine muhalefetinin nedenlerini açıklar. 1789'dan beri uygarlık için ilkesel olan eşitlik ve özgürlük tutkusunun canlandırılması gerektiğini savunur, İngiltere'ye karşı izlenen ve Guizot'dan kaynaklandığını düşündüğü yumuşak siyaseti eleştirir.

1844 Ocak: Mecliste, eğitim özgürlüğü ve Kilise ile Devlet ayrılığı üzerindeki konuşmasında, siyasal ve toplumsal alandaki kargaşanın ortasında, entelektüel ve ahlâksal bir yetke oluşturulmaksızın varolunamayacağını, "inançlar yerlebir edilirse askerlere ve hapishanelere gereksinileceğini" söyler.
Temmuz ayında, Tocqueville, "ihtilâllerle çalkalanan yarım yüzyıllık bir süreç boyunca (...) siyasal özgürlük ve yasa önünde eşitliği kurmak için çabalamaktan geri durmamış olan büyük ulusal partiye" bir yayın organı kazandırmak üzere, altı muhalif milletvekiliyle *Le Commerce* gazetesini alır, ama

sonuç hüsran olur.
Tocqueville, Meclis'in hapishane reformuyla görevli komisyonunun sözcülüğüne getirilir.

1846 Haziran ayında, Meclis'te yaptığı konuşmada Cezayir sorununun Fransa'nın en önemli sorunu olduğunu vurgular ve Cezayir için özel bir bakanlık kurulmasını önerir.
1 Ağustos'ta yeniden Valognes milletvekilliğine seçilir: "önyargılarını okşamaksızın ve tutkularını tahrik etmeksizin" emekçi sınıfların maddi ve manevi refahı için çalışacak büyük bir parti kurma çabasındadır. Kasım'da yeniden Cezayir'e gider.

1847 Şubat: Tocqueville, Cezayir ve sömürgecilikle ilgili iki yasa tasarısını incelemekle görevli Meclis komisyonunun başkanlığına getirilir. Mayıs ayında, hazırladığı raporlar *Le Moniteur*'de yayımlanır ve büyük yankı uyandırır. Askeri sömürgeciliği ve Cezayir topraklarındaki özgürlüksüzlüğü eleştirmektedir.

1848 27 Ocak'ta Meclis'te yaptığı konuşmada, bencil yöneticilerin esmeye başlayan ihtilâl rüzgarlarına dayanamayacaklarını söyler. 24 Şubat'ta Louis-Philippe'in tahtı bırakmasına tanıklık eder. 2 Mart'ta genel oy hakkı kabul edilir, Tocqueville 24 Nisan'da Kurucu Meclis'e seçilir.
23-26 Haziran, Paris'te ihtilâlin kanlı bir şekilde bastırıldığı günlerdir. Tocqueville düzenin korunmasından yanadır. Sıkıyönetim ilanına karşı oy verdiğine pişmandır; günlük çalışma süresinin on saatle sınırlandırılması, tuzdan alınan verginin kaldırılması, Haziran'da tutuklananların affı aleyhinde oy kullanır. Yeni Cumhuriyetin Anayasasını yazmakla görevli komisyona seçilir. İki meclisli sistemi savunur; bunun "halk hareketlerini yavaşlatacağını" düşünmektedir, çünkü "demokrasinin ilkesi, halka rağmen ve halkın dışında hiçbir şeyin yapılamamasıdır, ama halkın her bir arzusunu hemen gerçekleştirebilmesi değildir".
10 Aralık'ta Louis-Napoléon Bonaparte cumhurbaşkanlığına seçilir.

1849 13 Mayıs'ta Tocqueville Yasama Meclisi milletvekilliğine seçilir. Almanya'yı ziyaret eder.
2 Haziran'da Barrot hükümetinde Dışişleri bakanlığına getirilir. Aslında Eğitim bakanlığını istemektedir. Bakan olarak çabası barışın korunmasıdır, ancak, gündemde Roma sorunu vardır. 1848'de Roma, Mazzini'nin yönetiminde bir Cumhuriyet haline gelmiş, papa IX. Pius kaçmak zorunda kalmıştır. Tocqueville, önceki hükümetin, Avusturya'nın ağırlığını dengelemek, papanın dünyevî iktidarını geri getirmek, orta İtalya'da liberal kurumları yapılandırmak üzere kararlaştırmış olduğu Fransız askeri müdahalesi güvencesini sürdürür. Bir anayasal rejimin kurulması karşılığında papanın dünyevî iktidarının ihyasının pazarlığına girişmek istemektedir.
Ne ki, 31 Ekim'de Barrot, Tocqueville ve birkaç bakan daha, Louis-Napoléon tarafından görevden affedilirler.

1850 Mart ayında Tocqueville ağır bir şekilde hastalanır. Bu, dokuz yıl sonraki ölümüne neden olacak veremin ilk belirtisidir.
Temmuz'da *Anılar*'ının ilk bölümünün yazımını tamamlar. Kasım'da, hekimlerin tavsiyesi üzerine İtalya'ya gider. Yeni bir kitap yazmayı tasarlamaktadır. Napoléon üzerine kurmayı düşündüğü çalışma *Eski Rejim ve Devrim*'e dönüşecektir.

1851 Haziran'da Anayasanın değiştirilmesiyle görevli komisyonun sözcülüğüne getirilir. Anayasayı topluca ele alacak yeni bir Kurucu Meclis seçilmesini önerir.
Anılar'ının yazımını sürdürür.
2 Aralık'ta III. Napoléon'un hükümet darbesi gelir. Tocqueville darbeyi kınayan milletvekilleri arasındadır ve tutuklanır, 4 Aralık'ta serbest bırakılır. Bu olay Tocqueville'in siyasal yaşamının sonudur.

1852 14 Ocak'ta, Chambord kontuna gönderdiği bir mektupta, imparatorluğun dediğimdedikçiliğine karşı liberal bir monarşiden başkaca bir seçenek göremediğini yazmaktadır.
Nisan'da, başkanı olduğu Ahlâk ve Siyaset Bilimleri Akademisi'nde, siyaset bilimi ve hükümet etme sanatı arasındaki ilişkileri irdeleyen bir söylev verir.

Yeniden artan hastalığı Tocqueville'i iki ay yatağa mahkûm eder.
Son İtalya seyahatinde tasarladığı Devrim'le ilgili kitap üzerinde çalışmaya koyulur.

1853 Kitabı için yoğun bir arşiv taramasına girişir. Bütün bir yaz mevsimini, Saint-Cyr-les-Tours'da, eski krallık denetçiliklerinin arşivlerini incelemekle geçirir.

1854 Karısıyla birlikte Almanya'ya gider. Bonn'daki kitaplıkta çalışmalarını sürdürür. Karısının romatizma şikayetleri nedeniyle Ağustos'ta Kara Ormanlar'daki ılıca kenti Wildbad'a geçerler. Eylül'de Fransa'ya dönerler.

1856 Tocqueville'in babası Haziran'da ölür, 16 Haziran'daysa *Eski Rejim ve Devrim,* Michel Lévy yayınevi tarafından yayımlanır. Kitap büyük bir beğeni kazanır. Tocqueville kitabın devamı olacak ve Devrim'in kendisini konu alan yeni bir yapıta girişir.

1857 Tocqueville, Haziran ve Temmuz aylarını büyük bir üne sahip olduğu Londra'da geçirir.
Devrim konusundaki çalışmalarını sürdürür.

1858 Nisan'da ağır şekilde hastalanır. Kışı Güney Fransa'da geçirmek zorunda kalan Tocqueville, 4 Kasım'da karısıyla birlikte Cannes'a gelir, burada Montfleury villasına yerleşirler.

1859 Alexis de Tocqueville 16 Nisan günü hayata veda eder.

ÖNSÖZ

Şu anda yayımladığım kitap, Devrim'in, benim yeni baştan anlatmayı düşünemeyeceğim kadar tantanalı bir şekilde gerçekleştirilmiş olan tarihi değildir; bu Devrim üzerine bir incelemedir.

Fransızlar 1789'da sanki yazgılarını ikiye bölmek ve o güne kadar olmuş oldukları şeyi bundan sonra olmak istedikleri şeyden bir uçurumla ayırmak üzere, hiçbir halkın asla kalkışmamış olduğu en büyük gayreti gösterdiler. Bu amaç doğrultusunda, yeni durumlarına geçmişten hiçbir şey taşımamak için her türlü önlemi aldılar; kendilerini atalarından başka türlü biçimlendirmek için kendi kendilerine her türlü baskıyı dayattılar; nihayet kendi kendilerini tanınmaz kılmak için de hiçbir şeyi unutmadılar.

Bu tuhaf girişimde, dışarıda sanılmış olduğundan ve başlangıçta kendilerinin de inanmış olduklarından daha az başarılı olduklarını her zaman düşünmüşümdür. Eski rejimi yok eden Devrim'i yönetirken taşıdıkları duyguların, alışkanlıkların, hattâ fikirlerin pek çoğunu o rejimden devralıp korumuş ve yeni toplumu inşa ederken istemeden bu kalıntılardan yararlanmış olduklarına inanmışımdır; öyle ki, hem Devrim'i, hem de gerçekleştirdiklerini iyice anlayabilmek üzere bir an için görmekte olduğumuz Fransa'yı unutmak, ve artık olmayan Fransa'yı, gidip mezarında sorgulamak gerekiyordu. Burada, işte bunu yapmaya çalıştım; ama bunun üstesinden gelmek benim sanabileceğimden de daha güç oldu.

Monarşinin ilk yüzyılları, Ortaçağ, Rönesans muazzam çalışmaların nedeni, ve, bize yalnızca o zamanlar cereyan etmiş olan olguları değil, ama yasaları, âdetleri, bu farklı dönemlerdeki yönetimin ve ulusun zihniyetini de tanıtan çok derinleştirilmiş araştırmaların konusu oldular. Bugüne kadar hiç kimse, XVIII. yüzyılı bu tarzda ve bu ölçüde yakından ele alma zahmetine henüz katlanmamıştır. O dönemin

Fransız toplumunu çok iyi tanıdığımıza inanıyoruz, çünkü yüzeyinde parıldayan şeyi açık seçik görüyoruz, çünkü içinde yaşamış olan en ünlü kişilerin öyküsünü en ufak ayrıntısına kadar biliyoruz ve de çünkü ustalıklı ya da zarif eleştiriler, o dönemi süslemiş olan büyük yazarların yapıtlarını bize yakın kılmayı başardılar. Ama, işlerin nasıl çekip çevrildiğine, kurumların gerçek işleyişine, sınıfların birbirleri karşısındaki gerçek konumlanışına, kendilerini henüz ne duyuran ne de gösteren bu sınıfların içinde bulundukları duruma ve duygularına, kanaat ve örflerin bizatihi temeline gelince, karışık ve çoğunlukla da hatalı fikirlere sahibiz yalnızca.

Yıl hesabıyla onca yakınımızda duran ama Devrim'in bizden sakladığı bu eski rejimin bağrına kadar girmeye çalıştım.

Bu işin üstesinden gelmek için, yalnızca, XVIII. yüzyılın üretmiş olduğu ünlü kitapları yeni baştan okumakla kalmadım; daha az tanınmış ve tanınmış olmayı daha az hakeden, ama pek az bir sanatsal özenle oluşturuldukları ölçüde de zamanın gerçek güdülerini belki daha bile iyi ifşa eden pek çok yapıtı da incelemek istedim. Devrim'in yaklaşmakta olduğu bir sırada, Fransızların kanaatlerini ve duygularını gösterebildikleri her türden resmî kararları iyice yakından tanımaya gayret ettim. Sınıf meclislerine [assemblées d'état], ve daha sonra ortaya çıkan taşra meclislerine [assemblées provinciales] ait tutanaklar bu noktada bana çok ışık tuttular. 1789'da, üç sınıfsal tabaka [ordre] tarafından tutulmuş defterlerden özellikle büyük ölçüde yararlandım. Asılları, elyazması ciltlerinden uzun diziler oluşturan bu defterler, eski Fransız toplumunun vasiyetnamesi, dileklerinin en üst derecede ifadesi, son arzularının gerçek göstergesi olarak kalacaklardır. Tarihte bir eşi daha bulunmayan bir belgedir bunlar. Bu bile bana yetmedi.

Kamu idaresinin[1] esasen güçlü olduğu ülkelerde, er ya

1. Kitapta, "idare" sözcüğü "administration"un, "yönetim" sözcüğüyse, somut olarak "hükümet"in kastedilmiş olduğu bağlamlar dışında, "gouvernement"ın karşılığı olarak kullanılmıştır. [ç.n.].

da geç bu idarenin karşısına geçip kendilerini çırılçıplak göstermeyecek fikir, arzu ve ızdıraplar pek ender doğarlar, çıkar ve tutkularla pek ender karşılaşılır. Bu arşivlerde dolaşırken insan yalnızca bu yöntemlere ilişkin çok kesin bir fikir edinmekle kalmaz, bütün bir ülke bu belgelerde kendisini açığa çıkarır. İçişleri bakanlığı ve valiliklerin dosyalarını dolduran bütün gizli yazışmaları açacağımız bir yabancı, kısa zamanda bizim hakkımızda bizden daha çok şey bilecektir. Okunduğu zaman bu kitapta da görüleceği gibi, XVIII. yüzyılda kamu idaresi esasen çok merkezileşmiş, çok güçlü ve müthiş faaldi. Durmaksızın yardım ettiği, engellediği, izin verdiği görülüyordu. Vaadedeceği çok şey, vereceği çok şey vardı. Esasen bin türlü yoldan, yalnızca resmî işlerin genel gidişatını değil, ama ailelerin kaderini ve tek tek insanların özel yaşamlarını da etkiliyordu. Üstelik halka açık da değildi, bu yüzden de en gizli düşkünlükleri bile bu idarenin gözleri önüne sermekten çekinilmiyordu. Ondan bize neyin kaldığını araştırmak üzere, gerek Paris'te gerek bir çok taşra kentinde, çok uzun bir zaman harcadım[2].

Taşrada, tam da beklediğim gibi, eski rejimi fikirleriyle, tutkularıyla, önyargılarıyla, uygulamalarıyla capcanlı buldum. Her insan orada serbestçe kendi dilini konuşuyor ve en mahrem düşüncelerini dile getirebiliyordu. Böylece eski toplum üzerinde, çağdaşlarının sahip olamadıkları bir çok nosyonu kazanmayı başardım; zira çağdaşların bakışlarına hiçbir zaman sunulmamış olan şey gözlerimin önündeydi.

Bu incelemede ilerlediğim ölçüde, o zamanın Fransası'nda, günümüzdekinde çarpıcı gelen pek çok yönleri her an yeniden görmek beni hayrete düşürüyordu. Devrim'den doğduğunu sanmış olduğum bir dolu duyguyu, bugüne kadar yalnızca ondan geldiğini düşünmüş olduğum bir dolu

2. Özellikle birkaç büyük krallık denetçiliğinin [intendance] arşivlerinden, en başta da son derece eksiksiz olan ve Fransa'nın göbeğine yerleşmiş, bir milyon nüfuslu çok geniş bir idarî bölgeyi ilgilendiren Tours kenti arşivlerinden yararlandım. Buradaki genç ve becerikli arşiv memuru M. Grandmaison'a şükranlarımı sunmak isterim. Başka idarî bölgeler, bu arada Ile-de-France'takiler, bana, işlerin krallığın büyük bir bölümünde aynı şekilde cereyan etmekte olduğunu göstermiştir.

fikri, bir tek bize verilmiş olduğunu sandığımız bin türlü alışkanlığı, o zamanın Fransası'nda yeniden buluyordum. O Fransa'nın hemen her yerinde, şimdiki toplumun, bu yaşlı toprağa derinlemesine gömülmüş köklerine rastlıyordum. 1789'a yaklaştığım ölçüde, Devrim'i yapan zihniyetin oluştuğunu, doğduğunu ve geliştiğini de açıkça farkediyordum. Bu devrimin bütün fizyonomisinin gözlerimin önünde belirdiğini görüyordum. Mizacını, dehasını daha şimdiden haber veriyordu; bizzat kendisiydi gördüğüm. Orada yalnızca ilk çabası içinde yapacak olduğu şeyin nedenini değil, ama belki ondan da çok, sonuçta kurmak zorunda olduğu şeyin duyurusunu buluyordum; zira Devrim'in birbirinden eni konu ayrışık iki evresi olmuştur: Fransızların geçmişteki her şeyi yıkmak ister göründükleri birinci evre; geçmişte bırakmış oldukları şeyin bir bölümünü, gidip geçmişten geri getirdikleri ikinci evre. Eski rejimin, 1789'da böylece birdenbire kaybolan ve, tıpkı ilerilerde bir yerde yeniden yüze çıkıp yeni kıyılarda aynı suları göstermek üzere toprağa gömülen kimi ırmaklar gibi, bir kaç yıl sonra kendilerini yeniden gösteren çok sayıda yasası ve siyasal alışkanlığı vardır.

Okurlara sunduğum yapıtın asıl amacı, hemen hemen bütün Avrupa kıtası üstünde aynı zamanda hazırlanan bu büyük devrimin, neden başka yerde değil de bizde patlak verdiğini, neden yok edeceği toplumdan sanki kendiliğindenmişcesine çıkmış olduğunu, ve nihayet, eski monarşinin nasıl bu kadar tam ve bu kadar ani bir şekilde düşebildiğini anlatmaktır.

Benim düşünceme göre, giriştiğim yapıt burada kalmamak gerekir. Niyetim, eğer zamanım ve gücüm olabilirse, eski rejim altında, birlikte onca yakın bir şekilde yaşadığım ve eski rejimin biçimlendirmiş olduğu aynı Fransızları bu uzun devrimin kararsızlıkları boyunca izlemek, onların, olaylara göre, ama yine de yaradılış özellikleri aynı kalmak suretiyle kendilerini değiştirmelerini ve dönüştürmelerini ve karşımızda, durmadan biraz farklı, ama her zaman tanınabilir bir fizyonomiyle yeniden belirmelerini görmektir.

Onlarla beraber, önce 89'un, eşitlik ve özgürlük aşkının yüreklerine dolduğu; yalnızca demokratik kurumlar değil,

ama özgür kurumlar da kurmak istedikleri; yalnızca ayrıcalıkları yok etmedikleri, ama hakları da tanıyıp kutsadıkları o ilk dönemini; gençlik, coşku, gurur, cömert ve içten tutkular zamanını, hatalarına rağmen insanların sonsuza kadar anısını saklayacakları ve de, daha çok uzun bir süre, onları yozlaştırmak ve köleleştirmek isteyecek olanların uykusunu kaçıracak zamanı katettim.

Bir yandan aynı devrimin akışını hızlı bir şekilde izlerken, aynı Fransızların hangi olaylar, hangi yanlışlar, hangi düş kırıklıklarıyla ilk hedeflerini terketme noktasına geldiklerini ve, özgürlüğü unutarak, dünyanın efendisinin eşit hizmetkârları haline gelmekten başkaca bir şey istemediklerini; Devrim'in devirmiş olduğundan da daha güçlü ve çok daha mutlak bir hükümetin, o zaman nasıl bütün erkleri kapıp kendinde topladığını, onca yüksek bir bedel ödenmiş olan bütün o özgürlükleri ortadan kaldırdığını ve yerlerine nafile imgeler koyduğunu; ne aydınlanabilen, ne toplaşabilen ne de seçebilen seçmenlerin oy kullanmalarına halk egemenliği; suskun ya da köleleşmiş meclislerin boyun eğişine verginin özgürce oylanması adını vererek; ve bir yandan ulusun kendi kendisini yönetme yetisini, hukukun başlıca güvencelerini, düşünce, yazma ve konuşma özgürlüğünü, yani 89'un kazanımları içinde en değerli ve en soylu olan şeyi ortadan kaldırırken, bir yandan da kendini hâlâ nasıl o büyük adla süslediğini göstermeye çalışacağım.

Devrim'in, bana işini hemen hemen tamamlamış ve yeni toplumu doğurmuş gibi görüneceği noktada duracağım. O zaman bizatihi bu toplumu ele alacağım; onun nerelerde kendisinden önce gelene benzediğini, nerelerde ondan farklılaştığını, her şeylerin o devasa kıpırdanışı içinde neyi yitirdiğimizi, bundan ne kazandığımızı ayrıştırmaya gayret edeceğim, ve nihayet geleceğimizi görmeyi deneyeceğim.

Bu ikinci yapıtın bir bölümü yazıldı, ama henüz okura sunulabilir durumda olmaktan uzaktır. Yapıtı bitirebilmem kısmet olacak mıdır? Bunu kim söyleyebilir ki? Bireylerin kaderi halklarınkinden çok daha belirsizdir.

Elinizdeki kitabı önyargısız bir şekilde yazdığımı umuyorum, ama onu hiç tutkusuz yazdığımı iddia etmiyorum.

Ülkesinden söz ettiği ve çağını düşündüğünde tutku duymamak, bir Fransıza neredeyse yasaklanmıştır. Dolayısıyla eski toplumumuzu parçalarının her birinde incelerken, yenisini asla gözden yitirmediğimi itiraf ederim. Yalnızca hastanın hangi illete yakalandığını değil, ama nasıl olsaydı ölmeyeceğini de görmek istedim. Ölen her organda, yaşamın yasalarını yakalamaya çalışan hekimler gibi yaptım. Amacım, kesinlikle doğru olan ve aynı zamanda da öğretici olabilen bir tablo oluşturmaktı. Dolayısıyla, bizler için en zorunlu şeyler olmaları gereken ve de artık neredeyse hiç kalmayan o erkeksi erdemlerden bazılarına; gerçek bir bağımsızlık zihniyetine, büyük şeylerden alınan tada, kendi kendimize ve bir davaya olan inanca atalarımızda rastladığım her kez, bunları özenle belirttim ve, aynı şekilde, yasalarda, fikirlerde, o dönemin örflerinde, eski toplumu kararttıktan sonra bizi de hâlâ etkileyen kötülüklerden bazılarının izine rastladığım zaman, bunlara ışık tutmaya özen gösterdim ki, bize yaptıkları fenalığı iyice görmek suretiyle hâlâ yapabilecekleri fenalığı daha iyi anlayalım.

Bu amaca ulaşmak için, itiraf ederim ki, hiç kimseyi, ne bireyleri, ne sınıfları, ne kanaatleri, ne anıları, ne kadar saygıdeğer olurlarsa olsunlar incitmekten çekinmiyorum. Bu işi sık sık üzülerek, ama hiçbir zaman pişmanlık duymadan yaptım. Bu yüzden rahatsız etmiş olabileceğim kişiler, izlediğim çıkar gözetmeyen ve dürüst amacı düşünerek beni bağışlasınlar.

Bir çokları, belki de beni bu kitapta, Fransa'da artık hiç kimsenin kaygı duymadığı konusunda güvence verilen özgürlük için oldukça yersiz bir heves göstermekle suçlayacaklardır.

Bana bu dokundurmayı yöneltecek olanlardan tek ricam, bu zaafın bende çok eskiden kalma olduğunu unutmamalarıdır. Yirmi yıldan çok oluyor, başka bir toplumdan söz ederken, hemen hemen sözcüğü sözcüğüne ilerki sayfalarda okuyacaklarınızı yazıyordum[3].

Geleceğin karanlıkları ortasında çok açık üç hakikati

3. *Amerika'daki Demokrasiye Dair.* [ç.n.].

şimdiden keşfetmek mümkündür. Birincisi, günümüz insanlarının hepsinin de, onları aristokrasinin tahribine doğru bazen yavaşça iten ve bazen de yuvarlayan, altedileceğini bekleyemesek de ayarlanacağı ve yavaşlatılacağını umabileceğimiz bilinmez bir güç tarafından sürüklendikleridir; ikincisi, yeryüzünün bütün toplumları arasından, eskiden beri mutlak yönetimden kurtulabilmek için her zaman en çok güçlük çekecek olanlarının, gerçekten de aristokrasinin artık bulunmadığı ve bir daha bulunamayacağı toplumlar olacaklarıdır; nihayet üçüncüsü de, dediğimdedikçiliğin hiçbir yerde bu toplumlarda olduğu kadar zararlı etkiler yapamayacak olmasıdır; zira her türlü yönetim biçiminden de fazla olarak dediğimdedikçilik bu toplumlarda, onların özellikle maruz kaldıkları bütün kötülüklerin gelişmesini kolaylaştırır ve böylece, doğal bir eğimi izleyerek onları esasen yöneldikleri yana doğru iter.

İnsanlar bu toplumlarda, artık hiçbir kast, sınıf, lonca ya da aile bağıyla birbirlerine bağlanmış olmadıklarından, oralarda, yalnızca kendilerini düşünmeye ve her türlü kamusal erdemin bastırılmış olduğu dar bir bireycilik içine çekilmeye her zaman fazlasıyla teşne bir şekilde, salt kendi çıkarlarından başka şeyle uğraşmamaya fazlasıyla yatkındırlar. Dediğimdedikçilik, bu eğilime karşı mücadele etmek şöyle dursun, onu karşıkonulmaz kılar, zira her türlü ortak tutkuyu, her türlü karşılıklı gereksinmeyi, her türlü uzlaşma zorunluluğunu, her türlü birlikte eyleme fırsatını yurttaşların elinden alır; bir bakıma, onları özel yaşamın içine tıkar. Yurttaşlar esasen bir kenara çekilme eğilimindedirler: o da onları başkalarından koparır; birbirlerine karşı soğuk davranmaktadırlar: o da onları dondurur.

Hiçbir şeyin sabit olmadığı bu tür toplumlarda, herkes inişe geçme kaygısı ve yukarı çıkma özlemiyle durmaksızın dürtüklendiğini hisseder; ve para da, bu toplumlarda, insanları kendi aralarında sınıflandırıp farklılaştıran başlıca işaret haline gelmesinin yanı sıra, durmaksızın elden ele dolaşan, bireylerin yaşam koşullarını dönüştüren, aileleri yükselten ya da düşüren özel bir oynaklık kazandığından, onu elinde tutmak ya da kazanmak için umutsuz ve sürekli bir çaba

göstermeye mecbur olmayan hemen hemen hiç kimse yoktur. Ne pahasına olursa olsun zenginleşme açgözlülüğü, iş hayatının tadı, kazanç aşkı, refah ve maddi zevklerin aranışı, böylece bu toplumlardaki en ortak tutkulardır. Bu tutkular, oralarda kolayca bütün sınıflara yayılır, o güne kadar en yabancı kalmış ve, eğer durdurulamayacak olurlarsa, çok geçmeden bütün bir ulusu çileden çıkarıp yozlaştıracak olanlarına bile bulaşırlar. İmdi, bu tutkuları kollamak ve yaymak, dediğimdedikçiliğin bizatihi doğasının gereğidir. Bu ahmaklaştırıcı tutkular ona yardımcı olurlar; insanların düşüncelerini işgal edip kamusal işlerden başka yöne çevirir ve ihtilâllerin yalnızca fikri karşısında bile onları tirtir titretirler. Yalnızca dediğimdedikçilik, gözüdoymazlığı keyiflendiren, onursuzluğa meydan okuyarak onursuz çıkarlar elde etmeye imkân veren gizliliği ve karanlığı insanlara sağlayabilir. Dediğimdedikçilik olmasaydı, bu tutkular yalnızca güçlü olacaklardı; onunla birlikteyse, saltanat sürmeye koyuldular.

Bunun tersine, böylesi toplumlarda, yalnızca özgürlük doğal hale gelmiş olan kötülüklere karşı etkin bir şekilde mücadele edip o toplumları üstünden kaydıkları meyilde durdurabilir. Gerçekten de, yurttaşları birbirleriyle yakınlaşmaya zorlamak üzere, koşullarının bizatihi bağımsızlığı sayesinde içinde yaşadıkları yalnızlıktan çekip çıkarabilecek, onları canlandıracak ve her gün, uzlaşmanın, ortak çalışmaların pratiğinde, karşılıklı olarak birbirlerini ikna etmenin ve birbirlerinden tat almanın zorunluluğuyla biraraya toplayacak tek şey, yalnızca özgürlüktür. Yalnızca özgürlük, vatanın her an üstlerinde ve yanıbaşlarında olduğunu onlara göstermek ve hissettirmek üzere, paraya tapmaktan ve özel işlerinin her günkü küçük hayhuyundan kopartmaya muktedirdir onları; yalnızca özgürlük, zaman zaman daha enerjik ve daha yüce tutkuların refaha karşı duyulan aşkın yerini almasını sağlar, tutkuya servet ediniminden daha önemli hedefler gösterir ve insanların kötülüklerini ve erdemlerini görüp yargılamaya imkân veren ışığı yaratır.

Özgür olmayan demokratik toplumlar, zengin, incelmiş, süslü, hatta görkemli, bağdaşık kitlelerinin ağırlığıyla güçlü

olabilirler; onlarda özel niteliklere, iyi aile babalarına, namuslu tacirlere ve takdire şâyan toprak sahiplerine rastlanabilir; hattâ onlarda iyi hıristiyanlar bile vardır, zira bunların vatanı bu dünyada değildir ve dinlerinin utkusu da, bunları en büyük örfsel yozlaşmaların ortasında ve en kötü hükümetlerin yönetimi altında üretmekten ibarettir. Roma İmparatorluğu, çöküşünün nihai kertesinde bunlarla doluydu; ancak, demem yanlış kaçmazsa, böylesi toplumlarda asla görülmeyecek olan şey, büyük yurttaşlar ve özellikle de büyük bir halktır, ve şunu da söylemekten çekinmiyorum ki, eşitlik ve dediğimdedikçilik birlikte oldukları sürece, oralarda, yüreklerin ve kafaların ortak düzeyi de hiç durmadan aşağılara düşecektir.

İşte bundan yirmi yıl önce bunları düşünüyor ve söylüyordum. O zamandan beri, dünyada, beni başka türlü düşünmeye ve söylemeye yöneltecek hiçbir şeyin cereyan etmediğini itiraf etmeliyim. Özgürlüğün gözde olduğu bir devirde özgürlük hakkında beslediğim iyi kanaati göstermiş olduğumdan, onun bir yana bırakıldığı bir zamanda benim hâlâ onda diretmemde bir fenalık olmasa gerektir.

Easen bu konuda, muarızlarımın çoğundan, belki de kendilerinin bile düşünmedikleri ölçüde tutarlı olduğumun göz önüne alınmasını dilerdim. Ulusunun, özgürlüğü yerli yerince kullanabilmek için gerekli erdemlere sahip olduğunu görürken hemcinslerinden birinin kaprislerine bağımlı olmayı, yerleştirilmesine bizzat katılmış olduğu yasalara uymaya yeğleyecek kadar aşağılık ruha sahip bir insan olabilir mi? Sanırım asla olamaz. Dediğimdedikçilerin kendileri de özgürlüğün mükemmel olduğunu yadsımıyorlar; yalnızca onu bir tek kendileri için istiyor ve bütün öteki insanların hiçbir şekilde ona lâyık olmadığını savunuyorlar. Böylece, özgürlük konusunda sahip olmamız gereken görüş üzerinde değil, ama insanlar hakkında şu ya da bu ölçüde beslediğimiz değer üzerinde ayrılıyoruz; ve böylelikle de kesin bir şekilde söylenebilir ki, mutlakiyetçi yönetime yönelik eğilim, kendi ülkesi için beslenen nefretle kesin bir bağlantı içindedir. Benim bu duyguya aşina olmazdan önce bir parçacık daha beklememe izin verilmesini isterim.

Kendimi fazla pohpohlamaksızın, şu anda yayımladığım kitabın çok büyük bir çabanın ürünü olduğunu söyleyebilirim sanıyorum. İçindeki kısacık bir bölüm bile, bana bir yılı aşkın araştırmalara malolmuştur. Sayfalarının eteklerini notlarla doldurabilirdim; ancak bu notları azaltmayı ve, metin içinde ait oldukları sayfanın numarasını vererek, kitabın sonuna koymayı yeğledim. Okur bu notlarda örnekler ve kanıtlar bulacaktır. Eğer bu kitabı bunlardan da fazlasını istemeye değer bulacak bir kimse çıksaydı, daha bir çok örnek ve kanıt verebilirdim.

BİRİNCİ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM

Devrim'e ve doğuşuna ilişkin çelişik yargılar

Düşünürleri ve Devlet adamlarını alçakgönüllü olmaya çağırmak üzere bizim devrimimizin tarihinden daha uygun bir şey yoktur; zira ondan daha büyük, ondan daha uzaktan yönetilmiş, ondan daha iyi hazırlanmış ve ondan daha az öngörülebilir başkaca olaylar asla olmamıştır.

Bizzat büyük Friedrich bile, bütün dehasına rağmen, onu hissetmez. Göremeden dokunur ona. Dahası, devrimin zihniyetini izlemek suretiyle ondan önce davranır; sanki devrimin öncüsü ve daha şimdiden aracısı gibidir; yaklaştığında onu asla tanımaz; ve devrim en sonunda kendini gösterdiğinde, ihtilâllerin sayısız çokluğu arasından onun fizyonomisini belirleyecek olan yeni ve olağanüstü hatlar, başlangıçta gözden kaçarlar.

Dışarıda, devrim herkesin merakını çeker; her yerde, halkların kafasında yeni zamanların hazırlanmakta olduğu yolunda belirsiz bir tür nosyon, muğlak değişim ve reform umutları uyandırır; ancak henüz hiç kimse onun alacağı biçimden kuşkulanmamaktadır. Hattâ hükümdarlar ve bakanları, görünmesiyle birlikte halkı heyecanlandıran o belirsiz önseziden bile mahrumdurlar. Önceleri, onu bütün halkların maruz kaldıkları ve komşularının siyasetinde yeni alanlar açmaktan başkaca bir etkisi bulunmayan, o dönemsel rahatsızlıklardan biri olarak düşünürler yalnızca. Eğer kazara ona ilişkin doğruyu söylemişlerse, bu, onlara rağmen söylenmiştir. 1791'de Pillnitz'de toplanan Almanya'daki belli başlı prenslerin, Fransız krallığını tehdit eden tehlikenin Avrupa'nın bütün eski iktidarları için ortak tehlike olduğunu ve hepsinin de aynı şekilde tehdit altında bulunduklarını ilan ettikleri doğrudur; ama aslında buna hiçbir şekilde inan-

mamaktadırlar. Zamanın gizli belgeleri, onların gözünde bütün bu açıklamaların, amaçlarını gizlemek ya da halk yığınlarının gözünden kaçırmak üzere üretilmiş becerikli gerekçelerden başkaca bir şey olmadıklarını göstermektedir.

Prenslere gelince, onlar, Fransız ihtilâlinin yalnızca yararlanılması gereken yerel ve geçici bir kaza olduğunu iyi bilmektedirler. Bu düşünce içinde, bir takım amaçlar tasarlamakta, hazırlıklar yapmakta, gizli ittifaklar kurmaktadırlar; bu kolay av karşısında kendi aralarında kavga etmekte, bölünmekte, yakınlaşmaktadırlar; olacak olanlar dışında, hazırlıklı olmadıkları hemen hemen hiçbir şey yoktur.

Kendi tarihlerinin ve siyasal özgürlük konusundaki uzun pratiklerinin anısıyla daha bir aydınlanmış ve deneyimli olan İngilizler, ilerleyen büyük bir devrimin imgesini sanki kalın bir örtünün arkasından farkedercesine az buçuk görebilmektedirler; ne ki, biçiminin ayrımına varamamakta ve kısa bir süre sonra dünyanın yazgısı ve onların kendi yazgıları üzerinde yapacağı etkiyi bilememektedirler. Devrim'in patlak vereceği sırada Fransa'yı baştan sona dolaşan ve bu ihtilâlin eli kulağında olduğunu düşünen Arthur Young[1], olayın kapsamından öylesine habersizdir ki, sonucun ayrıcalıkları daha da artırmaktan ibaret olup olmayacağını sormaktadır kendi kendisine. "Soyluluğa gelince," der, "eğer bu ihtilâl ona daha da fazla üstünlük sağlasaydı, iyilikten daha fazla kötülük yapardı diye düşünüyorum."

Daha başlangıç anından itibaren Devrim'in esinlendirdiği nefretin ışığında düşünen Burke[2] bile, olay karşısında bir süre ikircikli kalır. İlk kehâneti, Fransa'nın bu yüzden rahatsız olacağı ve sanki güçsüz kalacağı yolundadır. "Şuna inanabiliriz ki," der, "uzunca bir süre için Fransa'nın savaşçı yetenekleri yok olmuştur; hattâ sonsuza kadar yok olmuş

1. İngiliz tarımbilimci (1741-1820). A. de Tocqueville, Young'un *Fransa Yolculuğu* (1792) adlı yapıtındaki gözlemlere gönderme yapıyor. [ç.n.].
2. İngiliz yazar Edmond BURKE (1729-1797), Fransız ihtilâlinin en ateşli düşmanlarından biriydi. Tocqueville'in alıntıları, Burke'ün *Fransa'daki Devrim üzerine Düşünceler*'indendir. [ç.n.].

bile olabilir ve bir sonraki kuşağın insanları tıpkı o ataları gibi şöyle diyebilirler: *Gallos quoque in bellis floruisse audivimus:* Bizzat Galyalıların, bir zamanlar silahları sayesinde parladıklarından söz edildiğini duymuştuk."

Olayı, yakındakiler de uzakta olanlardan daha iyi değerlendirmezler. Fransa'da, Devrim'in patlak vereceği günün arifesinde, neler getirebileceği konusunda henüz hiçbir belirgin fikir yoktur. Onca belgelerin arasında, halktan belli bir şekilde kaygı duyulduğunu gösteren yalnızca iki defter bulabildim. Kuşku duyulan şey, kraliyet erkinin, o zamanlar söylendiği gibi saray-çevresinin [la cour] korumak zorunda olduğu üstünlüktür. États généraux'nun zaafiyeti ve kısa süreli oluşu kaygılandırmaktadır. Şiddete maruz bırakılmasından korkulmaktadır. Soyluları özellikle bu kaygı meşgul etmektedir. Defterlerden bir çoğunda, "İsviçreli muhafız birlikleri, yurttaşlara karşı, ayaklanma ve başkaldırı durumunda bile asla silah kullanmamak üzere yemin edeceklerdir" denilmektedir. Yeter ki, États généraux özgür kalsındır, o zaman her türlü aşırılık kolayca ortadan kaldırılabilecektir; yapılması gereken reform devasadır, ama kolaydır.

Bununla beraber Devrim kendi yolunu izler: canavarın kafası belirdiği, tuhaf ve korkunç fizyonomisi keşfedildiği ölçüde; siyasal kurumları yok ettikten sonra sivil kurumları da ortadan kaldırdığı, yasalardan sonra örfleri, âdetleri ve dile varıncaya kadar her şeyi değiştirdiğinde; hükümetin işliğini batırdıktan sonra toplumun temellerini de sarstığı ve nihayet Tanrı'nın kendisine de kafa tutmaya kalkar göründüğü zaman; bu aynı Devrim, çok geçmeden ona gelene kadar bilinmeyen yöntemlerle yeni bir taktiği, ölümcül sloganları, Pitt'in[3] dediği gibi, *silahlanmış* kanaatleri, imparatorlukların duvarlarını alaşağı eden, taçları parçalayan, halkları ezen, ve de ne garip! onları aynı zamanda da kendi davasına

3. İngiliz devlet adamı William PİTT (1759-1806) Fransız ihtilâlinin amansız düşmanlarından biriydi. Fransa'ya karşı Avrupa monarşileri arasında üç kez koalisyon oluşturduysa da, Napoléon'un zaferlerini engelleyemedi. [ç.n.].

kazanan inanılmaz bir gücü dışarıya taşırdığında; bütün bu şeyler patlak verdiği ölçüde bakış açısı da değişir. Başlangıçta, Avrupa'nın hükümdarlarına ve Devlet adamlarına halkların yaşamında rastlanan sıradan bir kaza gibi gelmiş olan şey, öylesine yeni, hattâ daha önce yeryüzünde cereyan etmiş olan her şeye öylesine aykırı ve buna karşın öylesine genel, öylesine korkunç, öylesine anlaşılmaz bir olgu olarak görünür ki, insan aklı onun karşısında sanki çılgına döner. Bazıları bu bilinmeyen gücün, hiçbir şeyin onu ne besler ne de yok eder göründüğü, durdurulabilinemeyen ve kendiliğinden de duramayan gücün, insan toplumlarını tam ve nihai yok oluşlarına kadar götüreceğini düşünürler. Birçokları, onu, şeytanın yeryüzündeki görünür eylemi olarak kabul ederler. Daha 1797'de, Bay de Maistre[4], "Fransız ihtilâlinin şeytansı bir niteliği var" der. Daha başkalarıysa, tersine, yalnızca Fransa'nın değil ama dünyanın da çehresini yenilemek isteyen ve bir bakıma yeni bir insanlık yaratacak olan Tanrı'nın iyicil bir ereğini keşfederler onda. O dönemin yazarlarından bir çoğunda, barbarlar karşısında Salvianus'un[5] duyumsadığı o dinsel dehşetten bir şeyler bulunmaktadır. Düşüncesini sürdüren Burke şöyle haykırmaktadır: "Eski hükümetinden, ya da daha doğrusu her türlü hükümetten yoksun kalan Fransa, insan türünün belası ve dehşeti olmak gerekirken, daha çok bir hakaret ve acıma nesnesi olmuş gibi görünüyordu. Ama katledilmiş bu monarşinin mezarından, biçimsiz, devasa, insanların hayal güçlerini tüketip büyülemiş olanların hepsinden de daha korkunç bir yaratık çıktı. Bu iğrenç ve garip yaratık, yıkımdan dehşete düşmeksizin ya da pişmanlıklar tarafından durdurulmaksızın, dosdoğru hedefine yürüyor; bilinen bütün düsturları ve de her türlü gündelik araçları aşağılayarak, nasıl varolduğunu bile anlayamayanların iflahını kesiyor."

Olay, gerçekten de bir zamanlar çağdaşlarına göründü-

4. Fransız yazar ve filozof Joseph de MAISTRE (1753-1821) yapıtlarında Fransız intilâlini suçlamış ve krallıktan yana tutum almıştır. (ç.n.).

5. Marsilya'da rahiplik yapan Salvianus (390-484); *Cimriliğe Karşı* ve *Tanrı'nın Hükümetine Dair* gibi, dinsel konuları işleyen kitaplarıyla tanınmaktadır: (ç.n.).

ğü kadar olağanüstü müdür? Onların varsaydıkları kadar inanılmaz, onların varsaydıkları kadar derinlemesine bozguncu ve yenileştirici midir? Bu tuhaf ve korkunç ihtilâlin gerçek anlamı nedir, gerçek niteliği ne olmuştur, sürekli etkileri nelerdir? Tam olarak neyi yok etti? Ne yarattı?

Öyle görünüyor ki, bunu araştırmanın ve de söylemenin zamanı geldi, ve bugün bu büyük nesneyi daha iyi görebileceğimiz ve yargılayabileceğimiz o belli noktada yerleşmiş durumdayız. Devrim'den, onu gerçekleştirmiş olanların bakışını bulandıran tutkuları pek hafifçe duyumsayacak ölçüde uzaktayken, getirdiği zihniyete nüfuz edebilmek ve bu zihniyeti anlamak için de yeterince yakınız ona. Bir süre sonra bunu yapmak güçleşecektir, zira başarıya ulaşan ihtilâller, onları üretmiş olan nedenleri ortadan kaldırmak suretiyle, bizatihi başarılarıyla anlaşılmaz hale gelmektedirler böylece.

II. BÖLÜM

Devrim'in temel ve nihai hedefinin sanıldığı gibi dinsel erki yok etmek ve siyasal erki çileden çıkarmak olmadığına dair

Fransız ihtilâlinin ilk girişimlerinden biri Kilise'ye saldırmak, ve bu ihtilâlden doğmuş olan tutkular arasından ilk ateşleneni ve en son söneni de dinsizlik tutkusu olmuştur. Dinginliğin esaret bedeliyle satın alınmasına rıza gösterilmesinin ardından özgürlük coşkusu bile sönüp gitmişken, dinsel yetkeye karşı başkaldırı halinde kalınmıştır. Fransız ihtilâlinin liberal ruhunu yenmeyi başarmış olan Napoléon, kendi Hıristiyan-karşıtı ruhunu gemlemek için nafile yere çabaladı ve zamanımızda bile, siyasal erkin en küçümen memuru karşısındaki köleliklerini Tanrı'ya karşı küstahlıklarıyla affettireceklerini sanan ve Devrim'in öğretileri içinde en özgür, en soylu ve en gurur verici olan ne varsa bir yana bırakırlarken, inanmazlıklarıyla onun ruhuna sadık kalmış olmakla hâlâ övünen insanlar gördük.

Halbuki, dinlere yönelik savaşın bu büyük ihtilâl içindeki küçük bir olaydan başkaca bir şey olmadığına, fizyonomisinin göze çarpıcı ve bununla birlikte uçucu bir çizgisi, kendi öz ruhunun değil de ondan önceki ve onu hazırlamış olan tikel olguların, tutkuların, fikirlerin geçici bir ürünü olduğuna ikna olmak, bugün kolaydır.

XVIII. yüzyıl felsefesi haklı olarak Devrim'in başlıca nedenlerinden biri gibi düşünülür ve bu felsefenin derinlemesine bir şekilde dinsiz olduğu da son derece doğrudur. Ancak bu felsefede, aynı zamanda hem ayrışık hem de ayrılabilir olan iki bölümü özenle dikkate almak gerekmektedir.

Bunlardan birinde, toplumların durumuna, sivil ve

siyasal yasaların ilkelerine ilişkin bütün yeni ya da yenilenmiş görüşler yer alır; tıpkı örneğin, insanların doğuştan eşitliği, bunun bir sonucu olarak her türlü kast, sınıf, meslek ayrıcalıklarının ortadan kaldırılması, halkın egemenliği, toplumsal erkin mutlak gücü, kuralların tekdüzeliği... gibi. Bütün bu öğretiler Fransız ihtilâlinin yalnızca nedenleri olmakla kalmazlar, bir bakıma onun tözünü oluştururlar; bunlar, zaman açısından o yapıtların içindeki en temel, en kalıcı, en doğru olan şeylerdir.

Öğretilerinin öteki bölümünde, XVIII. yüzyıl filozofları Kilise'ye karşı bir tür şiddete kapılmış durumdadırlar; rahiplerine, aşamalı-düzenine [hiérarchie], kurumlarına, dogmalarına saldırmışlar, ve bunları daha bir iyi yıkabilmek için de Hıristiyanlığın bizatihi temellerini sökmek istemişlerdir. Ama XVIII. yüzyıl felsefesinin bu kısmı, bizatihi bu ihtilâlin yok ettiği olgular içinde doğduktan sonra, o olgularla birlikte yavaş yavaş kaybolmak ve sanki kendi utkusu içinde gömülmüş olmak zorundaydı. Demek istediğimi daha anlaşılır kılmak üzere yalnızca bir şey ekleyeceğim, zira bu önemli konuya ileride yeniden dönmek istiyorum: Hıristiyanlık bu şiddetli kinleri dinsel öğreti olarak değil, daha çok siyasal kurum olarak alevlendirmişti; papazlar öteki dünyanın işlerini düzenleme iddiasında oldukları için değil, ama bu dünyada toprak sahibi, senyör, ondalıkçı[1] ve yönetici oldukları için; Kilise kurulacak yeni toplum içinde yer alamayacak olduğu için değil, ama un ufak edilmesi söz konusu olan o eski toplumun içinde, o sırada en ayrıcalıklı ve en güçlü yeri işgal ettiği için.

Zaman akışının bu hakikati nasıl aydınlattığını ve her gün nasıl bu aydınlanmayı tamamladığını bir düşünün: Devrim'in siyasal yapıtı sağlamlaştığı ölçüde, dinsiz yapıtı yok olup gitti; saldırdığı bütün eski siyasal kurumlar daha bir iyi yok edildikleri, özellikle iğrenç bulduğu erkler, nüfuzlar, sınıflar geri dönüşsüz bir biçimde yenilgiye uğratıldık-

1. "Ondalıkçı" olarak çevirdiğimiz sözcük "décimateur" sözcüğüdür. Ortaçağ'da Kilise gelirlerinden olan, onda bir karşılık hakkını toplayan görevliye bu ad veriliyordu. [ç.n.].

ları ve de, yenilgilerinin nihai işareti olarak, esinlendirdikleri nefretler bile yatıştıkları ölçüde; nihayet ruhban sınıfı, kendisiyle birlikte düşmüş olan her şeyin daha bir dışına yerleştiği ölçüde, Kilise'nin gücünün de, aşama aşama, insanların zihninde doğrulup yeniden güçlendiği görüldü.

Ve bu görüntünün de Fransa'ya özgü olduğunu sanmayın; Avrupa'da Fransız ihtilâlinden beri yeniden canlanmamış tek bir Hıristiyan kilisesi yoktur.

Demokratik toplumların doğallıkla dine düşman olduklarını sanmak, büyük bir hata yapmaktır: Hıristiyanlıkta, ne de hattâ Katoliklikte, bu toplumların zihniyetine kesinlikle ters düşen hiçbir şey olmadığı gibi, bir çok şey de bu zihniyete çok uygundur. Esasen geçmiş bütün yüzyılların deneyimi, dinsel içgüdünün en canlı kökünün her zaman için halkın yüreğine daldırılmış olduğunu göstermiştir. Yitip gitmiş olan bütün dinler, son sığınaklarını orada bulmuşlardır, ve halkın fikir ve tutkularını üstün tutmaya yönelen kurumların bunun zorunlu ve sürekli olması için insan zihnini inançsızlığa doğru itmeleri bir hayli garip olmaktadır.

Dinsel erke ilişkin olarak söylediğim şeyi, toplumsal erk için haydi haydi söyleyeceğim.

Devrim'in o güne kadar toplumda bir aşamalı-düzeni korumuş ve insanları kurallar içinde tutmuş olan bütün kurumları ve bütün âdetleri beraberce yıktığı görüldüğünde, sonucunun da yalnızca özel bir toplum düzenini değil ama her türlü düzeni; falan hükümeti değil ama bizatihi toplumsal gücü yok etmek olacağı sanılabilirdi; ve doğasının da başatlıkla anarşik olduğuna hükmetmek gerekirdi. Halbuki, bunun da bir görüntüden ibaret olduğunu söyleyeceğim.

Devrimin başlamasından sonra bir yıldan az bir zaman geçmişti ki, Mirabeau krala gizlice şunları yazıyordu: "Devlet işlerinin yeni halini eski rejimle kıyaslayınız; teselli ve umutlar işte buradan doğmaktadır. Ulusal meclisin kararlarından bir bölümü, ve en önemli bölümü, elbette monarşik hükümete uygundur. Öyleyse bu, parlamentosuz olmaktan, ülkenin sınıflara bölünmemiş olmasından, ruhban sınıfsız, ayrıcalıklılarsız, soylularsız olmaktan mı ibarettir? Yalnızca

bir tek yurttaşlar sınıfı oluşturma fikri Richelieu'nin hoşuna giderdi herhalde: bu eşit yüzey, iktidarı kullanmayı da kolaylaştırır. Mutlakiyetçi bir hükümetin nice saltanat yılları, krallık yetkesi için Devrim'in bu bir tek yılının yaptığını yapamazdı." Bu sözler, Devrim'i yönetmeye muktedir bir insanın onu anlamasıdır.

Fransız ihtilâlinin hedefi yalnızca eski bir hükümet biçimini değiştirmek değil ama eski toplum düzenini de yıkmak olduğundan, ihtilâl aynı anda bütün yerleşik erklere saldırmak, bilinen bütün nüfuzları ortadan kaldırmak, gelenekleri silmek, örf ve âdetleri yenilemek ve bir bakıma o güne kadar saygının ve itaatin temelleri olan bütün fikirleri zihinlerden kazımak zorunda kalmıştır. Tuhaf bir şekilde anarşik olan kimliği buradan kaynaklanmaktadır.

Ama bu döküntüleri bir kenara atmayagörün: daha önce bir dolu ikincil erklere, düzenlemelere, sınıflara, mesleklere, aile ve bireylere dağıtılmış ve sanki bütün toplumsal bünyeye yayılmış olan bütün yetke ve etkime parsellerini kendi tekliği içine çekip yutan devasa bir merkezî iktidar görürsünüz. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından beri yeryüzünde böylesi bir iktidar görülmemiştir. Bu yeni gücü Devrim yarattı, ya da daha doğrusu bu güç sanki kendiliğindenmişcesine Devrim'in yaptığı yıkımdan çıktı. Kurduğu hükümetlerin daha kolay bozulur oldukları doğrudur, ama devirdiklerinin hepsinden de yüz kez daha güçlüdürler; sonradan söyleneceği gibi, aynı nedenler yüzünden kolayca bozulurlar ve aynı nedenler yüzünden güçlüdürler.

Mirabeau'nun yarı yarıya yıkılmış eski kurumların tozu toprağı arasından daha o zamanlar gördüğü de işte bu yalın, düzenli ve kocaman biçimdir. O sıralarda, büyüklüğüne rağmen, nesne henüz kalabalıkların gözünden kaçmaktaydı; ama zaman, yavaş yavaş onu bütün bakışlara sergiledi. Bugün özellikle hükümdarların gözünü doldurmaktadır. Yalnızca Devrim'in doğurdukları değil, ama ona en yabancı ve düşman olanlar bile, onu hayranlık ve hasetle düşünmekteler; hepsi de kendi alanlarında dokunulmazlıkları yok etmeye, ayrıcalıkları ortadan kaldırmaya çabalamaktalar. Safları birbirine karıştırmakta, koşulları eşitlemekte, aris-

tokrasiye memurları, yerel serbestilere kuralların tekdüzeliğini, erklerin çeşitliliğine yönetimin birliğini ikame etmekteler. Bu devrimci çabaya hiç durmayan bir beceriyle kendilerini vermekteler; ve bu yolda bazı engellerle karşılaştıklarında, zaman zaman Devrim'in yöntemlerini ve özdeyişlerini ödünç aldıkları bile olmaktadır. Gerektiğinde fakiri zengine karşı, avamı soyluya karşı, köylüyü efendisine karşı ayaklandırdıklarını gördük. Fransız ihtilâli onlar için hem bir belâ hem de bir eğitmen oldu.

III. BÖLÜM

Fransız ihtilâli dinsel ihtilâller gibi işleyen bir siyasal ihtilâle nasıl ve neden dönüştü

Bütün sivil ve siyasal ihtilâllerin, içinde kapalı kaldıkları bir vatanı olmuştur. Fransız ihtilâlininse kendine özgü bir toprağı yoktur; bunun da ötesinde, etkisi bir bakıma bütün eski sınırların haritadan silinmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Yasalara, geleneklere, kimliklere ve dile rağmen, insanları yakınlaştırdığı ya da böldüğü, bazen aynı vatanın insanlarını düşman ve yabancıları kardeş kıldığı görülmüştür; ya da daha doğrusu, bütün tikel ulusallıkların üstünde, bütün uluslardan insanların yurttaşı haline gelebilecekleri ortak bir entelektüel vatan oluşturmuştur.

Tarihin bütün Yıllık'larını karıştırın, onunla aynı vasfı taşımış olan tek bir siyasal ihtilâl bulamazsınız: bu vasfı yalnızca bazı dinsel ihtilâllerde bulursunuz. Dolayısıyla, insan eğer söyleyeceklerini örnekseme yardımıyla anlaşılır kılmak isterse, Fransız ihtilâlini dinsel ihtilâllerle kıyaslamak zorundadır.

Schiller, Otuz Yıl Savaşları üzerine yazdığı tarihinde haklı olarak, XVII. yüzyılın büyük reformunun, birbirlerini şöyle böyle tanıyan halkları birdenbire yakınlaştırmak ve yeni duygudaşlıklar yoluyla sıkı sıkıya birleştirmek gibi bir etkide bulunduğuna işaret eder. Gerçekten de o sıralarda, bir yandan İngilizler yardımlarına koşarken, Fransızların Fransızlara karşı savaştıkları görülmüştür; Baltık kıyılarının en ücra köşelerinde doğmuş insanlar o güne kadar adlarını bile bilmedikleri Almanları korumak üzere Almaya'nın bağrına kadar ilerlemişlerdir. Yabancı uluslar arasındaki savaşların hepsi de iç savaşları andıran bir kimliğe bürün-

müştür; bütün iç savaşlarda yabancılar boy göstermişlerdir. Her bir ulusun eski çıkarları yeni çıkarlar uğruna unutulmuşlardır; toprak sorunlarının yerini ilkesel sorunlar almıştır. Diplomasinin bütün kuralları, zamanın siyasetçilerini şaşkınlık ve acı içinde bırakarak birbirine karışmış ve içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. 1789'dan sonra Avrupa'nın başına gelen de tastamam budur.

Demek oluyor ki, Fransız ihtilâli, bir dinsel ihtilâl tarzında işleyen ve bir bakıma bir dinsel ihtilâl görünümünü alan bir siyasal ihtilâldir. Hangi tikel ve belirleyici çizgilerle dinsel ihtilâllere benzediğini görüyorsunuz: yalnızca onlar gibi uzaklara yayılmakla kalmamakta, ama, tıpkı onlar gibi vaaz ve propaganda yoluyla oralara nüfuz etmektedir. İnancını yayma çabasını esinlendiren bir siyasal ihtilâl; kendi ülkesinde tutkuyla gerçekleştirildiği ölçüde de, hararetle yabancılar arasında yayılmaya çalışılan bir siyasal ihtilâl; bir düşünün ne türlü yeni bir görüntüdür bu! Fransız ihtilâlinin dünyaya tanıttığı bilinmedik onca şeyin içinde bu, hiç şüphesiz en yeni olanıdır. Ama burada durup kalmayalım; biraz daha ileriye nüfuz etmeye ve etkilerde kendisini gösteren bu benzerliğin, nedenlerin içinde de gizlenmiş olan kimi benzerliklerden kaynaklanıp kaynaklanmadığını keşfetmeye uğraşalım.

Dinlerin alışılmış vasfı, insanı kendi kendisinde ele almak, bir ülkenin yasa, âdet ve geleneklerinin bu ortak temele tikelde ekleyebilecek oldukları şeye takılmaksızın ele almaktır. Dinlerin başlıca amacı, toplumların biçiminden bağımsız olarak, insanın Tanrı ile olan genel ilişkilerini, insanların kendi aralarındaki genel hak ve ödevlerini düzenlemektir. Getirdikleri davranış kuralları da, bir ülkenin ya da bir zamanın insanından çok, oğula, babaya, hizmetkâra, efendiye, hemcinse atıfta bulunurlar. Böylece temellerini bizatihi insan doğasında bulduklarından, bütün insanlar tarafından aynı şekilde kabul edilebilirler ve her yerde uygulanabilirdirler. Dinsel ihtilâllerin, çoğu zaman onca geniş bir sahneye sahip olmaları ve siyasal ihtilâller gibi tek bir halkın, hattâ tek bir ırkın toprakları içine pek ender olarak tıkılıp kalmaları bu yüzdendir. Ve eğer bu konu daha yakından ele alınmak is-

tenirse, dinlerin, biraz önce işaret ettiğim o soyut ve genel vasfa ne kadar fazla sahipseler, yasaların, iklimlerin ve insanların farklılıkları ötesinde, o kadar da yaygın oldukları gerçeğiyle karşılaşılacaktır.

Antik çağın, her zaman şu ya da bu ölçüde bir ulusun siyasal yapısına ya da toplumsal durumuna bağlanmış olan ve dogmalarına varıncaya kadar belli bir ulusal ve çoğunlukla da beldesel fizyonomiyi koruyan çoktanrılı dinleri, genellikle, dışına çıktıkları asla görülmeyen bir toprak parçasının sınırları içine kapanmışlardır. Bazen hoşgörüsüzlük ve baskıya neden olmuşlardır; ama inanç-yaymacılık [prosélytisme] onların hemen hemen hiç bilmedikleri bir şeydir. Bu yüzden Hıristiyanlığın gelişinden önce, bizim Batı alemimizde büyük dinsel ihtilâller olmamıştır. Hıristiyanlık, çoktanrılı dinlerin dikmiş oldukları bütün engelleri kolayca aşarak, kısa zamanda insan türünün büyük bir bölümünü fethetti. Utkusunu, bir ölçüde, bütün öteki dinlerden de fazla olarak bir halka, bir yönetim biçimine, bir toplumsal duruma, bir döneme ve bir ırka özgü olabilen her şeyden kurtulmuşluğuna borçlu olduğunu söylemek, sanırım bu kutsal dine karşı saygıda kusur etmek değildir.

Fransız ihtilâli bu dünya karşısında, tastamam öteki dünyayı hedefleyen dinsel ihtilâllerin eylediği tarzda davranmıştır; yurttaşı, bütün tikel toplumların dışında, soyut bir biçimde, tıpkı dinlerin de insanı ülke ve zamandan bağımsız olarak, genelde düşündüğü gibi düşünmüştür. Yalnızca Fransız yurttaşının tikel hakkının ne olduğunu araştırmamış, ama insanların siyasal alandaki genel ödevlerinin ve haklarının neler olduklarını da araştırmıştır.

Bu şekilde, her zaman en az tikel olana ve sanki toplumsal durum ve yönetim olgusunda en *doğal* olana yükselmek suretiyledir ki, kendisini herkes tarafından anlaşılır ve aynı anda yüz yerde birden taklit edilir kılabilmiştir.

Fransa'nın yeni baştan yapılandırılmasından çok daha fazla olarak insan türünün yeniden canlandırılmasına eğilimli göründüğünden, o güne kadar en şiddetli siyasal ihtilâllerin asla yaratabilememiş oldukları bir tutkuyu alevlendirmiştir. İnanç-yaymacılığı esinlendirmiş ve propa-

gandayı doğurmuştur. Nihayet bu yoldan, çağdaşlarını onca dehşete salan o dinsel ihtilâl havasına bürünebilmiştir; ya da daha iyisi, kendisi bir tür yeni din, doğrusunu söylemek gerekirse eksikleri olan, tanrısı, tapınma kuralları ve vaadettiği başkaca bir hayat olmayan, ama yine de, tıpkı İslâm gibi, bütün yeryüzünü askerleriyle, havarileriyle ve şehitleriyle istila eden bir din haline gelmiştir.

Bunun dışında, kullandığı yöntemlerin kesinlikle daha önce görülmemiş şeyler, ve de gün ışığına çıkardığı bütün fikirlerin baştan sona yeni olduklarını sanmamak gerekir. Bütün yüzyıllarda ve Ortaçağ'a varıncaya kadar, tikel âdetleri değiştirmek için insan toplumlarının genel yasalarına çağrıda bulunmuş ve ülkelerindeki siyasal yapılanmanın karşısına insanlığın doğal haklarını çıkarmaya girişmiş kışkırtıcılar olmuştur. Ancak, bütün bu girişimler başarısız kalmışlardır: XVIII. yüzyılda Avrupa'yı ateşe vermiş olan aynı meşale XV. yüzyılda kolayca söndürüldü. Bu türden gerekçelerin ihtilâller yaratabilmesi için, gerçekten de yaşama koşullarında, âdetlerde ve örflerde daha önce ortaya çıkmış kimi değişikliklerin insan zihnini o gerekçeleri kabule hazırlamış olması gerekmektedir.

İnsanların birbirlerinden alabildiğine farklı oldukları ve hepsine birden uygulanabilecek aynı bir yasa fikrinin onlara sanki anlaşılmazmış gibi geldiği zamanlar vardır. Buna karşılık, böyle bir yasanın imgesinin kendilerine uzaktan ve belli belirsiz gösterilmesinin bile, hemen tanıyıp ona doğru koşmaları için yettiği daha başka zamanlar da vardır.

En olağanüstü olan, işlerlik kazandırdığı görülen yöntemleri ve ürettiği fikirleri Fransız ihtilâlinin tasarlamış ve kullanmış olması değildir: büyük yenilik, onca halkların, böylesine yöntemlerin etkinlikle kullanılabilecekleri ve böylesine özdeyişlerin kolayca kabullenilebilecekleri o noktaya gelmiş olmalarıdır.

IV BÖLÜM

Hemen hemen tüm Avrupa
tastamam aynı kurumlara nasıl sahip olmuştu
ve bu kurumlar nasıl her yerde çöküyordu

Roma İmparatorluğu'nu deviren ve sonuçta modern uluslan oluşturan halklar, ırkları, ülkeleri, dilleriyle farklıydılar; yalnızca barbarlıklarıyla benzeşiyorlardı. İmparatorluğun toprağı üstünde yerleştikten sonra, uzun süre devasa bir karmaşanın göbeğinde kendi aralarında çatıştılar ve en sonunda durulduklarında, kendilerini, bizzat yaratmış oldukları yıkıntılarla birbirlerinden ayrılmış bir halde buldular. Uygarlık hemen hemen sönmüş ve kamusal düzen yıkılmış olduğundan, insanların kendi aralarındaki ilişkiler zorlu ve tehlikeli bir hale geldi ve büyük Avrupa toplumu, her biri bir köşede yaşayan, ayrışık ve düşman, bin küçük toplum halinde bölündü. Ve yine de bu tutarsız kitlenin içinden birden bire tekdüze yasaların çıktığı görüldü.

Bu kurumlar hiçbir şekilde Roma yasalarından taklit edilmemişlerdir; onlara öylesine terstirler ki, değiştirilmeleri ve ortadan kaldırılmaları için Roma hukukundan yararlanılmıştır. Fizyonomileri özgündür ve onları, insanların kendi kendilerine koymuş oldukları bütün yasalardan farklılaştırmaktadır. Kendi aralarında bakışımlı olarak uyuşmakta ve, hepsi birlikte, öylesine sıkışık bölümlerden oluşmuş bir bütün kurmaktadırlar ki, modern yasalarımızın maddeleri bile daha kaynaşmış durumda değillerdir; yarı kaba bir toplumun kullanımı için düşünülmüş bilgece yasalardır bunlar.

Böylesi bir yasallık Avrupa'da nasıl oluşabildi, yaygınlaşabildi, nihayet genelleşebildi? Amacım bunu araştırmak değil. Kesin olan şey, bu yasallığın Ortaçağ'da hemen hemen

Avrupa'nın her köşesinde görüldüğü ve bir çok ülkede bütün öteki yasallıkları dışlayarak hüküm sürdüğüdür.

Ortaçağ'ın siyasal kurumlarını Fransa'da, İngiltere'de ve Almanya'da inceleme fırsatını buldum; çalışmamda ilerlediğim ölçüde, bütün bu yasalar arasındaki inanılmaz benzeşmeler karşısında hayretlere düşüyor ve birbirlerinden bunca farklı ve birbirlerine bunca az karışmış halkların böylesine benzeşen yasaları nasıl yapabilmiş olduklarını hayranlıkla izliyordum. Gerçi yörelere göre, ayrıntılarında hiç durmadan ve hemen hemen sonsuzcasına farklılaşmıyor değillerdi, ama temelleri her yerde aynıydı. Eski Germen mevzuatı içinde bir siyasal kurum, bir kural, bir erk keşfettiğim zaman, iyi araştırdığım takdirde töze ilişkin olarak tümüyle benzer bir şeyi Fransa'da ve İngiltere'de de bulacağımı önceden biliyordum, ve gerçekten de bulmakta gecikmiyordum. Bu üç ulusun her biri, öteki ikisini daha iyi anlamama yardım ediyordu.

Her üçünde de hükümet aynı özdeyişleşmiş kurallara göre yönetilmiştir, siyasal meclisler aynı ögelerden oluşmuş ve aynı erklerle donatılmışlardır. Toplum aynı biçimde bölünmüştür ve farklı sınıflar arasında aynı aşamalı-düzen görülür; soylular birbirinin eşi bir konumdadırlar; aynı ayrıcalıklara, aynı fizyonomiye, aynı yapıya sahiptirler: bunlar farklı insanlar değil, her yerde düpedüz aynı insanlardır.

Kentlerin kuruluşları birbirine benzemektedir; kırsal kesim aynı şekilde yönetilmektedir. Köylülerin yaşam koşulları pek az farklılık göstermektedir; toprak aynı şekilde sahiplenilmiş, işgal edilmiş, ekilmiştir, ekici aynı yükümlülüklere boyun eğmektedir. Polonya'nın en ücra köşelerinden İrlanda sahillerine kadar, senyörlük, senyörün maiyeti, *fief*, *censive*[1], yükümlülük taşıyan hizmetler, feodal haklar, loncalar, her şey birbirine benzemektedir. Kimi za-

1. *Feodalite* sözcüğünün de kaynağı olan Latince *feodum* sözcüğünden gelen *fief*, soylu bir vasal'in bir takım yükümlülükler karşılığında süzeren'den sağladığı toprağın adıdır. Bu toprak bölünmez, süzeren'in izni olmaksızın devredilemez ve genelde vasalin büyük erkek çocuğuna miras kalır. *Fief*'i elinde tutan soylu, bu *fief* sınırları içinde, savaşmak, para basmak,

man adlar bile aynıdır ve, daha da dikkat çekici olan, bütün bu benzer kurumları tek bir ruh canlandırmaktadır. Sanırım, XIV. yüzyılda Avrupa'nın toplumsal, siyasal, yönetsel, yargısal, ekonomik ve yazınsal kurumlarının, belki de uygarlığın bütün yolları açmaya ve bütün engelleri devirmeye özen göstermiş gibi göründüğü günümüzde olduğundan bile daha fazla benzerlik taşımış olduklarını öne sürmek mümkündür.

Avrupa'nın bu eski yapılanışının nasıl yavaş yavaş zayıflayıp döküldüğünü anlatmak benim konuma girmiyor; XVIII. yüzyılda bu yapının her yerde yarı yarıya çökmüş olduğuna işaret etmekle yetiniyorum. Çöküntü genelde kıtanın doğusunda daha az, batısında daha çok belirgindi; ama yaşlanmışlık ve çoğu zaman da bitkinlik, her köşede kendisini gösteriyordu.

Ortaçağ'a özgü kurumlardaki bu derece derece çöküş, arşivlerinde de izlenmektedir. Her senyörlüğün, adına *terriers* denilen ve içlerinde, bir yüzyıldan ötekine, *fief*'lerin ve *censive*'lerin sınırlarının, ödenecek vergilerin, verilecek hizmetlerin, yerel uygulamaların gösterildiği kayıtlara sahip oldukları bilinmektedir. XIV. yüzyıla ait, yöntem, açıklık, berraklık ve zeka başyapıtları olan *terrier*'ler gördüm. Bunlar, aydınlanmanın getirdiği genel gelişmeye karşın, daha yakın tarihlere yaklaştıkları ölçüde karanlık, düzensiz, eksik ve karışık hale gelmektedirler. Sanki sivil toplumun aydınlanmasını tamamlamasıyla eş zamanlı olarak, siyasal toplum barbarlığa yuvarlanmış gibidir.

Avrupa'nın eski yapılanışının, ilk çizgilerini Fransa'da olduğundan daha iyi korumuş göründüğü Almanya'da bile, yaratmış olduğu kurumların bir bölümü her yerde çoktan yıkılmış bulunuyordu. Ama zamanın alıp götürdükleri, eksik olanı görmekten daha çok kalanın ne halde olduğu dü-

---

vergi toplamak ve adalet dağıtmak gibi bir takım siyasal haklara sahiptir.

XI. yüzyıldan itibaren görece özgürleşen serflerin, *cens* adı verilen bir vergi karşılığında senyörlerden kiraladıkları topraklara ise *censive* denilmektedir. [ç.n.].

şünülünce değerlendirilir.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda belli başlı Alman kentlerini zengin ve aydınlık küçük cumhuriyetler yapan beldesel kurumlar, XVIII. yüzyılda varlıklarını hâlâ korumaktadırlar; ama beyhude görüntülerden başkaca bir şey sunmamaktadırlar. Yönergeleri yürürlükte gibi görünmektedir; yerleştirmiş oldukları yüksek orunlu görevliler aynı adları taşımakta ve aynı şeyleri yapar görünmektedirler; ancak, bu kurumların esinlendirdikleri faaliyet, enerji, ortak vatanseverlik, erkeksi ve verimli erdemler kaybolmuştur. Bu eski kurumlar, biçimleri bozulmaksızın, sanki kendi içlerinde göçmüş gibidirler.

Ortaçağ'ın hâlâ devam eden bütün erkleri aynı hastalığa yakalanmışlardır; hepsi de aynı düşkünlüğü ve aynı bitkinliği gözler önüne sermektedirler. Dahası, özünde o zamanın yapılanışına ait olmaksızın ona karışmış bulunan ve ondan bir nebze canlı bir iz taşıyan her şey, anında canlılığını yitirmektedir. Bu temasın içindeki aristokrasi de yaşlılığa özgü bir güç kaybına yakalanmaktadır; bütün Ortaçağ'ı yapıtlarıyla dolduran siyasal özgürlüğün kendisi bile, Ortaçağ'ın ona vermiş olduğu özel vasıfları koruduğu her yerde kısırlaşmış gibidir. Taşra meclisleri, hiçbir şeyini değiştirmeksizin antik kuruluşlarını korudukları yerlerde, uygarlığın gelişmesine yardım edecekken onu durdurmaktadırlar; sanki zamanın yeni zihniyetine yabancıdırlar, nüfuz edemez gibi görünürler. Böylece halkın gönlü onlardan kaçmakta ve hükümdarlara yönelmektedir. Bu kurumların eskiliği, onları saygın kılmamıştır; tersine, ihtiyarladıkça her gün daha da çok itibar kaybetmektedirler; ve tuhaftır, daha bir çöküş halindeyken daha zararsız göründükleri ölçüde de daha fazla nefret uyandırmaktadırlar. "Varolan durum" diyor, bu eski rejimin çağdaşı ve yandaşı olan bir Alman yazar, "herkes için genelde yaralayıcı ve bazen de acınacak hale gelmiş görünmektedir. Yaşlı olan her şeyin şimdilerde ne kadar düşmanlıkla yargılandığı görmek gariptir. Yeni duygular ailelerimizin içine kadar girdiler ve onların düzenini bozmaktalar. İş, sonunda eski mobilyalarına tahammül edemeyen karılarımıza kadar gelip dayandı." Bununla birlikte, aynı dönemde Almanya'da, tıpkı Fransa'da olduğu gibi, toplum

büyük bir faaliyet ve durmadan büyüyen bir refah içindeydi. Ancak şuna çok dikkat edin; bu çizgi, tabloyu tamamlamaktadır: yaşayan, eyleyen, üreten her şey kökende yenidir, yalnızca yeni de değil ama zıt olandır.

Ortaçağ'ın krallığı ile ortak bir yanı kalmayan, başka imtiyazlara sahip olan, başka bir yer tutan, başka bir zihniyet taşıyan, başka duygular esinlendiren, krallıktır; dört bir yandan yerel erklerin kalıntıları üstünde yayılan, Devletin idarî mekanizmasıdır; soyluların yönetiminin giderek yerini alan, memurların aşamalı-düzenidir. Bütün bu yeni erkler, Ortaçağ insanlarının tanımadıkları ya da benimsemedikleri ve gerçekten de, düşüncesine bile sahip olmadıkları bir toplum düzenine atıfta bulunan yöntemlere göre eylemekte, onlara uyan kuralları izlemektedirler.

İlk bakışta Avrupa'nın en eski anayasasının hâlâ yürürlükte bulunduğu söylenebilecek olan İngiltere'de durum hep aynıdır. Eğer eski adlar unutulmak ve eski biçimler uzaklaştırılmak isteniyorsa, daha XVII. yüzyıldan itibaren bu ülkede feodal sistemin bütünlüğü içinde ortadan kaldırılmış olduğu, sınıfların birbirine karıştığı, soyluluğun silindiği, aristokrasinin açıldığı, zenginliğin güç haline geldiği, yasa önünde eşitliğin, vergi adaletinin, basın özgürlüğünün, parlamento tartışmalarında aleniyetin sağlandığı görülecektir; bütün bunlar Ortaçağ toplumunun tanımadığı yeni ilkelerdir. İmdi, bu yeni şeyler, o yaşlı gövdeye özellikle azar azar ve ustalıkla buyur edildikleri içindir ki, yok etme tehlikesi yaratmaksızın onu canlandırmışlar ve eski biçimlerini ona bırakmak suretiyle onu taze bir güçle doldurmuşlardır. XVII. yüzyıl İngiltere'si daha o zamandan, yalnızca birkaç Ortaçağ kalıntısını bağrında ve sanki tahnit edilmişcesine saklamış olan, baştan aşağı modern bir ulustur.

Bundan sonra gelecek olanların anlaşılmasını kolaylaştırmak için Fransa'nın dışına doğru bu hızlı gözatma zorunluydu; zira yalnızca Fransa'yı incelemiş ve Fransa'ya bakmış olan kişi, Fransız ihtilâlinden asla hiçbir şey anlamayacaktır, bunu çekinmeden söylüyorum.

V. BÖLÜM

Fransız ihtilâlinin özgün işi neydi

Bundan önce söylenenlerin konuyu aydınlatmak ve başlangıçta sorduğum o sorunun yanıtını kolaylaştırmaktan başkaca bir ereği yoktur: Devrim'in gerçek hedefi neydi? Sonuçta onun özgün vasfı nedir? Özellikle de, neden yapılmıştır? Ne yapmıştır?

Devrim, sanıldığı gibi, asla dinsel inançların imparatorluğunu yıkmak için yapılmış değildi; görüntülere rağmen, o, temelde toplumsal ve siyasal bir ihtilâldi; ve bu türden kurumların çerçevesi içinde, hiçbir şekilde düzensizliği sürdürmeye, bir bakıma düzensizliğe istikrar sağlamaya, başlıca hasımlarından birinin söylediği gibi anarşiyi *yöntemleştirmeye* yönelmedi, ama daha çok kamusal yetkenin gücünü ve haklarını çoğaltmaya eğilim gösterdi. Daha başka kişilerin düşündükleri gibi, uygarlığımızın o ana kadar taşımış olduğu kimliği değiştirmek, gelişmelerini durdurmak, hattâ bizim Batı alemimiz içinde insan toplumlarının dayandıkları temel yasalardan hiçbirini özünde değiştirmek zorunda değildi. Onu, yalnızca kendi içinde ele almak üzere, farklı dönemlerde ve çeşitli ülkelerde fizyonomisini geçici olarak değiştiren bütün kazalardan ayrı tuttuğumuz zaman, bu ihtilâlin, birçok yüzyıl boyunca Avrupa halklarının çoğunda ortak kabul etmeksizin hüküm sürmüş olan ve genellikle feodal kurumlar adı altında tanımlanan o siyasal kurumları, koşulların eşitliğini temel alan daha tekdüze ve daha basit bir toplumsal ve siyasal düzeni ikame etmek üzere, ortadan kaldırmaktan başkaca bir etkisi olmadığı açıkça görülür.

Muazzam bir ihtilâl yapmak için bu kadarı yetiyordu, zira antik kurumların Avrupa'daki hemen hemen bütün din-

sel ve siyasal yasalara hâlâ karışmış bir halde ve sanki onlara dolaşmış gibi olmalarından bağımsız bir şekilde, bu kurumlar fazladan da, kendilerine yapışık gibi duran bir dolu düşünceler, duygular, alışkanlıklar ve örfler telkin etmişlerdi. Böylece bütün organlarına tutunmuş bir parçayı birdenbire toplumsal gövdeden koparmak ve yok etmek için dehşetengiz bir ihtilaç gerekmiştir. Bu da Devrim'i olduğundan da çok daha büyük göstermiştir; her şeyi yok edermiş gibi görünüyordu, zira yok ettiği şey her şeye birden dokunuyor ve bir bakıma her şeyle bir bütün oluşturuyordu.

Devrim ne kadar köktenci davranmış olursa olsun, yine de genelde varsayıldığından çok daha az yenilik getirmiştir: bunu daha sonra göstereceğim. Onun hakkında doğru olarak söylenebilecek şey, eski toplumdaki aristokratik ve feodal kurumlardan kaynaklanan her şeyi, herhangi bir şekilde onlara bağlı olan her şeyi, hangi derecede olursa olsun onların *en ufak* izini taşıyan her şeyi yok ettiği, ya da yok etmekte olduğudur (zira hâlâ sürüyor). Eski dünyadan sakladığı, yalnızca o kurumlara her zaman için yabancı kalmış olan ya da onlarsız da varolabilen şeydir. Devrim'in her şeyden daha az olduğu şey, beklenmedik bir olay olmasıdır. Dünyayı hiç beklenmedik bir anda yakaladığı doğrudur, ve bununla birlikte en uzun sürmüş bir çabanın tamamlayıcısı, on insan kuşağının üzerinde çalışmış olduğu bir yapıtın ani ve şiddetli bitimidir. Eğer olmamış olsaydı da eskimiş toplumsal yapı her yerde, burada daha önce orada daha sonra, çöküp dağılmaktan geri durmayacaktı; yalnızca birdenbire yıkılacak yerde parça parça dökülmeye devam edecekti. Devrim, uzun sürede yavaş yavaş ve kendiliğinden tamamlanacak olan şeyi, ihtilaçlı ve ızdıraplı bir çabayla, geçiş olmaksızın, önlem olmaksızın, hiçbir şeye aldırmadan, aniden tamamlamıştır. Yaptığı iş bu olmuştur.

Bugün farkedilmesi bunca kolay görünen şeyin, en uzak görüşlüler için bile onca karışık ve onca gizli kalması şaşırtıcıdır.

Aynı Burke, Fransızlara, "Hükümetinizin aşırılıklarını düzeltmek istiyordunuz," demektedir, "iyi de yenisini yapmak neden? Eski geleneklerinize niye bağlanmıyorsunuz?

Niye eski açık yürekliliğinizi ele almakla yetinmiyorsunuz? Ya da, eğer atalarınızın kurduğu yapının silinmiş fizyonomisini yeniden bulmak sizin için imkânsızsa, niye bakışlarınızı bizden yana çevirmiyorsunuz? Orada, Avrupa'nın eski ortak yasasını bulmuş olurdunuz." Burke, gözlerinin önünde bulunan şeyin, özellikle Avrupa'nın o eski ortak yasasını ortadan kaldırmak zorundaki ihtilâl olduğunu görmemektedir; söz konusu olanın, başka bir şey değil, tastamam bu olduğunun farkında değildir.

Ancak, her yerde hazırlanmış, her yerde tehdide başlamış olan bu ihtilâl, neden başka yerde değil de Fransa'da patlak verdi? Neden bizde, başka hiçbir yerde görülmeyen ya da ancak yarı yarıya ortaya çıkan kimi nitelikler kazandı? Bu ikinci soru elbette sorulmaya değerdir; irdelenmesiyse bundan sonraki kitapların konusu olacaktır.

İKİNCİ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM

Fransa'daki feodal haklar neden bütün başka yerlerdekilere kıyasla halk için dayanılmaz hale gelmişlerdi

İlk ağızda bir şey şaşırtmaktadır: özel amacı her yerde Ortaçağ kurumlarının kalıntısını ortadan kaldırmak olan Devrim, bu kurumların çok daha iyi korunmuş olarak rahatsızlıklarını ve katılıklarını halka en fazla hissettirdikleri yörelerde değil de, tersine, bunları ona en az hissettirdikleri yörelerde patlak vermiştir; öyle ki, bu kurumların boyunduruğu, gerçekte en hafif olduğu yerlerde en dayanılmaz görünmüştür.

XVIII. yüzyılın sonunda, Almanya'nın hemen hemen hiçbir bölgesinde serflik henüz tümüyle ortadan kaldırılmış değildi ve çoğunda da halk, tıpkı Ortaçağ'daki gibi, efendisinin yurtluğuna gerçek anlamda bağlı kalmaya devam ediyordu. II. Friedrich ile Maria-Theresa'nın ordularını oluşturan askerlerin neredeyse hepsi de gerçek serfti.

Alman Devletleri'nin çoğunda, 1788'de, köylünün senyörlüğü terkedebilmesi mümkün değildir ve eğer terkedecek olursa bulunduğu her yerde kovuşturulabilmekte ve zorla geri getirilebilmektedir. Yaşadığı topraklarda, özel yaşamını gözetim altında tutan, ölçüsüzlük ve tembelliğini cezalandıran egemenin adaletine boyun eğmiş durumdadır. Ne içinde bulunduğu konumdan yukarıya çıkabilmekte, ne meslek değiştirebilmekte, ne de efendinin keyfi olmaksızın evlenebilmektedir. Zamanının büyük bir bölümünü efendinin hizmetine hasretmek zorundadır. Gençliğinin bir çok yılını senyörün malikânesinde hizmetçilikle geçirmek zorundadır. Senyörlüğün angarya düzeni bütün gücüyle varlığını sürdürmekte ve kimi ülkelerde angarya süresi haftanın üç

gününe kadar çıkmaktadır. Senyöre ait yapıları onaran ve işlerine bakan, zahiresini pazara taşıyan, senyörü bir yerden bir yere götüren ve iletilerini ulaştırmakla görevli olan köylüdür. Bununla birlikte serf de toprak sahibi olabilmekte, ama bu toprağın iyeliği her zaman çok eksik kalmaktadır. Tarlasını belli bir şekilde ve senyörün gözü önünde işlemeye mecburdur; onu kendi arzusuyla ne devredebilmekte, ne de ipotek edebilmektedir. Kimi durumlarda ürünlerini satmaya zorlanmaktadır; kimi durumlarda onları satması engellenmektedir; onun için, yetiştiricilik her zaman mecburidir. Mirası bile bütünüyle çocuklarına geçmemektedir; genellikle bir bölümüne senyörlük tarafından el konulmaktadır.

Bu düzenlemeleri zamanaşımına uğramış yasalardan çıkarmıyorum, bunlara büyük Friedrich tarafından hazırlanmış ve ardılı tarafından yürürlüğe konmuş kanunnamede, tam da Fransız ihtilâlinin patlak verdiği bir sırada rastlıyorum.

Uzun zaman vardı ki, benzer hiçbir uygulamayla, Fransa'da artık karşılaşılmıyordu: köylü dilediği gibi gidiyor, geliyor, satın alıyor, satıyor, pazarlık ediyor, çalışıyordu. Serfliğin son kalıntıları artık yalnızca Doğu'daki bir ya da iki taşra vilayetinde, fethedilmiş olan taşra vilayetinde görülüyordu; başkaca her yerde serflik tümüyle ortadan kaybolmuştu ve hattâ lağvedilmesi üzerinden o kadar çok geçmişti ki, tarihi bile unutulmuştu. Günümüzde gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar, XIII. yüzyıldan itibaren, Normandiya'da artık serfliğe rastlanmadığını kanıtlamışlardır.

Ama Fransa'da, halkın yaşam koşullarında başka bir devrim daha gerçekleşmiş durumdaydı: köylü yalnızca serflikten kurtulmuş olmakla kalmamıştı; aynı zamanda *toprak sahibi* haline de gelmişti. Bu olgu, bugün bile o kadar az bilinmektedir ve ileriki sayfalarda görüleceği gibi, öylesine sonuçlar yaratmıştır ki, burada bu konuya bir nebze değinmem hoş görülse gerektir.

Uzun süre, toprak mülkiyetine ilişkin paylaştırmanın Devrim'den miras kaldığı ve yalnızca onun sayesinde gerçekleştirildiği sanılmıştır; gerçeğin bunun tam tersi oldu-

ğu bin türlü tanıklıkla kanıtlanmış durumdadır.

Bu ihtilâlden en azından yirmi yıl öncesinde, daha o zamanlarda bile, toprağın her türlü ölçünün de ötesinde parçalandığından yakınan tarım birliklerine rastlanmaktadır. Turgot[1] aynı dönemde, "Miras yoluyla intikal eden toprakların parçalanması o boyutlardadır ki," der, "tek bir aileye yetebilen toprak, beş ya da altı çocuk arasında bölüşülmektedir. Bu çocuklar ve aileleri bu durumda geçimlerini artık salt topraktan sağlayamamaktadırlar." Necker[2] de, bir kaç yıl sonra, Fransa'da *sayısız* küçük kırsal mülkiyet olduğunu söylemişti.

Devrim'den bir kaç yıl önce, bir krallık denetçisine [intendant][3] gönderilmiş gizli bir raporda şunlara rastladım: "Mirasla intikal eden iyelikler, eşit ve kaygı verici bir biçimde tekrar tekrar bölünmekte ve vârislerin hepsi de her şeye ve her yerde mâlik olmak istediklerinden, topraklar sonsuzcasına bölünmüş durumda ve hiç durmadan yeniden bölünmektedirler." İnsanın, bunların günümüzde yazılmış olduğuna inanası gelmiyor mu?

Bizzat ben, eski rejimin bir tür kadastrosunu yeniden çıkarabilmek için inanılmaz zorluklarla karşılaştım ve kimi durumlarda bunu başarabildim. Toprak vergisini getiren

---

1. Aulne baronu Anne-Robert-Jacques TURGOT (1727-1781). Fransız iktisatçısı ve devlet adamı. Limoges idarî bölgesinde krallık denetçisi olarak görev yaptıktan sonra XVI. Louis döneminde Maliye denetçiliğine atandı. Fizyokratların görüşlerinden esinlenerek büyük reformlara girişti; iç gümrükleri kaldırdı, ticaret ve sanayiyi ustalar ve yeminliler'in [maîtres et jurandes] egemenliğinden kurtararak özgürleştirmeye çalıştı. Bu girişimleri yüzünden, 1776'da azledildi.[ç.n.].
2. İsviçre asıllı Fransız maliyeci ve bakan Jacques NECKER (1732-1804) Paris'te bankacılık yaptı. 1777 ve 1788 yıllarında olmak üzere iki kez getirildiği bakanlık görevi sırasında Fransız maliyesini düzene sokabilmek için yararlı, ancak yetersiz reformlara girişti. İlk *taşra meclisleri* 1781'de onun tarafından oluşturuldular. 1788'de, mâli durumu düzeltemeyince, kralı États généraux'yu toplamaya ve orta sınıfın [tiers état] sandalye sayısını iki katına çıkarmaya ikna etti. Necker, ünlü Mme. de Staël'in de babasıdır. [ç.n.].
3. Eski rejimde, bir taşra vilayetinde, kamu işlerini ve hizmetlerini kral adına denetlemek ve gözetmekle yükümlü görevli. Bunlar, günümüzdeki bakanlara, hattâ başbakana denk düşen *genel denetçi*ye bağlıydılar. [ç.n.].

1790 tarihli yasaya göre, her kırsal-kilise-çevresi [paroisse][4] kendi toprakları üstünde o sıralarda varolan mülkiyetlerin envanterini çıkarmak zorundaydı. Bu envanterlerden çoğu kaybolmuştur; bununla birlikte bazılarını çeşitli kasabalarda bulabildim ve bunları günümüzdeki vergi mükellef listeleriyle kıyasladığımda, bu kasabalardaki toprak mâlikleri sayısının şimdiki sayının yarısına, çoğu zaman da üçte ikisine kadar yükseldiğini gördüm; bu da, Fransa'nın toplam nüfusunun o zamandan beri dörtte birin üstünde arttığı düşünülecek olursa, oldukça ilginç bir durumdur.

Köylünün toprak sahibi olma aşkı, o zamanlar da tıpkı günümüzdeki gibi son derece aşırıdır ve toprak mülkiyetinin onda yarattığı her türden tutku alevlenmiştir. Çok yetenekli bir çağdaş gözlemci, "Topraklar her zaman değerlerinin çok ötesinde fiyatlarla satılıyorlar" demektedir; "bu da, o yörede oturan herkesin toprak sahibi olma tutkusundan kaynaklanıyor. Aşağı sınıfların, başka ülkelerde gerçek kişiler ve kamusal fonlara emanet edilmiş olan tasarrufları, Fransa'da toprak alımına yönelmiştir."

Arthur Young'ı, ülkemize ilk gelişinde, bizde karşılaştığı bütün farklılıklar içinden en çok, toprağın köylüler arasındaki büyük paylaşımı etkilemiştir; Fransa topraklarının yarısının bizzat köylülere ait olduğunu söylemektedir. Sık sık, "Böyle bir durumun olabileceği konusunda en ufak bir fikrim yoktu" der ve gerçekten de o sıralarda böyle bir duruma, Fransa ya da en yakın komşu bölgeleri dışındaki hiçbir yerde rastlanmamaktadır.

İngiltere'de kendi toprağına sahip köylüler olmuştu ama bunlara çok daha az sayıda rastlanıyordu. Almanya'da, her zaman ve her yerde, özgür ve elindeki toprak parçasının bütün mülkiyetine sahip olan belli sayıda köylüler görülmüştü. En eski Germen âdetleri arasında, köylünün mülkiyet hakkını düzenleyen özel ve çoğu kez tuhaf yasalar bulunmaktadır; ama bu türden mülkiyet, her zaman istisnaî bir

4. Ortaçağ'da, günümüzün bucak'larına denk düşen yerleşim birimi. Bunlar başlangıçta, yöredeki papazın tinsel egemenliği altındaydılar. [ç.n.].

olgudur ve bu küçük toprak sahiplerinin sayısı çok azdır.

Almanya'da, XVIII. yüzyılın sonunda, köylünün toprak sahibi ve hemen hemen Fransa'daki kadar özgür olduğu yöreler, çoğunlukla Ren ırmağı boyunca konumlanmışlardır; Fransa'daki ihtilâlci tutkular da en erken tarihlerde ve hep en canlı bir şekilde buralarda yayılmışlardır. Buna karşılık Almanya'nın bu tutkulara en uzun süre geçit vermeyen kısımları, köylülerin toprak mülkiyetinin ve özgürlüğünün henüz ortalarda görülmediği kısımlarıdır. Bu noktaya işaret edilmelidir.

Dolayısıyla, Fransa'da toprak mülkiyetindeki bölünmenin Devrim'e tarihlendiğini sanmak, ortak bir hatayı sürdürmektir; bu olgu Devrim'den çok daha eskidir. Devrim'in Kilise'ye ait bütün topraklar ile soylulara ait olanların büyük bir bölümünü sattığı doğrudur; ancak, benim zaman zaman sabırla yaptığım gibi, bizatihi satış mukaveleleri incelenecek olursa, bu topraklardan çoğunun esasen önceden başka topraklara da sahip olan kişiler tarafından satın alınmış olduğu görülecektir; öyle ki, mülkiyet el değiştirmiş olmakla birlikte mâliklerin sayısı sanıldığından çok daha az artmıştır. Bay Necker'in iddialı, ancak bu kez doğru deyişiyle, Fransa'da esasen *bir sürü* toprak sahibi bulunuyordu.

Devrim'in etkisi, toprağı bölmek değil ama bir an için serbest bırakmak şeklinde olmuştur. Gerçekten de bütün o küçük mâlikler, topraklarını işlemekte oldukça sıkıntılı durumdaydılar ve kurtulmalarına izin verilmeyen pek çok hizmetin yükümlülüğünü taşımaktaydılar.

Bu yükümlülükler hiç şüphesiz ağırdı; ama bu yükümlülükleri onların gözünde dayanılmaz kılan şey, öyle anlaşılıyor ki, asıl, bunların ağırlığını hafifletmiş olsa gereken fırsattı: aynı köylüler, Avrupa'nın hiçbir köşesinde olmadığı ölçüde senyörlerinin yönetiminden kurtulmuş durumdaydılar; bu da onları mülk sahibi kılmış olan devrim ölçüsünde büyük olan bir başka devrimdir.

Eski rejim, onun yasaları altında doğmuş olan insanlarla her gün karşılaştığımız için, her ne kadar bizim hâlâ çok yakınımızda olsa da, şimdiden zamanın derinliklerinde kay-

bolmuş gibidir. Bizi ondan ayıran köktenci Devrim yüzyılların yapacağı etkiyi yaptı: yok etmediği her şeyi karanlıkta bıraktı. Dolayısıyla bugün şu çok basit soruya tastamam yanıt verebilecek pek az insan vardır: 1789'dan önce kırsal alanlar nasıl yönetilmekteydiler? Ve, gerçekten de, kitapları değil ama o zamanın yönetim arşivlerini incelemeksizin, bu sorunun kesin ve ayrıntılı bir yanıtını vermek mümkün değildir.

Sık sık şöyle dendiğini duydum: çok uzun bir zamandan beri Devlet yönetimine katılmayı bırakmış olan soylular, kırsal alanın yönetimini sonuna kadar ellerinde tutmuşlardı; buralarda köylüyü senyör yönetiyordu. Bu görüş düpedüz yanlıştır.

XVIII. yüzyılda kırsal alandaki kilise-çevresinin her türlü işi, artık senyörlüğe bağlı görevliler olmayan ve senyör tarafından seçilmeyen belli sayıdaki memur tarafından çekip çevrilmekteydi; bunlardan bazıları, krallığın taşradaki denetçisi tarafından atanıyordu, ötekileri bizzat köylüler seçiyorlardı. Vergiyi belirlemek, kiliseleri onarmak, okullar inşa etmek, kilise-çevresi meclisini toplayıp buna başkanlık etmek bu yetkililerin işiydi. Cemaate ait malları kollayıp ne şekilde kullanılacaklarına karar veriyorlar ve cemaatin davalarını onun adına savunuyorlardı. Senyör, bütün bu küçük yerel işlerinin idaresiyle uğraşmadığı gibi, bunları denetlemiyordu da. Kilise-çevresinin bütün memurları, bir sonraki bölümde göstereceğimiz gibi, merkezî iktidarın yönetimi ya da denetimi altındaydılar. Üstelik, senyörün, kilise-çevresindeki krallık temsilcisi olarak, kral ile çevre halkı arasındaki bağlantıyı sağlayan kişi gibi davrandığı da artık hemen hemen hiç görülmemektedir. Devletin genel yasalarını uygulamak, milisleri[5] devşirmek, vergi toplamak, hükümdarın buyruklarını yayımlamak ve onun bağışlarını paylaştırmakla görevli olan da artık senyör değildir. Bütün

5. Milis, eski rejim Fransası'nda, özellikle kırsal alanda kolluk kuvveti görevi yapan örgüttür. Milis hizmeti, köylüler için zorunluydu ve *milisler* kura ile belirleniyordu. Bu yükümlülük, o dönemin en çok yakınılan uygulamalarından biriydi. [ç.n.].

bu ödevler ve bütün bu haklar başkalarına aittirler. Senyör, gerçekte, dokunulmazlıklarının ve ayrıcalıklarının öteki yöre sakinlerinden ayırdığı ve yalnız bıraktığı bir kişiden başkası değildir; sahip olduğu erk değil, yaşama koşulları farklıdır. Krallık denetçileri, yetkili kıldıkları ast-temsilcileriyle [subdéléguć] yazışmalarında, *Senyör yalnızca yöre sakinlerinin birincisidir* diye özenle belirtirlerdi.

Kilise çevresinden çıkıp *kanton*'a bakacak olursanız, yine aynı görünümle karşılaşırsınız. Hiçbir yerde soylular, bireysel olarak idare etmedikleri gibi, beraberce de idare etmemektedirler; bu durum Fransa'ya özgüydü. Fransa dışındaki her yerde, eskinin feodal toplumunun belirleyici çizgileri kısmen korunmuşlardı: toprağın sahipliği ve yöre sâkinlerinin yönetimi hâlâ birbirine karışmış durumdaydı.

İngiltere'de, hükümet edenler de, idare edenler de belli başlı toprak sahipleriydi. Almanya'da, hükümdarların Devletin genel işleyişini ilgilendiren konularda soyluların vesayetinden en fazla kurtulmayı başarmış oldukları Prusya ve Avusturya gibi bölgelerde bile, kırsal kesimin idaresi büyük ölçüde soylulara bırakılmış durumdaydı ve hükümdarlar, kimi yerlerde senyörü denetleyebilseler de henüz onun yerini alamamışlardı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Fransız soyluları uzun zamandan beri kamu idaresine ancak bir noktada, adaletin dağıtılmasında, katılıyorlardı. İçlerinden en önde gelenleri, kimi davalarda kendileri adına karar veren yargıçlara sahip olma hakkını korumuşlardı ve senyörlüğün sınırları içinde güvenliğe ilişkin düzenlemeleri zaman zaman yine yapıyorlardı; ancak kraliyet erki senyörlüğün adaletini kısmış, sınırlamış, kendine bağlamıştı, o kadar ki, adalet dağıtmayı hâlâ sürdürmekte olan senyörler bile, bu işi bir erk olmaktan çok bir gelir olarak düşünüyorlardı.

Soyluluğa ilişkin bütün tikel haklar için aynı şey geçerliydi. Bu hakların siyasal kısmı ortadan kalkmıştı; geriye bir tek parasal kısmı kalmıştı ve bu da kimi durumlarda alabildiğine büyümüştü.

Yararlı ayrıcalıkların, şimdilik yalnızca, halkı özellikle ve doğrudan ilgilendirdiği için "feodal haklar" adını önce-

likle taşıyan bu parçasından söz etmek istiyorum.

1789'da bu hakların hâlâ nelerden ibaret olduklarını söylemek bugün kolay değildir, zira çok büyük sayılardaydılar ve müthiş bir çeşitlilik gösteriyorlardı, üstelik aralarından bir çoğu da çoktan ortadan kalkmış ya da değişmişti; öyle ki, onları gösteren sözcüklerin çağdaşları için esasen karışık olan anlamı, bizim için son derece karanlık bir hale gelmiştir. Bununla birlikte, XVIII. yüzyıl feodal hukuk uzmanlarının [feudistes] kitaplarına başvurulduğu ve yerel âdetler dikkatle araştırıldığı zaman, hâlâ varolan bütün hakların, belli başlı türlerden olmak üzere, az sayıda hakka indirgenebileceği görülmektedir; bütün ötekilerin de varlıklarını sürdürdükleri doğrudur, ama bunlar tek başına kalmış bireylerin kullandıkları haklardan ibarettir.

Senyörlük angaryasının izleri hemen her yerde yarı yarıya silinmiş durumdadır. Yollardan alınan ayakbastı vergilerinin [péage] çoğu, ya yumuşatılmış ya da ortadan kaldırılmıştır; bununla birlikte, bunlardan bir çoğuna hâlâ rastlanan pek az sayıda taşra vilayeti de vardır. Bunların hepsinde, senyörler panayır ve pazarlardan vergi kesmektedirler. Bütün Fransa'da, avlanma hakkından yalnızca senyörlerin yararlandıkları bilinmektedir. Genellikle, yalnızca onlar güvercinliklere ve güvercinlere sahiptirler; hemen hemen her yerde köylüyü kendi değirmenlerinde buğday öğütmeye ve üzümlerini kendi ezimhanelerinde sıkmaya icbar etmektedirler. Tümel ve karşılıklı bir başka hak da, *bağış ve satış* hakkıdır; bu, senyörlüğün sınırları içinde toprak alım ve satımının her yapılışında senyöre ödenen bir vergidir. Nihayet ülke arazisinin bütününde, toprak, sahibinin aynî ya da naktî olarak senyöre ödemek zorunda olduğu ve kendisini bağışık kılamayacağı vergi, kira ve yükümlülüklerin konusudur. Bütün bu çeşitlilikler içinde, bir ortak çizgi kendisini göstermektedir: bu hakların hepsi de, şu ya da bu ölçüde toprağa ya da toprak ürünlerine bağlıdır; hepsi de toprağı işleyeni ilgilendirmektedir.

Ruhban sınıfına mensup senyörlerin de aynı avantajlardan yararlandıkları bilinmektedir; zira, feodaliteden daha başka bir kökeni, daha başka bir ereği ve daha başka bir

yapısı bulunan Kilise, sonunda yine de sıkı sıkıya feodaliteyle karışmış durumdadır ve her ne kadar bu yabancı tözle asla tümden birleşmiş değilse bile, ona o kadar derinlemesine nüfuz etmiştir ki, sanki onda kök salmış gibi durmaktadır.

Demek oluyor ki, piskoposlar, piskoposluk kurulu üyeleri, rahipler, Kilise içindeki işlevlerine bağlı olarak *fief* ve *censive*'lere sahiptiler; manastır, genellikle, toprakları üzerinde kurulu olduğu köyün senyörlüğünü de elinde tutmaktaydı. Fransa'nın hâlâ serflere rastlanan tek yöresinde, manastırın serfleri vardı; angaryaya başvuruyor, panayır ve pazarlardan vergi alıyordu, kendi fırını, değirmeni, ezimhanesi, kendi damızlık boğası vardı. Ruhban sınıfı ayrıca Fransa'da, bütün Hıristiyan aleminde olduğu gibi, *ondalık* hakkından da yararlanıyordu.

Ancak, burada benim için önemli olan husus, o dönemde, bütün Avrupa'da, aynı feodal yasaların *tastamam aynılarının* bulunduğu ve de kıtanın pek çok yöresinde, bunların çok daha ağır olduklarıdır. Yalnızca senyörlük angaryasını anmakla yetineceğim. Fransa'da azalmıştı ve daha yumuşaktı; Almanya'daysa hâlâ tümeldi ve ağırdı.

Bunun da ötesinde, atalarımızı en fazla ayağa kaldırmış olan, yalnızca adalete değil ama uygarlığa da aykırı olduklarını düşündükleri feodal kökenli yasalardan çoğu; ondalık, devredilemeyen toprak gelirleri, yaşam boyu yükümlülükler, bağış ve satışlar, onların XVIII. yüzyılın tumturaklı diliyle *toprak köleliği* diye adlandırdıkları bütün bu şeyler, o sıralarda, İngilizlerde de bir ölçüde vardı; birçokları bugün bile hâlâ görülmektedir. Bunlar, İngiliz tarımcılarının dünyanın en gelişmiş ve en zengin tarımcıları olmalarını engellemedikleri gibi, İngiliz halkı bunların varlıklarını bile neredeyse farketmemektedir.

O halde aynı feodal yasalar, neden Fransız halkının yüreğinde bu kadar güçlü, bizatihi nesnesi ortadan kalktıktan sonra bile devam eden ve sanki yatıştırılamazmış gibi görünen bir nefret uyandırmıştır? Bu oluşumun nedeni, bir yandan, Fransız köylüsünün toprak sahibi haline gelmiş ve öte yandan da, senyörünün yönetiminden tümüyle kurtul-

muş oluşudur. Hiç şüphesiz başka bir çok neden daha bulunmaktadır, ancak bunların en başta gelenler olduklarını düşünüyorum.

Eğer köylü toprağı sahiplenmemiş olsaydı, feodal sistemin toprak mülkiyeti üstüne bindirdiği yükümlülüklerden çoğuna karşı bir bakıma ilgisiz kalmış olacaktı. Çiftçi olmayan bir kimseyi ondalık neden ilgilendirsin ki? Feodal sistem bu vergiyi çiftlik ürünlerinden almaktadır. Taşınmaz mal sahibi olmayan bir kimseyi toprak kirası neden ilgilendirsin ki? Hattâ yetiştiriciliğin getirdiği sıkıntılar bile, bir başkası adına yetiştiricilik yapan bir kimseyi neden ilgilendirsin ki?

Öte yandan, Fransız köylüsü hâlâ senyörü tarafından idare edilmekte olsaydı, feodal yasaları da çok daha katlanılabilir bulacaktı, çünkü bunlarda ülkenin kurumsal yapısının doğal sonucundan başkaca bir şey görmeyecekti.

Soyluluk yalnızca ayrıcalıklara değil ama erklere de sahip olduğu zaman, yönettiği ve çekip çevirdiği zaman, tikel hakları da hem daha büyük olabilir hem de daha az göze batabilir. Feodal çağlarda soyluluk, bugün hükümet nasıl görülüyorsa, hemen hemen aynı gözle görülüyordu: verdiği güvenceler göz önünde tutularak dayattığı külfetlere katlanılıyordu. Soyluların rahatsız edici ayrıcalıkları vardı, masraflı haklara sahiptiler; ama toplum düzenini sağlıyorlardı, adalet dağıtıyorlardı, yasayı uygulatıyorlardı, zayıfların yardımına koşuyorlardı, kamusal işleri yürütüyorlardı. Soyluluk bu işleri yapmayı bıraktığı ölçüde, ayrıcalıklarının yükü de daha ağır görünmeye başladı ve bizathi varoluşları bile anlaşılmaz olup çıktı.

Rica ediyorum, XVIII. yüzyılın Fransız köylüsünü bir düşünün, ya da tanıyıp bildiğiniz köylüyü; zira bunların hepsi aynı köylüdür: yaşam koşulları değişti, ama huyu değişmedi. Sözünü ettiğim belgelerin betimlediği kimliğiyle, bütün birikimini toprak satın almak için harcayacak ve ne pahasına olursa olsun satın alacak ölçüde toprağa tutkun kimliğiyle görün onu. Toprak edinmek için önce bir vergi ödemesi gerekmektedir, ama hükümete değil de çevredeki başka mülk sahiplerine, kamusal işlerin idaresine onun

kadar yabancı olan, hemen hemen onun kadar güçsüz olan kişilere. Sonunda toprağı sahiplenmektedir; tohumla birlikte yüreğini de o toprağa atmaktadır. O engin evrenin ortasında, tümüyle kendisine ait olan bu küçük toprak parçası onu gurur ve bağımsızlık duygusuyla doldurmaktadır. Ne var ki, aynı komşular çıkagelmekte, onu tarlasından koparıp başka bir yerde ücretsiz çalışmaya zorlamaktadırlar. Ürününü onların avlarından korumak mı istiyor? Aynı kişiler bunu yapmasını engellemektedirler; aynı kişiler ırmağı geçtiği yerde onu beklemekte ve ayak bastı parası istemektedirler. Onları, kendisinin üretmiş olduğu ürünleri satma hakkını kendisine sattıkları pazar yerinde de karşısında bulmaktadır; ve kulübesine döndüğünde, kalan buğdayını, gözlerini üstünden ayırmaksızın ve kendi elleriyle olgunlaştırdığı o buğdayı kendisi için kullanmak istediği zaman, bunu ancak aynı insanların değirmenine götürüp öğüttükten ve fırınlarında pişirttikten sonra yapabilmektedir. Küçücük toprağının getirdiklerinin bir bölümü, o insanlara rant sağlamaktan geçmektedir ve bu rantlar, zamanaşımına uğramayan, satın alınabilmez rantlardır.

Köylü, ne yaparsa yapsın, bu rahatsızlık verici komşuların, tadını kaçırmak, işine engel olmak, ürünlerini yutmak üzere her yerde yoluna çıktıklarını görmektedir; ve onlarla hesaplaşması tamamlandığında, ürününün en has kısmını elinden almak için bu kez siyahlara bürünmüş olan daha başkaları peydahlanmaktadır. Bu adamın yaşam koşullarını, ihtiyaçlarını, karakterini ve tutkularını bir düşünün ve, eğer başarabilirseniz, yüreğinde birikmiş olan kin ve nefret hazinelerini hesaplayın.

Feodalite bir siyasal kurum olmaktan çıktıktan sonra bütün sivil kurumlarımızın en büyüğü olarak kalmıştı. Alanı böylece daraldıkta, daha da fazla nefret uyandırıyordu. Ortaçağ'ın kurumlarından bir kısmını yok etmekle, geride bırakılanın yüz kez daha iğrenç kılınmış olduğu haklılıkla söylenebilir.

II. BÖLÜM

Merkezî yönetimin, söylendiği gibi Devrim'in ya da İmparatorluğun edimi değil eski rejimin bir kurumu olduğuna dair

Bir zamanlar, Fransa'da siyasal meclislerimizin olduğu bir tarihte, bir konuşmacının yönetimin merkezileştirilmesinden şöyle söz ettiğini duymuştum: "Avrupa'nın bize gıpta ettiği ve Devrim'in getirdiği bu mükemmel kazanım..." Merkezileştirmenin mükemmel bir kazanım olmasını ben de gönülden isterim, Avrupa'nın bu konuda bize gıpta ettiğini de kabul ediyorum, ama bunun hiçbir şekilde bir Devrim kazanımı olmadığını savunuyorum. Bu, tam tersine, eski rejimin bir ürünüdür ve şunu da ekleyeceğim ki, eski rejimin siyasal yapılanışının Devrim'den sonra da yaşayabilmiş olan yegâne kısmıdır, çünkü bu Devrim'in yarattığı yeni toplumsal düzenle bağdaşabilen yegâne kısmıdır. Bu bölümü dikkatlice okuma sabrını gösteren okur, savımı fazlasıyla kanıtladığımı belki de görecektir.

Öncelikle *sınıf meclisli topraklar [pays d'états]*[1] adı verilen, yani kendi kendilerini idare eden ya da daha doğrusu hâlâ bir ölçüde idare eder gibi görünen taşra vilayetlerini bir yana bırakmama izin verilmesini rica ediyorum.

Krallığın uç noktalarında yer alan sınıf meclisli toprak-

1. XVIII. yüzyıl Fransası'nda *"pays d'états"* diye adlandırılan –bizim *"sınıf meclisli topraklar"* diye Türkçeleştirdiğimiz– yöreler, kralın egemenliğini geç tarihlerde kabul etmiş olan ve eski rejimin üç sınıfının [état] oluşturduğu bir "meclis"e sahip taşra illeridir.
Eski rejimde, seçilmişler tarafından idare edilen mâli yönetim çevreleriyse *"pays d'élection"* –biz *"seçimli topraklar"* şeklinde Türkçeleştirdik– diye adlandırılmaktaydı. *"Pays d'états"*nın tersine, *"pays d'élection"*da vergi salma işi yerel yönetime bırakılmamıştı. [ç.n].

lar, Fransa'nın toplam nüfusunun ancak dörtte birini barındırmaktaydılar ve bunlar arasında, taşra özgürlüğünün gerçekten de canlı olduğu ancak iki vilayet vardı. Sınıf meclisli topraklara daha sonra yeniden dönecek ve merkezî yönetimin bunları da ne ölçüde uyruklaştırmış olduğunu göstereceğim[2].

Burada en başta, zamanın yönetim dilinde *seçimli topraklar [pays d'élection]*[1] diye adlandırılan ve bununla birlikte seçimin, başkaca her yerde olduğundan daha az görüldüğü şeye değinmek isterim. Bunlar, dört bir yandan Paris'i çevrelemekteydiler; hepsi de birbirine bağlı duruyor ve bütün Fransa'nın yüreğini ve en mükemmel kısmını oluşturuyorlardı.

Krallığın eski idarî sistemi, ilk bakışta bir kurallar ve yetkeler çeşitliliği, erklerin eklemlenmesi gibi görünmektedir. Fransa, birbirlerine bağlı olmayan ve satın almış oldukları ve de kendilerinden geri alınılabilemeyen bir hak uyarınca, yönetimden pay alan idarî birimler ya da tek başına iş gören memurlarla kaplıdır. Çoğu zaman bunların yetkileri öylesine içiçe girmiş ve öylesine bitişiktir ki, aynı işlerin çemberinde itişmekte ve birbirlerine çarpmaktadırlar.

Yargı mercileri dolaylı yoldan yasama erki içinde yer almaktadırlar; güçlerinin sınırları içinde zorlayıcı olabilen idarî yönetmelikler çıkarma hakkına sahiptirler. Bazen asıl idareye de kafa tutmakta, onun aldığı önlemleri sert bir dille eleştirip onun görevlilerine buyurabilmektedirler. Olağan yargıçlar kendi çevrelerindeki kent ve kasabalarda kamu düzenine ilişkin kararnameler çıkarmaktadırlar.

Kentlerin hukuksal kuruluşları çok çeşitlidir. Mülkî âmirleri farklı adlar taşımakta, ya da erklerini farklı kaynaklardan almaktadırlar: burada bir belediye başkanı, orada konsüller, bir başka yerde seçilmiş temsilciler [syndic] iş başındadır. Bazıları kral tarafından seçilmişlerdir, bazılarını eski senyör ya da arpalık sahibi prens[3] seçmiştir; hemşehri-

2. Bkz. Ek Bölüm.

3. "Prince apanagiste". *Apanage / arpalık*, hükümdarların küçük erkek çocuklarına, ya da kardeşlerine verdikleri, ancak bunların ölümlerinde yeniden geri dönen topraklardır. [ç.n].

leri tarafından bir yıllığına seçilmiş olanlar da, hemşehrilerini sürekli olarak yönetme hakkını satın almış olanlar da vardır.

Bütün bunlar geçmiş iktidarlarının kalıntılarıdırlar; ama bunların ortasında yavaş yavaş, kıyaslamalı olarak yeni ya da değiştirilmiş ve betimlemem gereken bir şey yerleşmiştir.

Krallığın merkezinde ve tahtın yanıbaşında özel bir güce sahip ve içinde her türlü erkin yeni bir tarzda bir araya geldiği yeni bir yapı, *krallık konseyi* oluşmuştur.

Kökeni antik çağlara dayanmaktadır ama işlevlerinden çoğu yakın tarihte ortaya çıkmıştır. Bu konsey, aynı zamanda hem yüksek adalet divanıdır: zira olağan mahkemeler tarafından verilmiş her türlü kararı bozma hakkına sahiptir; hem üst idarî kuruldur: son aşamada her türlü özel yasal düzenleme ondan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, hükümet konseyi kimliğiyle ve kralın arzusuna bağlı olarak, yasama erkini de elinde tutmakta, yasalardan bir çoğunu önerip tartışmakta, vergileri saptayıp koymaktadır. Yüksek idarî konsey olarak, hükümet görevlilerini yönlendirecek olan genel kuralları belirlemek onun işidir. Bütün önemli konularda karar veren ve ikincil erkleri denetleyen odur. Her şey sonunda ona gelmekte ve her şeyle iletişimi sağlayan devinim de ondan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte kendine özgü bir yasası yoktur. Bizatihi konsey tarafından dile getiriliyormuş gibi de görünse, karar veren yalnızca kraldır. Adaleti yerine getirir göründüğünde bile, bu konsey, parlamentonun[4] krala sunduğu uyarılarından [remontrances] birinde söylediği gibi, yalnızca sıradan *fikir vericiler*den oluşmuştur.

Bu konsey hiçbir şekilde büyük senyörlerden değil, ama vasat ya da aşağı düzeydeki ailelerden gelme kişilerden, es-

4. Eski rejim Fransası'nda Capétien sülalesiyle başlayan *parlamento*, krallığın başlıca yargı organıdır. Zaman içinde kamu idaresinin çeşitli alanlarına, hattâ siyasete bile müdahale etmiştir. Kraliyet fermanları da parlamento tarafından yazıldığı için, *remontrance* adı verilen ve doğrudan krala yönelik uyarılarda da bulunuyor ve anayasal güvencelerin bulunmadığı bir dönemde, krallığın keyfî yönetimine karşı halkın gözünde bir denge oluşturuyordu. [ç.n].

ki krallık denetçilerinden, kamu işlerinin görülmesinde kullanılmış ve hepsi de azledilebilir olan daha başka insanlardan oluşmuştur.

Genellikle, bir iktidara kıyasla her zaman daha az hak iddiasında bulunarak, sessiz ve gizli bir şekilde faaliyet gösterir. Bu yüzden, kendi başına alındıkta hiçbir gösterişi yoktur; ya da daha iyisi, her şeye müdahale edecek ölçüde güçlü ve aynı zamanda da tarihin neredeyse farkına bile varamayacağı ölçüde karanlık bir kimlikle, yanıbaşında yer aldığı tahtın görkeminde kaybolmuştur.

Ülke, bütünüyle tek bir organ tarafından idare edildiği gibi, iç işlerinin çekip çevrilmesi de hemen hemen tümüyle bir tek görevliye, *genel denetçiye [intendant général]* emanet edilmiştir.

Eski rejime ait herhangi bir Yıllık'ı açacak olursanız, orada her vilayetin kendine özel bir bakanı olduğunu görürsünüz; ama idare ayrıntılı belgeler üzerinde incelendiğinde, taşra vilayetinden sorumlu bakanın yalnızca birkaç önemsiz olayda devreye girdiği hemen farkedilir. İşlerin olağan gidişatını yöneten kişi, genel denetçidir; bu kişi yavaş yavaş mâli sorunlara ilişkin bütün işleri, yani hemen hemen tüm kamu idaresini de kendisine bağlamıştır. Birbiri ardınca maliye bakanı, içişleri bakanı, bayındırlık bakanı, ticaret bakanı gibi davrandığı gözlenmektedir.

Merkezî yönetimin, aslında Paris'te de yalnızca bir tek görevlisi bulunduğu gibi, her vilayette de yalnızca bir tek görevlisi vardır. XVIII. yüzyılda, *taşra vilayet valisi* adını taşıyan büyük senyörlere hâlâ rastlanmaktadır. Bunlar, feodal krallığın, çoğunlukla veraset yoluyla gelmiş olan eski temsilcileridirler. Bunlara hâlâ bir takım onursal payeler verilmektedir, ancak artık hiçbir erke sahip değildirler. Hükümetin olanca gerçekliğini krallık denetçisi elinde tutmaktadır.

Bu kişi, sıradan halktan gelme, vilayetin hemen her zaman yabancısı olan, genç ve önünde elleriyle kuracağı bir gelecek bulunan bir adamdır. Erklerini kullanırken hiçbir şekilde seçilmişliğinden, doğuştan gelen haklarından ya da bulunduğu görevi satın almış olmasından güç almamak-

tadır; o, devlet konseyinin alt düzeydeki üyeleri arasından ve her zaman için değiştirilebilir olmak kaydıyla, hükümet tarafından seçilmiştir. Devlet konseyinden ayrılmış olarak konseyi temsil etmekte ve bu yüzden de, zamanın idarî dilinde *ayrılmış komiser [commissaire départi]* diye adlandırılmaktadır. Konseyin bizzat sahip olduğu erklerin hemen hemen hepsini elinde tutmaktadır; bunların hepsini de birinci merci olarak kullanmaktadır. Tıpkı konsey gibi, aynı zamanda hem yürütme hem de yargılama ile görevlidir. Krallık denetçisi bütün bakanlarla ilişki halindedir; taşrada, hükümetin her türlü talep ve buyruklarının tek aracısıdır.

Onun altında ve onun tarafından atanmış olarak her kanton'da, istenildiği anda değiştirilebilen bir memur, *ast-temsilci*, görevlendirilmiştir. Krallık denetçisi genellikle sonradan soyluluk verilmiş bir kişidir; ast-temsilci her zaman için soylu olmayan biridir. Bununla birlikte, o da tıpkı krallık denetçisinin vilayet genelinde yaptığı gibi, kendisine bırakılmış olan küçük idarî çevre içinde hükümeti bütünüyle temsil etmektedir. Krallık denetçisi nasıl bakana bağlıysa, o da krallık denetçisine bağlıdır.

Argenson markisi, *Anılar*'ında Law'ın[5] bir gün kendisine şöyle dediğini anlatır: "Maliye denetçisi olduğum sıralarda gördüklerime, eğer daha önceden söyleselerdi asla inanmazdım. Bilesiniz ki, şu Fransa krallığını otuz tane krallık denetçisi yönetiyor. Ne parlamentonuz, ne meclisleriniz, ne de valileriniz var sizin; taşra vilayetlerîndeki otuz tane sorgu kâtibi üstat, o vilayetlerdeki mutluluğun da felaketin de, bol-

5. ARGENSON (de Voyer d'), Fransa'da yüksek devlet memurluklarında görev almış bir ailenin adıdır. Tocqueville'in sözünü ettiği kişi, René Louis d'Argenson'dur (1694-1757), dışişleriyle görevli devlet bakanlığında bulunmuştur.
İskoçyalı maliyeci John LAW (1671-1729) ise, *Régence / Naiplik* döneminde Fransız maliyesini denetlemekle görevlendirilmiş, *Fransız Hindler Kumpanyası* diye bilinen deniz ticaret şirketini kurmuş (Law'un kurduğu *Batı Kumpanyası*, 1602 tarihinde kurulmuş olan *Doğu Hindler Kumpanyası* ile 1719'da birleşerek bu adı almıştır. İngilizlerin *Hindler Kumpanyası* ile karıştırılmamalıdır), ancak bankacılık sisteminde yaptığı düzenleme büyük bir fiyaskoyla sonuçlanmıştır. [ç.n].

luğun da kıtlığın da müsebbipleridir."

Onca güçlü olan bu memurlar, yine de eski feodal aristokrasinin kalıntıları tarafından gölgelenmişler ve onun hâlâ yaymaya devam ettiği aydınlığın ortasında sanki kaybolmuşlardı; bu nedenledir ki, kendi dönemlerinde bile ve elleri her köşeye uzanmış olduğu halde, bu memurları hemen hemen hiç ortada göremezdiniz. Toplum içinde, soylular, onlar karşısında payenin, zenginliğin ve her zaman eski olana yönelen saygınlığın getirdiği avantajlara sahiptiler. Hükümetin içindeyse, soylular hükümdarı çevrelemekte ve saray çevresini oluşturmaktaydılar; donanmaları soylular yönetiyor, ordulara soylular komuta ediyorlardı; tek sözcükle, çağdaşların gözüne en çok çarpan ve geleceğin bakışlarını da çoğu zaman durduran şeyi yapıyorlardı. Bir büyük senyöre krallık denetçisi olarak atanmayı önermekle ona hakaret etmiş olurdunuz; en yoksul bir safkan asilzade bile, çoğu kez o göreve gelmeyi küçümserdi. Onların gözünde, krallık denetçileri gaspçı bir iktidarın temsilcileri, burjuvaların ve köylülerin yönetiminde görevlendirilmiş yeni adamlar ve esasen de fazlasıyla acemi yoldaşlardı. Bununla birlikte, Law'ın söylemiş olduğu ve ileride göreceğimiz gibi Fransa'yı bu adamlar yönetiyorlardı.

Önce, bir bakıma bütün ötekileri de içeren vergi hukukundan başlayalım.

Vergilerin bir bölümünün iltizam yöntemiyle toplandığı bilinmektedir: bu tür vergiler için, mâli kurumlarla bizzat Krallık konseyi pazarlık ediyor, sözleşmenin koşullarını saptıyor ve verginin nasıl toplanacağını belirliyordu. Biçme [taille], bedel [capitation] ve yirmilik[6] [vingtième] gibi bütün öteki rüsum, doğrudan doğruya merkezî idare görevlileri tarafından, ya da onların tam yetkili denetimleri altında salınmakta ve toplanmaktaydı.

Biçme vergisi ile çok sayıdaki yan harçlarının tutarı ve taşra vilayetleri arasında nasıl bölüştürüleceğini, her yıl gizli bir kararla konsey saptıyordu. Böylece, hiç kimse önceden

6. Eski rejimde, taşınmaz mallar üzerinden, getirilerinin yirmide biri oranında alınan vergi. [ç.n].

herhangi bir söylentiyle uyarılmış olmaksızın, biçme vergisi yıldan yıla ağırlaşmıştı.

Biçme'nin eski bir vergi olması nedeniyle, matrahı ve toplanması, eskiden yerel görevlilere bırakılmıştı ve bunların hepsi de şu ya da bu ölçüde hükümetten bağımsızdılar, çünkü ellerindeki erki ya kan bağı hakkıyla, ya seçimle, ya da parayla edinilmiş orunları sayesinde kullanmaktaydılar. Bunlar *senyör, kilise çevresi vergi memurıı, Fransa hazine eminleri, seçilmişler*di. Bu yetkililer XVIII. yüzyılda da varlıklarını sürdürüyorlardı; ancak bazıları biçme'yle uğraşmayı kesinlikle bırakmışlardı, bazıları da bunu ancak çok ikincil bir iş ve tümüyle bağımlı olarak yapıyorlardı. Burada bile bütün güç, krallık denetçisi ile ona bağlı görevlilerin ellerindeydi; gerçekte, hangi kırsal-kilise-çevresinin ne kadar biçme toplayacağını saptayan, vergi memurlarını yönlendirip denetleyen, erteleme ve muafiyetlere izin veren kişi, yalnızca krallık denetçisiydi.

Bedel gibi daha başka vergiler daha yeni olduklarından, hükümet bunların toplanmasında eski güç odaklarının kalıntılarıyla uğraşmak zorunda değildi; burada, yönetilenlerin herhangi bir müdahalesi olmaksızın tek başına eyliyordu. Her bir kotanın toplamı, genel denetçi, krallık denetçisi ve konsey tarafından saptanıyordu.

Paradan insanlara geçelim.

Fransızların Devrim döneminde ve ondan bu yana zorunlu askerliğin boyunduruğunu onca sabırla taşımış olmalarına bazen şaşılır; ancak bütün bu insanların uzun zamandan beri bu boyunduruğa katlanmış olduklarını iyice bilmek gerekmektedir. Zorunlu askerlikten önce, göreve çağrılanların sayısı daha az olmakla beraber, çok daha ağır bir yükümlülük olan milis hizmeti vardı. Zaman zaman kırsal kesimdeki gençler kuraya tâbi tutuluyor ve aralarından belli bir sayıda asker seçilip alaylar kuruluyor, bu alaylarda altı yıl boyunca hizmet ediliyordu.

Milis gücü görece modern bir kurum olduğundan, eski feodal erklerden hiçbiri onunla ilgilenmiyordu; her türlü işlem yalnızca merkezî hükümetin görevlilerine bırakılmıştı. Konsey, toplam sayıyı ve her vilayete düşen payı saptıyor-

du. Krallık denetçisi, her kilise-çevresinden toplanacak adam sayısını ayarlıyordu; onun ast-temsilcisi kuraya nezaret ediyor, muafiyet durumlarına karar veriyor, kendi evlerinde kalabilecek olan milislerle kışlaya gitmek zorunda olanları ayırıyor ve nihayet, gidecek olanları askerî yetkeye teslim ediyordu. İtirazlar ancak krallık denetçisine ve konseye yapılabiliyordu.

Aynı şekilde, sınıf meclisli toprakların dışında kalan her türlü bayındırlık işlerinin, hattâ en özel amaçlara yönelik olanlarının bile, yalnızca merkezî iktidarın görevlileri tarafından kararlaştırılıp yürütüldüğü söylenebilir.

Ayrıca, *senyör* gibi, *maliye büroları, yol amirleri [les grands voyers]* gibi, kamu idaresinin bu yönüyle ilgilenebilecek yerel ve bağımsız yetkililer de vardı. Bu eski güç odakları hemen hemen her yerde, ya pek az faaliyet içindeydiler ya da hiç faaliyet göstermiyorlardı: dönemin idarî belgelerinin en üstün körü incelenmesi bile, bunu bize kanıtlamaktadır. Bütün büyük güzergâhlar, hattâ bir kenti ötekine bağlayan yollar bile, genel vergi gelirleriyle açılmıştı ve bakımları da buradan karşılanıyordu. Tasarımı hazırlayan da, ihaleyi belirleyen de konseydi. Krallık denetçisi mühendislerin çalışmalarını yönetiyor, ast-temsilci işi gerçekleştirecek olan angaryacıları topluyordu. Eski güç odaklarına yalnızca köy yollarının bakımı bırakılmıştı ki, bu yollar da o zamandan beri kullanılamaz halde kalmışlardı.

Kamu hizmetleri alanında merkezî hükümetin en büyük görev birimi, tıpkı günümüzde olduğu gibi, *Yollar ve Köprüler Dairesi*'ydi. Burada, devirler arasındaki farka rağmen, her şey tuhaf bir şekilde benzeşmektedir. Yollar ve Köprüler idaresinin bir konseyi ve bir de okulu vardır: denetçiler her yıl bütün Fransa'yı dolaşırlar; işin yapıldığı yerde oturan mühendisler, krallık denetçisinin buyrukları altında, bütün çalışmaları yönetmekle görevlidirler. Eski rejimin, yeni topluma taşınmış olan ve sanıldığından da daha çok sayıda olan kurumları, biçimlerini korumakla beraber, geçen süre zarfında o zamanlardaki adlarını genellikle yitirmişlerdir; ancak bu, hem adını korumuştur hem de biçimini: ender görülen bir olgu.

Merkezî yönetim, görevlileri yardımıyla, taşrada kamu düzenini sürdürmeyi tek başına üstleniyordu. Kırsal zabıta örgütü [maréchaussée], küçük müfrezeler halinde, krallık topraklarının bütününe yayılmıştı ve her yerde krallık denetçilerinin buyruğuna verilmişti. Krallık denetçisi, bu zabıtanın ve gerektiğinde de ordunun yardımıyla, her türlü olası tehlikeye karşı önlem alır, serserileri tutuklar, dilenciliğe engel olur ve tahıl fiyatlarının hiç durmadan yol açtığı ayaklanmaları bastırırdı. Genellikle kentlerde bulunan ve krallık denetçisinin askerlerini seçip subaylarını atadığı kentsel muhafızlar bir yana bırakılacak olursa, hükümetin, geçmişte olduğu gibi, görevlerinin bu alanında yönetilenleri yardıma çağırdığı hiç görülmüyordu.

Adalet mercileri güvenlik yönetmelikleri hazırlama hakkını korumuşlardı ve bu hakkı sık sık kullanıyorlardı; ama bu yönetmelikler ancak ülke topraklarının bir kısmında ve çoğu zaman da yalnızca bir tek yörede uygulanabiliyordu. Konsey bunları her zaman yürürlükten kaldırabilirdi ve daha alt düzeyde yönetmelikler söz konusu oldukta, bunları esasen birbiri ardınca yürürlükten kaldırıyordu. Kendi yönündeyse, her gün kâh mahkemelerin kurallaştırmış olduklarından farklı konular üzerinde, kâh onların başka türlü kurallaştırdıkları aynı konular üzerinde, genel ve aynı zamanda bütün krallıkta uygulanabilecek yönetmelikler çıkarıyordu. Bu yönetmeliklerin, ya da o günlerde söylendiği gibi bu *konsey kararları*'nın sayısı muazzamdır ve sayı Devrim'e yaklaşıldıkça hiç durmadan artar. Devrim'i önceleyen kırk yıl boyunca, toplumsal ekonominin ya da siyasal örgütlenmenin konseyin kararlarıyla yeniden düzenlenmemiş hemen hemen hiçbir bölümü yoktur.

Eski feodal toplumda, büyük haklara sahip olan senyörün büyük ödevleri de vardı. Kendi toprakları içinde yaşayan yerli halkın yardımına koşmak ona düşüyordu. Avrupa'nın bu eski yasasından kalma nihai bir izi, 1795 tarihli Prusya kanunnamesinde şu ifadeyle buluruz: "Senyör, yoksul köylülerin eğitim kazanmalarını gözetmek zorundadır. Vasalleri arasından topraksız olanlara, yaşama olanaklarını olabildiğince sağlamak zorundadır. Eğer onlar-

dan bazıları yokluk içine düşecek olurlarsa, yardımlarına koşmakla yükümlüdür."

Fransa'da uzun zamandan beri buna benzer hiçbir yasa bulunmuyordu. Senyör eski erklerinden yoksun bırakılmış olduğundan, o da kendisini eski yükümlülüklerinden arındırmıştı. Hiçbir yerel yetke, hiçbir konsey, hiçbir vilayet ya da kırsal-kilise-çevresi birliği onun yerini almamıştı. Artık hiç kimse yasa aracılığıyla kırsal kesimin yoksullarıyla ilgilenmeye zorlanmış değildi; merkezî yönetim, onların ihtiyaçlarını tek başına karşılamayı kahramanca üstlenmişti.

Konsey, her yıl genel vergi geliri üzerinden taşra için bazı fonlar ayırıyor, krallık denetçisi de bunu yardım olarak kilise-çevrelerine dağıtıyordu. İhtiyacı olan üretici ona başvurmak zorundaydı. Kıtlık zamanlarında, halka buğday ve pirinç dağıtımı yapan krallık denetçisiydi. Konsey yıllık kararlar çıkararak, bizzat belirlediği kimi yörelerde, en yoksul köylülerin gelip küçük bir ücret karşılığında çalışabildikleri yardım işlikleri kurulmasını buyuruyordu. Onca uzaktan yapılmış bir yardımın çoğunlukla kör ya da keyfî ve her zaman fazlasıyla yetersiz olduğu kolayca düşünülse gerektir.

Merkezî yönetim, sefaletleri içindeki köylülerin yardımına koşmakla yetinmiyordu; onlara varsıllaşma sanatını da öğrettiği, bu alanda onlara yardım ettiği ve gerektiğinde zorladığı iddiasındaydı. Bu amaçla, krallık denetçileri ve onların ast-temsicileri aracılığıyla, zaman zaman tarım sanatı üzerine küçük bildiriler dağıttırıyor, tarım birlikleri kuruyor, primler vaadediyor, büyük harcamalar yaparak, ürünlerini çiftçilere dağıttığı fidanlıklar işletiyordu. O dönemde tarımı baskı altında tutan yükümlülüklerdeki eşitsizliği azaltmak ve bunların yükünü hafifletmek çok daha etkili olurdu gibi görünmektedir; ama bu, anlaşıldığı kadarıyla, merkezî yönetimin asla aklından geçirmemiş olduğu bir şeydir.

Bazen konsey, gerçek kişileri ne pahasına olursa olsun varsıllaşmaya mecbur etmek istiyordu. Zanaatkârları kimi yöntemleri kullanmaya ve kimi ürünleri imal etmeye zorlayan kararnameler sayısızdır; ve bütün bu kuralların uygulanmasını denetlemek için krallık denetçileri yeterli ol-

madıklarından, gerektiğinde müdahale etmek üzere bütün vilayetleri dolaşan genel sanayi denetçileri vardı.

Konseyin elverişsiz olduğunu duyurduğu topraklar üstündeki kimi ürünlerin yetiştirilmesini men eden kararları da vardır. Yönetim, esasen egemen kimliğinden çıkıp vasi kimliğine öylesine bürünmüştü ki, bunların bazılarında, konsey, kendi görüşüne göre kötü bir arazide dikilmiş olan bağların sökülmesini buyurmaktadır.

III. BÖLÜM

Bugün idarî vesayet diye adlandırılan şey neden bir eski rejim kurumuydu

Fransa'da beldesel özgürlük feodaliteden sonra da yaşamıştır. Senyörlerin artık kırsal kesimin idaresini bıraktıkları bir sırada, kentler kendi kendilerini yönetme hakkını korumaktaydılar. XVII. yüzyılın sonlarına kadar, yöneticilerin halkın tamamı tarafından özgürce seçildikleri ve halka karşı sorumlu oldukları, belde yaşamının kamuya açık ve faal olduğu, sitenin hâlâ haklarıyla övündüğü ve bağımsızlığı konusunda son derece kıskanç davrandığı küçük demokratik cumhuriyetleri andıran oluşumlar halinde yaşamayı sürdüren kentlere rastlanmaktadır.

Seçimler genel bir uygulamayla, ilk kez yalnızca 1692'de lağvedildiler. O zaman, beldesel hizmetler de *devletçe satılan görevlere* dönüştüler, yani kral her kentte, bazı insanlara hemşehrilerini sürekli olarak yönetme hakkını sattı.

Bu, kentlerin özgürlüğüyle birlikte refahlarının da feda edilmeseydi; kamusal hizmetlerin satılabilir görevlere dönüşmelerinin, mahkemeler söz konusu oldukta iyi bir adaletin ilk koşulu yargıcın tam bağımsızlığından geçtiği için, çoğu zaman yararlı etkileri görüldüyse bile, en başta sorumluluğa, bağlılığa ve gayrete ihtiyaç duyulan ve gerçek anlamıyla idarenin söz konusu olduğu her durumda, fazlasıyla zararları oldu. Eski monarşinin yönetimi bu konuda yanılmıyordu: kentlere dayattığı rejimi kendisi için asla kullanmamaya büyük özen gösteriyor ve ast-temsilciler ile krallık denetçilerinin işlevlerini, satılabilir görevler haline getirmekten özenle kaçınıyordu.

Ve tarih tarafından her türlü horlanmayı asıl hakeden şey de, bu büyük devrimin hiçbir siyasal görüş taşımaksızın

tamamlanmış olmasıdır. XI. Louis beldesel özgürlükleri kısıtlamıştı, çünkü bunların demokratik niteliğinden korku duyuyordu; XIV. Louis onlardan çekinmeksizin hepsini yok etti. Bunu kanıtlayan şey, satın alabilen kentlere beldesel özgürlüklerini iade etmiş olmasıdır. Aslında, bunları ortadan kaldırmaktan çok ticaretini yapmak istiyordu ve gerçekten de onları ortadan kaldırdığında, bu uygulama sanki hiç düşünmeksizin, salt mâli kaynak yaratma kaygısıyla olmuştur; ve tuhaftır, aynı oyun seksen yıl boyunca sürer. Bu zaman aralığında, yedi kez, kentlere kendi yöneticilerini seçme hakkı satılır ve, onlar bunun tadına yeniden vardıkları anda, yeniden satılmak üzere bu hak onlardan geri alınır. Önlemin gerekçesi her zaman aynıdır ve çoğu kez bu gerekçe itiraf da edilir. 1722 tarihli fermanın başlangıç bölümünde, "Maliyemizin karşı karşıya olduğu zorluklar, bizi bunları ortadan kaldırmanın en güvenli araçlarını aramak zorunda bırakıyor" denilmektedir. Araç güvenliydi ama bu tuhaf verginin tepelerine bindiği insanlar için yıkıcıydı. 1764'te, bir krallık denetçisi, genel denetçiye şöyle yazmaktadır: "Beldesel görevlerin satın alınması için ödenmiş olan kaynakların devasalığı beni her zaman şaşırtmıştır. Bu kaynakların tutarı, yararlı işlerde kullanılmış olsaydı kentin çıkarına hizmet edecekti, oysa ki, kent bunun tersine, yetkenin ve bu satılık görevlerin sağladığı ayrıcalıkların ağırlığından başkaca bir şey hissetmedi." Eski rejimin bütün fizyonomisi içinde, bundan daha utanç verici bir çizgi göremiyorum.

XVIII. yüzyılda kentlerin nasıl yönetildiklerini kesin bir şekilde söylemek bugün için zordur; zira, yukarıda belirtildiği gibi, beldesel erklerin kaynağının hiç durmadan değişmesinden bağımsız olarak, her kent eski yapılanışından bazı bölümleri hâlâ korumaktadır ve kendine özgü âdetlere sahiptir. Fransa'da her şeyin tastamam benzeştiği iki kent belki de yoktur; ancak bu durum, benzeşimi gizleyen aldatıcı bir çeşitliliktir.

1764'te, hükümet, kentlerin idaresine ilişkin genel bir yasa çıkarmaya girişmiştir. Krallık denetçilerinden, o sıralarda kentlerin her birinde işlerin nasıl yürütüldüğü konusun-

da raporlar göndermelerini istemiştir. Bu soruşturmanın bir kısmını buldum ve okuyunca beldesel işlerin hemen hemen her yerde aynı şekilde yürütülmekte oldukları konusundaki inancımı pekiştirdim. Farklılıklar yalnızca yapay ve yüzeysel olmaktan ibarettirler; işin temeli her yerde aynıdır.

Çoğu zaman kentlerin yönetimi iki meclise emanet edilmiştir. Büyük kentlerin hepsi ve küçüklerin çoğu bu durumdadır.

Birinci meclis, yörelere göre sayıları az ya da çok olan beldesel görevlilerden oluşmuştur. Bu, yerleşim biriminin yürütme erki, o zamanlar söylendiği gibi *kent heyeti*'dir. Üyeleri geçici süreli bir erk kullanmakta ve kral seçime karar verdiği, ya da kent resmî görevleri satın alabildiği zaman seçilmektedirler. Kral yeniden resmî görevlerin satılmasına karar verdiğinde ve bunları satmayı başardığındaysa, görevlerini süreklilik içinde ve mâli kaynaklar yardımıyla yerine getirmektedirler; bu da her zaman olmamaktadır, zira yerel yetke merkezî erke giderek daha fazla bağlandığı ölçüde, bu türden bir meta da gittikçe değerden düşmektedir. Her iki durumda da bu beldesel görevliler ücret almamakta, ancak her zaman vergisel bağışıklıklardan ve ayrıcalıklardan yararlanmaktadırlar. Aralarında herhangi bir aşamalı-düzen yoktur; idare kolektiftir. İdareyi özel olarak elinde tutan ve hesap veren üst yöneticiler bulunmamaktadır. Belediye başkanı kentin yöneticisi değil, kent heyetinin başıdır.

Genel meclis adı verilen ikinci meclis, seçimin hâlâ yapılmakta olduğu yerlerde, kent heyetini seçmekte ve her yerde belli başlı işlerde devrede kalmayı sürdürmektedir.

XV. yüzyılda, genel meclis halkın tümünden oluşuyordu; soruşturma raporlarından birinde, bu âdetin *atalarımızın halkçı dehasıyla uyum içinde olduğu* söylenmektedir. O sıralarda beldesinin resmî görevlilerini bütün bir halk seçiyordu; zaman zaman danışılan bütün bir halktı; ona hesap veriliyordu. XVII. yüzyılın sonunda, bu duruma zaman zaman yine rastlanmaktadır.

XVIII. yüzyılda genel meclisi oluşturan, artık bir bütün halinde eyleyen halkın kendisi değildir. Bu meclis hemen hemen her zaman temsilî niteliktedir. Ancak gözden kaçırıl-

maması gereken şey, artık hiçbir yerde halk kitleleri tarafından seçilmediği ve onların düşüncelerini yansıtmadığıdır. Her yerde *kodamanlardan* oluşmuştur ve bunlardan bazıları, kendilerine özgü bir hak adına orada bulunmaktadırlar; ötekiler ya loncalar, ya da birlikler tarafından gönderilmekte ve her biri bu mecliste o küçük tikel topluluğun kendisine verdiği bağlayıcı bir görevi yerine getirmektedir.

Yüzyılın içinde ilerlendikçe, bu meclisteki hukuken kodaman sayılanların sayısı da artmaktadır; sanayi loncalarını temsil edenlerin sayılarıysa giderek azalmakta ya da bunlar hiç görünmemektedirler. Burada artık *heyet* üyesi olanlardan başkalarına rastlanmaz; yani meclis, yalnızca burjuvaları içermekte, esnaftan hemen hemen hiç kimseyi kabul etmemektedir. Sanılabilecek olanın tersine, özgürlüğün nafile görüntülerine o kadar da kolay kanmayan halk ise, bu durum karşısında hemen hemen her yerde beldenin işleriyle ilgilenmeyi bırakmakta ve tıpkı bir yabancı gibi, kendi duvarları içinde yaşamaktadır. Resmî görevlileri, onun Ortaçağ'da onca harikulade işler başarmış olan beldesel yurtseverliğini zaman zaman boş yere uyandırmaya çalışırlar: halk bütün bu girişimlere kapalı kalmaktadır. Kentin en önemli çıkarları bile onu ilgilendirmez görünmektedir. Özgür bir seçimin beyhude görüntüsünün korunmasının uygun görüldüğü her yerde gidip oy kullanması istenecektir: o ise ısrarla oy vermekten kaçınmaktadır. Tarihte bundan daha sıradan bir görüntü yoktur. Özgürlükleri tahrip etmiş olan hükümdarların hemen hemen hepsi de, öncelikle özgürlüğün biçimsel yanlarını ayakta tutmaya çalışmışlardır; bu, Augustus'tan günümüze kadar görülen bir şeydir; böylece, yalnızca mutlak gücün sunabileceği kolaylıkları, her zaman için kamusal onamanın verdiği manevi güçle birleştirmiş olmakla övünüyorlardı. Hemen hemen hepsi de bu girişimlerinde başarısızlığa uğramışlar ve kısa zamanda, gerçekliğin artık ortada bulunmadığı yerde, bu yalancı görüntüleri daha fazla sürdürmenin imkânsız olduğunu keşfetmişlerdir.

Demek oluyor ki, XVIII. yüzyılda kentlerin beldesel yönetimi hemen hemen her yerde küçük bir oligarşinin elinde yozlaşmış durumdaydı. Birkaç aile, kamunun gözlerinden

uzakta ve ona karşı sorumlu olmaksızın bütün işleri tikel amaçları doğrultusunda çekip çevirmekteydiler: bu, bütün Fransa'da beldesel yönetimin yakalanmış olduğu bir hastalıktır. Krallık denetçilerinin hepsi de buna işaret ederler; ancak düşünebildikleri tek çare, yerel erkeleri giderek artan bir şekilde merkezî yönetime bağlamaktır.

Halbuki bu işi daha önce yapılmış olduğundan daha iyi yapmak zordu; bütün kentlerin idaresini zaman zaman değiştiren fermanlardan bağımsız olarak, bu kentlerin her birindeki tikel yasalar da, konseyin, krallık denetçilerinin önerileri üzerine, ön soruşturma yapılmaksızın ve bazen kent sakinlerinin bile haberleri olmaksızın çıkarttığı, kayda geçirilmemiş yönetmeliklerle çoğu kez altüst edilmişlerdir.

Bu türden bir karara maruz kalmış olan bir kentin sâkinleri, "Bu önlem, hiçbir şekilde böyle bir şey beklemeyen kentteki bütün birlikleri şaşırtmıştır" demektedirler.

Kentler, krallık denetçisinin verdiği rapor üzerine konseyin alacağı bir kararın müdahalesi olmaksızın, mal varlıklarını ne ipotek edebilmekte, ne satabilmekte, ne savunabilmekte, ne kiralayabilmekte, ne de bunları idare edebilmektedirler; ne bir tüketim vergisi koyabilmekte, ne de bir resim alabilmektedirler. Bütün işlerini, konseyin kararnameler aracılığıyla kabul ettiği tasarlara göre ve harcama listeleri uyarınca yerine getirmektedirler. Bu işler krallık denetçisinin ya da ona bağlı ast-temsilcilerin önünde ihale edilmekte ve genellikle Devletin mühendis ya da mimarı tarafından yürütülmektedir. İşte, Fransa'da karşılaşılan her şeyin yeni olduğunu düşünenleri epey şaşırtacak manzara budur.

Ancak merkezî yönetim, kentlerin idaresine bizatihi bu kuralın gösterdiğinden de daha fazla karışmaktadır; iktidarı, hukukundan çok daha yaygındır.

Yüzyılın ortalarına doğru, genel denetçinin bütün krallık denetçilerine gönderdiği bir tamimde şunları bulduru: "Belediye meclislerinde cereyan eden her şeye karşı özel bir dikkat göstereceksiniz. Bunlar hakkında en doğru şekilde bilgi sahibi olacak ve mecliste alınan bütün kararları, hemen ve kendi görüşünüzle birlikte, bana göndereceksiniz."

Gerçekten de krallık denetçisinin ast-temsilcileriyle yaptığı yazışmalardan, hükümetin elinin, en küçüklerinden en büyüklerine kadar, kentin bütün işlerine uzandığı görülmektedir. Her konuda ona başvurulmaktadır ve onun her konuda kararlaştırılmış bir görüşü vardır; bayramlara varıncaya kadar her şeyi o düzenlemektedir. Bazı durumlarda, kamusal coşkunun dışa vurulmasını o buyurmakta, şenlik ateşlerini o yaktırıp evleri o ışıklandırmaktadır. *Te Deum* ayinine katılmamış olan kent koruculannın, krallık denetçisi tarafından 20'şer *livre* para cezasına çarptırıldıklarını gördüm.

Bu yüzden, belediye görevlileri önemsizliklerinin bilincindedirler.

İçlerinden bazıları, krallık denetçisine, "Monsenyör, sizden en büyük alçakgönüllülükle bizlere teveccüh ve himayenizi ihsan buyurmanızı rica ederiz. Zatı Alilerinin bütün buyruklarına itaatkârlığımızla bu teveccüh ve himayeye layık olmaya çalışacağız" diye yazmaktadırlar. *Kent Meclisi Üyeleri* sıfatını hâlâ azametle taşımakta olan daha başkaları, "İzhar buyurduğunuz iradelere, asla karşı durmadık Monsenyör" diye yazmaktadırlar,

Burjuva sınıfı yönetime ve halk da özgürlüğe işte böyle hazırlanmaktadır.

Kentler, bu sımsıkı bağımlılığa karşı, hiç değilse kendi mâli kaynaklarını koruyabilselerdi ya! ama hiç de böyle değildir. Merkezileştirme olmasaydı kentlerin anında iflas edecekleri öne sürülür: bilemiyorum; ancak şurası kesindir ki, XVIII. yüzyılda, merkezileştirme onları iflastan kurtarmıyordu. O dönemin bütün idarî tarihi, kentlerdeki işlerin yürütülmesinde karşılaşılan düzensizliklerle doludur.

Eğer kentlerden kasabalara gidecek olursak, başka erklere, başka usullere rastlarız; ama bağımlılık aynı bağımlılıktır.

Ortaçağ'da, her kasaba halkının senyörden ayrı bir cemaat oluşturduğunu gösteren işaretleri çok iyi görüyorum. Senyör, bu cemaati kullanıyordu, onu denetliyordu, yönetiyordu; ama cemaat, özel mülkiyetini elinde tuttuğu kimi mal varlıklarına ortaklaşa sahipti; önderlerini seçiyor, kendi ken-

disini demokratik bir şekilde idare ediyordu.

Feodal düzeni yaşamış olan bütün uluslarda ve bu ulusların yasalarının kalıntılarını taşımış oldukları bütün ülkelerde, o eski *kırsal-kilise-çevresi [paroisse]* kurumu karşımıza çıkmaktadır. İngiltere'nin her köşesinde bunun izleri görülür ve, büyük Friedrich'in kanunnamesi okunduğunda anlaşılabileceği gibi, altmış yıl öncesine kadar bu kurum Almanya'da hâlâ capcanlıydı. Fransa'da bile, XVIII. yüzyılda, hâlâ bazı kalıntıları vardır.

Bir krallık denetçisinin arşivlerinden, eski rejimde bir kırsal-kilise-çevresinin ne olduğunu ilk kez araştırdığımda, onca yoksul ve kullaşmış bir haldeki bu cemaatte, bir zamanlar Amerika'nın kırsal beldelerinde dikkatimi çekmiş olan ve o zaman, yanlış bir şekilde, yeni dünyaya özgü bir özellik olmak gerektiği yargısına yardığım birçok çizgiyle karşılaşmaktan ötürü hayrete düştüğümü anımsıyorum. Ne birinin ne de ötekinin sürekli bir temsiliyeti, yani beldesel bir organı vardır; her ikisi de, bütün cemaatin yönetimi altında, ayrı ayrı faaliyet gösteren memurlar tarafından idare edilmektedirler. Her ikisinde de, zaman zaman, tek bir organ halinde toplanan halkın topluca resmî görevlilerini seçtiği ve başlıca işleri karara bağladığı genel meclisler vardır. Tek sözcükle birbirlerine benzemektedirler, ama bir canlının bir ölüye benzeyebildiği kadar.

Yazgıları içinde onca farklılık gösteren bu iki varlığın, doğumları gerçekten de birdir.

Ortaçağ'ın kırsal-kilise-çevresi, bir anda feodalitenin uzağına taşınmış ve kendi kendinin mutlak efendisi olarak Yeni İngiltere'nin *township*'i haline gelmiştir. Fransa'daysa, senyörden koparılmış ama Devletin güçlü avucuna sıkışmış olarak, şimdi söyleyeceğimiz şey haline gelmiştir.

XVIII. yüzyılda kilise-çevresinin memurlarının sayısı ve adları vilayetlere göre değişmektedir. Eski belgelerden, bu memurların yerel yaşamın daha faal olduğu zamanlarda daha kalabalık oldukları görülmektedir; yerel yaşam köreldiği ölçüde bunların sayıları da azalmıştır. XVIII. yüzyılın kilise-çevrelerinden çoğunda ikiye inmiş durumdadır: biri *tahsildar [collecteur]* diye adlandırılmakta, ötekine çoğu zaman *temsil-*

ci [syndic] adı verilmektedir. Genelde bu belediye görevlileri hâlâ seçilmekte ya da seçilmiş kabul edilmektedirler; ancak her yerde, cemaatin temsilcileri olmaktan çok Devletin araçları haline gelmişlerdir. Tahsildar, krallık denetçisinin doğrudan buyruğu altında biçme vergisini toplamaktadır. Temsilci, günlük işlerde krallık denetçisinin ast-temsilcisi tarafından yönetilmekte, kamusal düzene ya da idareye ilişkin bütün işlemlerde ona vekalet etmektedir. Milisin toplanması, Devlete ait işlerin yapılması, genel yasaların uygulanması söz konusu oldukta ast-temsilcinin başlıca aracısı odur.

Daha önce de gördüğümüz gibi senyör, yönetimin bütün bu ayrıntılarının dışında kalmaktadır; hattâ artık bunları denetlememektedir bile; bunlarda yardımcı olmamaktadır; üstelik, gerçek gücü giderek daha çok azalırken, bir zamanlar onlar aracılığıyla gücünü sürdürdüğü bu faaliyetleri şimdi kendisine yakıştırmamaktadır. Bugün onu bu faaliyetlere davet etmek, gururunu kırmak demektir. Artık yönetmemektedir; ancak kilise-çevresi içindeki mevcudiyeti ve ayrıcalıkları, bu çevrede, onun yönetimi yerine daha iyi bir yönetimin yerleşebilmesini de engellemektedir. Bütün ötekilerden onca farklı, onca bağımsız, onca ayrıcalıklı bir kişi, kilise-çevresindeki her türlü kuralın egemenliğini tahrip etmekte ya da zayıflatmaktadır.

Daha ileride göstereceğim gibi, yöre sakinleriyle kurduğu ilişkiler, onların biraz hali vakti yerinde ve biraz okur yazar olanlarının hemen hemen hepsini ve birbiri ardınca kentlere kaçırmış olduğundan, geriye, kendisi dışında, ortak işleri çekip çevirecek durumda olmayan, cahil ve kaba bir köylü sürüsünden başkaca bir şey kalmamaktadır. Turgot, "Bir kırsal-kilise-çevresi, kulübeler ile o kulübeler kadar edilgin sâkinlerinden oluşan bir toplaşmadır" demişti haklı olarak.

XVIII. yüzyılın idarî belgeleri, kilise-çevrelerindeki tahsildarların ve temsilcilerin yeteneksizliğinin, ataletinin ve cahilliğinin neden olduğu yakınmalarla doludur. Bakanlar, krallık denetçileri, ast-temsilciler, hattâ soylular, hepsi de durmadan bundan yerinmektedirler; ancak hiçbiri olayın nedenlerine ulaşamamaktadır.

Devrim'e gelene kadar, Fransa'daki kırsal-kilise-çevresi, kendi yönetimi içinde Ortaçağ'da sahip olduğu görülen o demokratik yapıdan bir şeyleri barındırır. Belediyenin resmî görevlilerini seçmek ya da bazı ortak işleri tartışmak mı söz konusudur? Kasabanın çan kulesi köylüleri kilisenin kapısı önünde toplanmaya çağırır; orada, yoksullar da varsıllar gibi hazır bulunma hakkına sahiptirler. Meclis toplandığı zaman, gerçek anlamıyla asla tartışma da olmadığı, oylama da yapılmadığı doğrudur; ancak herkes kendi görüşünü dile getirebilmekte ve bu iş için görevlendirilmiş ve büyük bir hızla toplantıyı belgeleyen bir noter de, farklı yaklaşımları derleyip bir tutanağa bağlamaktadır.

Özgürlüğün bu beyhude görüntüleri ona eklenmiş olan gerçek güçsüzlükle kıyaslandıkta, en mutlak yönetimin en aşırı demokrasinin biçimlerinden bazılarıyla nasıl bağdaşabildiği de esasen bir parçacık ortaya çıkmaktadır; öyle ki, baskıya, bir de üstelik bu baskıyı farketmez görünmenin gülünçlüğü gelip eklenmektedir. Kilise-çevresinin bu demokratik meclisi, temennilerini rahatlıkla dile getirebiliyordu, ancak artık kentin belediye meclisi kadar bile istencini geçerli kılma hakkına sahip değildi. Hattâ ancak başkaları gelip ağzını açtığı zaman konuşabiliyordu; zira bu meclis, her zaman için ancak krallık denetçisinin özel izni alındıktan sonra ve, sözü olaya uygularsak, o zamanlar söylendiği gibi *keyfi istediği takdirde* toplanabiliyordu. Oybirliğiyle bile olsa, kraliyet konseyinin izni olmaksızın ne kendisini dayatabiliyordu, ne satabiliyordu, ne satın alabiliyordu, ne kiralayabiliyordu, ne savunabiliyordu. Rüzgârın kilise çatısına verdiği zararı onarmak, ya da papaz evinin yıkılan duvarını yeniden yükseltmek için, bu konseyden karar almak gerekiyordu. Paris'e en uzak kırsal-kilise-çevresi de en yakındakiler gibi bu kurala tâbiydi. 25 *livre* harcayabilmek için, konseyden izin isteyen kilise-çevrelerine rastladım.

Yöre sâkinlerinin, genelde, kendi resmî görevlilerini genel oyla seçme hakkını korumayı sürdürmüş oldukları doğrudur; ancak çoğu zaman, krallık denetçisi bu küçük seçmen grubuna bir aday gösteriyor ve bu aday da oybirliğiyle seçilmekten asla geri kalmıyordu. Kimi durumlarda, krallık

denetçisi gerçekleştirilmiş seçimi kendi başına iptal ediyor, tahsildar ve temsilciyi bizzat atıyor ve her türlü yeni seçimi süresiz erteliyordu. Bunun bin tane örneğini gördüm.

Bu belde memurlarınınkinden daha acımasız bir yazgı tasavvur edilebilemezdi. Merkezî yönetimin en sonda gelen görevlisi olan ast-temsilcinin en ufak kaprislerine bile boyun eğmek durumundaydılar. Ast-temsilci onları sık sık para cezasına çarptırıyordu; bazen hapse attırıyordu; zira başka yerlerde yurttaşları hâlâ korumakta olan güvenceler, burada artık mevcut değildi. "Cemaatlerin mızıldanmakta olan bazı önde gelenlerini hapse attırdım," diyordu 1750'de bir krallık denetçisi, "ve bu cemaatlere kırsal zabıtaya bağlı süvarilerin masraflarını ödettim. Böylelikle bunlar kolaylıkla sindirildiler." Bu yüzden, kilise-çevresi memuriyetleri birer onur olmaktan çok her türlü kurnazlıkla kurtulunmaya çalışılan birer yük gibi görülüyordu.

Ama yine de, kilise-çevresinin eski yönetiminin bu son kalıntıları köylüler için hâlâ değerliydi ve bugün bile, bütün kamusal özgürlükler içinde onların en iyi biçimde anladıkları tek özgürlük, kilise-çevresi özgürlüğüdür. Onları gerçekten ilgilendiren kamusal nitelikli tek olay budur. Bütün ulusun yönetimini seve seve bir tek efendinin ellerine bırakan köylü, kasabasının yönetiminde kendi sözünü söyleyememe düşüncesine karşı çıkmaktadır: içi en fazla oyulmuş olan biçimlerin ağırlığı hâlâ bu kadar büyüktür işte.

Kentler ve kırsal-kilise-çevreleri hakkında söylediklerimi, ayrı bir varlığa ve kolektif bir mülkiyete sahip hemen hemen bütün organlara yaymak gerekmektedir.

Fransa'da, günümüzde olduğu gibi eski rejim altında da, özel işlerinde kendi istencini bağımsızca ortaya koyabilecek, kendi mal varlıklarını dilediği gibi yönetebilecek kent, kasaba, köy de, küçücük bir mezra da, hastahane, fabrika, manastır da, eğitim kurumu da yoktu. Demek ki, o zaman da tıpkı bugün olduğu gibi, yönetim bütün Fransızları vesayet altında tutuyor ve sözcüğün taşıdığı küstahlık henüz ortaya çıkmamış idiyse bile, vesayet en azından hanidir biliniyordu.

IV BÖLÜM

İdarî yargı ve memur güvencesinin eski rejimin kurumları olduğuna dair

Avrupa'da, olağan mahkemelerin hükümete Fransa'daki kadar az bağımlı olduğu başkaca ülke yoktu; ama olağanüstü mahkemelere sıklıkla başvurulan başkaca bir ülke de yoktu. Bu iki husus, birbiriyle sanıldığından da daha yakın bir ilişki içindedir. Kral, yargıçların kaderi üzerinde hemen hemen hiçbir etkisi bulunmadığı; onları ne azledebildiği, ne yerlerini değiştirebildiği, ne de hattâ çoğu zaman terfi ettirebildiği; tek sözcükle söylersek, yargıçları ne tutkuları ne de korkularından yakalayabildiği için, bir süre sonra bu bağımsızlığın kendisini rahatsız ettiğini hissetmişti. Bu durum, kralı bu mahkemeleri, başkaca her şeyden de daha fazla olarak, doğrudan kendi iktidarını ilgilendiren işlerle ilgili bilgilerin dışında tutmaya ve kendi özel yararı için öteki mahkemelerin yanında daha bağımsız ve kendisini gerçeklerden çekinmek zorunda bırakmaksızın tebasına karşı bir parça adalet görüntüsü de sunan başka bir tür mahkeme kurmaya yöneltmişti.

Almanya'nın kimi bölgeleri gibi, olağan mahkemelerin hükümetten asla o zamanki Fransız mahkemelerinin olduğu kadar bağımsız olmadıkları ülkelerde, bu türden önlemlere başvurulmamış ve idarî mahkemeler asla olmamıştır. Bu ülkelerde hükümdar, hükümete bağlı denetçilere gereksinim duymayacak kadar yargıçlara egemen durumdaydı.

Monarşinin son yüzyılı içinde kral tarafından yayımlanmış ferman ve bildiriler ile aynı zaman dilimi içinde krallık konseyinin vermiş olduğu kararlar dikkatlice okunacak olursa, yönetimin, belli bir önlemi aldıktan sonra, bu önlemin yol açabileceği itirazların ve de bunlardan kaynakla-

nabilecek davaların doğrudan doğruya ve yalnızca krallık denetçileri ve krallık konseyine götürüleceğini belirtmeyi unutmuş olduğu pek az belge bulunacaktır. "Majesteleri ayrıca buyurur ki, işbu kararın ifâsında ortaya çıkabilecek bütün itirazî kayıtlar, koşullar ve bağlantılar ne olursa olsun, krallık konseyine yapılacak başvurular istisna teşkil etmek üzere, bizzat değerlendirmesi için krallık denetçisine götürülecektir. Mahkemelerimizi ve yargıçlarımızı bu tür olaylara el koymaktan men ederiz." Alışılagelmiş formül budur.

Eski yasalar ya da örflerle düzenlenmiş olan ve bu önlemin alınmamış olduğu konularda, krallık konseyi, *bir üst merciye gönderme* yoluyla hiç durmadan müdahalelerde bulunmakta, yönetimin doğrudan ilgilendiği olayları olağan yargıçların elinde bırakmayıp kendisinde toplamaktadır. Konseyin kayıtları, bu türden, bir üst merciye başvuru kararlarıyla doludur. İstisna yavaş yavaş genelleşmiş, uygulama kurama dönüşmüştür. Yasaların içinde değil ama o yasaları uygulayanların kafasında, kamu çıkarını ilgilendiren ya da bir idarî kararın yorumundan kaynaklanan bütün davaların, görevleri özel çıkarlar arasındaki sorunları karara bağlamaktan ibaret kalan olağan yargıçların yetkisi içinde asla olamayacağı, sanki bir Devlet ilkesiymişcesine yerleşmiştir. Bu konuda bizim yaptığımız şeyse formülü bulmaktan ibarettir; fikir eski rejime aittir.

Daha o zamandan başlayarak, vergi tahsilatından kaynaklanan tartışmalı sorunların çoğu, saltlıkla krallık denetçisi ve konseyin yetkisine bırakılmıştır. Taşımacılığın güvenliğine ve kamusal araçlara, büyük karayollarına, nehir gemiciliğine, vb. ilişkin her türlü konuda da bu böyledir; genellikle kamusal yetkeyi ilgilendiren bütün davalar, idarî mahkemelerde sonuca bağlanmaktadırlar.

Krallık denetçileri bu istisnai yargılama yönteminin durmadan yaygınlaşmasına büyük bir özen göstermektedirler; genel denetçiyi uyarmakta ve konseyi dürtükleyip durmaktadırlar. Bu üst yöneticilerden birinin bir üst merciye başvuru kararı elde edebilmek için gösterdiği gerekçe, unutulmaz bir belge olarak saklanmaya değer: "Olağan yargıç," diyor,

"kendisini yasaya aykırı bir olayı bastırmaya zorlayan belli kurallara bağlıdır; ama konsey, yararlı bir amaçla her zaman kurallara aykırı davranabilir."

Bu ilke uyarınca, krallık denetçisinin ya da konseyin, kamu idaresiyle yalnızca ve neredeyse görünmez bir bağla ilişkilendirilebilecek, ya da hattâ hiçbir şekilde ilişkilendirilemeyeceği apaçık ortada olan davaları bile kendilerine çektikleri sıklıkla görülmektedir. Komşusuyla kavgalı olan ve yargıçların verecekleri kararlardan kuşku duyan bir asilzade konseyden konuya el koymasını talep etmektedir; krallık denetçisi başvuruyu şöyle yanıtlamaktadır: "Her ne kadar buradaki olay, yargı yetkisi mahkemelere ait olan özel hukuk alanlarından başkasını ilgilendirmemekteyse de, Majesteleri, diledikleri takdirde her türlü dava konusunu yargılama yetkisini, gerekçelerinden sorumlu tutulmaksızın, her zaman için kendilerinde alakoyabilirler."

Kamu düzenini bir takım şiddet eylemleriyle bozmaya kalkışan sıradan yurttaşların hepsi de, bir üst merciye başvuru yoluyla, genellikle krallık denetçisinin ya da yerel zabıtanın kendi yargı âmiri [prévôt de la maréchaussée] karşısına çıkartılıyorlardı. Tahıl fiyatlarındaki artışların onca sıklıkla neden olduğu ayaklanmalardan çoğu, bu türden, bir üst merciye başvurulara yol açmaktadır. O zaman krallık denetçisi, bizzat seçtiği belli sayıda astının yardımcılığında, bir tür ayaküstü belediye konseyi oluşturmakta ve ağır cezaya giren suçları bile yargılamaktadır. İnsanları küreğe ve hattâ ölüm cezasına çarptıran, bu şekilde verilmiş kararlar buldum. Krallık denetçisi tarafından bakılmış ağır ceza davalarına XVII. yüzyılın sonunda bile sıklıkla rastlanmaktadır.

Modern yasacılar, kamu hukuku alanında, Devrim'den bu yana büyük aşama kaydedildiği yolunda bize teminat vermekteler: "Eskiden kamusal ve yargısal erkler birbirine karışmış durumdaydılar," diyorlar; "o gün bugün bunlar birbirinden ayrıldılar ve her biri kendi yerine yerleştirildi." Burada sözü edilen gelişimi iyi değerlendirebilmek için asla unutmamak gerekir ki, eğer eski rejimde, yargı erki bir yandan durmamacasına kendi yetkesinin doğal küresi dışına

doğru yayılıyorduysa, bir yandan da bu küreyi asla tümüyle dolduramıyordu. Her kim ki, bu iki olgudan birini görüp ötekini görmez, konu hakkında ancak eksik ve yanlış bir fikre sahiptir. Bazen mahkemelerin kamu idaresine ilişkin düzenlemeler yapmasına izin veriliyordu ki, bu da açıkça onların yetki alanı dışındaydı; bazen de bunların gerçek davalara bakmaları yasaklanıyordu ki, bu da onları kendi alanlarından dışlamak demekti. Doğrudur, biz adaleti, eski rejimin fevkalâde haksız bir şekilde sızmasına izin vermiş olduğu kamusal küreden kovduk; ama görüldüğü gibi yönetim de aynı anda durmadan adaletin doğal küresine sızıyordu, ve onu orada bıraktık: sanki erklerin bu yanda birbirine karıştırılması öte yanda olduğu kadar tehlikeli ve hattâ daha da beter değilmiş gibi; zira adaletin kamu idaresine müdahalesi, yalnızca işlere zarar verir, oysa ki, kamu idaresinin adalete müdahalesi, insanları yozlaştırır ve onları bir yandan ihtilâlci bir yandan da köle kılar.

Altmış yıl boyunca, Fransa'da sonsuza kadar geçerli olmak üzere konmuş olan dokuz ya da on anayasa arasından yalnızca bir tanesi, kamu yönetiminde görevli olanlardan hiçbirinin önceden kovuşturma izni verilmeksizin olağan mahkemeler önünde yargılanamayacağını açık seçik söylemektedir. Madde o kadar iyi düşünülmüş bulundu ki, içinde yer aldığı anayasa tahrip edilirken onu yıkıntıların arasından özenle çıkardılar ve de o gün bugün, bu maddeyi ihtilâllerin yıkıcılığından korumaya her zaman özen gösterdiler. Kamu idarecileri, bu madde tarafından kendilerine bahşedilen ayrıcalığı 89'un büyük kazanımlarından biri olarak adlandırma alışkanlığını hâlâ sürdürmektedirler; ancak burada da aynı şekilde yanılıyorlar, zira eski monarşi zamanında hükümet, memurlarının sıradan yurttaşlar gibi adalet karşısında günah çıkartma zorunluluğunun rahatsızlığına katlanmamaları için, günümüzde olduğundan hiç de daha az özen göstermiyordu. İki dönem arasındaki tek temel farklılık şudur: Devrim'den önce, hükümet yasadışı ve keyfî önlemlere başvurmaksızın memurlarını koruyabilemiyordu, o zamandan beriyse onların yasaları çiğnemelerine yasal olarak izin verebilmiştir.

Eski rejimin mahkemeleri merkezî iktidarın herhangi bir temsilcisini kovuşturmak istediklerinde, genellikle konseyin sanığı yargıçlardan kurtarıp konsey tarafından atanan görevlilerin karşısına çıkaran bir kararı devreye giriyordu; zira, o dönemin Devlet danışmanlarından birinin yazdığı gibi, yargı tarafından bu şekilde suçlanan bir yönetici olağan yargıçların yaklaşımlarını önyargılı bulacak olursa, kralın yetkesi tartışma konusu edilmiş olurdu. Böylesi gerekçelerle bir üst merciye başvurular yalnızca arada bir değil, ama her gün ve yalnızca önemli memurlardan değil, ama en sıradan olanlarından bile geliyordu. Kamu idaresine en küçük bir bağ ile tutunmuş olmak bile, ondan başkaca hiçbir şeyden çekinmemek için yetip de artıyordu. Yollar ve Köprüler Dairesi'nin angaryayı düzenlemekle görevli bir memuru, kötü davrandığı bir köylü tarafından dava edilmiştir. Olaya konsey el koyar ve baş mühendis, krallık denetçisine gönderdiği kişiye özel mektubunda bu konuda şöyle yazar: "İşin gerçeği, memur cezayı fazlasıyla hakediyor, ancak bu durum olayı doğal seyrini izlemeye bırakmak için bir neden değildir; zira angarya yükümlülerinin çalışma memurlarına yönelik şikayetlerine olağan yargının bakmaması ve bu şikayetleri kabul etmemesi, Yollar ve Köprüler idaresi için fazlasıyla önem taşımaktadır. Eğer bu dava örnek oluşturursaydı, halkın bu memurlara duyduğu öfkenin doğuracağı sürekli davalar yüzünden bu çalışmalar engellenmiş olurdu."

Bir başka olayda, kullanmış olduğu malzemeyi komşunun tarlasından almış olan bir Devlet müteahhiti hakkında bizzat krallık denetçisi, genel denetçiye şunları söylemektedir: "Kendi müteahhitlerini, ilkeleri asla kendi ilkeleriyle uyuşamayan olağan mahkemelerin yargılamasına terketmenin, kamu idaresinin çıkarlarını ne kadar haleldar edeceğini anlatmak için size ne desem azdır."

Bu satırlar tastaman bir yüzyıl önce yazılmıştır ve bunları yazan kamu idarecileri sanki bizim çağdaşlarımızdırlar.

V BÖLÜM

Merkezileşme böylece eskinin erkleri arasına nasıl sızabilmiş ve onları tahrip etmeksizin onların yerini alabilmişti

Şimdi, bundan önceki son üç bölümde söylediklerimizi biraz toparlayalım: bütün ülke içinde kamu idaresini düzenleyen ve krallığın merkezinde yerleşmiş tek bir gövde; hemen hemen bütün içişlerini yöneten aynı bakan; her taşra vilayetinde bütün ayrıntıları yönlendiren tek bir memur; hiçbir ikincil idarî organ yok, ya da harekete geçmeleri için önceden izin verilmeden eyleyemeyen organlar var; kamu idaresini ilglendiren olaylarda yargı yetkisini kullanan ve onun bütün memurlarını koruyan olağanüstü mahkemeler. Bu, bildiğimiz merkezileşme değilse nedir? Aldığı biçimler bugün olduğundan daha az belirgindir, girişimleri daha az düzenlidir, varlığını daha kargaşa içinde sürdürmektedir; ama bu, aynı oluşumdur. O gün bugün ona ekleyecek ya da ondan çıkarılacak hiçbir temel şey olmadı; bugün gördüğümüz haliyle belirivermesi için, çevresinde yükselen bütün duvarları alaşağı etmek yetti.

Betimleyegeldiğim kurumlardan pek çoğu, o gün bugün yüz farklı yerde taklit edilmişlerdir; ama o zamanlar Fransa'ya özgüydüler ve Fransız ihtilâli ile onu izleyen olaylar üstünde ne türlü büyük etkileri olduğunu biraz sonra göreceğiz.

İyi de, yakın tarihte ortaya çıkan bu kurumlar Fransa'da feodal toplumun yıkıntıları ortasında nasıl kurulabilmişlerdi?

Bu, güç kullanımı ve mutlak iktidardan çok sabrın, becerinin ve zamanın el vermesinin eseridir. Devrim çıkageldiği sırada, Fransız kamu idaresinin eski yapılanışından henüz hemen hemen hiçbir şeyi yıkmamışlardı; sanki, eski temel-

leri kullanarak bir başkasını bina etmişlerdi.

Bu zorlu işi gerçekleştirmek için, eski rejim hükümetinin önceden derinlemesine düşünülmüş bir tasarımı izlemiş olduğunu gösteren hiçbir belirti yoktur; o yalnızca, bütün hükümetleri her türlü işi tek başına yürütmek istemeye iten içgüdüye, araçların farklılığı içinde her zaman aynı kalan içgüdüye terketmişti kendisini. Eskinin erk odaklarının geçmişteki adlarını ve taşıdıkları onurları onlarda bırakmış, ancak yetkelerini yavaş yavaş ellerinden almıştı. Onları topraklarından kovmamış, ama uzaklaştırmıştı. Yerini almak üzere, berikinin ataletini ötekinin bencilliğini fırsat bilerek; asla yola getirmeye çalışmadan, ama yerlerine başkalarını koymak suretiyle onların bütün kusurlarından yararlanarak, gerçekten de hemen hemen hepsini tek bir memurla, doğdukları zaman adının bile bilinmediği *krallık denetçisi*yle değiştirmeyi başarmıştı.

Bu büyük girişim içinde, bir tek yargı erki onu güç durumda bırakmıştı; ama sonuçta, orada bile, rakiplerine yalnızca gölgesini bırakarak, erkin tözünü yakalayabilmişti. Parlamentoları idarî küreden dışlamamıştı; bu küreye, aşamalı olarak ve onu hemen hemen tümüyle dolduracak şekilde bizzat yayılmıştı. Kimi olağanüstü ve geçici durumlarda, örneğin halkın duyarlılıklarının yargıçların hırsına bir dayanak noktası oluşturduğu kıtlık zamanlarında, merkezî hükümet yerel parlamentoların idareye karışmasına bir süre için imkân tanıyor ve yankılarına tarihte sıklıkla rastlanmış olan bir gürültü çıkarmalarına izin veriyordu; ama az sonra sessizce yerini alıyor ve bütün insanlara ve bütün işlere usulca yeniden el koyuyordu.

Parlamentoların kraliyet erkine karşı yürüttükleri mücadeleye iyice dikkat edilirse, hemen hemen her zaman idarenin alanında değil de siyasetin alanında karşı karşıya gelindiği görülecektir. Kavgalar genellikle yeni bir vergi yüzünden doğmaktadır; yani iki rakip de idarî erkin değil, her ikisinin de pek az hak kapma durumda oldukları yasama erkinin kavgasını yapmaktadırlar.

Devrim'e yaklaşıldıkça, bu durum daha çok belirginleşmektedir. Halktaki duyarlılıklar şiddetlenmeye başladığı

ölçüde, parlamento siyasete daha fazla karışmakta, bu arada merkezî iktidar ile memurları da daha deneyimli ve daha becerikli bir hale geldiklerinden, aynı parlamento asıl kamu idaresiyle giderek daha az ilgilenmektedir; her geçen gün daha az idareci ve daha fazla halk sözcüsüdür.

Esasen zaman hiç durmadan, merkezî hükümete, parlamento üyelerinin [yargıçların] onu izleyebilecek kıvraklığa sahip olmadıkları yeni eylem alanları açmaktadır; zira daha önce başka örneklerini görmedikleri ve güncel faaliyetlerine yabancı olan yeni sorunlar söz konusudur. Büyük bir gelişme içinde olan toplum, her an yeni gereksinimler doğurmaktadır ve bunlardan her biri hükümet için yeni bir erk kaynağıdır; zira bir tek o, bu gereksinimleri karşılayabilecek durumdadır. Parlamento yargıçlarının idarî küresi sabit kalırken, onunki devingendir ve bizatihi uygarlıkla birlikte hiç durmadan genişlemektedir.

Yaklaşan ve bütün Fransızların zihnini karıştırmaya başlayan Devrim, onlara yalnızca hükümetin gerçekleştirebileceği bin türlü yeni fikir telkin etmektedir; devrim, devirmezden önce hükümeti geliştirmektedir. Hükümetin kendisi de tüm öteki şeyler gibi yetkinleşmektedir. Arşivleri incelendikte, bu durum özellikle çarpıcı görünür. 1770'in genel denetçisi ile krallık denetçisi artık 1740'ın krallık denetçisi ile genel denetçesine benzemez; kamu idaresi dönüşmüştür. Memurları aynıdır ama onları bir başka zihniyet harekete geçirmektedir. Daha ayrışmış ve daha yaygın hale geldiği ölçüde, bir yandan da daha düzenli ve daha bilimsel hale gelmiştir. Her şeyi sahiplenme işini tamamlarken kendisini de ılımlılaştırmıştır; daha az baskı yapmakta, daha çok yönlendirmektedir.

Devrim'in ilk çabaları monarşinin bu büyük kurumunu tahrip etmişlerdi; kurum 1800'de restore edildi. O dönemde ve ondan beriye, kamu idaresi alanında utkuya erişmiş olan şeyler, kaç kez söylendiği gibi, 1789'un ilkeleri değildir, ama tam tersine, eski rejimin ilkeleri o sırada yeniden yürürlüğe konmuş ve orada kalmışlardır.

Eğer bana, eski rejimin bu parçasının böylece bir bütün halinde yeni topluma nasıl taşınabilmiş olduğu ve ona ek-

lemlendiği sorulursa derim ki, eğer merkezileşme Devrim'in içinde gark olup gitmediyse, bunun nedeni, onun bizatihi bu ihtilâlin başlangıcı ve işareti oluşudur; ve şunu da eklerim ki, bir halk kendi bağrında aristokrasiyi tahrip ettiği zaman, sanki kendiliğindenmişcesine merkezileşmeye doğru koşar. O zaman onu bu eğri düzlemde yuvarlamak için, ayakta tutmaktan çok daha az çaba gerekir. Onun bağrında bütün erklerin eğilimi, doğallıkla birliğe doğrudur ve bunları birbirinden ayrışmış olarak tutmayı başarabilmek ancak pek büyük hünerlerle mümkündür.

Eski rejimin onca kurumunu tahrip etmiş olan demokratik devrim, böylece bu kurumu sağlamlaştırmak zorundaydı ve merkezileşme bu devrimin oluşturmuş olduğu toplumun içinde yerini öylesine doğal bir şekilde buluyordu ki, bir çırpıda devrimin eserlerinden biriymiş gibi kabullenilebildi.

VI BÖLÜM

Eski rejim altındaki idarî örflere dair

Eski rejimin krallık denetçilerinden birinin üstleriyle ve astlarıyla yazışmasını okurken, kurumlar arasındaki benzeşmenin bizim zamanımızın yöneticilerini nasıl da o zamankilerle eş kıldığına hayran kalmamak elde değildir. Devrim'in onları birbirlerinden ayıran boşluğu üstünden sanki birbirlerine el verirler. Yönetilenler için de aynı şeyi söyleyeceğim. Yasamanın, insanların zihinleri üstündeki gücü kendisini asla bundan daha iyi göstermemiştir.

Bakanlık orununa erişmiş olan devlet adamı, bütün sorunlara ayrıntısına kadar kendi gözleriyle nüfuz etme ve her şeyi Paris'ten bizzat düzenleme arzusunu esasen taşımıştır. Zaman ilerleyip kamu idaresi yetkinleştiği ölçüde, bu tutku artmaktadır. XVIII. yüzyılın sonuna doğru, bir uzak taşra vilayetinin derinliklerinde kurulmuş tek bir yardım işliği yoktur ki, genel denetçi harcamalarını bizzat denetleyip, bu harcamanın kurallarını ve hangi durumlarda yapılacağını düzenlemek istemesin. Dilenci evleri mi açılmaktadır? Buralarda barınan dilencilerin adlarını genel denetçiye bildirmek, kesin olarak hangi saatlerde girip çıktıklarından onu haberdar etmek gerekmektedir. Daha yüzyılın ortalarında (1733) Bay d'Argenson şöyle yazıyordu: "Bakanlara emanet edilmiş olan ayrıntılar devasa boyutlarda. Onlarsız hiçbir şey yapılmıyor, yalnızca onlar tarafından yapılıyor ve eğer bilgi dağarcıkları sahip bulundukları erkler ölçüsünde geniş değilse, her şeyi gerçek efendiler haline gelen hizmetkârların ellerine bırakmak zorunda kalıyorlar."

Bir genel denetçi yalnızca kamu işleri konusundaki raporlarla yetinmemekte, ama kişiler hakkında da küçük bilgiler talep etmektedir. Bu kez krallık denetçisi ast-temsilci-

sine başvurmakta ve onun kendisine söylediklerini, sanki her yönüyle kendiliğinden biliyormuş gibi, sözcüğü sözcüğüne yinelemeyi asla ihmal etmemektedir.

Her şeyi Paris'ten yönetmek ve orada oturup her şeyi bilebilmek için bin türlü denetim yöntemi icat etmek gerekmiştir. Yazışmalar esasen muazzam bir yığın oluşturmaktadır ve idarî mekanizmanın işleyişi öylesine yavaştır ki, bir kilise-çevresinin, çan kulesi inşa etmek ya da papaz evini onarmak üzere talep ettiği izni bir yıldan önce alabildiğine asla rastlamadım; çoğu zaman talep kabul edilene kadar iki ya da üç yıl geçmektedir.

Konseyin kendisi de kararlarından birinde (29 Mart 1773), "idarî formalitelerin kamu işlerindeki sonu gelmez gecikmeleri beraberlerinde getirdiklerine ve fazlasıyla haklı yakınmalara yol açtıklarına" dikkat çekmekte; "bununla birlikte hepsi de zorunlu formalitelerdir" diye eklemektedir.

İstatistik düşkünlüğünün günümüz yöneticilerine özgü olduğunu sanıyordum; ama yanılıyormuşum. Eski rejimin sonuna doğru, krallık denetçisine sık sık, ast-temsilcilerine ve kilise-çevrelerinin temsilcilerine [syndic] doldurtmaktan başkaca iş bırakmayan, önceden basılmış çizelgeler gönderilmektedir. Genel denetçi toprakların durumu, buralarda yapılan tarım, ürünlerin türü ve niceliği, davar ve sığır sayısı, toprak sâkinlerinin uğraştıkları zenaatler ve örfleri konusunda, kendisine raporlar hazırlatmaktadır. Böylece toplanmış olan bilgiler, günümüzde benzer durumlarda kaymakam ve belediye başkanları tarafından sağlanan bilgilerden ne daha az ayrıntılı, ne de daha çok doğrucudur. Ast-temsilcilerin, bu vesileyle yönettikleri insanların tutum ve davranışı konusunda vardıkları yargı genellikle pek az olumludur. Sıklıkla, "köylü, doğası gereği tembeldir ve eğer yaşamak için mecbur olmasaydı çalışmayacaktı" şeklindeki görüşü yinelemektedirler. Anılan yöneticiler arasında oldukça yaygın görünen bir ekonomik doktrindir bu.

Her iki dönem de, yönetimin kullandığı dile varıncaya kadar, çarpıcı bir şekilde benzeşmektedir. İki tarafta da üslûp aynı şekilde silik, kaypak, muğlak ve sümsüktür; yazan kişinin tikel fizyonomisi silinmekte ve ortak bir vasatlığın

içinde yiterek ilerlemektedir. Bir kaymakamın yazdıklarını okuyan kişi bir krallık denetçisininkileri okuyor demektir.

Yalnız, yüzyılın sonuna doğru, Diderot ve Rousseau'nun özgün dilleri yayılıp günlük dilin içinde eriyecek zamanı bulduğunda, bu yazarların kitaplarını dolduran sahte duyarlık yöneticilere de bulaşmakta ve hattâ maliyecilere kadar inmektedir. O zaman, kurgusu genelde fevkalâde kuru olan idarî üslûp, bazı bazı yumuşak ve neredeyse müşfik hale gelmektedir. Bir ast-temsilci, Paris krallık denetçisine, "görevlerinin ifâsı sırasında sık sık, duygulu bir ruha sipsivri bir hançer gibi batan bir ızdırap çekmekten" yakınmaktadır.

Hükümet, tıpkı günümüzde olduğu gibi, yöre halkının da kendi yönünden bazı bağışlarda bulunmaları koşuluyla kırsal-kilise-çevrelerine bazı hayır yardımları dağıtıyordu. Yöre halkı tarafından bu şekilde bağışlanan tutar yeterli olduğunda, genel denetçi dağılım çizelgesinin başına şöyle yazmaktadır: *İyi, hoşnutluğumuz belirtilecek;* ama bu tutar çok fazla olduğunda şöyle yazmaktadır: *İyi, hoşnutluğumuz ve duygulandığımız belirtilecek.*

Hemen hemen hepsi de burjuva olan devlet memurları, kendilerine özgü zihniyetleriyle, gelenekleriyle, erdemleriyle, onurlarıyla, kendilerine has gururlarıyla daha o zamandan bir sınıf oluşturmaktadırlar. Bu, yeni toplumun, çoktan oluşmuş ve yaşamakta olan aristokrasisidir: yalnızca, Devrim yerini boşaltsın diye beklemektedir.

Fransa'daki kamu idaresini daha o zamandan belirginleştiren şey, soylu ya da burjuva, kendisi dışında kamusal işlerle ilgilenmek isteyen bütün insanlara karşı, ayırım yapmaksızın duyduğu şiddetli nefrettir. Katılımı olmaksızın kurulmak ister görünen en önemsiz bir bağımsız organ bile ona korku verir; hedefi ne olursa olsun, en küçük bir özgür toplaşım bile onu rahatsız eder; kendisinin keyfî olarak oluşturduklarından ve başında kendisinin bulunduklarından başkasına varlık hakkı tanımaz. Büyük sanayi kumpanyalarından bile fazla hoşlanmamaktadır; tek sözcükle, yurttaşların kendilerini ilgilendiren işlerin tartışılmasına herhangi bir şekilde karışmalarını asla kabul etmemektedir; kısırlığı rekabete yeğlemektedir. Gelgelelim, Fransızlara kölelikleri

içinde teselli bulsunlar diye her zaman bir parçacık icazetin yumuşaklığını da bağışlamak gerektiğinden, hükümet din, felsefe, ahlâk ve hattâ siyaset konularındaki her türden genel ve soyut kuramların fevkalade özgürce tartışılmasına izin vermektedir. Toplumun o sıralarda dayandığı temel ilkelere saldırılmasına ve bizzat Tanrı'nın varlığının tartışılmasına bile oldukça gönüllü bir şekilde tahammül eder, yeter ki, en önemsiz memurları hakkında asla gevezelik edilmesin.

Her ne kadar XVIII. yüzyılın gazeteleri (o zamanın deyişiyle 'les gazettes') polemikten çok rübailer içeriyorduysa da, kamu idaresi daha o zamandan bu küçük güce fevkalade kıskanç bir gözle bakmaktadır. Kitaplara karşı hoşgörülü ama gazetelere karşı hanidir fazlasıyla katıdır; bunları kesinkes ortadan kaldıramadığından salt kendi yararına çevirmeye girişmektedir. Kralın (XV. Louis), bundan böyle *Gazette de France*'ın bizzat hükümetin gözetimi altında hazırlanmasına karar verdiğini duyuran ve krallığın bütün denetçilerine seslenen 1761 tarihli bir tamim elime geçti. Tamim, "Majestelerinin bu varağı ilginç kılmak ve ona bütün ötekilere göre üstünlük sağlamak istediğinden" söz etmekte, bakan da, "Bunun sonucu olarak, bölgeniz içinde cereyan eden ve halkın merakını çekecek türdeki her şeye, özellikle de fiziğe, tabiat bilgisine, tuhaf ve ilginç olaylara ilişkin olanlara dair bir duyuruyu bana göndermek lütfûnda bulununuz" diye eklemektedir. Tamime, yeni gazetenin, yerini aldığı cerideye kıyasla daha sık yayımlanacak ve daha çok konuya yer verecek olmasına rağmen, abonelere çok daha ucuza malolacağını bildiren bir de duyuru eklenmiştir.

Bu belgelerle donanmış olan krallık denetçisi, ast-temsilcilerine bir yazı göndererek işe koyulmalarını ister; ancak bunlar, başlangıçta hiçbir şey bilmedikleri yanıtını verirler. Derken bakanın, taşranın kısırlığından acı acı yakındığı yeni bir mektubu çıkagelir: "Majesteleri, sizlerin bu işle çok ciddi bir şekilde uğraşmaklığınızın ve memurlarınıza en kesin emirleri vermekliğinizin, arzularından olduğunu size bildirmemi buyuruyorlar." Ast-temsilciler o zaman işe koyulurlar: içlerinden biri bir tuz kaçakçısının asıldığını ve asılırken büyük bir yüreklilik gösterdiğini iletir; bir başkası

kendi bölgesinden bir kadının bir batında üç kız doğurduğunu; bir üçüncüsü de, korkunç bir fırtınanın patlak verdiğini ve, doğrusu, hiçbir zarara yol açmadığını aktarır. Bunlardan biri de, bütün gayretlerine rağmen, duyurulmaya değer hicbir şey keşfedemediğini, ancak bu kadar yararlı bir gazeteye bizzat abone olduğunu ve bütün dürüst insanları da kendisi gibi yapmaya çağıracağını bildirir. Onca çaba yine de pek az etkili görünmektedir; zira yeni bir mektuptan öğrendiğimize göre bakan, "gazetenin mükemmelleşmesine yönelik önlemlere bütün ayrıntıları içinde bizzat eğilmek inceliğini gösteren ve bu gazeteye hakettiği üstünlüğü ve şöhreti kazandırmak isteyen kral, niyetlerinin bu kadar yetersiz bir şekilde karşılanmış olduğunu görünce fazlasıyla hoşnutsuzluk göstermiştir" demektedir.

Tarihin, pek az orijinal ve pek çok kopyanın yer aldığı bir resim galerisi olduğu görülüyor.

Kaldı ki, Fransa'da hükümetin, herbir şeyi, yalnızca ve hepsini de âtıl bırakmak üzere sahiplenmişe benzeyen o orta Avrupa yönetimlerini asla taklit etmediğini kabul etmek gerekmektedir. Fransız hükümeti, görevini yerine getirmede çoğu zaman büyük bir yetenek ve her zaman müthiş bir faaliyet sergilemektedir. Ancak, faaliyeti çoğu zaman üretkenlikten uzak ve hattâ zararlı olmaktadır, çünkü bazı bazı gücünün üstünde olanı yapmak istemekte, ya da hiç kimsenin denetlemediği şeyi yapmaktadır.

Başarıya ulaştırılmaları için kararlı ve sabırlı bir çaba gerektiren en zorunlu reformlara asla girişmemekte, ya da bir süre sonra bunları yarım bırakmaktadır; ama bir takım düzenlemeleri, ya da bir takım yasaları hiç ara vermeden değiştirmektedir. İçinde yaşadığı kürede hiçbir şey yoktur ki, bir an sabit kalsın. Yeni kurallar öylesine tuhaf bir çabuklukla birbirlerinin yerini almaktadırlar ki, memurlar durmadan buyruk almaktan, çoğu zaman nasıl itaat edeceklerini çözmekte zorlanırlar. Belde yöneticileri bizzat genel denetçiye ikincil yasaların aşırı devingenliğinden yakınmaktadırlar. "Yalnızca vergi mevzuatındaki değişiklikler o derecededir ki," derler, "dokunulmazlığı olan bir belde yetkilisinin bile, peşpeşe çıkan yeni düzenlemeleri incelemekten

başkaca bir şey yapmasına imkân vermemekte ve onu asıl işlerini savsaklamak zorunda bırakmaktadır."

Yasanın değiştirilmediği durumlarda bile, uygulama biçimi her gün değişiyordu. İnsan, geride bıraktığı gizli belgeleri okumak suretiyle eski rejimdeki kamu idaresinin nasıl işlediğini görmemişse, bakanların ve maiyetlerinin gelgeçci faaliyetini durdurmak, keyfî ve değişken tutumlarını sınırlamak üzere ortada artık ne siyasal meclis ne de gazeteler kalmışken, yasanın, sonuçta uygulayıcılarının kafasında bile ne ölçüde itibar edilmez hale düştüğünü tasavvur edebilemez.

Çok yakın tarihlerde çıkartılmış, yürürlüğe girmiş ancak uygulanmamış daha önceki yasaları sık sık hatırlatmayan konsey kararlarına pek ender rastlanmaktadır. Gerçekten de ferman, krallık kararı, resmî olarak kaleme alınmış açık mektup yoktur ki, uygulamadaki bin türlü yumuşaklıktan yakınmasın. Genel denetçilerin ve krallık denetçilerinin yazmış oldukları mektuplardan, hükümetin bir yandan da istisnalar getirmek suretiyle, sürekli olarak, buyurduğundan başka türlü davranılmasına imkân verdiği görülmektedir. Yasayı nadiren çiğnemekte, ama özel durumlara göre ve işlerin daha kolay yürümesi için onu her gün, her yönde hafifçe eğip bükmektedir.

Krallık denetçisi, Devlet işleri yapan bir müteahhidin bir belediye vergisinden bağışık tutulması yolundaki isteği konusunda bakana şöyle yazıyor: "Yukarıda sıraladığım ferman ve kararnamelerin dikkate alınması halinde, krallık toprakları içinde bu vergilerde hiçbir bağışıklık uygulanmadığı açıktır; ancak iş idaresi hakkında bilgi sahibi olanlar, bu zorlayıcı düzenlemelerin, tıpkı hükmettikleri cezalar gibi, bunu öngörmelerine ve de bunun vergi getiren hemen hemen bütün ferman, bildiri ve kararnamelerde bulunmasına rağmen, bu durum hiçbir zaman bağışıklıklar tanınmasını engellememiştir."

Eski rejim bütünüyle bu yazıdadır: katı bir kural, gevşek bir uygulama; bu onun karakteridir.

O zamanın yönetimini yasalarının toplamına bakarak yargılamak isteyecek olan kişi en gülünç hatalara düşecektir.

Bulduğum, 1757 tarihli bir krallık bildirisinde, dine ya da kurulu düzene aykırı şeyler yazacak ya da basacak olanların ölüm cezasına çarptırılacakları duyurulmaktadır. Bunları satan kitapçı ya da işportacı da aynı cezayı çekecektir. Aziz Dominique'in[1] yüzyılına mı geri dönmüştük? Hayır, bu tastamam Voltaire'in hüküm sürdüğü çağdır.

Fransızların yasaları hafife aldıklarından sık sık yakınılır; maalesef! onlara saygı göstermesini ne zaman öğrenebilirlerdi ki? Eski rejimin insanlarında, yasa nosyonunun insan zihninde işgal etmek zorunda olduğu yerin boş kaldığı söylenebilir. Her başvuru sahibi, sanki kurala uyulmasını istermişcesine bir israr ve yetke ile, kendi çıkarı doğrultusunda yerleşik kuraldan sapılmasını talep etmekte ve gerçekten de bu talebi, reddedilmesinin arzu edilir olduğu durumlar dışında, asla geri çevrilmemektedir. Halkın yetke karşısındaki boyun eğmişliği hâlâ eksiksizdir, ancak itaatkârlığı, istençten çok alışkanlığın sonucudur; zira, kazara galeyana gelecek olursa, en küçük bir heyecan onu anında şiddete götürmekte ve onu bastıran da yasa değil, hemen hemen her zaman yine şiddet ve keyfilik olmaktadır.

Fransa'daki merkezî iktidar XVIII. yüzyılda daha henüz o dönemden beriye taşıdığını gördüğümüz sağlıklı ve güçlü yapılanmayı kazanmamıştı; bununla birlikte, bütün aracı erkleri yok etmeyi hanidir başarmış olduğundan ve kendisi ile tek tek kişiler arasında devasa ve boş bir uzamdan başkaca bir şey bulunmadığından, hanidir o kişilerin her birine toplumsal aygıtın tek zembereği, kamusal yaşamın yegâne ve zorunlu aracı gibi görünmektedir.

Bu durumu, bizzat eleştiricilerinin yazılarından daha iyi gösteren hiçbir şey yoktur. Devrim öncesinin uzun tedirginliği kendini duyurmağa başladığında, toplum ve yönetim konularında her türlü yeni sistemin de fışkırdığı görülür. Bu reformcuların önerdikleri amaçlar çeşitlidir, ama araçları her

1. 1170-1221 tarihleri arasında yaşayan (aziz) Dominique de Guzman, *Dominiken* tarikatının kurucusudur. Papa III. Innocent döneminde ve onun buyruğuyla, Languedoc'daki *albijuva* sapkınlara karşı mücadele etmiştir. [ç.n].

zaman aynıdır. Merkezî iktidarın gücünü ödünç almak ve onu, her şeyi yıkıp her şeyi yeni baştan ve bizzat tasarlamış oldukları yeni bir tasarıma göre yapmak üzere kullanmak isterler; bir tek o güç, böylesine bir işi başarabilecek durumda görünür onlara. Devletin gücü, tıpkı hukuku gibi sınırsız olmalıdır, derler; söz konusu olan, yalnızca bu gücü uygun bir biçimde kullanması gerektiğini Devlete anlatmaktır. Baba Mirabeau, haklarına onca tutkuyla bağlı olduğu soyluluğu nobranca bir ifadeyle *gaspın* denetçileri[2] diye adlandıran ve eğer yargıçların atanmaları yalnızca hükümete bırakılırsa adalet dağıtıcılarının kısa sürede *görevli çetelerine* dönüşeceklerini bildiren bu asilzade, bizzat Mirabeau, acayip düşlerini gerçekleştirmek için merkezî iktidarın eyleminden başkasına güven duymamaktadır.

Bu fikirler hiçbir şekilde kitaplarda kalmazlar; bütün kafalara yerleşir, örflere karışır, alışkanlıklara girer ve yaşamın gündelik davranışlarına varıncaya kadar, her bir köşeden sızarlar.

Devletin müdahalesi olmaksızın önemli bir işin başarıyla üstesinden gelinebileceğini hiç kimse düşünememektedir. Genelde öğütlere karşı fazlasıyla isyankâr insanlar olan tarımcılar bile, eğer tarım gelişmiyorsa bunun başlıca suçlusunun onlara ne yeterince fikir veren, ne de yeterince yardım yapan hükümet olduğuna inanma eğilimi içindedirler. Bunlardan biri, daha o zamandan Devrim'in kokusunu taşıyan rahatsız bir ifadeyle, bir krallık denetçisine şunları yazmaktadır: "Hükümet, ürünlerin durumunu görmek için yılda bir kez taşra vilayetlerine gidecek, daha iyiye doğru değişmeleri için üreticileri eğitecek, davar ve sığırlar için ne yapmak, bunları nasıl beslemek, nasıl yetiştirmek, nasıl satmak ve nerede pazara sürmek gerektiğini söyleyecek denetçileri neden atamıyor? Bu denetçileri istihdam etmek gerekirdi. En iyi ürünü yetiştirdiğini kanıtlayan üretici

2. Tocqueville'in Mirabeau'dan alıntıladığı ifade *"les intendants des intrus"*dür. Fransızca sözcüklerdeki ses uyumundaki vurgu, Mirabeau'nun tanımına, bizim çeviride tastamam karşılayamadığımız bir güç katıyor. [ç.n].

madalyayla ödüllendirilmeliydi."

Denetçiler ve madalyalar! işte Suffolk kontluğundan bir çiftçinin asla akıl edemeyeceği bir yöntem!

Büyük çoğunluğun gözünde, kamu düzenini sağlayabilecek güç olarak esasen bir tek hükümet vardır: halk bir tek yerel zabıtadan korkmaktadır; toprak sahibi olanlar bir tek ona bir parça güven duymaktadırlar. Her iki taraf için de yerel zabıtaya bağlı süvari, düzenin yalnız başlıca koruyucusu değil düzenin ta kendisidir. Guyenne taşra meclisi "Hiç kimse yoktur ki," der, "yerel zabıtaya bağlı bir süvarinin görünüşünün bile her türden itaatkarlığın en fazla düşmanı olan insanları nasıl hizaya getirdiğini farketmemiş olsun." Bu yüzden herkes kapısının önünde bir manganın beklemesini istemektedir. Krallık denetçiliklerinden birinin arşivi bu türden taleplerle doludur; hiç kimse de, koruyucu kisvesi altında efendinin gizlenebileceğinden kuşkulanır görünmez.

İngiltere'den dönen göçmenleri en fazla etkileyen şey, orada bu milisin bulunmayışıdır. Bu durum onları hayrete düşürür ve bazen de İngilizleri aşağılamalarına neden olur. İçlerinden biri, vasıfları olan ama eğitimi orada gördüğü şeyi kavramasına elverecek düzeyde olmayan bir adam, şunları yazıyor: "Herhangi bir İngilizin, malının çalınması karşısında en azından kendi ülkesinde kırsal zabıtanın bulunmadığına şükrettiği tümüyle doğrudur. Dinginliği bozan her türlü şeye karşı kızgınlık duyan herhangi bir kişi, beri yanda yasanın metninin her türlü düşünceden daha güçlü olduğunu düşünerek, boyun eğmeyen insanlardan oluşan bir toplumun bağrına girdiğini görmekle teselli bulmaktadır." "Bütün kafalarda," diye ekliyor, "mutlaka bu yanlış fikirler yok; onların tam tersine sahip olan bilge kişiler de var ve sonuçta da bilgelik galebe çalmak zorunda."

İngilizlerdeki bu tuhaflıklarının onların özgürlükleriyle bir takım bağlantılar içinde olabileceği, bu kişinin hiçbir şekilde aklına gelmeyen şeydir. O, bu olguyu daha bilimsel nedenlerle açıklamayı yeğler. "Nemli iklimin ve dolaşan havadaki durgunluğun huyları donuklaştırdığı bir ülkede," diyor, "halk da tercihen daha ağırbaşlı şeylere yönelmeye

eğilimlidir. Dolayısıyla İngiliz halkı, doğası gereği yönetime ilişkin konularla uğraşmaya dönüktür; Fransız halkıysa bundan uzaktır."

Hükümet böylece tanrısal istencin yerini alınca, insanların da onu kendi fikel zorunlulukları için hatırlamaları doğaldır. Bu yüzden, her zaman kamu çıkarına dayanmakla birlikte yine de yalnızca küçük özel çıkarlara değinen çok büyük bir sayıdaki başvurularla karşılaşılmaktadır. Bunları saklayan dosyalar belki de eski rejimi oluşturan bütün sınıfların birbirlerine karışmış oldukları yegâne yerlerdir. Bunları okumak insana melankoli verir: hayvanlarını ya da evlerini yitiren köylüler kendilerine tazminat verilmesini istemektedirler; hali vakti yerinde toprak sahipleri, topraklarını daha avantajlı koşullarda değerlendirebilmeleri için kendilerine yardım edilmesini talep etmektedirler; sanayiciler rahatsız edici bir rekabete karşı, krallık denetçisinden onları güvenceye alacak ayrıcalıklar beklemektedirler. Krallık denetçisine işlerinin kötü durumunu anlatarak, ondan, kendileri için genel denetçiden bir yardım ya da bir borç sağlamasını dileyen imalatçılara sık sık rastlanmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, bu amaçla bir de fon oluşturulmuştur.

Bizzat asilzadeler bile bazen büyük talepkârlar arasında yer almaktadırlar; çok yükseklerden bir edayla dilendikleri için durumları asla belli olmamaktadır. Aralarından pek çoğu için, bağımlılıklarının başlıca halkası *yirmilik* vergisidir. Bu vergideki payları krallık denetçisinin verdiği raporlara göre her yıl konsey tarafından saptandığından, bir takım vade ve aflar sağlamak için genellikle denetçiye başvurmaktadırlar. Hemen hemen hepsi ünvan sahibi ve çoğu zaman da büyük senyörler olan soylulardan gelmiş bu türden bir dolu talep okudum, gelirlerinin yetersizliğinden, ya da işlerinin kötü durumundan söz ediyorlardı. Asilzadeler, krallık denetçisine genellikle "Mösyö" dışında bir hitapta bulunmazlardı; ancak sözünü ettiğim başvurularda ona, burjuvalar gibi hep "Monsenyör" dediklerini farkettim.

Sefalet ve gurur kimi zaman bu rica dilekçelerinde hoş bir şekilde birbirine karışmaktadır. İçlerinden biri krallık denetçisine şöyle yazıyor: "Duyarlı yüreğinizin benim du-

rumumda olan bir aile reisinin, tıpkı avamdan bir aile reisi gibi, *yirmilik*le vergilendirilmesine asla razı gelmeyecektir."

XVIII. yüzyılda onca sık görülen kıtlık zamanlarında, bütün idarî bölgelerin halkı tümüyle krallık denetçisinin eline bakmakta ve maişetini yalnızca ondan bekler görünmektedir. Herkesin başına gelen bütün felaketlerden ötürü esasen hükümete kızdığı da doğrudur. Bu felaketlerin en kaçınılmaz olanları onun işidir; mevsimlerin düzensizliğinden bile hükümet sorumlu tutulmaktadır.

Merkezileşmenin, bu yüzyılın başında Fransa'da ne kadar harikûlade bir kolaylıkla yerleştirilmiş olduğuna bakarak artık şaşırmayalım. 89'un insanları yapıyı yıkmışlardı, ama temelleri bizzat yıkıcılarının ruhunda olduğu gibi kalmıştır ve bu temeller üstünde onu birden bire yeniden yükseltmek ve daha önce asla olmadığı kadar sağlam bir şekilde inşa etmek mümkün olmuştur.

VII BÖLÜM

Fransa neden Avrupa'nın bütün ülkeleri arasında başkentin çoktandır taşraya karşı en fazla üstünlük sağlamış ve bütün imparatorluğu en iyi şekilde kendisine bağlamış olduğu ülkeydi

Sermayenin, egemenliğin bütün geriye kalan kısmı karşısındaki siyasal üstünlüğüne neden olan şey ne konumlanışı, ne büyüklüğü, ne de zenginliğidir; asıl, hükümetin niteliğidir.

Bir krallığınki kadar nüfus barındıran Londra, Büyük Britanya'nın kaderinde bugüne kadar egemen bir etki yapamamıştır.

Birleşik Devletler'deki hiçbir yurttaş, New York halkının Amerikan birliğinin geleceği hakkında karar verebileceğini düşünmez. Dahası, bizatihi New York Eyaleti'nde hiç kimse, bu kentin tikel istencinin tek başına bütün işleri yönlendirebileceğini hayal etmez. Bununla birlikte New York bugün, Devrim'in patlak verdiği sırada Paris'in sahip olduğu kadar nüfus barındırmaktadır.

Paris bile, din savaşları döneminde, krallığın kalan kısmıyla kıyaslandıkta, 1789'da olabileceği kadar kalabalıktı. Yine de hiçbir şeye karar veremedi. *Fronde*[1] zamanında bile Paris Fransa'nın en büyük kentiydi. 1789'da, esasen bizatihi Fransa olup çıkmıştı.

---

1. 1648-1653 yıllarında ve XIV. Louis'nin çocukluğu sırasında Fransa'da patlak veren iç savaş. Kardinal Mazarin ile Kral naibesi Ana Kraliçe Avusturyalı Anne'ın yönetimlerinin yarattığı hoşnutsuzluğun yol açtığı ayaklanmanın iki aşaması vardır: *Eski Fronde* ya da *Parlamenter Fronde* (1648–1649) ve *Genç Fronde* ya da *Prenslerin Fronde'u* (1649–1653). Ayaklanma, adını, o dönemde Parisli çocukların pek sevdikleri bir oyuncak olan "sapan"dan almaktadır. [ç.n].

Daha 1740'da, Montesquieu dostlarından birine şöyle şeyler yazıyordu: Fransa'da yalnızca Paris ve uzak taşra vilayetleri vardır, çünkü Paris henüz bunları gövdeye indirmek için zaman bulamamıştır. 1750'de, kafası acayip hayallerle dolu, ama zaman zaman derin de düşünen bir kişi olan Mirabeau markisi, adını vermeden Paris'ten söz ederken şöyle demektedir: "Başkentler zorunludur; ancak eğer baş çok büyürse, beden beyin kanamasına açık hale gelir ve her şey biter. Eğer taşra vilayetlerini bir tür doğrudan bağımlılığa terketmek ve oradaki halka yalnızca ikinci dereceden saltanat kullarıymış gibi bakmak suretiyle, eğer oralarda düşünce için hiçbir araç ve tutku için hiçbir meslek bırakmamak suretiyle, bir parçacık yetenek taşıyan her şey bu başkente çekilirse neler olmaz ki!" Taşra vilayetlerini ileri gelenlerinden, iş adamlarından ve de aklı başında diye adlandırılan insanlarından arındıran bu gelişmeye, o, bir tür sessiz ihtilâl adını vermektedir.

Daha önceki bölümleri dikkatli bir şekilde okumuş olan okur, esasen bu olgunun nedenlerini bilmektedir; bunları burada yeniden göstermek, sabrını istismar etmek olacaktır.

Bu ihtilâl, hükümetin gözünden de kaçmıyordu, ama onu en maddi biçimi altında, kentin büyümesi şeklinde etkiliyordu. Paris'in gün be gün yayıldığını görüyor ve böylesine büyük bir kenti doğru dürüst idare etmenin güç bir iş haline gelmesinden endişe ediyordu. Krallarımızın, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca, bu büyümeyi durdurmayı hedef alan çok sayıdaki emirnamelerine rastlanmaktadır. Bu hükümdarlar, Fransa'nın bütün kamusal yaşamını gitgide Paris'te, ya da hemen kapıları dışında yoğunlaştırıyorlar, sonra da Paris'in küçük kalmasını istiyorlardı. Yeni evler inşa etmek yasaklanır, ya da ancak en pahalı bir şekilde ve önceden gösterilen, çekiciliği bulunmayan yerlerde inşa edilmeye zorlanır. Emirnamelerden her birinin, bir öncekine rağmen, Paris'in sürekli genişlediğini saptadığı da doğrudur. XVI. Louis, gücüne bütünüyle sahipken, saltanatı süresince altı kez Paris'teki büyümeyi durdurmaya girişir ve başarısızlığa uğrar; kent, kralın fermanlarına rağmen durmadan genişlemektedir. Ancak üstünlüğü, duvarlarından

da daha hızla genişler; bunu ona sağlayan şey de, o duvarların içinde cereyan edenden çok, dışarıda olup biten şeydir.

Gerçekten de aynı zaman içinde, yerel özgürlüklerin her yerde giderek daha çok ortadan kalktığı görülüyordu. Bağımsız bir yaşamın göstergeleri her yerde son buluyordu; çeşitli taşra vilayetlerinin fizyonomilerini veren çizgileri bile karışık hale geliyordu; eski kamusal yaşamın son izi de silinmiş durumdaydı. Oysa ki bu, ulusun atalet içine düşmüş olmasından değildi: devinim, tam tersine, bütün ulusta varlığını sürdürüyordu; ne ki, motor artık yalnızca Paris'teydi. Bu duruma, bin örnekten yalnızca bir tane göstereceğim. Matbaalarla ilgili olarak bakana verilen raporlarda, XVI yüzyıl boyunca ve XVII. yüzyılın başında taşra vilayetlerinde, şimdi artık matbaacısı kalmayan ya da matbaacılarının artık hiçbir iş yapmadığı çok büyük sayıda matbaalar bulunduğunu gördüm. Oysa ki, XVI. yüzyıla kıyasla XVIII. yüzyılın sonunda, her türden ve sonsuz sayıda daha çok yazının yayımlandığından şüphe edilebilemezdi; ama düşüncenin devinimi artık yalnızca merkezden yola çıkıyordu. Paris taşrayı gövdeye indirmeyi başarmıştı.

Bu ilk devrim, Fransız ihtilâli patlak verdiği sırada tümüyle tamamlanmıştır.

Ünlü gezgin Arthur Young, Paris'i États généraux'nun toplanmasından az sonra ve Bastille'in alınmasından bir kaç gün önce terkeder; kentin içinde gördükleri ile dışarıda buldukları arasındaki zıtlıktan ötürü hayretler içinde kalır. Paris'te, her şey faaliyet ve gürültüydü; her geçen saniye bir siyasal taşlama üretiyordu; bunlardan bir hafta içinde doksan iki tane yayımlandığı oluyordu. Böylesine bir yayın faaliyetini Londra'da bile asla görmedim, diyor. Paris'in dışındaysa, her şey, ona hareketsizlik ve sessizlik olarak görünmektedir; pek az sayıda broşür basılmakta ve hiç gazete çıkmamaktadır. Oysa ki, taşra vilayetleri heyecan içinde ve sarsılmaya hazırdırlar, ama kıpırdamamaktadırlar; eğer yurttaşlar ara sıra toplaşıyorlarsa, bu da Paris'ten beklenen haberleri öğrenmek içindir. Gittiği her kentte, Young halka ne yapacaklarını sorar. "Yanıt her yerde aynıdır," diyor, "biz bir taşra kentinden başka bir şey değiliz; Paris'te

neler olacağını görmek gerekir." "Bu insanlar," diye ekliyor, "Paris'te neyin düşünüldüğünü öğreninceye kadar bir görüş sahibi olmaya bile cesaret edemiyorlar."

Kurucu Meclis'in, beklenmedik bir kolaylıkla Fransa'nın eski, hattâ bir çoğu monarşiden bile eski olan taşra vilayetlerini bir kalemde ortadan kaldırabilip krallığı yöntemli bir şekilde, sanki söz konusu olan yeni dünyanın bakir topraklarıymışçasına seksen üç ayrı parçaya bölebilmesi karşısında hayret edilir. Böylesi bir görüntüye hazırlanmış olmayan öteki Avrupa ülkelerini, hiçbir şey bundan daha fazla şaşırtmadı ve hattâ dehşete düşürmedi. "İnsanların," diyordu Burke, "kendi vatanlarını böylesine barbar bir şekilde parçaladıkları ilk kez görülüyor." Gerçekten de, canlı bedenlerin paralanmasına benziyordu: yapılansa yalnızca cesetlerin parçalanmasıydı.

Paris'in böylece dışarıdaki bütün gücü eline geçirme işlemini bitirdiği sırada, kentin bizatihi bağrında, tarihin dikkatini çekmeyi hiç de daha az haketmeyen bir başka değişimin tamamlandığı görülüyordu. Bir alış-veriş, iş, tüketim ve eğlence kentinden başka bir şey değilken, Paris bir fabrikalar ve imalathaneler kenti haline gelişini de tamamlıyordu; birinci olguya yeni bir kimlik kazandıran ve çok daha müthiş bir olgu...

Olay çok uzaklardan geliyordu; Paris daha Ortaçağ'dan itibaren krallığın esasen en büyük kenti olduğu gibi, en sanayileşmiş kenti de olmuşa benzemektedir. Bu durum modern zamanlara yaklaştıkça daha belirginleşmektedir. Her türlü idarî işler Paris'e doğru çekildiği ölçüde, sanayi faaliyetleri de oraya koşmuşlardır. Paris, giderek artan bir şekilde beğeni için model ve hakem haline, gücün ve sanatların yegâne merkezi, ulusal faaliyetin başlıca odağı haline geldikçe, ulusun sanayi yaşamı da buraya çekilmekte ve burada daha bir yoğunlaşmaktadır.

Her ne kadar eski rejimin istatistik belgeleri çoğu zaman pek az güvenilirlik taşırlarsa da, Fransız ihtilâlinden hemen önceki altmış yıl boyunca, işçi sayısının Paris'te iki katından çok arttığı, oysa ki, aynı dönem içinde kentin genel nüfusunun asla üçte birin üstünde çoğalmadığı hiç çekinmeden

söylenebilir sanıyorum.

Sayageldiğim genel nedenlerden bağımsız olarak, işçileri Fransa'nın dört bir köşesinden Paris'e çeken ve onları yavaş yavaş, sonunda neredeyse tek başlarına işgal eder oldukları bazı semtlerde biriktiren çok özel nedenler de vardı. Zamanın vergi yasalarının sanayiye dayattığı engeller, Fransa'nın bütün öteki yerlerine göre Paris'te daha az rahatsız edici kılınmış durumdaydılar; hiçbir yerde, lonca ustalarının boyunduruğundan orada olduğundan daha kolayca kurtulunmuyordu. Bu bağlamda, Saint-Antoine ve Temple gibi bazı dış mahalleler, özellikle çok büyük ayrıcalıklardan yararlanıyorlardı. XVI. Louis, Saint-Antoine varoşunun bu ayrıcalıklarını daha da fazla genişletti ve talihsiz hükümdar, fermanlarından birinde söylediği gibi, "Saint-Antoine varoşu işçilerine hamiyetimizin yeni bir işaretini göstermeyi ve onları kendi çıkarlarına olduğu kadar ticaretin serbestliğine de zarar veren sıkıntılardan kurtarmayı dileyerek" orada çok büyük bir işçi nüfusunu toplamaya elinden geldiği kadar çalıştı.

Devrim yaklaştığı sıralarda, Paris'teki fabrikaların, imalathanelerin, yüksek fırınların sayısı öylesine artmıştı ki, hükümet sonunda bundan kaygı duymaya başladı. Bu gelişmenin görüntüsü, hükümeti fazlasıyla imgesel olan bir sürü endişeyle dolduruyordu. Konsey kararları arasından 1782 yılına ait bir tanesinde, "İmalathanelerin hızla çoğalmasının, kentin gereksinimi için zararlı hale gelen bir odun tüketimini de beraberinde getirmesinden kaygılanan Kral, bundan böyle kent çevresindeki on beş fersahlık bir çember içinde, bu türden kuruluşları yasaklamaktadır" dendiği görülür. Böylesine bir birikmenin doğurabileceği gerçek tehlikeye gelince, bunu hiç kimse kavrayamıyordu.

Böylece Paris, Fransa'nın efendisi haline gelmişti ve kendisini Paris'in efendisi kılacak olan ordu, hanidir birikiyordu.

Bana öyle geliyor ki, kırk yıldan beridir birbiri ardınca işbaşına geldiklerini gördüğümüz bütün hükümetlerin düşmesinde, idarî merkezileşme ve Paris'in kâdir-i mutlaklığının pek çok payları olduğu üzerinde bugün kolayca

uzlaşılabilir. Aynı olguya, eski monarşinin ani ve şiddetli çöküşü içinde de büyük bir pay atfetmek gerektiğini ve onu, bütün ötekileri doğurmuş olan bu ilk devrimin başlıca nedenleri arasına yerleştirmek zorunda bulunduğumuzu, güçlük çekmeksizin göstereceğim.

VIII. BÖLÜM

Fransa'nın, insanların kendi aralarında en fazla benzeşir hale geldikleri ülke olduğuna dair

Eski rejim Fransası'nı dikkatlice inceleyen kişi, alabildiğine zıt iki görüşle karşılaşır.

Ülkede yaşayan bütün insanlar, özellikle de orta ve üst katmanlarını işgal edenler ki, yalnızca onlar kendilerini gösterebilmektedirler, hepsi de tastamam birbirlerinin benzeriymiş gibi görünmektedirler.

Bununla birlikte, bu tekdüze kalabalığın ortasında hâlâ onu çok sayıda parçalara bölen küçük engellerin muhteşem çokluğu yükselmekte ve bu küçük duvarların her birinin içinde, sanki ortak yaşamdan pay almaksızın, kendi özel çıkarlarından başka şeyle uğraşmayan tikel bir toplum belirmektedir.

O hemen hemen sonsuz bölünmeyi düşlediğimde, yurttaşlarının ortak davranmak ve bunalım sırasında karşılıklı dayanışma göstermek konusunda hiçbir yerde olmadığı kadar hazırlıksız bulunmalarına rağmen, büyük bir devrimin böylesi bir toplumu bir anda ve baştan aşağı sarsabilmesini anlıyorum. Bizatihi bu büyük sarsıntıyla devrilen bütün o küçük engelleri düşündüğüm anda, belki de yeryüzünde asla görülmedik ölçüde yoğun ve türdeş, kaskatı bir gövde farkediyorum.

Taşra vilayetlerine özgü yaşamın, hemen hemen bütün krallık toprakları üstünde, uzun zamandan beri nasıl sönmüş olduğunu söyledim; bu durum bütün Fransızları kendi aralarında fevkalâde benzer kılmaya fazlasıyla yardım etmiştir. Hâlâ varolan farklılıkların içinde, ulusun birliği çoktan beri saydamlaşmıştır; yasaların tekdüzeliği bunu keşfetmektedir. XVIII. yüzyılın akışı içinde ilerledikçe, aynı kural-

ları ülkenin bütün köşelerinde aynı şekilde uygulayan kraliyet fetva ve bildirileri ile konsey kararlarının da çoğaldıkları görülmektedir. Böylesine genel ve tekdüze, her yerde ve herkes için aynı olan bir yasallık fikrini kavrayanlar yalnızca yönetenler değil ama aynı zamanda da yönetilenlerdir; bu fikir Devrim patlak vermezden önceki otuz yıl boyunca birbiri peşisıra ortaya çıkan bütün reform projelerinde kendini göstermektedir. İki yüzyıl önce, böylesi fikirlerin –eğer bu şekilde adlandırılabilirse– malzemesi bile bulunamazdı.

Yalnızca taşra vilayetleri giderek daha çok birbirlerine benzemekle kalmamakta, ama her vilayetteki farklı sınıflardan insanlar, en azından halkın dışında yer alanların hepsi de, toplumsal konumlarının özelliklerine rağmen, giderek daha çok benzer hale gelmektedirler.

Bu gerçeği, 1789'da farklı sınıfsal-katmanlar [ordre] tarafından sunulmuş olan defterlerin yazdıklarından daha fazla aydınlatan bir şey yoktur. Bu defterlerdeki kayıtları tutanların, çıkarları bakımından derinlemesine farklı oldukları, ancak bütün geri kalan şeylerde aynı şekilde davrandıkları görülmektedir.

İlk États généraux toplantılarında işlerin nasıl cereyan etmekte olduğunu incelerseniz, bunun tümüyle tersi bir görüntüyle karşılaşırsınız: burjuva ile soylunun o sıralarda daha çok ortak çıkarları, daha çok ortak işleri vardır; karşılıklı olarak daha az öfke sergilemektedirler; ama hâlâ iki farklı ırka mensuplarmış gibi görünmektedirler.

Bu iki insanı birbirinden ayıran ayrıcalıkları sürdürmüş ve bir çok bakımdan ağırlaştırmış olan zaman, bunlar dışında kalan her şeyde onları birbirinin eşi kılmak üzere tuhaf bir şekilde çalışmıştır.

Fransız soyluları yüzyıllardan beri durmadan yoksullaşmaktaydılar. 1755'te, bir asilzade, "Ayrıcalıklarına rağmen, soyluluk her geçen gün iflas edip çöküyor ve orta sınıf [tiers état / burjuvazi] servetleri sahipleniyor" diye acı acı yakınmaktadır. Oysa ki, soyluların mülklerini koruyan yasalar hep aynı yasalardı; ekonomik koşullarında hiçbir şey değişmemiş gibi görünüyordu. Yine de erklerini yitirdikleri

her yerde tastamam aynı oranda yoksullaşmaktaydılar.

Sanki, tıpkı insan bünyesinde olduğu gibi insanların yarattığı kurumlarda da, yaşamın çeşitli işlevlerini yerine getirdiklerini gördüğümüz organlardan bağımsız olarak, bizatihi yaşamın ilkesi olan merkezî ve görünmez bir güç vardır. Organların tıpkı eskiden olduğu gibi çalışır görünmeleri nafiledir, o canlandırıcı alev sönekoduğunda, her şey hep birden solar ve ölür. Fransız soylularının hâlâ büyük evlat hakkı, toprak kirası ve sürekli kiralar, yararlı haklar diye adlandırılan ikameci gelirleri vardı, hattâ Burke, o dönemde bu gelirlerin İngiltere'ye kıyasla Fransa'da daha sıkça rastlanır ve daha mecburi olduklarına işaret etmektedir; soylular, savaşa kendi imkânlarıyla katılmak gibi onca pahalı bir mecburiyetten kurtarılmışlar, buna karşılık vergi bağışıklıkları, üstelik fazlasıyla artırılarak, korunmuştu; yani, mükellefiyetten kurtulurken dokunulmazlığı ellerinde tutuyorlardı. Bunun dışında, atalarının asla sahip olmadıkları bir çok başka parasal avantajlardan da yararlanmaktaydılar; yine de yönetim alışkanlığı ve zihniyetini yitirdikleri ölçüde, aşama aşama yoksullaşıyorlardı. Hattâ daha önce işaret ettiğimiz, toprak mülkiyetindeki o büyük parçalanmayı da kısmen bu aşamali yoksullaşmaya bağlamak gerekmektedir. Asilzade, kendisine, eski durumunun gerçekliğinden çok görüntüsünü bırakan senyörlük rantlarından başkaca bir şey bırakmaksızın, toprağını parça parça köylülere terketmişti. Fransa'nın bir çok taşra vilayetleri, tıpkı Turgot'nun sözünü ettiği Limousin gibi, hemen hemen hiç toprakları bulunmayan ve yaşamak için senyörlük hakları ile toprak rantlarından başkaca bir şeye sahip olmayan yoksul ve küçümen soylularla doluydu.

Daha yüzyılın başında, bir krallık denetçisi, "Bu bölgede soylu ailelerin sayısı hâlâ binlere yükseliyor, ancak yirmi bin *livre* geliri olanlar onbeşi bile bulmaz" demektedir. Bir başka denetçinin (Franche-Comté krallık denetçisinin) ardılına hitaben 1750'de kaleme aldığı bir tür bilgilendirme yazısında şunları okudum: "Bu yörenin soyluları oldukça iyi, ancak fevkalâde yoksuldurlar ve yoksul oldukları ölçüde de gururludurlar. Eskiye kıyasla son derece küçük düşmüş du-

rumdalar. Onları, hizmet sunmaya ve bize muhtaç olmaya mecbur etmek için, bu yoksul durumda bırakmak fena bir siyaset olmayacaktır.." Sonra da şunları eklemektedir: "Soyluluklarını dört kuşaktan beriye kanıtlayanlardan başkasının kabul edilmediği bir 'birlik'leri vardır. Bu birlik kralın fetvasına sahip değildir, sadece rıza gösterilmiş bir birliktir ve her yıl yalnızca bir kez ve krallık denetçisinin huzurunda toplanmaktadır. Beraberce akşam yemeğini yiyip akşam ayinine katıldıktan sonra, bu soylular, her biri ya Rozinante'lerinin sırtında ya da yayan olarak evlerine dönerler. Bu meclisin ne kadar gülünç olduğunu göreceksiniz."

Soyluların bu aşamalı yoksullaşması, yalnız Fransa'da değil, ama feodal sistemin, aristokrasinin yeni bir biçimiyle yer değiştirmeksizin, tıpkı Fransa'da olduğu gibi ortadan kalkışını tamamladığı kıta Avrupası'nın bütün köşelerinde az ya da çok izlenmekteydi. Ren kıyısındaki Alman uluslarında, bu çöküş özellikle gözler önünde ve çok dikkat çekiciydi. Bunun tersi duruma yalnızca İngiltere'de rastlanıyordu. Burada, hâlâ varlıklarını sürdüren eski ve soylu aileler servetlerini yalnızca korumakla kalmamışlar ama alabildiğine de artırmışlardı; zenginlikte de iktidarda da en baştaydılar. Aynı düzeye çıkmış olan yeni aileler, onların içinde bulundukları varsıllığı, aşmayı başarmaksızın, yalnızca taklit etmişlerdi.

Fransa'da, soyluların yitirdiği olanca mal ve mülk yalnızca soylu olmayanlara miras kalmış gibi görünüyordu; sanki bunlar bir tek soyluluğun tözüyle gelişmekteydiler. Oysa ki, burjuvanın iflas etmesini önleyen, ya da zenginleşmesine yardım eden hiçbir yasa yoktu; yine de o, hiç durmadan zenginleşiyordu; bir çok durumda asilzade kadar zengin ve bazı durumlarda da ondan bile zengin hale gelmişti. Dahası, zenginliği çoğunlukla aynı türdendi: genellikle kentte yaşıyor olsa bile, çoğu kez kırsal kesimde toprakları vardı; hattâ kimi zaman senyörlükleri sahipleniyordu.

Eğitim ve yaşam tarzı da esasen hanidir bu iki insanın arasına bin türlü başka benzerlikler koymuştu. Burjuva da soylu kadar bilginin ışıklarına sahipti ve asıl dikkat edilmesi

gereken şey de, bu ışıkları aynı odaktan sağlamıştı. Her ikisi de aynı günün aydınlığı altındaydılar. Beriki için de, öteki için de eğitim aynı şekilde kuramsal ve yazınsaldı. Giderek Fransa'nın tek eğitmeni haline gelmiş olan Paris, bütün zihinlere aynı bir biçim ve ortak bir tutum kazandırıyordu.

XVIII. yüzyılın sonunda, soyluluğun tavırlarıyla burjuvazininkiler arasında hiç şüphesiz hâlâ bir farklılık gözlemek mümkündü; zira örflerin, tavır [manière] diye adlandırılan bu alanı kadar yavaş eşitlenen bir şey yoktur; ancak, temelde, halk yığınlarının üstünde yer alan insanların hepsi de benzeşiyorlardı; aynı fikirlere, aynı alışkanlıklara sahiplerdi, aynı beğenilerin peşinden gidiyorlardı, aynı zevklere yöneliyorlardı, aynı kitapları okuyorlardı, aynı dili konuşuyorlardı. Sahip oldukları haklar dışında onları birbirinden farklı kılan hiçbir şey yoktu.

O sıralarda, başkaca hiçbir yerde, hattâ her ne kadar ortak çıkarlarla birbirlerine sıkıca bağlanmış da olsalar, farklı sınıfların hâlâ çoğu kez zihniyet ve örfler bakımından farklılık gösterdikleri İngiltere'de bile, bu durumun görüldüğünden şüpheliyim; zira bütün yurttaşlar arasındaki zorunlu ilişkileri ve karşılıklı bağımlılık bağlarını yaratan o harikûlade güce sahip olan siyasal özgürlük, sırf bu yüzden onları her zaman birbirinin eşi kılmamaktadır; sonuçta, tek kişi yönetiminin, insanları kendi aralarında benzer ve karşılıklı olarak kendi kaderlerine karşı ilgisiz kılmak gibi kaçınılmaz bir etkisi, her zaman için olacaktır.

IX. BÖLÜM

Onca benzeşir durumdaki bu insanlar neden, birbirlerine yabancı ve ilgisiz küçük gruplar halinde yaşadıkları zamankinden bile daha çok ayrılmış durumdaydılar

Şimdi de tablonun öteki yanını düşünelim ve kendi aralarında onca benzer çizgiler taşıyan aynı Fransızların buna rağmen, belki de başkaca hiçbir yerde görülmediği ve hattâ daha önceleri Fransa'da bile asla görülmemiş olduğu ölçüde, nasıl birbirlerinden çok ayrı durumda olduklarını görelim.

Avrupa'da feodal sistemin yerleştiği dönemde, o zamandan beriye soyluluk diye adlandırılan şeyin hiçbir şekilde hemen bir *kast* oluşturmadığı, ama kökende, ulusun bütün başta gelenlerinden kurulduğu ve böylece de önceleri yalnızca bir aristokrasiden ibaret olduğunu gösteren bir çok şey vardır. Bu, benim burada asla tartışmak niyetinde olmadığım bir sorundur; Ortaçağ'dan itibaren soyluluğun bir kast haline geldiğine, yani alameti farikasının doğum olduğuna işaret etmem yeterlidir.

Soyluluk, aristokrasiye özgü, ve yöneten yurttaşların oluşturduğu bir bütün olma vasfını yine korumaktadır; ancak, bu bütünün başında bulunacak kişileri belirleyen yalnızca doğumlarıdır. Soylu olarak doğmuş olmayanların hepsi de, bu özel ve kapalı sınıfın dışındadır ve Devletin içinde, şu ya da bu ölçüde yüksek orunlara da erişse, her zaman tâbi bir konum işgal etmektedir.

Feodal sistem, Avrupa kıtası üstünde yerleşmiş olduğu her yerde kastlara ulaşmıştır; bir tek İngiltere'de aristokrasiye dönüşmüştür.

Bütün modern toplumlar arasında İngiltere'de bu ölçüde belirginleşen ve bu ülkenin yasalarının, zihniyetinin ve tari-

hinin özelliklerini anlaşılır kılabilecek tek şey olan bir olgunun, düşünür ve Devlet adamlarının dikkatini, olduğundan da daha fazla çekmeyişine ve de sonunda alışkanlığın, onu İngilizlerin kendileri için bile sanki görünmez kılmasına her zaman şaşırmışımdır. Bu olgu çoğunlukla kısmen farkedilmiş, kısmen betimlenmiştir; bana öyle geliyor ki, onun hakkında asla tam ve aydınlık bir görüşümüz olmadı. 1739'da Büyük Britanya'yı ziyaret eden Montesquieu gerçi, "Burada, Avrupa'nın bütün öteki yerlerine hiçbir şekilde benzemeyen bir ülkedeyim" diye yazar; ama buna hiçbir şey eklemez.

İngiltere'yi Avrupa'nın kalan kısmına gerçekten de hiç benzemez kılan şey, aslında, parlamentosundan, özgürlüğünden, açıklığından, jürisinden de fazla olarak, çok daha özel ve çok daha etkili bir şeydi. İngiltere, kast sisteminin değiştirilmiş değil de gerçekten ortadan kaldırılmış olduğu tek ülkeydi. Soylular ve soylu olmayanlar bu ülkede aynı işleri beraberce sürdürüyorlar, aynı meslekleri seçiyorlar ve, çok daha anlamlısı da, birbirleriyle evleniyorlardı. En büyük senyörün kızı, bu ülkede daha o zamanlar, hiç utanç duymadan yeni yetme bir adamla hayatını birleştirebiliyordu.

Eğer, kastın ve bir halkın içinde yaratmış olduğu fikirlerin, alışkanlıkların, engellerin tümüyle ortadan kaldırılmış olup olmadığını bilmek istiyorsanız, oradaki evliliklere bir göz atın. Ancak o zaman sizde eksik olan belirleyici çizgiyi bulursunuz. Fransa'da, altmış yıllık demokrasiden sonra, günümüzde bile bunu nafile yere arayacaksınız. Her bir konuda bir aradalarmış gibi görünen eski ailelerle yenileri, Fransa'da hâlâ evlenme yoluyla birbirlerine karışmaktan ellerinden gelebildiğince kaçınmaktadırlar.

İngiliz soyluluğunun bütün ötekilerden daha temkinli, daha becerikli, daha açık olduğuna sıklıkla işaret edilmiştir. Asıl, eğer sözcük bütün başka yerlerde korumuş olduğu eski ve sınırlı anlamı içinde alınacak olursa, gerçek anlamıyla soyluluğun uzun zamandan beri İngiltere'de artık varolmadığını söylemek gerekirdi.

Bu devrim zamanın derinliklerinde kaybolmaktadır, ama hâlâ yaşayan bir tanığı kalmıştır: dildir bu tanık. Birçok

yüzyıldan beridir İngiltere'de *asilzade* [gentilhomme] sözcüğü anlamını tümüyle değiştirmiştir ve *soylu olmayan* [roturier] sözcüğü artık yoktur. Molière'in 1664'te yazdığı *Tartuffe*'teki şu dizeyi, daha o zaman bile sözcüğü sözcüğüne İngilizceye çevirmek imkansızdı:

Ve, görüldüğü kadarıyla, iyi bir asilzadedir o.

Dillerin biliminden tarihin bilimine doğru bir başka uygulama daha yapmak isterseniz, atası bizim *gentilhomme* sözcüğümüz olan şu *gentleman* sözcüğünün zaman ve mekân içindeki yazgısını izleyiniz. Yaşam koşulları birbirlerine yakınlaşıp birbirlerine karıştıkça, sözcüğün anlamının da İngiltere'de yaygınlaştığını göreceksiniz. Sözcük, her yeni yüzyılda, toplumsal skalada biraz daha aşağıda yer alan erkeklere uygulanmaktadır. Nihayet İngilizlerle birlikte Amerika'ya geçer. Orada fark gözetmeksizin bütün erkek yurttaşları nitelemek için kullanılmaktadır. Sözcüğün tarihi bizatihi demokrasinin tarihidir.

Fransa'da, *gentilhomme* sözcüğü her zaman için ilkel anlamına sıkı sıkıya bağlı olarak kalmıştır; sözcük, Devrim'den bu yana neredeyse kullanımdan kalktı, ama anlamı asla değişmedi. Kastın üyelerini belirtmeye yarayan sözcük hiç dokunulmadan aynen korunmuştu, çünkü bizatihi kast, bütün ötekilerden hiçbir zaman olmadığı kadar ayrılmış bir halde, korunmuştu.

Ancak, çok daha ileriye gidiyor ve diyorum ki, kast, *gentilhomme* sözcüğünün doğmuş olduğu sıradakinden çok daha fazlasıyla bölünmüş bir hale gelmiş ve sözcük de bizde, İngilizlerde görmüş olduğumuzun tersi yönde bir devinim yapmıştır.

Burjuva ve soylu birbirlerine daha çok benzerlerken, aynı zamanda da birbirlerine karşı gitgide daha fazla kapanıyorlardı; biri ötekini hafifletecek yerde çoğu zaman ağırlaştırdığı için birbirine pek az karıştırılması gereken iki öge.

Ortaçağ'da ve feodalite gücünü koruduğu sürece, senyörün toprağına bağlı olanların (feodal dilin özenle vasaller diye adlandırdığı kişiler) hepsi de, ki, aralarından

çoğu soylu değildi, senyörlüğün yönetiminde her zaman için senyöre yardımcı olmak durumdaydılar; hattâ bu, toprağı işleme hakkını elde edebilmelerinin başlıca koşuluydu. Yalnızca savaş durumunda senyörü izlemek zorunda olmakla kalmıyorlardı, ama kendilerine bağışlanan hakkın karşılığı olarak, yılın belli bir kısmını da onun maiyetinde geçirmek, yani yargı işlerinde ve toprakları üstünde yaşayanların yönetiminde, ona yardımcı olmak zorundaydılar. Senyörün maiyeti feodal yönetimin temel mekanizmasıydı; bunun Avrupa'nın bütün eski yasalarında yer aldığı görülmektedir ve günümüzde bile Almanya'nın bir çok köşesinde çok belirgin kalıntılarına rastladım. Fransız ihtilâlinden otuz yıl önce, feodal haklar ve senyörlük haklarının yenilenmesi üzerine kocaman bir kitap yazmaya kalkışmış olan feodal hukuk bilgini Edme de Fréminville'den "bir çok senyörün soyluluk belgelerinde, vasallerin on beş günde bir senyörün maiyetinde bulunmak mecburiyetinde olduklarını, orada, toplanmış bir halde senyörle ya da doğal yargıcıyla birlikte, yöre halkının işlemiş oldukları suçları yargılayıp aralarındaki ihtilaflara baktıklarını" gördüğünü öğreniyoruz. "Tek bir senyörlükte bu vasallerden kimi zaman doksan, yüz elli, hattâ iki yüz kadarına rastladığını" ve "Aralarından bir çoğunun soylu olmadığını" da eklemektedir. Bu alıntıya bir kanıt olsun diye değil, çünkü bunun gibi daha bin tane kanıt var; ama daha başlangıçtan itibaren ve uzun bir süre boyunca, kırsal sınıfın asilzadelerle nasıl yakınlaşmış ve her geçen gün aynı işlerin yürütülmesinde onlarla nasıl karışmış olduğuna bir örnek olsun diye başvurdum. Senyörün maiyetinin kırsal kesimdeki küçük toprak sahipleri için üstlendiği işlevi, taşra meclisleri ve daha sonra da États généraux kentlerdeki burjuvalar için üstlenmişlerdir.

XVI. yüzyıl États généraux'sundan ve özellikle de aynı dönemin taşra meclislerinden bize kalanlar incelendiklerinde, insanın, orta sınıfın bu meclislerde işgal ettiği yer ve sahip olduğu güç karşısında hayrete düşmemesi mümkün değildir.

Kişi olarak XIV. yüzyılın burjuvası, hiç şüphesiz XVIII.

yüzyılın burjuvasından çok daha aşağı bir durumdadır; ancak cemaat halindeki burjuvazi, o dönemdeki siyasal toplum içinde daha güvenlikli ve daha yukarıda bir yer işgal etmektedir. Yönetimden pay alma hakkı tartışmasız kabul görmektedir; siyasal meclislerde oynadığı rol her zaman çok önemli, sıklıkla da belirleyicidir. Öteki sınıflar her geçen gün onu dikkate almak ihtiyacını duymaktadırlar.

Ancak asıl çarpıcı olan şey, o dönemde soylularla orta sınıfın kamu işlerini beraberce çekip çevirmeyi, ya da ortaklaşa direniş göstermeyi, ondan beri sahip olmadıkları ölçüde kolaylıkla başarmış olmalarıdır. Bu durum yalnızca, bir çoğu zamanın getirdiği felaketler yüzünden düzensiz ve ihtilâlci bir nitelik taşıyan XIV. yüzyılın États généraux toplantılarında dikkati çekmemekte, ama aynı dönemin, kamu işlerinin düzenli ve alışılagelmiş seyrini izlemediğini gösteren hiçbir şeyin bulunmadığı özel meclislerinde de farkedilmektedir. Nitekim, Auvergne'de, her üç sınıfın da en önemli kararları ortaklaşa aldıkları ve uygulamayı aynı şekilde her üçü içinden seçilmiş komiserler eliyle denetledikleri görülmektedir. Aynı dönemde Champagne'da da aynı görüntüyle karşılaşılmaktadır. Ulusun hak ve serbestilerini [franchises] ve vilayetlerinin ayrıcalıklarını kraliyet erkinin müdahalelerine karşı korumak üzere, aynı yüzyılın başında bir çok kentin soyluları ile burjuvalarını bir araya getiren o ünlü kararı herkes bilir. O sırada, tarihimizin, sanki İngiltere tarihinden çekip alınmış izlenimi veren bölümlerinden bir çoğuyla karşılaşılmaktadır. Böylesi görüntülere daha sonraki yüzyıllarda bir daha rastlanmamaktadır.

Gerçekten de, senyörlük yönetiminin örgütlenmesi bozuldukça, États généraux daha seyrek toplanır hale geldikçe ya da hiç toplanmaz oldukça ve genel özgürlükler tümüyle ortadan kalkıp yerel özgürlükleri de kendi yıkıntıları içine sürükledikçe, burjuva ile asilzadenin de kamusal yaşamda artık hiçbir teması kalmamıştır. Bir daha artık asla birbirlerine yaklaşmak ve uzlaşmak ihtiyacını duymazlar; her geçen gün birbirlerinden daha bağımsız, ama aynı zamanda da birbirlerine daha yabancıdırlar. XVIII. yüzyılda bu devrim tamamlanmıştır: bu iki insan özel yaşamda artık ancak

tesadüfen karşılaşmaktadırlar. İki sınıf da yalnız birbirine rakip değil, birbirinin düşmanıdır.

Ve tümüyle Fransa'ya özgü gibi görünen şey de, soylular sınıfının böylece siyasal erkelerini yitirmesiyle aynı zamanda, asilzadenin bireysel olarak daha önce asla sahip olmadığı bir çok ayrıcalıklar kazanması, ya da esasen sahip olduklarını genişletmesidir. Sanki üyeler, bütünün kalıntılarıyla zenginleşmektedirler. Soyluluğun yönetme hakkı giderek azalmakta, ama soylular, efendinin en başta gelen hizmetkarları olma konusunda giderek daha fazla özel imtiyaz kazanmaktadırlar; bir orta sınıf mensubu için XIV. Louis döneminde orun sahibi olmak XVI. Louis dönemine göre daha kolaydı. Bu durum, henüz Fransa'da hiçbir örneğine rastlanmazken, Prusya'da sıklıkla görülüyordu. Bir kez elde edildikte, bütün bu ayrıcalıklar kan bağıyla kullanılır ve ondan ayrılabilemez hale gelmektedir. Bu soyluluk, bir aristokrasi olmaktan çıktığı ölçüde bir kast haline gelmiş görünmektedir.

Bütün bu ayrıcalıklardan en tiksinti verenini, vergiden muaf tutulmayı ele alalım: XV. yüzyıldan Fransız ihtilâline kadar, bu ayrıcalığın durmadan artmış olduğu kolayca izlenmektedir. Ve bu ayrıcalık kamusal yükümlülüklerdeki hızlı gelişmeyle birlikte büyüyordu. VII. Charles döneminde toplanan biçme vergisi 1 200 000 *livre*'den ibaretken, bundan muaf olma ayrıcalığı da azdı; XVI. Louis döneminde bu vergi geliri 80 milyona yükseldiğindeyse çok fazlaydı. Biçme orta sınıftan alınan yegâne vergiyken, soylunun bağışıklığı pek göze batmıyordu; ancak bu türden vergiler bin türlü biçim ve bin türlü ad altında çoğaldıkları zaman, biçme dört başka vergiyle birleştirildiğinde, bütün kamusal iş ve hizmetlerde uygulanan kraliyet angaryası, zorunlu milis hizmeti, vb. gibi, Ortaçağ'da bilinmeyen yükümlülükler biçme'ye ve ayrıntılarına eklendiğinde ve son derece eşitsizlik içinde dayatıldıklarında, asilzadenin muafiyeti devasa boyutlarda göründü ve eşitsizlik de, büyük olmakla birlikte, işin doğrusu, gerçekte olduğundan da daha çok göze batar hale geldi; zira çoğu zaman soylu, bizzat kurtulduğu vergiye kendi çiftliğinde maruz kalmış olmaktaydı; ama bu konuda göz-

lenen eşitsizlik hissedilenden çok daha fazla zararlıdır.

XIV. Louis, saltanatının son yıllarında kendisini sıkıntıya sokan mâli zorunlulukların baskısıyla iki ortak vergi, kelle vergisi ile yirmilik'i getirmişti. Ama, sanki vergi muafiyeti kendi başına son derece saygın bir ayrıcalıkmış da bizatihi ayrıcalığa zarar verdiği durumda kutsanması gerekirmiş gibi, herkese ortak salınmış olan verginin toplanmasını farklı kılmaya özen gösterildi. Vergi, kimileri için küçültücü ve katı olarak kaldı; kimileri içinse hoşgörülü ve saygın.

Vergi olayındaki eşitsizlik her ne kadar bütün Avrupa kıtasında yaygın idiyse de, bunun Fransa'da olduğu kadar belirgin ve sürekli hissedilir hale geldiği pek az ülke vardı. Almanya'nın büyük bir bölümünde, vergilerden çoğu dolaylı vergilerdi. Bizatihi doğrudan vergide bile, asilzadenin ayrıcalığı, çoğu kez ortak bir yükümlülüğe daha küçük orandaki bir katılımdan ibaretti. Üstelik, yalnızca soylulara yönelik olan ve artık zorunluluk taşımayan karşılıksız askerlik hizmetinin yerini tutmayı amaçlayan bazı vergiler de bulunuyordu.

İmdi, insanları ayırmanın ve sınıfları belirgin kılmanın her türlü biçimi arasından, vergi eşitsizliği en tehlikelisi ve eşitsizliğe yalnızlığı da ekleyerek, böylece bir bakıma her ikisini birden umarsız kılmaya en elverişli olanıdır. Zira bakınız etkileri neler oluyor: burjuva ve asilzade artık aynı vergiyi ödemekle yükümlü olmadıkları zaman, vergi geliri ve verginin toplanması, sınıfları arasındaki sınırı açık ve belirgin bir çizgiyle her yıl yeniden çizmektedir. Her geçen yıl, ayrıcalıklı her kişi, kendisini hiçbir şekilde halk kitlesiyle karıştırmamakta güncel ve ivedi bir çıkarı bulunduğunu hissetmekte ve kenarda yer almak için yeni bir çaba göstermektedir.

Bir vergiden kaynaklanmayan ya da bir vergiyle sonuçlanmayan hemen hemen hiçbir kamusal sorun olmadığı için de, eşit biçimde vergilendirilmedikleri andan itibaren, her iki sınıfın da artık bir daha beraberce tartışmak için hiçbir nedeni, ortak ihtiyaçlar ve duygular besleyecek hiçbir davası hemen hemen kalmamaktadır; onları birbirinden ayrılmış olarak tutmak artık sorun değildir: birlikte eyleme fırsatı ve

arzusu, bir bakıma ellerinden alınmıştır.

Burke, Fransa'nın eski yapılanışına ilişkin olarak çizdiği övgülü portrede, burjuvaların bir takım orunları sahiplenmek suretiyle soyluluk kazanmalarındaki kolaylığı, bizdeki soylu sınıfının kurumlaşması lehinde gösterir: ona göre, bu durum İngiltere'nin açık aristokrasisiyle kıyaslanabilir gibidir. Gerçekten de XI. Louis, soyluluk kazanmayı yaygınlaştırmıştı: soyluları boyun eğmeye zorlamanın bir yoluydu bu; ardılları, soyluluğu para sağlamak için bolca dağıttılar. Necker, kendi döneminde, soyluların elde ettikleri orunların sayısının dört bine yükseldiğini bildirmektedir. Avrupa'nın hiçbir köşesinde bunun bir benzeri görülmüyordu; ancak Burke'ün Fransa ile İngiltere arasında kurmak istediği benzeşim de bu yüzden daha bir yanlıştı.

Eğer İngiltere'deki orta sınıflar, aristokrasiye savaş açmak şöyle dursun, onunla böylesine birleşmiş bir halde kalmışlarsa, bu, özellikle İngiliz aristokrasisinin açılmış olmasından değil, ama asıl, daha önce söylendiği gibi, belirgin bir biçiminin olmayışı ve sınırının bilinmeyişinden ileri gelmektedir; bu, aristokrasinin içine girilebilinmesinden çok, ona ne zaman dahil olunduğunun asla bilinmeyişindendir; öyle ki, ona her yaklaşabilen hâlâ onun parçası olabiliyor, yönetimine katılabiliyor ve onun gücünden kimi payeler ya da çıkarlar sağlayabiliyordu.

Ancak Fransız soyluluğunu öteki sınıflardan ayıran engel, her ne kadar çok kolayca aşılabilir idiyse de, her zaman için sabit ve görünür durumdaydı, dışarıda kalanlarca, çarpıcı ve tiksinti verici işaretlerinden her zaman için tanınabilirdi. Engel bir kez aşıldığında, içinden çıkılan ortamda bulunanların hepsinden de, onlara tiksinti verici ve aşağılayıcı gelen ayrıcalıklar marifetiyle ayrılmış olunuyordu.

Şu halde soylulaştırma sistemi, orta sınıf mensubunun asilzadeye karşı beslediği kini azaltmak şöyle dursun, tersine olarak ve ölçüsüz bir şekilde büyütüyordu; bu kin, yeni yetme soylunun eski eşitlerinde uyandırdığı olanca hasetle sertleşmekteydi. Bu yüzdendir ki, orta sınıf şikayetlerinde her zaman soylulardan duyduğu rahatsızlığın daha çoğunu sonradan olma soylulara karşı göstermekte, ve de, kendisini

yolun dışına ulaştırabilecek kapının genişletilmesi şöyle dursun, durmadan bu kapının daraltılmasını talep etmektedir.

Tarihimizin hiçbir döneminde, soyluluk 89'da olduğu kadar kolayca kazanılır olmamış ve burjuva ile asilzade de birbirlerinden asla bu kadar çok ayrılmamışlardı. Yalnızca soylular değildir kendi seçmenleri arasında en ufak bir burjuva kokusuna bile tahammül edemeyenler, ama burjuvalar da asilzade görünümü taşıyabilecek herkesi aynı özenle dışlamaktadırlar. Kimi taşra vilayetlerinde, yeni yetme soylular, bir yanda yeterince soylu sayılmadıkları için, öte yandaysa şimdiden fazlasıyla soylu görüldükleri için itilmişlerdir. Dendiğine göre, ünlü Lavoisier'nin durumu böyledir.

Eğer, soyluluğu bir yana bırakarak, şimdi de bu burjuvaziyi ele alacak olursak, tümüyle benzer olan ve hemen hemen asilzade kadar halkın dışında kalan burjuvanın, burjuvanın da dışında olduğu bir görünümle karşılaşırız.

Eski rejimde orta sınıfın neredeyse tamamı kentlerde oturuyordu. Bu sonucu özellikle iki neden yaratmıştı: asilzadelerin ayrıcalıkları ve biçme vergisi. Kendi topraklarında oturan senyör, genelde köylülerine karşı belli bir babacan yakınlık içindeydi; ancak komşuları olan burjuvalar karşısındaki küstahlığı, hemen hemen sonsuzdu. Siyasal erki azalmış olduğu ölçüde ve bizatihi bu nedenle, küstahlığı durmadan büyümüştü; zira, bir yandan, yönetmeyi bıraktıktan sonra kendisine bu görevinde yardımcı olabilecek kişilerle uğraşmasında hiçbir çıkarı yoktu ve öte yandan da, sıklıkla işaret edildiği gibi, gerçek gücünü yitirmesi karşısında görünür haklarını ölçüsüz bir şekilde kullanmak suretiyle teselli bulmaktan hoşlanıyordu. Topraklarında bulunmayışı bile, komşularını rahatlatacak yerde, bunların sıkıntılarını çoğaltıyordu. Topraklarının dışında yaşama alışkanlığı buna bile yaramıyordu; zira vekilharç marifetiyle kullanılan ayrıcalıklara katlanmak, olsa olsa daha bir dayanılmazdı.

Yine de bilemiyorum, acaba biçme vergisi ve onunla aynılaştırılmış olan bütün vergiler daha etkili nedenler değil midirler.

Sanırım, biçme vergisi ve eklentilerinin neden kırsal kesimde, kentlerde olduğundan daha ağırlıkla hissedildiğini

birkaç cümle içinde açıklayabilirim; ancak bu belki de okura gereksiz görünecektir. Dolayısıyla, kentlerde toplanmış olan burjuvaların biçme vergisinin ağırlığını hafifletecek ve çoğu zaman da ondan bütünüyle kaçınacak bin türlü araca sahip olduklarını ve hiç birinin, eğer kendi toprağında kalsaydı, tek başına bunu yapamayacağını söylemek yeterli olacaktır. Bu şekilde, özellikle biçme vergisini toplama mecburiyetinden kurtuluyorlardı ve bu da, haklı olarak, onu ödeme mecburiyetinden de daha fazla çekindikleri bir şeydi; zira ne eski rejimde, ne de kanımca hiçbir rejimde, kırsal alandaki kilise-çevrelerindeki biçme vergisi tahsildarınınkinden daha beter bir durum asla olmamıştır. Daha ileride bunu gösterme fırsatını bulacağım. Yine de kasabada, asilzadeler dışında hiç kimse bu yükümlülükten kurtulabilemiyordu: zengin orta sınıf mensubu, buna boyun eğmektense malını mülkünü kiraya verip en yakındaki kente çekiliyordu. Turgot, "biçme vergisinin toplanması, kırsal kesimin hemen hemen bütün orta sınıfa mensup toprak sahiplerini kent burjuvalarına dönüştürüyor" derken, inceleme fırsatını bulduğum bütün gizli belgelerle uyum içindedir. Sırası gelmişken söylemek gerekirse, bu durum, Fransa'nın Avrupa'nın başka bir çok ülkelerinden daha fazla kentlerle ve özellikle de küçük kentlerle dolu olmasının nedenlerinden biridir.

Böylece, duvarlarla çevrili bir yerleşim merkezinde, zengin orta sınıf mensubu kısa zamanda kırsal alanın beğeni ve zihniyetini yitiriyordu; kırsal alanda kalmış olan benzerlerinin çalışmalarına ve işlerine tümüyle yabancı hale geliyordu. Yaşamının sanki artık yalnızca bir tek amacı vardı: kendisine kucak açan kentte bir kamu görevlisi kimliği kazanmaya öykünüyordu.

Günümüzde hemen hemen bütün Fransızların ve özellikle de orta sınıflardan olanlarının, yüksek orunlara karşı besledikleri tutkunun Devrim'den sonra doğduğunu sanmak çok büyük bir hatadır; bu tutku birçok yüzyıl önce doğmuştur ve o zamandan beri de, beslenmesi için özenle verilmiş bin türlü gıda sayesinde, durmadan gelişmiştir.

Eski rejimde, yüksek orunlar her zaman bizimkilere benzemiyorlardı, ama sanırım, daha çoktular; küçük orunların

sayılarınınsa neredeyse sonu yoktu. Yalnızca 1693'ten 1709'a kadar, hemen hemen hepsi de en sıradan burjuvaların erişebileceği türden böyle kırk bin görev yeri yaratıldığı hesaplanmaktadır. 1750'de, orta büyüklükteki bir taşra kentinde, hepsi de kent sakinlerinden olmak üzere, adalet dağıtmakla uğraşan kişilerin yüz dokuza kadar çıktığını ve yüz yirmi altısının da birincilerin verdikleri kararları uygulatmakla görevli olduklarını saptadım. Burjuvaların bu orunları doldurmadaki coşkusu gerçekten de eşsizdi. İçlerinden biri küçük bir sermaye edindiğini hissettiği anda, bunu ticarette kullanacak yerde, hemen bir orun satın almak için kullanıyordu. Bu sefil tutku, Fransa'da tarımın ve ticaretin gelişmesine, lonca ustalarından ve bizatihi biçme vergisinden daha fazla zararlı olmuştur. Görev yerleri tükendiği zaman, istek sahiplerinin hayal gücü devreye giriyor ve çabucak yenilerini icat ediyordu. Lemberville diye bir beyefendi, herhangi bir sanayi için denetçilikler yaratılmasının kamusal çıkara tamamen uygun olduğunu kanıtlamak üzere bir inceleme yayımlamakta ve bildirisine, görev için bizzat kendisini aday göstererek son vermektedir. Aramızda bu Lemberville'i tanımamış olan var mıdır? Bir parça mürekkep yalamış ve biraz dünyalık yapmış olan bir kişi, en sonunda bir kamu görevi kapmadan ölmenin uygun düşmeyeceğini düşünüyordu. Bir çağdaş, "Herkes, kendi konumuna göre ve kralın eliyle bir şey olmak istemektedir." demektedir.

Bu alanda, sözünü ettiğim zamanlarla bizimki arasında görünen en büyük fark, o dönemde hükümetin görev yerlerini satmasıydı, oysa bugün bunları veriyor; bunları elde etmek için insan artık parasını vermiyor; daha iyisini yapıyor, bizzat kendisini veriyor.

Yaşanılan yerlerin ve daha da fazlası yaşam tarzının farklılığıyla köylülerden ayrılmış olan burjuva, çoğu zaman çıkar bakımından da ayrılıyordu. Çok haklı olarak soyluların vergiler konusundaki ayrıcalığından yakınılmaktadır; ama burjuvaların ayrıcalıklarına ne demeli? Onları kamusal yükümlülüklerden bütünüyle ya da kısmen muaf tutan, yaşam boyu üstlenilmiş görevlerinin sayısı binlerledir: biri milis hizmetinden bağışlamakta, bir başkası angaryadan

kurtarmakta, bir sonuncusu biçme vergisi muafiyeti sağlamaktadır. Zamanın resmî yazılarından birinde, kendi içinde, asilzadelerden ve kilise adamlarından bağımsız olarak, görevleri ya da aldıkları yetki yardımıyla bir takım vergi muafiyetleri elde etmiş bir çok sakini barındırmayan yerleşim bölgesi var mıdır? denilir. Burjuvalara ayrılmış olan ve yaşam boyu süren görevlerden bazılarının zaman zaman ortadan kaldırılmalarının nedenlerinden biri de, biçme vergisinden bağışık tutulmuş bunca çok sayıda kişinin, vergi gelirinde azalmaya yol açmasıdır. Burjuvazi içindeki, vergiden muaf olanların sayısının, soylular arasında olduğu kadar fazla ve çoğu zaman daha da fazla olduğundan hiç şüphem yok.

Bu sefil ayrıcalıklar, onlardan yoksun olanları hasete, onlara sahip olanlarıysa en bencil gurura garkediyordu. Bütün bir XVIII. yüzyıl boyunca, kentlerde oturan burjuvaların banliyölerindeki köylülere karşı besledikleri düşmanlık ve banliyönünün kente duyduğu kıskançlıktan daha belirgin bir şey yoktur. Turgot, "Tikel çıkarına gömülmüş olan kentlerden her biri, çevresindeki kırsal alanları ve kasabaları bu çıkarlara kurban etmeye hazırdırlar" demektedir. Bir başka yerde de, ast temsilcilerine şunları söylemektedir: "Sizler sık sık, kentlerin, çevrelerindeki kırsal alanlara ve kasabalara karşı tavırlarını belirleyen ve her zaman için gaspçı ve talan edici olan eğilimi bastırmak zorunda kaldınız."

Kentin duvarları içinde burjuvalarla birlikte yaşayan halkın kendisi de onlara yabancı ve neredeyse düşman hale gelmektedir. Koydukları yerel yükümlülüklerden çoğu, özellikle aşağı sınıfları etkileyecek tarzda düzenlenmişlerdir. Aynı Turgot'nun, yapıtlarının başka yerlerinde söylediği üzere, kentlerdeki burjuvaların, *octroi* [duhuliye vergisi] ödemelerini de kendilerine yük olmayacak bir şekilde ayarlamanın yolunu bulmuş olduklarını doğrulama fırsatını ben de bir çok kez buldum.

Ancak, bu burjuvazinin davranışlarında özellikle göze çarpan şey, halkla bir ve aynı görünmekten çekinmesi ve her türlü yola başvurarak halkın denetiminden kurtulma tutkusudur.

Bir kentin burjuvaları, genel denetçiye sundukları bir raporda, "Eğer kral belediye başkanlığı görevinin yeniden seçimli hale gelmesini arzu buyuruyorsa, seçmenleri yalnızca belli başlı şahsiyetlerin arasından, hattâ yargıçlar kurulu üyeleri arasından seçim yapmaya zorlamak uygun düşecektir" demektedirler.

Kentlerdeki halkın siyasal haklarını peşpeşe yasaklamanın, krallarımızın izledikleri siyasette nasıl bir yer tutmuş olduğunu gördük. XI. Louis'den XV. Louis'ye kadar, koydukları bütün yasalar bu düşünceyi sergilemektedir. Çoğu zaman, kentin burjuvaları buna ortak, zaman zaman da bunun telkincisi olmaktadırlar.

1764 tarihli belde reformu sırasında, bir krallık denetçisi, küçük bir kentin belde görevlilerine, esnafa ve *başkaca sıradan halka* kamu yöneticilerini seçme hakkı tanımanın gerekip gerekmediği konusunda danışır. Bu görevliler, aslında "halkın bu hakkı asla istismar etmediği ve kendisini yönetecek olanları seçme tesellisinin onda bırakılmasının hiç şüphesiz iyi olacağı; ancak düzenin yerli yerince korunması ve kamusal dinginlik açısından, bu konuda belde ileri gelenlerinin oluşturdukları meclise dayanmanın daha uygun olacağı" yanıtını verirler. Beri yanda ast-temsilci, "kentin en mükemmel altı hemşehrisini", gizli bir toplantıda, kendi evinde bir araya getirdiğini bildirir. Bu altı en mükemmel hemşehri, seçimin, belde görevlilerinin önerdikleri gibi kodamanlar meclisine bile değil de, bu meclisi oluşturan farklı cemaatler arasından seçilecek belli sayıdaki temsilcilere emanet edilmesinin en iyi çözüm olduğunda görüş birliğine varmışlardır. Halkın özgürlüklerine bizzat bu burjuvalardan daha fazla yandaş görünen ast-temsilci, bir yandan onların düşüncelerini bildirirken, bir yandan da "bununla birlikte, vergi ayrıcalıkları yüzünden belki de konu ile en az ilgili olan hemşehrilerinden bazıları tarafından dayatılan meblağları, nasıl kullanıldıklarını denetleme imkânından mahrum olarak ödemeleri bu esnafa oldukça ağır gelecektir" diye ekliyor.

Ama tabloyu tamamlayalım; soyluluğu burjuvalardan ayrı olarak ele aldığımız gibi, şimdi de burjuvaziyi, halktan

ayrı olarak, kendi içinde ele alalım. Ulusun bu küçük parçası içinde, kalan bölümün dışında tutulduğunda, sonsuz sayıda bölünmeyle karşılaşıyoruz. Sanki Fransız halkı, modern kimyanın daha yakından baktıkça içlerinde ayrıştırılabilir yeni parçacıklara rastladığı o sözde temel cisimler gibidir. Küçük bir kentin ileri gelenleri arasında en az otuz altı farklı cemaatle karşılaştım. Bu farklı cemaatler, fevkalâde dar olmakla birlikte, hiç durmadan daha da daralmaya uğraşmaktadırlar; her gün, kendilerini en yalın ögelerine indirgemek üzere, içerebilecekleri ayrışık parçalardan arınıp durmaktadırlar. Bu başarılı çabanın, üye sayısını üçe ya da dörde indirdiği topluluklar bile vardır. Topluluklar küçüldükçe üyelerinin kişilikleri daha bir kavi, tabiatları daha bir kavgacı olmaktadır. Hepsi de birbirlerinden bir takım küçük ayrıcalıklarla ayrılmışlardır ve bu ayrıcalıkların en az namuslu olanları bile hâlâ onur işareti sayılmaktadır. Aralarında, önden yürümenin ezeli mücadelesi vardır. Krallık denetçisi ve yargıçlar, bunların kavgalarının gürültüsünden şaşkına dönmüş durumdadırlar. "En sonunda, okunmuş suyun kent cemaatinden önce yargıçlar kuruluna verileceğine karar verildi. Parlamento tereddüt gösteriyordu; ancak kral, olayı konseyinin önüne getirdi ve bizzat karar verdi. Tam zamanıydı; bu sorun bütün kenti karıştırmaktaydı." Kodamanların genel kurulunda, cemaatlerden birine ötekine göre bir üstünlük sağlanacak olsa, altta kalan hemen kuruldan çekilmektedir; saygınlığının ayaklar altına alındığını görmektense kamusal işlerde görev almayı reddetmektedir. Flèche kentinin perukçular cemaati, "fırıncılara tanınan önceliğin kendisinde yarattığı haklı acıyı bu şekilde göstermeye" karar verir. Bir kentin kodamanlarından bir bölümü görevlerini yerine getirmekten ısrarla kaçınmaktadırlar ve krallık denetçisi bu durumu, "çünkü önde gelen burjuvaların onlarla bir arada bulunmayı alçaltıcı saydıkları bazı esnaf meclise sızmıştır" diye açıklamaktadır. Başka bir taşra vilayetinin krallık denetçisi ise şöyle demektedir: "Eğer beldenin mülkî amirliği [échevin] orunu bir notere verilecek olursa, bu durum öteki kodamanların nefretine yol açacaktır, çünkü buranın noterleri soylu bir kan taşımamakta, ekabir

ailelerden gelmemekteler ve hepsi de eskiden kâtiptiler." Daha önce sözünü ettiğim ve halkın siyasal haklarından yoksun bırakılması gerektiğine onca kolaylıkla karar veren altı en mükemmel hemşehri, kodamanların kimler olacağını ve aralarında nasıl bir öncelik düzeni kurmanın uygun düşeceğini kararlaştırmak söz konusu oldukta tuhaf bir şaşkınlığa düşerler. Böylesi konularda çok daha alçakgönüllü bir edayla şüphelerini serdetmekten başkaca bir şey yapmazlar; "hemşehrilerinden bazılarına fazlasıyla yoğun bir acı vermekten" çekindiklerini söylerler.

Fransızlara özgü kibir, bu küçük cemaatlerin sonu gelmez izzeti nefis sürtüşmesi içinde güçlenip sivrilmekte ve yurttaşın meşrû gururuysa bu arada unutulmaktadır. XVI. yüzyılda, daha önce sözünü ettiğim loncalardan çoğu öteden beri mevcuttur; ancak üyeleri, tikel birliklerinin sorunlarını kendi aralarında hallettikten sonra, kentin genel çıkarlarıyla hep beraber ilgilenmek üzere, öteki sakinlerle sürekli olarak bir araya gelmektedirler. XVIII. yüzyıldaysa bunlar neredeyse tümüyle kendi içlerine kapanmış durumdadırlar, zira beldesel yaşamdaki edimlerin sayısı azalmıştır ve bütün bu edimler vekalet yoluyla ifâ edilmektedirler. Dolayısıyla bu küçük topluluklardan her biri yalnızca kendisi için yaşamakta, yalnızca kendisiyle ilgilenmekte, kendisiyle ilişkili olanlardan başkaca sorun tanımamaktadır.

Atalarımız, kendi kullanımımız için yarattığımız *bireycilik* sözcüğünü tanımıyorlardı, çünkü onların zamanında bir gruba ait olmayan ve kendisini tastamam tek başına düşünebilen birey gerçekten de yoktu; ancak Fransız toplumunun bireştiği bin tane küçük gruptan her biri yalnızca kendisini düşünmekteydi. Eğer demem yanlış kaçmazsa, insanları bugün bildiğimiz gerçek bireyciliğe, bir tür kolektif bireycilik hazırlıyordu.

Ve en tuhaf olan da, birbirlerinden onca uzakta duran bütün bu insanlar kendi aralarında öylesine benzer hale gelmişlerdi ki, bir daha tanıyamamamız için onlara yer değiştirtmemiz yeterli olurdu. Dahası, zihinlerine bir parçacık nüfuz edebilen herkes, birbirlerine onca benzer olan insanları bölen bu küçük engellerin bizzat onlara bile

sağduyuya olduğu kadar kamusal çıkara da aykırı göründüğünü ve daha o zamandan, kuramsal olarak birliğe karşı hayranlık beslediklerini keşfederdi. Her biri, sırf başkaları da yaşam koşulları marifetiyle tikelleştikleri için kendi tikel koşullarına bağlanıyordu; ancak hepsi de aynı kitle içinde karışmaya hazırlardı, yeter ki, hiç kimsenin kenarda duran bir yanı olmasındı ve hiç kimse kitle içindeki ortak düzeyi aşmasındı.

X. BÖLÜM

Siyasal özgürlüğün tahribi ve sınıfların ayrışması nasıl eski rejimin ölümüne yol açan bütün hastalıkların da nedeni oldu

Eski rejimin yapısına saldıran ve onu yok olmaya mahkûm eden bütün hastalıklar arasından en ölümcül olanını betimlemiş bulunuyorum. Şimdi, onca tehlikeli ve onca garip olan bir derdin kaynağı üzerinde durmak ve başkaca ne kadar çok rahatsızlığın da onunla birlikte bu kaynaktan çıktığını göstermek istiyorum.

Eğer İngilizler, Ortaçağ'dan itibaren, bizler gibi siyasal özgürlüklerini ve onsuz uzun süre varolması mümkün olmayan her türlü yerel serbestileri tümüyle yitirmiş olsalardı, çok muhtemeldir ki, aristokrasilerini ortaya çıkaran farklı sınıfların her biri, Fransa'da ve şu ya da bu ölçüde kıtanın bütün kalan kısmında olduğu gibi, dört bir yana dağılır ve hepsi birden halktan ayrı düşerlerdi. Ama özgürlük, gerektiğinde uzlaşabilmek üzere, onları birbirlerine ulaşabilecekleri bir konumda durmaya zorladı.

İngiliz soyluluğunun, bizatihi hırsının itmesiyle ve kendisi için zorunlu gördüğü durumlarda, kendisinden aşağı konumda olanlarla nasıl karıştığını ve onları nasıl da sanki kendisiyle eşmiş gibi kabul eder göründüğünü izlemek ilginçtir. Daha önce andığım ve kitabı eski Fransa üzerine yazılmış en öğretici yapıtlardan biri olan Arthur Young, Liancourt dükünün kırsal kesimdeki malikânesinde bulunduğu bir gün, yörenin en becerikli ve en zengin yetiştiricilerinden bazılarıyla konuşma talebinde bulunduğunu anlatır. Dük, kahyasını bu kişileri bulup getirmekle görevlendirmiştir. Bunun üzerine Young şu yorumu yapar: "Bu, bir

İngiliz senyörünün evinde olsaydı, aile sofrasında ve en üst düzeydeki hanımefendilerle birlikte akşam yemeğine alakonacak üç ya da dört çiftçi *(farmers)* getirilirdi. Bunun örneklerini bizim adalarımızda en az yüz kez gördüm. Fransa'daysa, Calais'den Bayonne'a kadar, böyle bir şeyi boş yere ararsınız."

Hiç şüphesiz, İngiltere'deki aristokrasi Fransa'dakine göre daha tumturaklı ve kendisinden aşağı düzeyde yaşayan herkesle senli benli olmaya daha az yatkın tabiattaydı; ancak varlık koşulunun getirdiği zorunluluklar onu daha eşitlikçi davranmaya itiyordu. Yönetmek için her şeye hazırdı. Yüzyıllardan beri İngilizlerde, muhtaç sınıflar lehine peşpeşe getirilenlerden başkaca vergi eşitsizliklerine artık rastlanmamaktadır. Farklı siyasal ilkelerin birbirlerine bunca yakın olan ulusları nereye götürebileceklerini, rica ediyorum, bir düşününüz! XVIII. yüzyılda, İngiltere'de vergi ayrıcalığından yararlanan, yoksul kişidir; Fransa'daysa, zengin kişidir. Orada, aristokrasi, ülkeyi yönetmesine imkân versinler diye en ağır kamusal yükümlülükleri kendi üstüne almıştır; burada, hükümeti yitirmiş olmaktan ötürü teselli bulmak üzere vergi muafiyetlerini sonuna kadar korumuştur.

XIV. yüzyılda; *İsteneyeni zorlama* diyen özdeyiş, Fransa'da da İngiltere'de olduğu ölçüde sağlamca yerleşmiş görünüyordu. Sık sık anımsatılır: buna aykırı davranmak her zaman bir zorbalık eylemi gibidir; buna uygun davranmaksa, hukukun içinde kalmaktır. Söylediğim gibi, o çağda bizim siyasal kurumlarımız ile İngilizlerinkiler arasında bir dolu benzerliğe rastlanmaktadır; ama sonradan iki ulusun da kaderleri ayrılır ve zaman ilerlediği ölçüde durmadan daha benzemez hale gelir. Komşu noktalardan, ama bir parçacık farklı bir eğimle kalkan ve sonra uzadıkları ölçüde sonu gelmez bir şekilde birbirinden uzaklaşan iki çizgiye benzemektedirler.

Kral Jean'ın esareti ve VI. Charles'ın deliliğine eşlik etmiş olan uzun kargaşa yıllarından yorgun düşmüş ulusun, kendisine danışılmaksızın genel bir vergi salmak üzere krallara izin verdiği ve soyluların da sırf kendileri bağışık tutulsun

diye orta sınıfın vergilendirilmesine izin verme soysuzluğunu gösterdikleri gün; işte o gün, geri kalan ömrü boyunca eski rejimi kemiren ve sonunda acı bir şekilde ölümüne neden olan hemen hemen bütün kötülüklerin ve hemen hemen bütün aşırılıkların tohumunun da atılmış olduğunu öne sürmekten çekinmiyorum; ve, "Sınıfların rızası olmaksızın biçme vergisini keyfince dayatma yetkisini kazanan VII. Charles, hem kendisinin hem ardıllarının vicdanına ağır bir yük bindirdi ve krallığında uzun zaman kanayacak bir yara açtı" diyen Commines'in[1] olağanüstü bilgeliğini hayranlıkla karşılıyorum.

Gerçekten de, geçen yıllar boyunca yaranın nasıl genişlemiş olduğunu bir düşününüz; olayı adım adım sonuçları içinde izleyiniz.

Forbonnais[2], uzmanca yazılmış *Fransa'nın Maliyesi Üzerine Araştırmalar*'ında haklı olarak, Ortaçağ'da kralların genellikle topraklarının geliriyle yaşadıklarını söylemekte, "ve olağanüstü ihtiyaçlar olağanüstü katkılarla sağlanmış olduğundan, bunlar rahipleri, soyluları ve halkı aynı şekilde kapsıyordu" diye eklemektedir.

XIV. yüzyıl boyunca, üç ayrı sınıf tarafından oylanarak kabul edilmiş olan genel vergilerden çoğu, gerçekten de bu niteliği taşımaktadır. Bu dönemde getirilmiş olan vergilerin hemen hemen hepsi *dolaylı* vergilerdir, yani fark gözetmeksizin bütün tüketiciler tarafından ödenmektedirler. Vergi bazen doğrudandır; o zaman da mülkiyet üzerinden değil, ama gelir üzerinden alınmaktadır. Soylular, rahipler ve burjuvalar, bir yıl boyunca, bütün gelirlerinin örneğin onda birini krala bırakmakla yükümlü tutulmaktadırlar. Burada, États généraux tarafından oylanarak kabul edilmiş olan vergiler hakkında söylediğim şey, aynı dönemde, çeşitli

1. Philippe de la Clyte de COMMINES (ya da COMMYNES) (1447 ?-1511) XI. Louis ve VIII. Charles'ın saltanat yıllarını anlatan *Anılar*'ın yazarı kronikçi. [ç.n].
2. François Véron de FORBONNAIS (1722-1800), *fizyokratların* önde gelenlerinden Dr. Quesnay ile birlikte, Ansiklopedi'nin iki ekonomi yazarından biridir. [ç.n.].

taşra meclislerinin kendi toprakları üzerinde koydukları vergiler için de geçerlidir.

Biçme adıyla bilinen doğrudan verginin, o zamanlardan itibaren, asilzadeye asla yüklenmediği doğrudur. Parasız askerlik hizmeti mecburiyeti onu bu vergiden kurtarıyordu; ancak genel vergi olarak biçme, o sıralarda kısıtlı bir şekilde uygulanmakta, krallıktan çok senyörlükleri kapsamaktaydı.

Kral ilk kez kendi yetkesiyle bir takım vergiler salmaya giriştiğinde, önce bunlar arasından soyluları doğrudan etkiler görünmeyen bir tanesini seçmek gerektiğini anladı; zira o sıralarda krallık için rakip ve tehlikeli bir sınıf oluşturan soylular, kendileri için onca zararlı olacak bir yeniliği asla sineye çekmeyeceklerdi; dolayısıyla kral, onların muaf oldukları bir vergiyi seçti; biçme vergisinde karar kıldı.

Böylece, esasen varolan bütün tikel eşitsizliklere, ötekilerin hepsini birden vahimleştiren ve ayakta tutan daha büyük bir eşitsizlik eklendi. Bu noktadan sonra, merkezî iktidarın yetkileriyle birlikte kamu hazinesinin ihtiyaçları da büyüdüğü ölçüde, biçme vergisi yayılmakta ve çeşitlenmektedir; kısa bir zamanda onlarca kat artmış ve bütün yeni vergiler doğrudan vergi haline gelmişlerdir. Dolayısıyla vergi eşitsizliği her geçen yıl sınıfları birbirinden ayırmakta ve insanları o güne kadar olmadıkları ölçüde derinlemesine bir şekilde yalnızlaştırmaktadır. Vergi, onu ödeyebilecek gücü olanlara değil de kendilerini ondan en az koruyabilecek olanlara ulaşmayı hedeflediği andan itibaren, zengini vergiden kurtarıp yoksulu yükümlü tutmak gibi korkunç bir sonuca sürüklenmek de kaçınılmazdı. Parasız kalan Mazarin'in, Paris'teki belli başlı ailelere yönelik bir vergi getirmeyi düşündüğü, ancak yükümlülerin çeşitli direnişleri karşısında gereksindiği beş milyonluk meblağı biçme vergisinin genel hasılatına eklemekle yetindiği bildirilmektedir. En bolluk içindeki yurttaşları vergilendirmek istiyordu; en yoksullarını vergilendirmek durumunda kaldı; ancak hazinenin bundan ötürü hiçbir kaybı olmadı.

Onca kötü bir şekilde paylaştırılmış olan vergi hasılatının sınırları vardı, ama hükümdarların ihtiyaçları hiçbir sınır tanımıyordu. Bununla birlikte, ne yeni kaynaklar sağlamak

üzere meclisleri toplamaya yanaşıyorlar, ne de, vergilendirme yoluna giderek, soyluların bu meclislerin toplanmasını talep etmelerini istiyorlardı.

Monarşinin son üç yüzyılı boyunca, kamu parasının idaresini olanca özgünlüğüyle belirleyen mâli yaklaşımdaki o müthiş ve kötücül doğurganlık buradan kaynaklanmaktadır.

Zaman bir kez iktidarını kutsayıp onu ihtilâllerin, halkların o en son korunağının korkusundan kurtardıktan sonra, para gereksiniminin yumuşak ama açıklıktan ve denetimden yoksun bir hükümeti ne türlü şiddetli ya da dürüst olmayan uygulamalara zorlayabildiğini anlamak için, eski rejimin idarî ve mâli tarihini ayrıntılarıyla incelemek gerekmektedir.

Bu Yıllık'larda, önce satılmış sonra da satılamayacakları gerekçesiyle el konmuş krallık mülklerine; çiğnenmiş bağıtlara, edinilmiş hakların yok sayılmasına; her bunalımda feda edilen devlet alacaklısına, hiç durmadan boşa çıkan kamusal inanca adım başı rastlanır.

Süresiz biçimde tanınmış olan ayrıcalıklar sürekli olarak geri alınmaktadır. Eğer ahmakça bir kibirin neden olduğu rahatsızlıklara yerinilebilseydi, bütün XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca, daha önce bir çok kez satın almış oldukları o nafile onurları, ya da o haksız ayrıcalıkları, zaman zaman yeniden satın almak zorunda bırakılan o zavallı sonradan olma soyluların haline acınabilirdi. Nitekim XIV. Louis, pek çoğu bizzat kendisi tarafından verilmiş olan ve doksan iki yıldan beridir kazanılmış bütün soyluluk sanlarını bir kalemde kaldırmıştır; ferman, *bütün bu sanlar habersizce elde edilmiş olduğundan,* bunların ancak yeni bir ödemede bulunmak suretiyle korunabileceklerini söylüyordu. Bu, seksen yıl sonra, XV. Louis'nin de izlemekten geri durmayacağı bir örnektir.

Milis gücünün yenilenmesinin, silah altına alınanların Devlete maliyetini artırmasından korkulduğu için yasaklandığı söylenmektedir.

Krala borç verecek durumda olabilmek uğruna, kentler, cemaatler ve imaretler yükümlülüklerini savsaklamak zorunda kalmaktadırlar. Kilise-çevreleri, bir takım yararlı

çalışmalara girişmekten men edilmektedir çünkü, böylece kaynaklarını dağıtırlarsa, biçme vergisini bir tamam ödeyememelerinden korkulmaktadır.

Köprüler ve Yollar Dairesi'nde, biri genel denetçi ve öteki de genel yönetici olan Bay Orry ve Bay de Trudaine'in, yolların onarımı için, angarya yerine her bölgenin halkından sağlanacak bir parasal ödeme yükümlülüğü tasarısı geliştirmiş oldukları anlatılmaktadır. Bu becerikli idarecileri niyetlerinden vazgeçmeye zorlayan neden oldukça eğiticidir: söylendiğine göre, böylece oluşturulacak fonları, hazinenin, kısa zamanda mükellefleri hem yeni vergiye hem de angaryaya maruz bırakacak şekilde, amacı dışında kullanmasına engel olunamayacağından endişe etmişlerdir. Şunu çekinmeden söyleyeyim ki, bir gerçek kişi kendi öz servetini tıpkı olanca görkemi içindeki yüce kralın kamusal serveti yönettiği gibi yönetmiş olsaydı, yargının kovuşturmalarından kurtulabilemezdi.

Eğer zamanın anlayışına rağmen zararlarını vahimleştirerek korumuş bazı eski Ortaçağ kurumlarıyla, ya da bazı tehlikeli yeniliklerle karşılaşırsanız, rahatsızlığı köküne ulaşana kadar kazıyın: orada kuruma dönüşmüş olan geçici bir mâli önlem bulacaksınız. Bir günün borçlarını ödemek için, yüzyıllar boyunca sürecek yeni erklerin yaratıldığın göreceksiniz.

Çok gerilerde kalmış bir dönemde, soyluların mülklerini sahiplenmiş orta sınıf mensupları için serbest-fief hakkı adı verilen özel bir vergi getirilmişti. Bu hak, insanlar arasında varolan ve durmadan birbirine bağlı olarak büyüyen ayrılığın aynını topraklar arasında da yaratıyordu. Orta sınıf mensubunu asilzadeden ayrı tutmak üzere sanmam ki serbest-fief hakkından daha fazla yardımcı olmuş başkaca bir şey olsun, çünkü bu hak onların insanları birbirleriyle en çabuk ve en iyi şekilde kaynaştıran şeyin, toprak mülkiyetinin içinde bir araya gelmelerine engel oluyordu. Böylece, soylu toprak sahibi ile komşusu olan orta sınıftan toprak sahibi arasında, zaman içinde bir uçurum oluşmuştu. Bunun tersine İngiltere'de, bu iki sınıfın kaynaşmasını, fief'i orta sınıfa ait topraktan farklılaştıran her türlü alametin XVII.

yüzyıldan itibaren kaldırılmasından daha fazla hiçbir şey çabuklaştırmamıştır.

XIV. yüzyılda feodal serbest-fief hakkı vergisi ağırlaşmamıştır ve ara sıra alınmaktadır; ama XVIII. yüzyılda, feodalite hemen hemen tümüyle yıkıldığında, büyük bir şaşmazlıkla her yirmi yılda bir istenmekte ve tutarı bir tam yıllık geliri bulmaktadır. Babasının yerini aldığında, bu vergiyi oğul ödemektedir. 1761'de, Tours Kenti Tarımcılar Birliği, "Bu vergi tarım sanatının gelişmesine sonsuz zararlar vermektedir. Kralın tebasının her türlü vergilendirilmesi arasından, aksi söylenmeksizin hiçbiri yoktur ki, verdiği ızdırap kırsal kesimde bu ölçüde büyük olsun" demektedir. – Bir başka çağdaş da, "Önceleri hayatta bir kezliğine dayatılan bu mâli yükümlülük, o günden beri sürekli ve çok acımasız bir vergi haline gelmiştir" diyor. Bizatihi soylular sınıfı da bunun kaldırılmasını yeğlemekteydi, zira topraklarının orta sınıf mensupları tarafından satın alınmasını engelliyordu; ancak maliyenin gereksinmeleri verginin korunmasını ve artırılmasını gerektiriyordu.

Sınai loncaların yaratabildikleri bütün kötülükler haksız yere Ortaçağ'a yüklenir. Her şey göstermektedir ki, başlangıçta *ustalar ve yeminliler [maitrises et jurandes]*[3] kurumu aynı mesleğin insanları arasındaki bağları sağlamanın ve her sanayinin içinde, görevi aynı zamanda hem işçilere yardım etmek hem de onları denetlemek olan özgür bir küçük yönetim mekanizması kurmanın araçlarından başkaca bir şey değildir. Aziz Louis [IX. Louis] bundan fazlasını istemiş görünmemektedir.

Çalışma hakkını kralın satabileceği bir ayrıcalık olarak

3. Eski rejimde, "yeminli" mesleklerin oluşturdukları birliklerin [corporation / lonca] ustalarını / üstatlarını bir araya getiren ve birliğin haklarını kollayan temsilcilerin oluşturdukları kurul. Krallığın, giderek "özgür" ve "ayrıcalıklı" meslek örgütlerine de izin vermesine rağmen, rekabetin alabildiğine sınırlı olduğu o dönemde, bu temsilciler kurulu yalnızca loncanın çıkarlarını korumakla kalmıyor, usta aşamasına geçmeyi kıskançlıkla kısıtlıyor ve meslek içinde ilerlemeye de engel oluyordu. Sonuçta, Loncalar, mesleğin özgürce ifasına zarar verdikleri için 1791'de kaldırılınca, bu örgüt de tarihe karıştı. [ç.n]

düşünmek, ilk kez XVI. yüzyılın başında, Rönesans olanca yoğunluğuyla sürdüğü bir sırada akıllara gelmiştir. Her sınıfsal cemaat ancak o zaman kendi içine kapalı bir küçük aristokrasi haline gelmiş ve sonunda, sanatların gelişmesine onca zarar veren ve de atalarımızı kaç kez ayaklandıran o tekellerin buralarda yuvalandıkları görülmüştür. Hastalığın nedeni olmadıysa bile yaygınlaştırıcısı olan III. Henri'den, onu söküp atan XVI. Louis'ye kadar, *yeminliler* sistemindeki aşırılıkların, üstelik toplumdaki gelişmelerin bunları daha bir dayanılmaz kıldığı ve kamusal aklın bunları en iyi biçimde gösterdiği bir sırada, artmaktan ve yaygınlaşmaktan bir an bile geri durmadıkları söylenebilir. Her yıl yeni yeni meslekler özgürlüklerini yitirmişlerdir; her yıl eskilerin ayrıcalıkları genişletilmiştir. Hastalık hiçbir zaman, alışılmış söylenişiyle XIV. Louis'nin güzel saltanat yıllarında olduğu ölçüde ileriye gitmemiştir, çünkü para gereksinimi hiçbir zaman bu kadar büyük olmadığı gibi, ulusa asla danışmama kararlılığı da bu ölçüde kesin değildi.

Letronne[4] 1775'te haklı olarak şöyle diyordu: "Devlet sınai birlikleri, kâh sattığı beratlar aracılığıyla, kâh kendisinin yarattığı ve birliklerin satın almaya zorlandıkları yeni orunlar marifetiyle, bir takım parasal kaynaklar bulmaktan başkaca bir amaçla kurmuş değildir. 1673 fermanı, bütün birlikleri parasal karşılığıyla izin belgeleri almaya mecbur tutarak, III. Henri'nin ilkelerinin nihai sonuçlarını da elde etmişti; ve henüz birliğe katılmamış olan bütün sanatkârlar da burada toplaşmaya zorlandı. Bu kınanası işlemden üç yüz bin *livre* sağlandı."

Kentlerin tüm yapısal düzeninin, siyasal bakış açısıyla bile değil, ama hazineye bir takım kaynaklar sağlamak umuduyla nasıl altüst edildiğini gördük.

Görev yerlerinin devletçe satılır olması ve yavaş yavaş yeryüzünde eşi benzeri görülmedik ölçüde garip bir şey ha-

4. G. F. Le Trosne (ya da LETRONNE) (1728-1780), Quesnay'in öğrencilerindendir. *Liberté du commerce des grains* / *Tahıl Ticaretinin Özgürleşmesi* (1765), *De l'ordre Social* / *Toplumsal Düzene Dair* (1777) adlı kitapları vardır. [ç.n.].

line gelmesi, doğumunu, meclislere hiçbir şey danışmama tutkusuna bağlı olarak hep o para gereksinimine borçludur. Vergi anlayışının yaratmış olduğu bu kurum sayesinde, orta sınıfın kibiri üç yüzyıl boyunca ve yalnızca kamusal işlevlerin sahiplenilmesine yönelik olarak ayakta tutulmuş ve ihtilâllerin olduğu kadar esaretin de ortak kaynağı haline gelen bu evrensel orun tutkusunun ulusun ta bağrına işlemesine yol açılmıştır.

Mâli açmazlar büyüdüğü ölçüde, hepsinin de karşılığı vergi bağışıklıkları ya da ayrıcalıklarla ödenmiş olan yeni işlerin peydahlandığı görülüyordu; ve bunun kararına veren de yönetimin değil ama hazinenin gereksinmeleri olduğundan, böylece neredeyse inanılmaz sayılarda ve tümüyle yararsız ya da zararlı memuriyetler kurumlaştırılmış oldu. Daha 1664'te, Colbert[5] tarafından gerçekleştirilen ankette, bu sefil mülkiyet uğruna yatırılmış olan sermayenin beş yüz milyon *livre*'e yükseldiği görülmüştür. Richelieu'nün yüz bin orunu ortadan kaldırdığı söylenir. Bunlar hemen başka adlar altında yeniden ortaya çıkıyorlardı. Bir parçacık para karşılığında, kendi görevlilerini idare etme, denetleme ve zorlama hakkıyla donanılıyordu. Bu yoldan, yavaş yavaş öylesine devasa, öylesine karmaşık, öylesine sıkıntılı ve öylesine üretkenlikten uzak bir makine inşa edilmiştir ki, onu bir bakıma boş yere çalışır bırakmak ve onun dışında, basit ve ele gelir olan, bütün öteki memurların yapar göründükleri şeyin gerçekte onunla yapıldığı bir hükümet mekanizması kurmak gerekmiştir.

Eğer tartışılmalarına izin verilmiş olsaydı bu nefret verici kurumlardan hiçbirinin yirmi yıl bile ayakta kalamayacaklarını öne sürmek mümkündür. Eğer meclislere danışılmış, ya da kazara hâlâ toplandıkları zaman, yakınmalarına kulak verilmiş olsaydı, hiçbiri kurumlaşmayacak ya da va-

5. Jean-Baptiste COLBERT (1619-1683); XIV Louis'nin bakanı ve mutemed adamı. Krala, kardinal Mazarin tarafından tavsiye edildi, Fouquet'nin azlinden sonra maliyenin başına geldi ve kısa sürede yönetimin en etkili kişisi oldu. Merkeziyetçi ve korumacı önlemlerle idarenin her alanında önemli reformlar gerçekleştirdi. [ç.n].

himleşmeyecekti. Son yüzyılların pek ender États généraux toplantılarında bunlara karşı durmadan itirazlar yapılmıştır. Bu meclislerin, birçok kez, her türlü istismarın kaynağı olarak kralın kendisini keyfî bir şekilde vergi salma erkiyle donatmasını, ya da XV. yüzyılın kararlı dilinin kullandığı ifadeleri yinelemek gerekirse, "üç sınıfın da rızası ve onayı olmaksızın halkın cevheriyle zenginleşme hakkını" gösterdikleri görülmektedir. Yalnızca kendi öz haklarıyla uğraşmamaktadırlar; taşranın ve kentlerin haklarına da saygı gösterilmesini ısrarla talep etmekte ve çoğu zaman da sonuç almaktadırlar. Her yeni birleşimde, vergi yükünün eşitsizliğine karşı yükselen sesler duyulmaktadır. Meclisler bir çok kez *yeminliler* sisteminin terkedilmesini istemektedirler; her geçen yüzyıl daha büyük bir şiddetle memuriyetlerin devletçe satılmasını eleştirmektedirler. "Memuriyeti satan adaleti satar, bu da korkunç bir şeydir" demektedirler. Görevlerin devletçe satılması kurumlaştığında, orunların istismar konusu olmasından yakınmayı sürdürmektedirler. Onca gereksiz görev yeri ve tehlikeli ayrıcalıklara karşı çıkmaktadırlar, ama hepsi boşunadır. Bu kurumlar, özellikle onlara karşı getirilmişlerdi; onları bir daha hiç toplamama arzusundan ve gerçek çizgileri altında göstermeye cesaret edilemeyen vergilere Fransızların gözünde kılık değiştirtmek ihtiyacından doğuyorlardı.

Ve en iyi kralların da en kötüler gibi bu uygulamalara başvurduklarına dikkat ediniz. Memuriyetlerin satılır olma sürecini tamamlayan XII. Louis'dir; babadan oğula kalması usulünü satışa çıkaran IV. Henri'dir: sistemin kötülükleri, onu uygulayan insanların erdeminden bu kadar güçlüdür işte!

Sınıf meclislerinin vesayetinden kurtulma arzusu, onların siyasal yetkilerinden bir çoğunun parlamentolara devredilmesini sağlamıştır; bu da yargı erki ile yönetimi, işlerin düzenli biçimde yürümesine çok zararlı olacak bir şekilde birbirine karıştırmıştır. Ortadan kaldırılanların yerine bir takım yeni güvenceler sağlanıyormuş gibi görünmek gerekiyordu; zira, baskıcı olmadığı sürece, mutlak iktidara oldukça sabırla katlanan Fransızlar, görüntüsünden asla hoşlanmaz-

lar ve mutlakiyetin önüne, onu durdurabilmeksizin en azından bir parça saklayacak bir takım engellerin görüntüsünü dikmek her zaman için akıllıcadır.

Nihayet, kendisinden para talep edilen ulusun özgürlüğünü geri istemesini önleme arzusudur ki, sınıfların, ortak bir direniş içinde yakınlaşmak ve uzlaşmak imkânını bulamadan birbirlerinden ayrı olarak kalmalarına ve de hükümetin, bir seferde ancak bütün ötekilerden ayrılmış ve çok küçük sayıda insanla uğraşmaktan başkaca bir sorunla karşılaşmamasına hiç durmadan özen gösterilmiştir. Birçoğu aklıyla, bazısı dehasıyla ve hemen hemen hepsi de cesaretiyle dikkat çeken onca hükümdarın peşpeşe belirdiği görülen bu uzun tarihin bütün akışı boyunca, sınıfları yakınlaştırmak ve onların hepsini, eşit bir bağımlılığa boyun eğdirmenin ötesinde, başka türlü kaynaştırmak için çaba gösteren bir tanesine bile rastlanmamaktadır. Yanılıyorum: içlerinden biri bunu istedi ve hattâ bütün yüreğiyle bu işe koyuldu; ve o da, Tanrı'nın hükmünü kim bilebilirdi ki! XVI. Louis idi.

Sınıflar ayrımı eski krallığın suçu olmuş ve daha sonra da özürü haline gelmiştir; zira ulusun varlıklı ve eğitim görmüş kısmını oluşturanların hükümet etmede anlaşmaları ve yardımlaşmaları artık mümkün olmadığı zaman, ülkenin halkı tarafından yönetilmesi imkânsız duruma gelir ve bir efendinin müdahalesi gerekir.

Turgot, krala verdiği gizli bir raporda acıyla şöyle demektedir: " Ulus, birbirleriyle kaynaşamamış farklı sınıflardan ve üyeleri arasında ancak pek az bağ bulunan bir uluştan mürekkep bir toplumdur ve dolayısıyla burada, hiç kimse kendi tikel çıkarından başkaca bir şeyle uğraşmamaktadır. Hiçbir yerde göze çarpan ortak çıkar yoktur. Kasabalarla kentler arasındaki karşılıklı ilişki, bunların bağlı oldukları bölgeler arasındaki ilişkilerden daha fazla değildir. Bunlar kendileri için zorunlu olan bayındırlık işlerini yürütmek için bile aralarında anlaşamamaktadırlar. Bu sonu gelmez tutku ve iş çevirme hırsı içinde, Majesteleri her konuda bizzat ya da temsilcileri aracılığıyla karar vermek zorundadır. Kamu yararına katkıda bulunmak, başkalarının haklarına saygı göstermek, kimi zaman da kendi haklarını kullanmak için

sizin özel buyruklarınız beklenmektedir."

Yüzyıllar boyunca bu şekilde, birbirlerine yabancı ya da düşman olarak yaşamış yurttaşları yakınlaştırmak ve onlara kendi kendilerini beraberce yönetmeyi öğretmek az buz bir iş değildir. Onları bölmek, bir araya getirmekten çok daha kolay olmuştur. Bizler bunun unutulmaz bir örneğini verdik dünyaya. Eski Fransa'daki toplumu paylaşan farklı sınıflar, bundan altmış yıl önce birbirleriyle ilişkiye geçtikleri zaman, onca uzun bir süre ve onca engellerle kendi içlerine kapalı olarak tutulduktan sonra, birbirlerine önce yalnızca acıtan yanlarından dokundular ve ancak birbirleriyle boğazlaşmak üzere bir araya geldiler. Günümüzde bile, kıskançlıkları ve nefretleri onları izliyor.

XI. BÖLÜM

Eski rejimde varolan özgürlük alanı ve bunun Devrim üzerindeki etkisine dair

Eğer bu kitabın okunması bu noktada bırakılsaydı, eski rejim yönetimi hakkında çok eksik bir imgeden başkaca bir şeye sahip olunamaz ve Devrim'i gerçekleştiren toplum yeterince iyi anlaşılamazdı.

Yurttaşların bu kadar bölünmüş ve kendi içlerine bu kadar kapanmış olduklarını, krallık erkinin böylesine yaygın ve böylesine güçlü olduğunu görünce, bağımsızlık düşüncesinin de kamusal özgürlüklerle birlikte kaybolmuş olduğu ve bütün Fransızların aynı şekilde kullaştırılmaya boyun eğmiş oldukları sanılabilirdi. Ama durum hiç de böyle değildi; hükümet, bütün kamusal işleri çoktan beridir tek başına ve mutlak biçimde yönetiyorduysa da, bütün bireylerin efendisi olmaktan henüz çok uzaktaydı.

Mutlak iktidar için hanidir hazırlanmış olan pek çok kurumun ortasında, özgürlük yaşamayı sürdürüyordu; ama bu özel bir tür özgürlüktü, dolayısıyla bugün bunun nasıl bir şey olduğunu kavramak zordur ve bize yapmış olduğu iyiliği ve kötülüğü anlayabilmek için çok yakından incelemek gerekmektedir.

Merkezî hükümet kendisini bütün yerel erklere ikame eder ve kamusal yetke küresinin tümünü giderek daha çok doldururken, yaşamasına izin vermiş ya da bizzat yaratmış olduğu kurumlar, eski âdetler, geçmişten gelen örfler, hattâ aşırılıklar onun hareket yeteneğini engelliyor, insanların büyük bir kısmının ruhunun derinliklerinde direniş zihniyetini beslemeyi hâlâ sürdürüyor ve bir çok yönleriyle de sağlamlıklarını ve belirginliklerini koruyorlardı.

Merkezileşme daha o zamandan günümüzdeki görünü-

şünün aynına, aynı yöntemlere, aynı hedeflere sahipti, ama henüz aynı erke sahip değildi. Her şeyden para sağlama arzusu içindeki hükümet, kamu memuriyetlerinden çoğunu satışa çıkardığından, kendisini de bunları dilediği gibi dağıtmak ve geri almak yeteneğinden böylece mahrum bırakmıştı. Böylelikle de, tutkularından biri ötekinin başarıya ulaşmasına büyük ölçüde zarar vermişti: açgözlülüğü, hırsını dengelemiş oluyordu. Dolayısıyla, eylemek için bizzat biçimlendirmemiş olduğu ve de kıramadığı araçları kullanmak zorundaydı. Böylece, en mutlak kararların bile uygulamada nasıl zaafa uğradıklarını sık sık görmekteydi. Kamusal işlevlerin bu garip ve hastalıklı yapılanışı, merkezî iktidarın mutlak gücüne karşı bir tür siyasal güvence yerine geçiyordu. Onun gücünü bölen ve darbesini yavaşlatan bir tür düzensiz ve kötü yapılmış bent gibiydi.

Ayrıca hükümet, bugün dağıtabildiği o sonsuz sayıdaki ihsanlara, yardımlara, onurlara ve paraya da henüz sahip değildi; dolayısıyla zorlamak için olduğu kadar, baştan çıkarmak için de çok daha az imkâna sahipti.

Esasen bizzat kendisi de erkinin gerçek sınırlarını pek iyi bilmiyordu. Haklarından hiçbiri düzgün bir şekilde belirlenmiş ve de sağlamca yerleştirilmiş değildi; eylem alanı devasa boyutlardaydı ama henüz burada çekingen adımlarla, karanlık ve bilinmez bir yerdeymişcesine yürüyordu. O zamanlar, bütün erklerin sınırlarını gizleyip bütün hakların çevresinde hüküm sürerek kulların özgürlüğüne karşı hükümdarların girişimlerine yardım eden bu korkutucu karanlıklar, çoğu zaman da özgürlüğün savunulmasına yardımcı oluyorlardı.

Yolu üzerinde karşılaştığı en küçük bir engel bile, çok yeni olduğunu ve soyluluktan gelmediğini hisseden idareyi, girişimlerinde her zaman için çekingen kılıyordu. XVIII. yüzyılın bakanları ve krallık denetçileri arasındaki yazışmalar okundukta, itaatkârlık yadsınmadığı sürece onca kuşatıcı ve onca mutlak olan bu yönetimin, en ufak direniş karşısında nasıl da şaşkına düştüğünü, en küçük bir gürültünün onu nasıl korkuttuğunu ve o zaman nasıl durduğunu, duraksadığını, pazarlığa oturduğunu, çözümler

aradığını ve çoğu zaman gücünün doğal sınırlarının çok berisinde kaldığını görmek oldukça çarpıcıdır. XV. Louis'nin yumuşak bencilliği ve ardılının iyi yürekliliği bu duruma elveriyordu. Esasen bu hükümdarlar, insanların onları taht-tan indirmek isteyebileceklerini asla düşünmüyorlardı. O zamandan beriye, korkunun çoğunlukla yönetenlerde yarattığı o kaygılı ve katı tabiattan hiçbir şey bulunmuyordu onlarda. Yalnızca, şiddet ve celâlle hiç görmedikleri insanların üstüne yürüyorlardı.

Kalıcı ve iyileştirici bir özgürlüğün kurumlaşmasına en fazla engel olan ayrıcalıklardan, önyargılardan, yanlış düşüncelerden bir çoğu, tebânın da bir çoğunda bağımsızlık düşüncesini ayakta tutuyor ve bu insanları yetkenin aşırılıklarına karşı sertleşmeye hazırlıyordu.

Soylular, zaman zaman ona başvursalar bile, idare denilen şeyi fevkalade hor görmekteydiler. Kurala da köleliğe de aynı şekilde düşman olan babalarının o gururundan bir şeyleri, eski erklerini bırakacak kadar korumaktaydılar. Yurttaşların genel özgürlükleriyle zerre kadar ilgilenmiyor ve iktidarın elinin tüm çevrelerinde giderek ağırlaşmasına, bile-isteye katlanıyorlardı; ancak bu elin ağırlığını kendi üstlerinde de duymayı kabul etmiyorlardı ve bunu sağlamak için de gerekirse en büyük maceralara atılmaya hazırdılar. Devrim'in başladığı sırada, tahtla birlikte alaşağı edilecek olan bu soylular sınıfı, krala ve özellikle de onun memurlarına karşı, az bir zaman sonra krallığı devirecek olan orta sınıfa kıyasla sonsuzcasına daha yüksekten bakan bir tavır içindedir ve ağzına geleni çok daha rahatlıkla söylemektedir. İktidarın aşırılıklarına karşı temsilî rejimin otuz yedi yılı boyunca sahip olduğumuz güvencelerin hemen hemen hepsi de, açıkça onun tarafından talep edilmiştir. Defterlerini okurken, önyargıların ve engellemelerin ortasında, aristokrasinin zihniyeti ve önemli niteliklerinden bazıları farkedilir. Bu soyluluğa yasaların baskısı altında baş eğdirecek yerde, onu kökünden koparıp yok etmiş olmaktan ötürü her zaman pişmanlık duymak gerekecektir. Bu şekilde eylemekle, ulus, tözünün zorunlu bir parçasından yoksun bırakılmış ve özgürlük de asla iyileşmeyecek şekilde

yaralanmıştır. Yüzyıllar boyunca en ön safta yürümüş bir sınıf, yüceliğin o yadsınmaz ve uzun alışkanlığı içinde, belli bir alicenaplık, kendi gücüne karşı doğal bir güven ve onu toplumsal gövdenin en dirençli noktası kılan, başkaları tarafından örnek alınma alışkanlığı edinmiştir. Bu sınıf yalnızca erkeksi örflere sahip değildir; örnek oluşturmak suretiyle öteki sınıfların erkeksi yönünü de beslemektedir. Onu söküp atmakla bizatihi düşmanları bile zayıf düşürülür. Bir daha hiçbir şey onun yerini tastamam tutamayacaktır; kendisi de bir daha asla yeniden doğamayacaktır: atalarının ünvanlarına ve mülklerine yeniden kavuşabilir, ama ruhuna kavuşabilemez.

Kilise'yi bir parçacık kollar görünmeleri karşılığında, kim olursa olsun, dünyevi egemen ve onun en cüretkar dalkavuklarına sivil konularda onca hizmetkârane bir şekilde boyun eğdiklerini devrimden bu yana sık sık gördüğümüz rahipler, o zamanlar ulusun en bağımsız ögelerinden birini ve tikel özgürlüklerine saygı duyulmak mecburiyetinde bulunulan tek ögesini oluşturuyorlardı.

Taşra, serbestisini yitirmiş, kentler, bu serbestinin ancak gölgesine sahip durumdaydılar. On tane soylu, herhangi bir konuda beraberce karar almak için kralın özel izni olmaksızın biraraya gelemiyordu. Fransa Kilisesi ise dönemsel meclislerini sonuna kadar koruyordu. Bizatihi kilise erkinin de, kendi içinde dikkatle uyulan sınırları vardı. Aşağı kademedeki rahipler, üstlerinin zorbalığına karşı ciddi güvencelere sahiptiler ve piskoposun sınırsız keyfiliğine maruz kalmadıklarından, hükümdar karşısında edilgin bir itaatkârlığa da hazırlanmış değildiler. Kilise'nin bu eski yapılanışını asla yargılamaya girişmiyorum; yalnızca bu yapılanışın rahiplerin ruhunu asla siyasal esarete hazırlamadığını söylüyorum.

Esasen bir çok ruhban, soydan gelme asilzadeydi ve o sınıfın insanlarının gurur ve dikkafalılığını Kilise'nin içine kadar taşıyordu. Üstelik, hepsinin de Devletin içinde yüksek bir orunu vardı ve ayrıcalıklara sahiptiler. Aynı feodal hakların kullanımı, Kilise'nin manevi gücü üzerinde onca olumsuz sonuçlar yaratırken, kilise üyelerine sivil iktidara karşı bireysel olarak bir bağımsızlık anlayışı veriyordu.

Ancak, rahiplerin de yurttaşın sahip olduğu fikirleri, ihtiyaçları, duyguları, çoğu zaman da tutkuları edinmelerine asıl katkıda bulunan şey, toprak mülkiyetiydi.Taşranın eski cemaat meclislerinin [états], ve özellikle de ruhbanların kamu idaresinin ayrıntılarına başka yerlere göre daha fazla karışmış oldukları Languedoc'takilerin bize bıraktıkları raporları ve tartışma tutanaklarını, aynı şekilde 1779 ve 1787'de toplanmış olan taşra belde meclislerinin [assemblées] tutanaklarını sabırla okudum; bu okumaya, yaşadığım zamanın fikirlerini de taşıdığımda, aralarından bir çoğu kutsal kişilikleriyle olduğu kadar bilgilerinin genişliğiyle de yükselmiş piskopos ve rahiplerin, bir yol ya da kanal yapımı hakkında raporlar hazırladıklarını, bu raporlarda konuyu doğru ve yerinde bir şekilde derinlemesine incelediklerini, tarım ürünlerinde verimliliği yükseltmenin, yöre sakinlerinin refahını sağlamanın ve sanayiyi geliştirmenin en iyi yöntemlerinin neler olduğunu son derece bilimsel bir şekilde ve uzmanlıkla tartıştıklarını, bunları da, kendileriyle birlikte aynı sorunlarla uğraşan bütün laiklerle eşit düzeyde ve çoğu zaman onlardan daha iyi bir şekilde yaptıklarını görmekten hayrete düşüyordum.

Oldukça genel ve gayet sağlamca yerleşmiş bir görüşün tersine olarak, Katolik Kilisesi'nin toprak mülkiyetine her türlü katılımı yok eden ve kilisenin bütün gelirlerini ücrete dönüştüren ulusların, Vatikan'ın ve dünyevi hükümdarların çıkarlarına hizmet etmekten başkaca bir şey yapmadıklarını ve bizzat kendilerini özgürlüğün çok büyük bir ögesinden yoksun bıraktıklarını düşünmekten çekinmiyorum.

Varlığının en mükemmel kısmıyla yabancı bir yetkeye boyun eğmiş olan ve yaşadığı ülkede bir aile kurması mümkün olmayan bir insanı, bulunduğu yere bağlamanın tek sağlam yolu toprak mülkiyetidir. Bu bağı kopardığınız anda, o artık özel olarak hiçbir yere ait değildir. Rastlantı sonucu dünyaya geldiği yerde, çıkarlarından hemen hemen hiçbirinin onu doğrudan ilgilendiremeyeceği bir sivil toplumun içinde yabancı gibi yaşar. Vicdanı bakımından yalnızca papaya bağlıdır; iaşesi bakımından da yalnızca hükümdara. Yegâne vatanı Kilise'dir. Her siyasal olayda,

Kilise'ye yarayan ya da ona zarar verebilecek olandan başkaca bir şey görmez. Kilise özgür ve müreffeh olduktan sonra gerisini niye umursayacaktır ki? Siyasetteki en doğal tavrı ilgisizliktir. Hıristiyan yurdunun mükemmel üyesi, bütün başka yerlerde vasat bir yurttaştır. Çocukluğun yöneticisi ve örflerin rehberi olan bir topluluk içindeki bu türden duyguların ve bu türden düşüncelerin, kamusal yaşam söz konusu oldukta bütün ulusun ruhunda tepki uyandırmaması mümkün değildir.

Yaşam koşullarında ortaya çıkan değişiklikler sonucu insanların zihniyetinin maruz kalabileceği devrimler hakkında doğru bir fikir edinilmek istenirse, ruhban toplumunun 1789'daki defterlerini yeni baştan okumak gerekir.

Bu defterlerde, ruhban sınıfı çoğu zaman hoşgörüsüz ve zaman zaman da eski ayrıcalıklarından bir çoğuna inatla bağlı görünmektedir; ancak, bunun dışında, orta sınıf ya da soylular kadar dediğimdedikçiliğe düşman, sivil özgürlüğe yandaş ve siyasal özgürlüğe sevdalıdır, bireysel özgürlüğün hiçbir şekilde vaatlerle değil ama *habeas corpus*'unkine[1] benzer bir yöntemle güvence altına alınmak zorunda olduğunu ilan etmektedir. Devlet hapishanelerinin yok edilmesini, olağanüstü mahkemelerden ve üst merciye gönderme işlemlerinden vazgeçilmesini, bütün davaların açık olmasını, bütün yargıçlara görev teminatı verilmesini, memuriyetlerin yalnızca liyakat esas alınmak kaydıyla bütün yurttaşlara açılmasını; halk için daha az baskıcı ve daha az alçaltıcı olan ve hiç kimsenin muaf tutulmayacağı bir askerlik hizmetini; feodal rejimden kaynaklanan, ve özgürlüğe ters düştüğünü söylediği, senyörlük haklarının geri alınmasını; sınırsız bir çalışma özgürlüğünü ve yurt içindeki gümrüklerin kaldırılmasını; her kilise-çevresinde bir tane ve parasız olmak üzere, özel okulların çoğaltılmasını; bütün kırsal kesimde, yardım büro ve işlikleri gibi laik hayır kurumları açılmasını; tarım için her türlü desteğin sağlanmasını talep etmektedir.

Bilfiil siyaset alanında, yasaları yapmak ve vergileri

1. İngilizlerin, 1679 tarihini taşıyan ve bireysel özgürlükleri güvenceye alan ünlü hukuksal bağıtları.. [ç.n].

özgürce oylamak için toplanmanın ulusun zaman aşımına uğramayan ve devredilemez hakkı olduğunu herkesten daha yüksek sesle ilan etmektedir. Hiçbir Fransızın, bizzat ya da temsilcileri eliyle oy vermemiş olduğu bir vergiyi ödemeye zorlanamayacağını bildirmektedir. Ruhban sınıfı ayrıca, özgürce seçilmiş olan États généraux'nun her yıl toplanmasını; bütün önemli sorunları ulusun önünde tartışmasını; karşılarına hiçbir tikel uygulama ya da ayrıcalığın çıkarılamayacağı genel yasalar yapmasını; bütçeyi hazırlayıp kralın sarayına kadar her şeyi denetlemesini; milletvekillerinin dokunulmazlıkla donatılmalarını ve bakanların her zaman onlara karşı sorumlu olmalarını talep etmektedir. Bütün taşra vilayetlerinde cemaat meclisleri ve bütün kentlerde belediyeler kurulmasını da istemektedir. Tanrısal haklardan tek sözcük bile yoktur.

Sonuç olarak, ve üyelerinden bazılarının apaçık yozluklarına rağmen, Devrim'le karşılaşıverdikleri andaki Fransız Katolik ruhban sınıfından daha dikkate değer, daha aydınlık, daha ulusal, salt özel erdemlerin içine daha az çekilmiş, kamusal erdemlerle daha iyi donanmış bir ruhban sınıfı yeryüzüne gelmiş midir, bilemiyorum; üstelik daha fazla imâna sahip olan bir ruhban sınıfı: uğradıkları zulüm bunu çok iyi göstermiştir. Eski toplumu incelemeye, ona karşı önyargılarla dolu olarak başladım; incelememi, eski topluma karşı saygıyla dolu olarak bitirdim. Doğrusunu söylemek gerekirse, sıkıca bağlanmış ve iyi bir şekilde yapılanmış bütün meslek örgütlerine, dinsel olanları kadar siyasal olanlarına da içsel olan kusurları vardı yalnızca, yani dört bir yanı kaplama eğilimi, pek hoşgörülü olmayan mizaç ve cemaatin tikel haklarına, içgüdüsel ve kimi zaman da körlemesine bağlılık.

Eski rejimin burjuvazisi de bağımsız bir anlayış sergileme konusunda bugünkü burjuvaziden daha iyi hazırlanmış durumdaydı. Bunda, yapılanışındaki bozukluklardan bir çoğu bizatihi yardımcı olmaktaydı ona. İşgal ettiği görev yerlerinin o zamanlar günümüzdekinden daha fazla olduğunu ve orta sınıfların buraları elde etmek üzere pek büyük bir istek gösterdiklerini gördük. Ama dönemler

arasındaki farka bakınız. Bu yerlerden çoğu ne hükümet tarafından verilip ne de geri alındığından, iktidarın insafına bırakmaksızın orun sahibinin önemini artırıyordu, yani bugün onca insanın ubudiyetini tamamlayan şey, kendilerine saygı gösterilmesini sağlamak üzere o sıralar onlara en büyük güçle hizmet eden şeydi aslında.

Halkı onca talihsiz bir şekilde burjuvaziden ayıran her türden dokunulmazlıklar esasen bu burjuvaziyi çoğu zaman hakikisinin gurur ve direniş zihniyetini sergileyen bir sahte aristokrasi haline getiriyordu. Onu bir sürü parçaya ayıran o küçük tikel birliklerden her birinde, genel yarar bile-isteye unutuluyordu, ama cemaatin çıkarı ve haklarıyla ara vermeksizin ilgilenilmekteydi. Burada ortak bir saygınlığa, savunulacak ortak ayrıcalıklara sahip olunuyordu. Burada asla hiç kimse kalabalığın içinde kaybolabilemez, asla sahte dostlukları gizlemeye kalkışabilemezdi. Burada, her insan gerçekten de oldukça küçük ama çok aydınlık bir sahnede yer alıyordu ve her zaman aynı, her zaman onu alkışlamaya ya da ıslıklamaya hazır bir seyirci oluyordu.

Her türlü direniş gürültüsünü boğma sanatı o sıralarda bugünkü kadar gelişmiş değildi. Fransa bugün yaşadığımız sağır mekân haline henüz gelmemişti; tersine, siyasal özgürlük ortada görünmemekle birlikte, fazlasıyla ses getiriyordu ve sesini yükseltmek, uzaktan işitilmiş olmak için yetiyordu.

O zamanlarda, özellikle ezilmişlere kendilerini duyurmaları için bir imkân sağlayan şey adaletin yapılanışıydı. Siyasal ve yönetsel kurumlarımız marifetiyle mutlakiyetçi bir yönetim ülkesi haline gelmiştik, ama yargı kurumlarımızla özgür bir halk olarak kalmıştık. Eski rejimin adaleti karmaşıktı, karışıktı, ağırdı ve pahalıydı; bunlar hiç şüphesiz büyük kusurlardı, ama bu adalette iktidar karşısında kölelik gibi, alınıp satılır olmanın bir türünden ve de en beterinden başkası olmayan bir şeye hiçbir zaman rastlanmıyordu. Yalnız yargıcı yozlaştırmakla kalmayan, ama kısa sürede bütün halka da bulaşan bu temel kötülük, ona tümüyle yabancıydı. Yargıcın görev yeri değiştirilemiyordu ve ilerleme arayışı içinde de değildi, ki bu iki şeyin her biri, onun bağımsızlığı için aynı ölçüde zorunludur; zira eğer onu elde et-

menin bin türlü yolu varsa zorlama imkânı bulunmamasının ne önemi olabilir?

Krallık erkinin, kamusal yetkeyi ilgilendiren hemen hemen bütün davaları olağan mahkemelerin yetki alanından kaçırmayı başarmış olduğu doğrudur; ancak bu mahkemeler, yetkilerini kıstığında bile onu hâlâ korkutuyordu. Onların yargı erkini yerine getirmelerine engel oluyorduysa bile, şikayetleri kabul etmelerine ve görüşlerini bildirmelerine engel olmaya her zaman cesaret edemiyordu; ve o dönemlerdeki yargı dili de, şeylere özel adlar vermesini seven eski Fransızcanın kalıplarını koruduğundan, yargıçların sık sık hükümetin yöntemlerini dediğimdedikçi ve keyfî eylemler olarak sertçe adlandırdıkları görülüyordu. Çoğu zaman devlet işlerinin iyi bir şekilde yönetilmesine engel olan, yargının hükümete usûlsüz müdahalesi, böylece bazen de insanların özgürlüklerinin korunmasına yarıyordu: bu, daha büyük bir rahatsızlığı sınırlayan büyük bir hastalıktı.

Bu yargı organlarının içinde ve bütün çevrelerinde eski örflerin katılığı yeni fikirlerin ortasında korunmaktaydı. Parlamentolar [egemen mahkemeler] hiç şüphesiz kamusal işlerden çok kendi kendileriyle uğraşmaktaydılar; ama kabul etmek gerekir ki, kendi bağımsızlıklarının ve kendi onurlarının savunusunda her zaman gözüpek davranmakta ve bu ruhu da kendilerine her yaklaşana aktarmaktaydılar.

1770'de Paris parlamentosu lağvedildiğinde, ona bağlı olan yargıçlar da sınıflarının getirdiği ayrıcalıkları ve ellerindeki erki yitirmek durumunda kaldıkları halde bir tekinin bile kişisel olarak kralın istenci önünde boyun eğdiği görülmedi. Dahası, vergi mahkemesi [cour des aides] gibi, farklı türden mahkemeler, zarar da görmedikleri, tehdit altında da olmadıkları halde aynı sert önlemlerle karşılaşmayı, bu önlemler kesinlik kazanmış olduğu bir sırada, bile isteye göze almışlardır. Ama işte daha da iyisi: parlamentoda savunma yapan belli başlı avukatlar, kendi arzularıyla onun kaderine ortak olmuşlardır; şöhretlerini ve servetlerini getiren şeyden vazgeçmişler ve onursuzlaştırılmış yargıçların karşısına çıkmaktansa kendi kendilerini sessizliğe mahkûm etmişlerdir. Ben özgür ulusların tarihinde bu vesileyle

cereyan edenlerden daha yüce bir şey bilmiyorum, oysa ki, bu olay XVIII. yüzyılda, XV. Louis'nin sarayının yanıbaşında cereyan ediyordu.

Yargısal alışkanlıklar bir çok bakımdan ulusal alışkanlıklar haline gelmişlerdi. Her davanın tartışma ve her kararın temyiz konusu olduğu fikri, aleniyet alışkanlığı, biçimsel özen gibi esaretin düşmanları olan şeyler de aynı şekilde mahkemelerden alınmıştı: bu, özgür bir halkın eğitiminde, eski rejimin bize vermiş olduğu tek bölümdür. İdarenin kendisi de adaletin dilinden ve alışkanlıklarından pek çok şeyi ödünç almıştır. Kral, her zaman için fermanlarını gerekçelendirmek ve kararını bildirmezden önce nedenlerini sergilemek zorunda olduğuna inanıyordu; konsey, başında uzun giriş bölümleri bulunan kararlar veriyordu; krallık denetçisi, talimatlarını mübaşiri aracılığıyla bildiriyordu. Fransa Hazine Eminleri Birliği ya da Seçilmişler gibi, kaynağı eskiye dayanan bütün yönetsel organların içinde, sorunlar halka açık olarak tartışılıyor ve görüşlerin savunulmasından sonra karara bağlanıyordu. Bütün bu alışkanlıklar, bütün bu biçimsellikler hükümdarın keyfiliğine karşı birer engel oluşturuyorlardı.

Yalnızca avam, özellikle de kırsal kesimde yaşayanlar, baskılara karşı hemen hemen hiçbir zaman, şiddete başvurmaksızın direnebilecek durumda değildi.

Yukarıda işaret ettiğim savunma imkânlarından çoğu, gerçekten de onun erimi dışındaydı; bu imkânlardan yararlanabilmek için, insanın toplum içinde görünebilecek bir konuma ve kendisini duyurabilecek bir sese sahip olması gerekiyordu. Ama avamın dışında, Fransa'da, eğer yüreği elveriyorsa itaat etmemek için maraza çıkaramayacak ve daha da eğilerek direnemeyecek hiç kimse yoktu.

Yasa, ulusa efendiden çok başkan edasıyla seslenmekteydi. XVI. Louis, saltanatının başlarında yayımladığı bir fermanın başlangıç kısmında, "Özgür ve yürekli bir ulusu yönetmekten ötürü gurur duymaktayız" der. Atalarından biri de, kendisine yönelik eleştirilerindeki açıksözlülükten ötürü États généraux'ya teşekkür ederken, daha eski bir dille şöyle demişti: "Biz, serflerle konuşmaktansa serbest insan-

larla konuşmasını yeğleriz."

XVIII. yüzyılın insanları, birçok özel erdeme, aile sevgisine, düzgün ahlâklı olmaya, dinsel inançlara saygıya ve hattâ yerleşik din pratiğinin heyecansız ve düzenli bir şekilde izlenmesine doğallıkla karışan, sanki onu sarmalayan, onurlu yaşamaya imkân verip kahramanlığı savunan ama insanları düzene sokmak ve korkak yurttaşlar yaratmakla öne çıkan ve de esaretin anası gibi olan o yumuşak ama yine de sağlam ve sarsılmaz tutkuyu, bir tür refah tutkusunu asla tanımıyorlardı. Hem iyiydiler, hem de kötü.

O zamanın Fransızları sevinçten hoşlanıyor, zevke tapıyorlardı; bugünün insanlarına göre belki alışkanlıklarında daha kural tanımaz, tutku ve düşüncelerinde daha aşırıydılar; ama bugün gördüğümüz ılımlı ve müeddep duyumculuğu bilmiyorlardı. Toplumun üst sınıflarında, yaşamı kolaylaştırmaktan çok süslemekle, zenginleşmekten çok ünlenmekle uğraşılıyordu. Orta sınıflarda bile, insanlar hiçbir zaman kendilerini tümüyle refah arayışına bırakmıyorlardı; çoğu zaman, daha ince ve daha yüce zevklerin peşinden koşmak üzere refahın kovalanmasından vazgeçiliyordu; her yerde, para dışında kalan bazı edinimlere de yatırım yapılıyordu. Bir çağdaş, tuhaf ama gururdan da yoksun olmayan bir üslûpla şöyle yazmaktaydı: "Ulusumu tanıyorum: madenleri eritip tüketmeyi beceren bu ulus asla bildik bir tapmayla onları yüceltmeye elverişli değildir ve kendi antik idollerine, değere, utkuya ve diyebilirim ki, âlicenaplığa geri dönmek için her zaman tümüyle hazır olacaktır."

Esasen insanların alçalışlarını, egemen iktidar karşısındaki boyun eğişlerinin derecesiyle ölçmekten dikkatle kaçınmak gerekir: bu, yanlış bir ölçü kullanmak olurdu. Eski rejimin insanları kralın isteklerine ne ölçüde boyun eğmiş olurlarsa olsunlar, onların hiç tanımadıkları bir tür itaatkârlık vardı: pek az saygı duyulan, çoğu zaman kınanan, ama işe yaradığı ya da zarar verebileceği için ister istemez katlanılan, gayrımeşrû ve tartışmalı bir iktidar karşısında eğilmenin ne olduğunu bilmiyorlardı. Köleliğin bu yozlaştırıcı şekli, onlara her zaman yabancı kaldı. Kral onlara, bugüne kadar yeryüzünde ortaya çıkmış en mutlak hükümdarlar-

dan hiçbirinin yaratabilemeyeceği ve Devrim köküyle birlikte yüreğimizden koparıp attığından, bizim için hattâ neredeyse anlaşılmaz hale gelmiş olan duygular telkin ediyordu. Ona karşı, hem bir babaya duyulan şefkati, hem de yalnızca Tanrı'ya borçlu olunan saygıyı besliyorlardı. En keyfî buyruklarına bile itaat ederken, zorlamadan çok sevgiye boyun eğmekteydiler ve böylelikle de, çoğu zaman ruhlarını en aşırı bağımlılığın içinde bile alabildiğine özgür olarak korumayı başarabiliyorlardı. Onlar için, itaatkârlığın getirdiği en büyük kötülük zorlamaydı; bizler için, bu en az kötü olan şeydir. Beterlik, itaat ettirten kölecil duygudadır. Atalarımızı hor görmeyelim, buna hakkımız yoktur. Tanrı'ya şükürler olsun ki, onların önyargıları ve kusurlarıyla birlikte, yüceliklerinden de bir nebzesini yeniden bulabildik!

Şu halde, eski rejimin bir kölelik ve bağımlılık dönemi olduğunu sanmak, büyük bir hatadır. O dönemde günümüzdekinden çok daha fazla özgürlük hüküm sürüyordu; ama bu, her zaman sınıfların sınırları içinde bağıtlanmış, her zaman istisna ve ayrıcalık fikrine bağlanmış, yasayı çiğnemeye hemen hemen keyfilik ölçüsünde imkân veren, en doğal ve en zorunlu güvenceleri hemen hemen hiçbir zaman bütün yurttaşlara sağlamaya kalkışmayan, bir tür düzensiz ve fasılalı özgürlüktü. Böylece kısıtlanmış ve çarpıtılmışken bile, özgürlük yine de verimliydi. Merkezileşmenin, bütün kişilikleri gitgide daha çok eşitlemek, yumuşatmak ve renksizleştirmek üzere çalışmakta olduğu bir zamanda bile, çok sayıdaki tikel kişilerin doğuştan gelen orijinalliklerini, renklerini ve farklılıklarını özgürlük korudu, yüreklerindeki özsaygısını özgürlük besledi ve utkunun verdiği tadın, çoğu zaman her türlü tada üstün gelmesini yine özgürlük sağladı. Ortaya çıkışlarına tanık olacağımız ve Fransız ihtilâlini ardından gelen kuşaklar için aynı zamanda hem hayranlık hem de terör nesnesi kılacak olan o güçlü ruhlar, o gururlu ve gözüpek dâhiler, özgürlük sayesinde kendilerini oluşturdular. Böylesine erkeksi erdemlerin, özgürlüğün esasen bulunmadığı bir toprakta serpilebilmeleri son derece garip olurdu.

Ancak, kuralsız ve sağlıksız bu tür bir özgürlük Fransız-

ları dediğimdedikçiliği devirmeye hazırlamaktaysa da, onları, dediğimdedikçiliğin yerine yasaların dingin ve özgür imparatorluğunu kurma konusunda bütün öteki halklardan daha az uygun kılıyordu.

XII. BÖLÜM

Fransız köylüsünün XVIII. yüzyıldaki durumu, uygarlığın gösterdiği gelişmelere rağmen neden kimi zaman XIII. yüzyıldakinden de daha kötüydü

XVIII. yüzyılda, Fransız köylüsünün artık küçük feodal dediğimdedikçilere yem olması mümkün değildi; hükümetin şiddet gösterilerine de ancak pek ender olarak maruz kalıyordu; sivil özgürlükten yararlanıyor ve toprağın bir kısmına da sahip bulunuyordu; ama öteki sınıfların insanlarının tümü de ondan uzaklaşmıştı ve belki de dünyanın hiçbir köşesinde görülmedik ölçüde yalnız yaşıyordu. Etkileri ayrı bir şekilde ve çok dikkatle düşünülmesi gereken yeni ve tuhaf bir baskı türü.

Péréfixe'e[1] bakılırsa, daha XVII. yüzyılın başlarında, IV. Henri soyluların kırsal kesimi terketmelerinden yakınıyordu. XVIII. yüzyılın ortalarında, bu terkediş hemen hemen genel bir hale gelmişti; zamanın bütün belgelerinde, iktisatçıların kitaplarında, krallık denetçilerinin mektuplarında, tarım üreticileri birliklerinin raporlarında, bu duruma işaret edilmekte ve bu durumdan yakınılmaktadır. Bunun gerçek kanıtı kelle vergisinin dökümlerinde bulunmaktadır. Kelle vergisi gerçek ikametgâhın olduğu yerde alınıyordu: yüksek düzeydeki soyluların hepsinin ve orta düzeydeki soyluların bir bölümünün kelle vergisi tahsilatı Paris'te yapılmıştır.

Kırsal kesimde, servetinin cılızlığı yüzünden ayrılamayan asilzadeden başkası kalmıyordu. O da, komşuları olan köylüler karşısında, sanırım, zengin toprak sahibinin

---

1. Paris başpiskoposu olan Hardouin de Beaumont de PÉRÉFİXE (1605-1670) aynı zamanda da tarihçidir. *IV. Henri'nin Hayatı*'nı yazmış, XIV. Louis'nin özel eğitmenliğini yapmıştır. [ç.n].

asla görmemiş olduğu bir konumda bulunuyordu. Artık köylülerin önderi olmadığından, onları çalıştırmakta, yönetmekte ve onlara yardım etmekte, eskiden olduğu gibi çıkarı yoktu; ve bir başka yönden de, kendisi onlarla aynı kamusal yükümlülüklere tâbi olmadığından, paylaşmadığı sefaletleri karşısında güçlü bir yakınlık duygusu beslemesi de, yabancısı olduğu sızlanmalarına ortak olması da mümkün değildi. Bu insanlar artık onun kulları değillerdi, o da henüz onların hemşehrisi değildi: tarihte benzeri görülmedik bir durum.

Çoğu zaman gırtlağına kadar borçlu ve hep muhtaç bir halde, kışın kentte harcayacağı parayı toplamaktan başkaca bir şey düşünmeksizin, şatosunda genellikle fevkalade yoksul koşullarda yaşıyordu. Düşüncesini çoğu kez tek bir sözcükle dile getirmeyi bilen halk, bu küçük asilzadeye avcı kuşlarının en küçüğünün adını vermişti: ona *delicedoğan* diyordu.

Bu görüşüme, kimi bireyler gösterilerek karşı çıkılabilir; ben sınıflardan söz ediyorum, tarihi işgal edecek olanlar yalnızca onlardır. O dönemde de, zorunlu bir durum ve ortak çıkar olmaksızın köylülerin refahıyla ilgilenen zengin toprak sahipleri olmuşmuş, kim inkar ediyor ki bunu? Ancak onlar, yeni durumlarını belirleyen yasaya karşı mutlu bir şekilde mücadele ediyorlardı ve bu yasa, kendilerine rağmen, onları ilgisizliğe itiyordu, tıpkı eski vasallerini de nefrete ittiği gibi.

Kırsal kesimin soylular tarafından terkedilmesi, çoğu kez bazı bakanların ve bazı kralların tikel etkisine bağlanmıştır: bazıları Richelieu'ye, bazıları XIV. Louis'ye bağlarlar. Asilzadeleri halktan koparmak ve onları saraya ve devlet görevlerine çekmek, gerçekten de monarşinin son üç yüzyılı boyunca hükümdarların hemen hemen her zaman peşinden gittikleri bir düşünce olmuştur. Bu durum, özellikle de soyluluğun krallık için henüz bir kaygı vesilesi olduğu XVII. yüzyılda görülmektedir. Krallık denetçilerine yöneltilen sorular arasında şu soru hâlâ yer almaktadır: Vilayetiniz dahilindeki asilzadeler kendi ikametgâhlarında kalmayı mı yoksa oradan çıkmayı mı yeğlemektedirler?

Bu konuda yanıt veren bir krallık denetçisinin mektubu-

na sahibiz; kendi yöresindeki asilzadelerin krala karşı üstlendikleri görevleri yerine getirecek yerde, köylüleriyle birarada olmaktan hoşlandıklarından yakınmaktadır. İmdi, şuna iyice dikkat ediniz: bu şekilde sözü edilen taşra yöresi Anjou idi; o günden beriye Vendée oldu[2]. Krala karşı görevlerini yerine getirmeyi reddettikleri söylenen bu asilzadeler, ellerinde silahlarıyla Fransa'da monarşiyi savunmuş olan ve onun uğruna savaşırken ölebilen yegâne soylulardır; ve bu onurlu ayrıcalığı da, aralarında yaşamasını sevdikleri için suçlandıkları ö köylüleri çevrelerinde tutmayı bilmiş olmalarına borçludurlar.

Yine de, kırsal kesimin, o dönemde ulusun en tepe noktasını oluşturan sınıf tarafından terkedilmesini krallarımızdan bazılarının doğrudan etkisine bağlamaya kalkışmamak gerekmektedir. Bu olgunun başat ve sürekli nedeni bazı insanların istenci değil, ama kurumların ağır ve hiç durmayan etkisi olmuştur; ve bunu kanıtlayan şey de şudur ki, XVIII. yüzyılda hükümet bu hastalıkla savaşmak istediğinde, gelişmesini askıya alması bile mümkün olamamıştır. Soyluluğun siyasal haklarını yitirme süreci, daha başkalarını elde etmeksizin tamamlandıkça ve yerel özgürlükler kayboldukça, soyluların bu göçü de büyümektedir: onları malikânelerinin dışına çekmeye artık gerek yoktur; orada kalmaya esasen heves etmemektedirler: kırsal yaşam onlar için çekilmez hale gelmiştir.

Burada soylular için söylediklerim, her ülkede, zengin toprak sahiplerince işitilmelidir: merkezileşmiş ülke demek, zengin ve aydınlık sakinlerinden boşalmış kırsal kesim demektir; şunu da ekleyebilirim: merkezileşmiş ülke demek, eksik ve gündelik kültürlerin ülkesi demektir, ve anlamını belirginleştirmek suretiyle Montesquieu'nün onca derinlik taşıyan sözlerini yorumlayabilirim: "Topraklar verimlilik-

2. Fransa'nın eski taşra vilayetlerinden biri olan Anjou 1205 tarihinde Philippe Auguste tarafından krallığa katılmış ve bundan sonra çeşitli prenslere arpalık [apanage] olarak bırakılmıştı. XI. Louis'nin 1482'de krallık topraklarına bağladığı Anjou, 1793'te patlak veren ve *Vendée savaşı* diye anılan kraliyet yanlısı köylü ayaklanmasına katılmıştır. [ç.n].

lerinden çok üstünde yaşayanların özgürlüğü nedeniyle ürün verirler." Ama konumun dışına çıkmak istemiyorum.

Beri yanda burjuvaların da kırsal kesimi terkederek, nasıl her yönden kentlerde bir sığınak aradıklarını bundan önce gördük. Eski rejime ait bütün belgelerin üzerinde bundan daha iyi bir şekilde uzlaştığı bir nokta yoktur. Kırsal alanda zengin bir köylüler kuşağından başkası hemen hemen hiç görünmüyor, derler. Bir üretici kendi gayretiyle en sonunda bir parça mala mı sahipleniyor? Oğlunu hemen sabanın başından uzaklaştırmakta, kente göndermekte ve ona küçük bir memuriyet satın almaktadır. Fransız çiftçisinin kendisini zenginleştirmiş olan mesleğe karşı, günümüzde bile çoğunluk ortaya serdiği bu bir tür tuhaf nefret o dönemden kalmadır. Sonuç, nedenden sonra da yaşamıştır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, sürekli bir tarzda köylüler arasında yaşayan ve onlarla ara vermeksizin ilişkide kalan iyi eğitilmiş tek kişi, ya da İngilizlerin dediği gibi tek *gentleman*, papazdı; bu yüzden papaz, Voltaire'i bir yana bırakacak olursak, bizzat kendisi de siyasal aşamalı-düzene onca sıkı ve onca görünür bir şekilde bağlanmış olmasaydı, kırsal kesimdeki nüfusun efendisi haline gelirdi; siyasal aşamalı-düzenin ayrıcalıklarından bir çoğuna sahip kişi olarak, onun doğurduğu nefreti bir ölçüde papaz telkin etmişti.

İşte böylece, yüksek sınıflardan neredeyse tümüyle ayrılmış olan köylü; kendisine yardım edebilecek ve yönetebilecek benzerlerinden bile uzaktadır. Bunlar, aklın ışıklarına ve rahata kavuştukları ölçüde ondan kaçmaktadırlar; köylü, bütün bir ulusun ortasında sanki elekten geçirilmiş ve kenara konmuş gibi durmaktadır.

Bu durum, Avrupa'nın uygarlaşmış büyük halklarından hiçbirinde bu ölçüde göze çarpmıyordu ve Fransa'da bile olay yeniydi. XIV. yüzyılın köylüsü aynı zamanda hem daha çok ezilmiş hem de daha çok yardımına koşulmuş durumdaydı. Aristokrasinin ona bazen zorbalıkla davrandığı oluyordu, ama onu asla yalnız bırakmıyordu.

XVIII. yüzyıldaysa, bir kasaba, bütün üyelerinin yoksul, cahil ve kaba oldukları bir cemaattir; yöneticileri de onun kadar eğitimsizdir ve onun kadar hor görülmektedir; temsil-

cisi, okumasını bilmez; vergi tahsildarı, komşularının ve kendisinin geleceklerini belirleyecek hesapları kendi eliyle çıkartabilecek durumda değildir. Eski senyörü, yalnızca onu yönetme hakkını yitirmekle kalmamış ama onun yönetimine karışmayı da bir tür yozlaşma gibi düşünecek duruma gelmiştir. Biçme vergilerini güvenceye almak, milis gücünü hazırlamak, angaryaları düzenlemek, bütün bunlar alçaltıcı eylemler, belde temsilcilerinin yapacağı işlerdir. Merkezî iktidardan başkaca onunla ilgilenen kimse yoktur ve merkezî iktidar da çok uzakta konumlandığından ve henüz orada oturanlardan çekinecek hiçbir şeyi bulunmadığından, çıkar sağlamak dışında, onunla asla ilgilenmemektedir.

Gelin şimdi de hiç kimsenin zorbalık uygulamak niyetinde olmadığı, ama hiç kimsenin de aydınlatmak ya da hizmet götürmek için çabalamadığı, terkedilmiş bir sınıfın ne hale düştüğünü görün.

Feodal sistemin kırsal kesimde yaşayan insanların sırtına bindirmiş olduğu en ağır yükümlülükler hiç şüphesiz kaldırılmış ve hafifletilmiştir; ancak yeterince bilinmeyen şey, onlara daha başkalarının, belki de daha ağırlarının ikame edilmiş olduğudur. Köylü, atalarının yakınmış oldukları bütün dertlerden yakınmıyordu, ama atalarının asla tanımamış oldukları pek çok sefaleti çekmekteydi.

Biçme vergisinin iki yüzyıldan beri hemen hemen yalnızca köylülerin sırtından on katına çıkmış olduğu bilinmektedir. Ulusun en aydın insanları değiştirilmelerinde hiçbir kişisel çıkar görmedikleri zaman, en barbar yasaların uygarlaşmış yüzyıllarda bile yaratılabileceklerini ve yaşayabileceklerini göstermek üzere, biçme vergisinin köylülerden nasıl alındığına burada bir nebze değinmek gerekmektedir.

Genel denetçinin, 1772 yılında bizzat yazarak krallık denetçilerine gönderdiği, kesinliği ve kısalığıyla bir başyapıt olan gizli bir mektupta, biçme vergisine ilişkin şu tabloyla karşılaştım: "Yükümlendirilişinde keyfî, tahsilatında müteselsil ve Fransa'nın büyük kısmında da gerçek değil kişisel olan biçme vergisi," diyor bu bakan, " mükelleflerin servetlerinde yıl be yıl görülen değişiklikler yüzünden sürekli değişimlere konu olmaktadır." Her şey burada, bu birkaç

sözcüğün içindedir; çıkar sağlanan kötülük bundan daha ustaca betimlenebilemezdi.

Kırsal-kilise-çevresinin ödemekle yükümlü olduğu toplam meblağ her yıl yeniden saptanıyordu. Bakanın söylediği gibi, hiç durmadan değişiyordu öyle ki, hiçbir üreticinin bir yıl önceden bir sonraki yıl ne kadar vergi ödeyeceğini öngörmesi mümkün değildi. Kilise-çevresi içinde, her yıl rastgele bir köylü seçiliyor ve tahsildar olarak atanıyordu, bütün öteki köylülere düşen vergi yükünü paylaştırma yükümlülüğü ondaydı.

Bu tahsildarın durumunun ne olduğunu anlatacağıma söz verdim. Bırakalım, Berry'nin 1779'daki taşra meclisi konuşsun; ondan kuşkulanmaya gerek yoktur: hiçbir zaman biçme vergisi ödemeyen ve kral tarafından seçilmiş olan ayrıcalıklılardan oluşmuştur bütünüyle. "Hiç kimse tahsildarlık görevini üstlenmek istemediğinden," diyordu meclis 1779'da, "bu işi herkesin sırayla yapması gerekmektedir. Böylece, biçme vergisinin toplanması, her yıl, yeteneğine ya da ahlâkına bakılmaksızın yeni bir tahsildara emanet edilmiştir; dolayısıyla işin ifâsı, her seferinde o işi yapanın karakterinden etkilenmektedir. Tahsildar yaptığı işte korkularının, zaaflarının ya da düşkünlüklerinin izini bırakmaktadır. Esasen, nasıl muvaffak olacaktır ki? Karanlıkların içinde faaliyet göstermektedir. Zira komşusunun servetini ve bu servetin bir başkasınınkiyle oranını kim tastamam bilebilir? Bununla birlikte verilecek kararı belirleyen tek şey tahsildarın görüşüdür ve o, bütün malı mülküyle ve hattâ canıyla da sorumlu tutulmuştur. Genellikle iki yıl boyunca günlerinin yarısını mükelleflerin peşinde koşmakla kaybetmesi gerekmektedir. Okuması olmayanlar, çevrelerinde kendilerini tamamlayacak birini aramak zorundadırlar."

Turgot bundan biraz daha önce, bir başka taşra vilayetiyle ilgili olarak esasen şunları söylemişti: "Bu görev, onu üstlenenlerin umutsuzluğuna ve hemen hemen her zaman iflasına neden olmaktadır; böylece bir kasabanın bütün hali vakti yerinde aileleri peşpeşe sefalete düşürülmektedir."

Oysa bu zavallı, muazzam bir keyfî yönetim yetkisiyle silahlandırılmış durumdaydı; neredeyse kurban olduğu

ölçüde de zorbaydı. Bizzat iflasa sürüklendiği bu görevi yerine getirirken, ellerinin arasında başkalarının iflasını tutuyordu. Yine aynı taşra meclisi konuşuyor: "Ebeveynlere, dostlara ve komşulara arka çıkma, düşmanlarından öç alma, bir koruyucu ihtiyacı, iş veren, hali vakti yerinde bir yurttaşın canını sıkma korkusu, tahsildarın yüreğinde adalet duygularıyla savaşmaktadır." Dehşet, çoğu zaman tahsildarı acımasız hale getirmektedir; öyle yerleşim bölgeleri vardır ki, tahsildar yanında muhafızlar ve kâtipler olmadan asla dolaşamamaktadır. 1764'te bir krallık denetçisi durumu bakana anlatırken, "Kâtip olmadan dolaştığı zaman, mükellefler biçme vergisini ödemek istemiyorlar" der. – Aynı şekilde Guyenne taşra meclisi de şöyle bildiriyor: "Yalnızca Villefranche mâli bölgesinde, yüz altı tane icra tebligatçısı ve sair kovuşturma tanıkları, her zaman için yollardadır."

Fransız köylüsü, bu cebrî ve keyfî vergilendirmeden kurtulmak için, XVIII. yüzyılın ortasında Ortaçağ'ın Yahudisi gibi davranmaktadır. Eğer kazara gerçekten yoksul değilse bile, sefilmiş gibi görünmektedir; halinin vaktinin yerinde olması onu haklı olarak korkutmaktadır: artık Guyenne'den değil ama oraya yüz fersah uzaktan alacağım bir belgede, bu durumun çok can alıcı bir kanıtını bulmaktayım. Maine'deki Tarımcılar Birliği, 1761 tarihli raporunda, ödül ve teşvik olmak üzere büyük ve küçük baş hayvanlar dağıtmayı düşündüğünü bildirmektedir. Ne ki, "Adi bir kıskançlığın bu ödülleri kazanacak olanları maruz bırakabileceği tehlikeli sonuçlar ve vergilendirmelerdeki keyfiliğe bağlı olarak, bu ödüllerin ileriki yıllarda onlara karşı bir baskıya neden olabileceği düşünülmüş ve uygulamadan vazgeçilmiştir."

Bu vergi sistemi içinde, gerçekten de, her mükellefin komşularını gözetlemesinde ve onların zenginleşmelerindeki gelişmeyi tahsildara ihbar etmesinde, doğrudan ve sürekli bir çıkarı bulunuyordu; bu insanların hepsi de kıskançlık, muhbirlik ve nefretle terbiye ediliyorlardı. Bütün bunların Hindistan'daki bir mihracenin topraklarında cereyan ettiği de söylenemez mi?

Bununla beraber, aynı dönem içinde Fransa'da, verginin düzenli ve yumuşak bir şekilde alındığı bölgeler de vardı:

bunlar bazı sınıf meclisli topraklardı [pays d'états]. Vergi toplama hakkının bu bölgelerin bizzat kendilerine bırakılmış olduğu doğrudur. Languedoc'ta örneğin, biçme vergisi yalnızca toprak mülkiyetine konmuştur ve mâlikin varsıllığına bağlı olarak hiçbir şekilde değişmemektedir; sabit ve görünür temeli, kapsadığı toprakların verimliliklerine göre üç sınıfa ayrılmış, özenle gerçekleştirilmiş ve her otuz yılda bir yenilenen bir kadastorudur. Her mükellef, ödemesi gereken vergi payının ne tuttuğunu önceden ve tastamam bilmektedir. Eğer ödemeyecek olursa, bir tek kendisi, ya da daha doğrusu bir tek kendi tarlası bunun sorumlusudur. Vergi payının belirlenmesinde haksızlığa uğradığına mı inanmaktadır? Vergi kotasının, çevrede oturan ve kendisinin seçeceği bir başkasınınkiyle kıyaslanmasını isteme hakkına her zaman sahiptir. Bu, bugün bizim orantısal eşitlik talebi olarak adlandırdığımız şeydir.

Görüldüğü gibi bütün bu kurallar aslında bizim şimdi izlediğimiz kurallardır, o günden buyana bunlar hiçbir şekilde daha iyi bir hale getirilmediler, yalnızca genelleştirildiler; zira, bizatihi kendi kamu idare tarzımızı eski rejimin hükümetinden almış olduğumuz halde, geri kalan bütün alanlarda bu hükümeti taklit etmekten geri durduğumuz da işaret edilmeye değer bir husustur. En iyi idarî yöntemlerimizi, eski rejim hükümetinden değil ama taşra meclislerden ödünç aldık. Makineyi alırken, ürünü attık.

Kırsal alandaki halkın alışılmış yoksulluğu, bu yoksulluğu ortadan kaldırmaya yararı olmayan özdeyişlerin doğmasına neden olmuştu. Richelieu, siyasal vasiyetinde, "Halk kitleleri rahat edecek olsaydılar kuralların içinde kalmakta zorlanırlardı" diye yazmıştı. XVIII. yüzyılda artık bu ölçüde ileriye gidilmemektedir, ama, zorunluluk tarafından sürekli bir şekilde dürtüklenmediği sürece köylünün asla çalışmayacağına hâlâ inanılmaktadır: sefalet burada da tembelliğe karşı yegâne güvence olarak ortaya çıkmaktadır. Bu düpedüz, sömürgelerimizdeki zencilerle ilgili olarak zaman zaman ortaya atıldığını işittiğim kuramdır. Bu görüş, hükümet edenler arasında öylesine yayılmıştır ki, hemen hemen bütün iktisatçılar, kendilerini, kuralları içinde onunla

mücadeleye zorunlu hissetmektedirler.

Biçme vergisinin başlangıçtaki amacının, krala, soyluları ve vasallerini askerlik hizmetinden bağışık tutacak askerleri satın alma imkânını sağlamak olduğu bilinmektedir; ama XVII. yüzyılda zorunlu askerlik hizmeti, daha önce gördüğümüz gibi, milis adı altında yeniden dayatıldı ve bu kez yalnızca halkın sırtına ve neredeyse tek başına köylünün üstüne bindi.

Bir kırsal zabıta gücünün kayıtlarını dolduran ve hepsi de isyankar ya da kaçak milislerin kovuşturulmasına ilişkin olan tutanaklarının çokluğunu göz önüne almak bile, milis gücünün zahmetsizce toplanamadığını anlamak için yeterlidir. Gerçekten de, köylüler için bundan daha çekilmez bir kamusal yükümlülük bulunmadığı görülmektedir; bu yükümlülükten kurtulmak için çoğu zaman ormanlara kaçıyorlar ve orada, onları silah elde kovalamak gerekiyordu. Bu durum, zorunlu askere almanın günümüzde ne kadar kolaylıkla gerçekleştirildiği düşünülürse şaşırtıcıdır.

Eski rejimin köylülerinin milise karşı besledikleri bu aşırı nefreti, bizatihi yasanın getirdiği ilkeden çok onun uygulanış biçimine bağlamak gerekir; özellikle, yasanın tehdidi altında bulunan kişilerin uzun süren bir belirsizlik içinde kalmalarında aramak gerekir (kırk yaşındayken bile milise çağrılmak mümkündü, meğer ki evlenilmemiş olsun); ertelemenin, sıra avantajını neredeyse beyhude kılan keyfiliğine; kendi yerine başkasını göndermenin men edilmesine; her türlü ilerleme umudunun yasaklanmış olduğu zorlu ve tehlikeli bir mesleğin verdiği bıkkınlık duygusuna; ama özellikle de, yaşam koşullarının insafsızlığı bu koşulların katılığını daha da acı kıldığından, onca ağır bir yükün bir tek onlardan ve de içlerinde en sefil durumda olanlardan başkasına yüklenmediği duygusuna bağlamak gerekmektedir.

Çok sayıdaki kilise-çevrelerinde, 1769 yılında düzenlenmiş olan kura tutanaklarından pek çoğu elimden geçti; bunların her birinde muaf tutulanlar da yer almaktadır: kimi bir asilzadenin hizmetkârıdır; kimi bir manastırda koruyuculuk yapmaktadır; bir üçüncüsü, gerçi bir burjuvanın uşağıdır,

ama bu burjuva *soylu bir şekilde yaşamaktadır*. Tek muafiyet koşulu, hali vakti yerinde olmaktır; bir üretici yıl içinde en yüksek oranda vergilendirilenler arasında yer alıyorsa, oğullarının milisten bağışık tutulma ayrıcalığı vardır: buna tarımın teşvik edilmesi denilmektedir. Başkaca her türlü konuda eşitliğin büyük meraklıları olan iktisatçılar [fizyokratlar], bu ayrıcalık karşısında en ufak bir şaşkınlık duymamaktadırlar; yalnızca bunun başka durumlara da yaygınlaştırılmasını, yani en yoksul ve en az kollanan köylülerin yükümlülüğünün daha ağır bir hale gelmesini talep etmektedirler. Bu iktisatçılardan biri, "Askerin aldığı ücretin yetersizliği, iaşe ve ibate biçimi, tümüyle bağımlı oluşu, bu işe, halkın aşağı kesimi dışından bir kimsenin alınmasını fazlasıyla insafsız kılmaktadır." der.

XIV. Louis'nin saltanatının sonuna kadar, büyük ulaşım yolları ya hiç bakım görmüyorlardı, ya da bunlardan yararlananların, yani Devletin ya da yol çevresinde yaşayan toprak sahiplerinin verdiği paralarla bakımları yapılıyordu; ancak, saltanatın son yıllarına doğru bu yollar angaryadan başkaca yardım olmaksızın, yani yalnızca köylülerin katkısıyla onarılmaya başlandılar. Parasını ödemeksizin iyi yollara sahip olmanın bu kaçamak yöntemi öylesine mutlu bir buluş gibi göründü ki, 1737'de genel denetçi Orry'nin çıkardığı bir tamimle bütün Fransa'da uygulanmaya kondu. Krallık denetçileri, angaryaya karşı çıkanları dilerlerse hapsetmek, dilerlerse kışlalara sevketmek yetkisiyle donatıldılar.

Ondan sonra, ticaret hacmi genişledikçe, iyi ulaşım kanallarına olan gereksinim, ya da bunlara sahip olma eğilimi yaygınlaştıkça, angarya da yeni yollara doğru uzanmakta ve yükümlülüğü de artmaktadır. 1779'da, Berry'deki taşra meclisine gönderilen bir raporda, bu küçük taşra vilayetinde angarya yöntemiyle gerçekleştirilen kamu hizmetlerinin yıllık parasal karşılığının 700 000 *livre* olması gerektiği görülmektedir. 1787'de, aşağı Normandiya'da da bu işlerin hemen hemen aynı meblağda gerçekleşeceği hesaplanıyordu. Kırsal kesimdeki halkın acı kaderini hiçbir şey bundan daha iyi gösteremez: bütün öteki sınıfları zenginleştiren toplumsal gelişmeler onu umutsuzluğa sevketmektedir; uygarlık sırtını

bir tek ona çevirmektedir.

Krallık denetçileri tarafından aynı döneme doğru yazılmış mektuplarda, köylülerin kendi kasabalarına ait yollarda angarya işi yapma taleplerinin reddedilmesinin uygun olacağı, çünkü angaryanın yalnızca büyük yollarda ya da, o zamanlar dendiği gibi *Kralın yollarında* uygulanmak gerektiği belirtilmektedir. Ulaşımın bedelini en yoksul kişilere ve en az yolculuk etmek zorunda görünenlere ödetmenin uygun olacağı yolundaki tuhaf fikir yeni olmakla birlikte, bundan yararlananların kafasında öylesine doğallıkla kök salmaktadır ki, bir süre sonra bu işin başka türlü de yapılabileceğini artık akıllarına bile getirmemektedirler. 1776 yılında angaryanın yerel bir vergiye dönüştürülmesi denenir; eşitsizlik de angaryayla birlikte hemen dönüşür ve yeni vergide de devam eder.

Angarya, senyörlüğe özgü bir yükümlülükken krallık uygulaması haline gelince, yavaş yavaş bütün kamusal altyapı hizmetlerine yayılmıştı. 1719'da, angarya yöntemiyle kışlalar inşa edildiğini görmekteyim! Krallık kararnamesi, *kilise-çevreleri en iyi işçilerini göndermek zorundadırlar ve bütün öteki işler bunun önceliğine uymak zorundadırlar*, demektedir. Kürek mahkûmlarını zindana, dilencileri hayır kurumlarına angarya yükümlüleri nakletmektedir; askerî birliklerin her yer değiştirişinde malzemelerini onlar taşımaktadır: bu da, her alayın, peşinde ağır bir yükle dolaştığı bir dönemde fevkalade masraflı bir iştir. Çok uzak yerlerden çok sayıda araba ve öküzler bulup getirmek gerekiyordu. Başlangıçta fazlaca bir önem taşımayan bu angarya türü, sürekli orduların kendileri de daha kalabalık hale geldiklerinde en ağır angaryalardan biri haline geldi. İnşaat kerestelerini ormanlardan tersanelere nakletmek üzere kendilerine angarya sağlanmasını bağıra çağıra talep eden Devlet müteahhitlerine rastladım. Bu angarya yükümlülerine genellikle bir ücret ödeniyordu, ama bu ücret her zaman keyfî bir şekilde ve düşük olarak belirleniyordu. Bunca elverişsiz koşullarda getirilmiş olan bir yükümlülüğün ağırlığı zaman zaman o kadar çekilmez hale gelmektedir ki, biçme vergisi tahsildarları bundan kaygı duymaktadırlar. 1751'de bunlardan biri,

"Yolların bakımı için köylülerden talep edilen harcamalar, onları çok geçmeden biçme vergilerini ödeyemez durumda bırakacaktır" diye yazmaktadır.

Bütün bu yeni baskılar, eğer köylünün yanında, onu savunmak için olmasa da, en azından zaten yoksulun ve zenginin kaderini avuçları arasında tutan o ortak efendi nezdinde onun adına şefaatte bulunma arzusuna ve erkine sahip zengin ve aydın insanlara rastlanmış olsaydı yerleşebilirler miydi?

Bir büyük toprak sahibinin, 1774 yılında, yol açtırmaya ikna etmek üzere, bulunduğu vilayetin krallık denetçisine yazdığı mektubu okudum. Bu yol, ona göre, kasabanın gelişmesini sağlayacaktı ve bunun gerekçelerini sunuyordu; daha sonra, tahıl fiyatlarını kesinlikle ikiye katlayacağını söylediği bir fuar kurulması önerisine geçiyordu. Bu iyi hemşehri küçük bir yardım sağlamak suretiyle krala çok daha becerikli kullar sağlayacak bir okul kurulabileceğini ekliyordu. O güne kadar bu zorunlu iyileştirmeleri hiçbir şekilde düşünmemişti; kralın emriyle şatosunda zorunlu ikamete bağlandığı iki yıldan beridir ki, bunları keşfetmişti. Büyük bir saflıkla, "İki yıldır kendi topraklarımda yaşadığım sürgün, beni bütün bu şeylerin son derece yararlı olacağı konusunda ikna etti" demektedir.

Ancak, eskiden kırsal alandaki büyük toprak sahibini köylülere bağlayan sahiplenme ve bağımlılık ilişkilerinin gevşemiş ya da kopmuş oldukları, asıl kıtlık zamanlarında farkedilmektedir. Bu bunalım dönemlerinde, merkezî hükümet kendi yalnızlık ve zaafiyetinden dehşete düşmektedir; yok etmiş olduğu siyasal birlikleri ya da bireysel etkinlikleri sırf bu dönemler için yeniden yaratmak isterdi mutlaka; bunları yardımına çağırmaktadır: ama hiç kimse gelmemekte ve bizzat hayatına son verdiği insanları ölmüş bir halde bulunca da genellikle şaşırmaktadır.

Bu en uç noktada, en yoksul taşra vilayetlerinde, yasal olmayan yollarla zengin toprak sahiplerini gelecek hasat mevsimine kadar ortakçılarını beslemeye zorlayan emirnameler çıkaran, örneğin Turgot gibi krallık denetçileri de vardır. Birçok papazın, krallık denetçisine yazdıkları ve ken-

di kilise-çevrelerindeki, kilise mensubu ya da laik, büyük toprak sahiplerinin vergilendirilmesini öneren 1770 tarihine ait mektuplarını buldum, "bunlar buralarda, asla oturmadıkları ve sağladıkları büyük gelirleri de gidip başka yerlerde harcadıkları çok geniş topraklara sahiptirler" demektedirler.

Olağan zamanlarda bile, kasabalar dilencilerin istilası altındadırlar; zira, Letronne'un söylediği gibi, yoksullar kentlerde yardım görmektedirler, ama kırsal alanda, kış mevsimi boyunca dilencilik mutlak bir zorunluluktur.

Zaman zaman bu zavallılara karşı son derece şiddetli bir tarzda önlemlere başvuruluyordu. 1767 yılında, Choiseul dükü[3] aniden Fransa'daki dilenciliği yok etmek istedi. Krallık denetçilerinin mektuplarından bu işe ne türlü bir katılıkla giriştiği görülebilir. Kırsal zabıta komutanlığına, krallık sınırları içinde bulunan bütün dilencilerin bir kalemde tutuklanmaları emredilmişti; elli binden fazla dilencinin böylece ele geçirildiği bildirilmektedir. Gücü kuvveti yerinde olan serseriler, krallık donanmasında kürek çekmeye gönderiliyorlardı; ötekilere gelince, onlar için de kırktan fazla dilenci barınağı açıldı: zenginlerin yüreklerini açmak çok daha iyi olurdu.

Daha önce de söylediğim gibi, eski rejim hükümeti, halkın üstünde yer alan insanlar söz konusu olduğunda onca yumuşak ve bazen onca sıkılgan, biçimselliklere, ağırdan almaya ve düşünceli davranmaya onca dost göründüğü halde, aşağı sınıflara, özellikle de köylülere karşı davranışında çoğu kez katı ve her zaman da eline çabuktur. Gözden geçirme fırsatını bulduğum kağıtlar arasında, bir krallık denetçisinin emriyle tutuklanan burjuvaların da olduğunu gösteren bir tanesine bile rastlamadım; ama köylüler, angarya, milis hizmeti, dilencilik, kamu düzeni gibi vesilelerle

3. Etienne-François de CHOISEUL (1719-1785) XV. Louis'nin dışişleri bakanıdır. Yedi yıl savaşlarının yıkımlarını gidermek için büyük çabalar sarfetmiş, 1761'de, İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğüne karşı Bourbon'ların Fransa, İspanya ve Napoli kolları arasında "Aile Paktı" diye adlandırılan ittifakı gerçekleştirmiş ve Korsika'nın Fransa'ya katılmasını sağlamıştır. [ç.n].

ve daha başka bin türlü nedenlerle hiç durmadan tutuklanmışlardır. Kimileri için, bağımsız mahkemeler, uzun tartışmalar, koruyucu bir aleniyet vardır; kimileri içinse, kısa bir sürede ve temyizi olmaksızın yargılayan yargı görevlisi.

Necker 1785'te, "Avam ile bütün öteki sınıflar arasında varolan muazzam mesafe, kalabalıkların içinde kaybolmuş durumdaki insanlara karşı yetkenin nasıl farklı bir şekilde kullanılabildiğini gözlerden kaçırmaya yardım etmektedir. Fransızların özelliğini oluşturan yumuşaklık ve insancıllık ile yüzyılımızın zihniyeti olmasa, bağışık tutuldukları boyunduruktan yakınmasını bilenler için bu, devamlı bir hüzün konusu olurdu" diye yazmaktadır.

Ne ki, asıl baskı, bu zavallılara yapılan kötülükten de daha çok kendi kendilerine yapmaları engellenen iyilikte ortaya çıkıyordu. Özgür ve toprak sahibiydiler, ama neredeyse ataları olan serfler kadar cahil ve çoğu zaman onlardan da daha sefil durumda bulunuyorlardı. Zanaatların yarattığı harikaların ortasında hiçbir beceriye sahip olmaksızın ve ışıklarla aydınlanmış bir dünyada uygarlaşmamış bir halde durmaktaydılar. Irklarına özgü zeka ve kavrayışı korurken, bunları kullanmasını öğrenmemişlerdi; yegâne işleri olan toprağı işlemede bile başarıya ulaşmaları mümkün olmuyordu. Ünlü bir İngiliz tarım uzmanı, "Gözlerimin önünde X. yüzyılın tarımını seyrediyorum" demektedir. Yalnızca askerlik mesleğinde mükemmeldiler; en azından burada, öteki sınıflarla doğal ve zorunlu bir temasları oluyordu.

Köylü, işte bu yalnızlık ve sefalet uçurumunda yaşıyordu; orada sanki kapanmış ve nüfuz edilemez gibi durmaktaydı. Katolik inancının hiçbir direnişle karşılaşmaksızın lağvedilip kiliselerin kirletilişinden yirmi yıldan az bir zaman önce, bir yerleşim bölgesindeki nüfusu öğrenmek için idarenin zaman zaman izlediği yöntemin nasıl olduğunu farkettiğimde şaşırdım ve neredeyse dehşete düştüm: papazlar Paskalya'da kutsal sofraya katılmış olanların sayısını veriyorlardı; buna küçük yaştaki çocukların ve hastaların tahmini sayısı ekleniyordu: hepsi birden o bölgede oturanların toplamını gösteriyordu. Bununla birlikte hanidir, zamanın fikirleri dört bir yandan bu kaba saba kafalara sızı-

yorlardı; onlara çapraşık ve gizli yollardan giriyorlar ve bu dar ve karanlık ortamlarda tuhaf biçimler alıyorlardı. Yine de dışarıdan bakıldıkta henüz hiçbir şey değişmemiş gibi görünüyordu. Köylünün örfleri, alışkanlıkları, inançları hep aynıymış gibiydi; itaatkârdı, hattâ neşeliydi.

Fransızın, çoğu zaman en büyük sıkıntıların içindeyken sergilediği sevinçten çekinmek gerekir; bu sevinç, kötü kaderinin kaçınılmazlığına inanarak, hiç aklına getirmeksizin onunla eğlenmeye çalıştığını kanıtlar yalnızca, yoksa o kaderi hissetmediğini değil. Bu adamda, kendisini onca az yakınır göründüğü o sefaletin dışına çıkarabilecek bir geçit açın, bir çırpıda o yöne doğru öylesine şiddetle atılacaktır ki, eğer yolunun üstündeyseniz, sizi hiç görmeden çiğneyip geçecektir.

Biz bütün bunları bulunduğumuz noktadan açıkça görüyoruz; ama çağdaşları bunları görmüyorlardı. Yüksek sınıftan insanlar, halkın ve özellikle de köylülerin ruhunda neler olup bittiğinin açık seçik ayrımına varmayı ancak büyük zorluklarla başarırlar. Eğitim ve yaşam tarzı bunlara, insanı ilgilendiren şeyler üzerinde, kendilerine özgü olan ve bütün başka insanlara kapalı kalan günler açar. Ama yoksul ve zenginin hemen hemen hiçbir ortak çıkarı, ortak yakınmaları yoksa, ne de ortak işleri varsa, birinin anlayışını ötekinin anlayışından gizleyen o karanlık da nüfuz edilemez hale gelir ve bu iki insan asla birbirlerini anlamaksızın sonsuza kadar yanyana yaşayabilirler. Devrim'in başladığı anda bile toplumsal yapının üst ve orta katlarını işgal edenlerin hepsinin de ne türlü garip bir güvenlik içinde yaşadıklarını görmek ve onları, 93 daha şimdiden ayaklarının altındayken, kendi aralarında halkın erdemleri üzerine, yumuşakbaşlılığı, sadakati, masum zevkleri üzerine ustaca söylevler çekerken duymak tuhaftır: gülünç ve korkunç bir görüntü!

Daha öteye geçmeden burada duralım ve bir an için, betimleyegeldiğim bütün bu küçük olgular boyunca, toplumlarının davranışı içinde Tanrı'nın en büyük yasalarından birini düşünelim.

Fransız soyluları öteki sınıflardan ayrı olarak kalmakta direnmektedirler; asilzadeler, en sonunda üstlerindeki ka-

musal yükümlülüklerin bir çoğunun ağırlığından bağışık tutulmayı başarmışlardır; getirdiği yükümlülüklerin dışında kaldıkları halde büyüklüklerini koruyabileceklerini sanmaktadırlar ve başlangıçta da öyle olacakmış gibi görünür. Ancak, kısa bir süre sonra, hiç kimse onlara dokunmadığı halde yavaş yavaş küçülen yaşam koşullarına içsel bir hastalık musallat olmuş gibidir, dokunulmazlıkları büyüdüğü ölçüde yoksullaşırlar. Kendisiyle karışmaktan onca çekinmiş oldukları burjuvaziyse, tam tersine zenginleşir ve yanıbaşlarında, onlarsız ve onlara karşı aydınlanır; burjuvaları ortak olarak da, hemşehri olarak da istememişlerdi, onların kişiliğinde rakipler, biraz sonra düşmanlar ve nihayet efendiler bulacaklardır. Yabancı bir erk onları, vasallerini yönetmek, korumak, desteklemek işinden kurtarmıştır; ancak, parasal haklarını ve onursal ayrıcalıklarını da bir yandan kendilerinde bırakmış olduğundan, hiçbir şey yitirmediklerini düşünürler. İlk sırada yürümeye devam ettiklerinden, hâlâ yönettiklerini sanırlar ve gerçekten de, noter işlemlerinde *kulları* diye adlandırılan insanlar hâlâ çevrelerindedir; ötekiler onların vasalleri, kiracıları, çiftçileri diye adlandırılmaktadırlar. Gerçekteyse onları kimse izlememektedir, yalnızdırlar ve en sonunda onları ezmek üzere karşılarına çıkılacağı zaman, kaçmaktan başkaca yapacakları bir şey kalmayacaktır.

Soyluluğun ve burjuvazinin yazgıları kendi aralarında alabildiğine farklı olmuşsa da, bir noktada benzeşmişlerdi: bizzat asilzade gibi burjuva da sonunda halkın dışında yaşar hale geldi. Köylülere yaklaşmak şöyle dursun, onların sefaletleriyle temas etmekten kaçmıştı; ortak eşitsizliğe karşı ortak mücadele vermek için onlara sıkı sıkıya bağlanacak yerde, kendisine yarayacak yeni adaletsizlikler yaratmanın yollarını aramıştı yalnızca: istisnalar edinmede asilzadenin ayrıcalıklarını korumasındaki kadar ateşli olduğu görülmüştü. İçlerinden çıktığı bu köylüler, onun için yalnızca yabancı kişiler değil, ama sanki bilinmeyen kişiler haline de gelmişlerdi ve ancak onların eline silahları verdikten sonradır ki, düşüncesini bile taşımadığı, yönlendirmeye olduğu kadar bastırmaya da muktedir olmadığı ve öncüsü olduktan sonra kurbanı haline geleceği bir takım tutkuları kışkırtmış

bulunduğunu farketti.

Bütün Avrupa'ya yayılmak zorundaymış gibi görünmüş olan o büyük Fransız sarayının yıkıntıları karşısında, bütün çağlarda şaşkınlığa düşülecektir; ama onun tarihini dikkatlice okuyacak olanlar, güçlük çekmeksizin neden düştüğünü anlayacaklardır. Betimleyegeldiğim kötülüklerin hemen hemen hepsi, hataların hemen hemen hepsi, uğursuz önyargıların hemen hemen hepsi; doğuşlarını da, ömürlerini de, gelişmelerini de, gerçekten krallarımızdan çoğunun insanları daha mutlak bir şekilde yönetmek amacıyla onları bölmek üzere geliştirmiş oldukları sanata borçludurlar.

Ama böylece, burjuva asilzadeden ve köylü de asilzade ile burjuvadan iyice yalıtılmış olduğu zaman; benzer bir işlem her sınıfın bağrında sürüp giderken, her birinin içinde neredeyse sınıfların kendi aralarında olduğu kadar birbirlerinden yalıtılmış küçük, tikel kümelenmeler belirdiğinde, bir de bakıldı ki, bütünü oluşturan, bağdaşık bir kitleden başka bir şey değildir, yalnızca bu bütünün parçaları artık bağlı bulunmamaktadır. Hükümeti rahatsız etmek için de, aynı şekilde ona yardım etmek için de, hiçbir şey bundan daha örgütlü değildi. Öyle ki, bu hükümdarların yüceliğinin olanca yapısı, ona temel işlevi gören toplum sallanır sallanmaz, baştan aşağı ve bir anda yıkılabildi.

Ve nihayet, bütün efendilerinin suçlarından ve hatalarından bir tek kendisi yararlanmış gibi görünen bu halk, gerçekten onların egemenliğinden kurtulduysa da, onların kendisine vermiş oldukları ya da edinmesine göz yumdukları yanlış fikirlerin, soysuz alışkanlıkların, kötü eğilimlerin boyunduruğundan sıyrılmasını beceremedi. Kendi kendisini yönetmede, yetiştiricileri için göstermiş olduğu katılık ölçüsünde beceriksiz davranarak, zaman zaman özgürlüğünü kullanırken bile bir kölenin eğilimlerini taşıdığı görüldü.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM

Edebiyatçıların XVIII. yüzyılın ortalarına doğru ülkenin başlıca siyaset adamları haline nasıl geldikleri ve bunun etkilerine dair

Şimdi, betimlemek istediğim büyük Devrim'i hazırlamış olan eski ve genel olguları bir yana itiyorum. Yerinin, doğuşunun ve kimliğinin belirlenişi tamamlanmış olan tikel ve daha yeni olgulara geliyorum.

Fransa çok uzun zamandan beri, Avrupa'nın bütün ulusları arasında en edebî olanıydı; yine de yazı adamları XVIII. yüzyılın ortalarına doğru gösterdikleri düşünce yapısını asla göstermedikleri gibi, Fransa'da o dönemde edindikleri yeri de, işgal etmemişlerdi. Böyle bir şey bizim toplumumuzda asla görülmemişti, ne de, sanırım, başkaca bir yerde görülmüştü.

Ülkenin gündelik sorunlarına, İngiltere'de olduğu gibi hiçbir şekilde karışmış değillerdi: tersine, hiçbir zaman onlardan bu kadar uzakta yaşamamışlardı; herhangi bir türden hiçbir yetkeyle donatılmamışlardı ve çoktan beridir tıka basa memurlarla dolu bir toplumda hiçbir kamusal işlevi yerine getirmiyorlardı.

Bununla birlikte, Almanya'daki benzerlerinin pek çoğu gibi, siyasete tümüyle yabancı ve salt felsefenin ve edebiyatın alanı içine çekilmiş bir halde durmuyorlardı. Sürekli olarak hükümet etmeye ilişkin konularla ilgileniyorlardı; doğrusunu söylemek gerekirse, asıl uğraşıları bizatihi buradaydı. Bütün gün toplumların kökeni ve ilkel biçimleri üzerinde, yurttaşların öncelikli hakları ile yetke sahibininkiler üzerinde, insanların kendi aralarındaki doğal ve yapay ilişkileri üzerinde ve bizatihi yasaların ilkeleri üzerinde konuştukları duyuluyordu. Böylece her gün yaşadıkları zamanın

kurumlanışının temellerine kadar inerek, merakla bunun yapısını incelemekte ve genel tasarımını eleştirmekteydiler. Doğrusu, bu büyük sorunları, hepsi de özel ve derinleştirilmiş bir incelemenin konusu yapmıyorlardı; hattâ bir çoğu bunlara arada bir ve sanki oyun oynarmışçasına dokunuyorlardı; ama hepsi de bunlarla yüzyüze geliyorlardı. Bu türden soyut ve edebî siyaset o dönemin bütün eserlerinde eşit olmayan dozlar halinde yayılmış durumdaydı ve en ağır incelemeden şarkılara kadar, ondan bir şeyler içermeyen tek bir eser bile yoktur.

Bu yazarların siyasal sistemlerine gelince; bunlar kendi aralarında öylesine farklılık gösteriyorlardı ki, bunları uzlaştırmak ve tek bir yönetim kuramı oluşturmak isteyecek kişi, böylesi bir çalışmanın asla üstesinden gelemezdi.

Yine de, ana fikirlere ulaşmak üzere ayrıntılar bir yana bırakılacak olursa, bu farklı sistemleri yaratanların, her birinin aynı şekilde düşünmüş olduğu izlenimini veren ve her birinin zihnindeki bütün tikel düşüncelerden önce varmış ve bu düşüncelerin ortak kaynağıymış gibi görünen, en azından çok genel bir nosyon üzerinde uzlaştıkları kolayca keşfedilir. Koşarlarken birbirlerinden ne kadar ayrılmış olurlarsa olsunlar, hepsi de bu kalkış noktasına tutunmaktadırlar: hepsi de, kendi zamanlarının toplumunu düzenleyen karmaşık ve geleneksel âdetlere, akıldan ve doğal yasadan devşirilmiş basit ve temel kurallar ikame etmenin uygun olduğunu düşünmektedirler.

Olaya yakından bakıldıkta, XVIII. yüzyılın siyaset felsefesi diye adlandırılabilecek olan şeyin, dosdoğru bir deyişle bir tek bu nosyonda yattığı görülür.

Böylesi bir düşünce hiçbir şekilde yeni değildi: üç bin yıldan beri, sabitleşme imkânı bulamadan, insanların düşüncelerinden ara vermeksizin geçip duruyordu. Bütün yazarların zihinlerini ele geçirmeyi bu kez nasıl başardı? Neden daha önce de çoğu kez yapmış olduğu gibi birkaç düşünürün kafasında kalacak yerde, toplumların tabiatı üzerine genel ve soyut kuramlar, aylakların güncel konuşmalarına konu haline gelecek ve kadınlarla köylülerin bile hayal güçlerini alevlendirecek bir tarzda halka kadar inmişti ve orada bir

siyasal tutkunun yoğunluk ve hararetini kazanmıştı? Ne bir takım orunlara, ne toplumsal payelere, ne servetlere, ne sorumluluğa, ne de iktidara sahip olan yazı adamları, gerçekten de nasıl başlıca siyaset adamları haline geldiler ve hattâ yalnızca onlar siyasetçi oldular; zira ötekiler hükümet işlerini yerine getirirlerken, yetkeyi bir tek onlar ellerinde tutuyorlardı? Bunu birkaç cümleyle ortaya koymak ve yalnızca edebiyatımızın tarihine aitmiş gibi görünen bu olguların, Devrim üstünde ve de günümüze kadar ne türlü olağanüstü ve korkunç etkiler yaptığını göstermek isterim.

XVIII. yüzyıl filozoflarının, genellikle, kendi zamanlarının toplumuna temel olmayı hâlâ sürdüren kavramlara onca karşıt kavramlar düşünmüş olmaları rastlantı değildir; bu fikirler onlara, elbette ki, hepsinin gözleri önünde duran bizatihi bu toplumun görüntüsü tarafından telkin edilmişti. Ağırlığı giderek daha fazla duyulan ve nedeni giderek daha az farkedilen, istismarcı ya da gülünç onca ayrıcalığın ortaya çıkardığı manzara, eşzamanlı olarak her birinin zihnini koşulların doğal eşitliği fikrine doğru itiyor, ya da daha doğrusu sürüklüyordu. Kendi aralarında uyumlu kılmayı ya da yeni ihtiyaçlara uyarlamayı hiç kimsenin denememiş olduğu ve erdemlerini yitirdikten sonra varoluşlarını ebedileştirmek zorundaymış gibi görünen, başka zamanların yetiştirmesi olan tuhaf ve düzensiz onca kurumları görünce, eski şeylere ve geleneğe karşı kolayca nefrete kapılıyorlar ve doğallıkla da zamanlarının toplumunu, her birinin bir tek kendi aklının ışığına göre çizdiği baştan aşağıya yeni bir tasarıma göre, yeniden inşa etmeye yöneltilmiş oluyorlardı.

Bu yazarların yaşam koşulları bile onları hükümet etme konusunda genel ve soyut kuramlardan tat almaya ve körlemesine bir güvenle bunlara sarılmaya hazırlıyordu. İçinde yaşadıkları ve uygulamadan neredeyse sonsuzcasına uzak ortamda, ateşli mizaçlarını yatıştıracak hiçbir deneyim bulunmuyordu; varolan olguların en çok arzu edilen reformlara bile getirebileceği engeller konusunda onları uyaracak hiçbir şey yoktu; en zorunlu ihtilâllere her zaman eşlik eden tehlikeler hakkında hiçbir fikre sahip değillerdi. Bunları asla sezinlemiyorlardı bile; zira her türlü siyasal özgürlüğün

tümüyle nâmevcut oluşu yüzünden, yalnız kamusal sorunların dünyasını iyi bilmemekle kalmıyorlar, ama bu dünyayı farkedemiyorlardı da. Bu dünyada hiçbir şey yapmıyorlar ve başkalarının yaptıklarını da göremiyorlardı bile. Dolayısıyla, özgür bir toplum görüntüsünün ve bu toplumda söylenen şeylerden yükselen sesin, o toplumun içinde yönetime en az karışanlara bile sağladığı o yüzeysel bilgilenmeden yoksundular. Böylece, siyaset üzerine düşünsel kitaplar yazan yazarlarda görülmesine alışık olunmadığı ölçüde, yeniliklerinde çok daha cüretkâr, genel düşüncelere ve sistemlere daha sevdalı, antik bilgeliğe karşı daha küçümseyici ve kendi bireysel akıllarına daha da çok güvenir hale geldiler.

Halkın kulağını ve yüreğini onlara açan da aynı bilgisizlikti. Eğer Fransızlar, eskiden olduğu gibi, États généraux içinde, hükümet etmede yine pay almış, hattâ kendi vilayetlerinin taşra meclislerinde gün be gün ülkenin yönetimiyle uğraşmış olsaydılar, kendilerini, o zaman yaptıkları gibi, yazarların fikirleriyle galeyana gelmeye asla bırakmayacaklarını öne sürmek mümkündür; belli bir kamu idaresi alışkanlığı kazanmış olurlardı ve bu da onları salt kurama karşı uyarmış olurdu.

Eğer, İngilizler gibi, eski kurumlarını yok etmeksizin, uygulama marifetiyle bunlardaki zihniyeti aşama aşama değiştirebilmiş olsalardı, belki de yepyeni kurumları böylesine gönüllü bir şekilde düşünmüş olmayacaklardı. Ne ki, her biri birkaç eski yasayla, birkaç eski siyasal usulle, eski erklerin birkaç kalıntısıyla hergün yazgısında, kişiliğinde, refahında ya da onurunda rahatsız edildiğini hissediyor ve elinin altında bu özel hastalığa karşı bizzat uygulayabileceği hiçbir ilaç göremiyordu. Ülkenin yapılanışı içinde ya her şeye katlanmak, ya da her şeyi yok etmek gerekirmiş gibi görünüyordu.

Bütün öteki özgürlüklerin yıkıntıları arasında yine de bir özgürlüğü korumuştuk: toplumların kökeni üzerinde, hükümetlerin temel doğası üzerinde ve insan türünün öncelikli hakları üzerinde, hemen hemen hiçbir baskıyla karşılaşmaksızın felsefe yapabiliyorduk.

Yasal düzenin günlük uygulanışından rahatsızlık du-

yanların hepsi de çok geçmeden bu edebî siyasetin tutkunu oldular. Tutku, mizacın ya da toplumsal konumun doğal olarak soyut düşüncelerden en çok uzaklaştırdığı kişilere kadar yayıldı. Biçme vergisinin eşitsiz dağılımıyla oyuna getirilmemiş mükellef yoktu ki, bütün insanların eşit olmaları gerektiği düşüncesi karşısında tutkuya kapılmasın; komşusu olan asilzadenin tavşanları tarafından tarlası talan edilmemiş küçük toprak sahibi yoktu ki, aklın bütün ayrıcalıkları fark gözetmeksizin mahkûm etmiş olduğunun söylenmesini işitmekten hoşlanmasın. Böylelikle her kamusal tutku felsefe kılığına girdi; siyasal yaşam birdenbire edebiyatın içine itilmiş oldu ve özgür ülkelerde genellikle siyasal parti liderlerinin işgal ettikleri yeri, kamuoyunun yönetimini ele almak suretiyle, bir dönem için yazarlar ellerinde tutar oldular.

Artık hiç kimse üstlendikleri bu rolü onlarla tartışacak durumda değildi.

Canlılığı içindeki bir aristokrasi yalnızca devlet işlerine bakmaz; yanısıra kamuoylarını da yönlendirir, yazarlara tarz ve fikirlere yetke verir. XVIII. yüzyılda, Fransa'daki soyluluk, gücünün bu parçasını bütünüyle yitirmişti; saygınlığı da iktidarının yazgısını izlemişti: kafaların yönetilmesi işinde işgal etmiş olduğu yer boştu ve yazarlar buraya diledikleri gibi yerleşebilir, burayı tek başlarına doldurabilirlerdi.

Dahası, yerini aldıkları bu aristokrasinin kendisi de onların girişimini kolaylaştırıyordu; bir kez kabul edildiklerinde, genel kuramların kaçınılmaz bir şekilde siyasal tutkulara ve eylemlere dönüşmeyi nasıl başardıklarını öylesine unutmuştu ki, kendi tikel haklarına ve hattâ varoluşuna en çok karşı çıkan doktrinler, aklın fevkalade dahice bulunmuş oyunlarıymış gibi görünüyorlardı ona; vakit geçirmek için kendisi da bu oyunlara gönüllü olarak katılıyor ve, bütün yerleşik âdetlerin saçmalığı üzerinde ciddiyetle ahkâm keserken, bir yandan da dokunulmazlık ve ayrıcalıklarından dinginlik içinde yararlanıyordu.

Eski rejimin üst sınıflarının böylece kendi iflaslarına bizzat yardım etmelerindeki garip körlük karşısında çoğu zaman hayrete düşülmüştür; gelgelelim kendilerini aydınlata-

cak ışığı nereden alabileceklerdi? Özgür kurumlar, kendilerini bekleyen tehlikeler konusunda ülkenin başta gelen yurttaşlarını eğitmede, sıradan yurttaşlara hakları konusunda güvenceler verirlerken olduğundan daha az yararlı değildirler. Kamusal yaşamın aramızdaki son izlerinin de kaybolduğu yüzyılı aşan bir zamandan beri, eski yapılanmanın korunmasında doğrudan en çok çıkarı bulunan insanlar, bu antik yapının çökmekte olduğu konusunda hiçbir sarsıntı ya da gürültüyle uyarılmamışlardı. Dış görünüşüyle hiçbir şey değişmemiş olduğundan, her şeyin tastamam aynı kalmış olduğunu sanıyorlardı. Düşünce biçimleri, şu halde, babalarınınkinin yerleşmiş olduğu bakış açısında donup kalmıştı. Soylular 1789 yılı belgelerinde, XV. yüzyılınkilerde olabileceği kadar kraliyet erkinin ayak oyunlarıyla uğraşır görünmektedirler. Beri yanda, talihsiz XVI. Louis, demokrasi taşkını içinde gark olmazdan bir süre önce, Burke'ün haklı olarak işaret ettiği gibi, aristokrasiyi kraliyet erkinin başlıca rakibi olarak görmeye devam ediyordu; sanki hâlâ *Fronde* ayaklanması zamanında yaşanıyormuş gibi ondan çekiniyordu. Bunun tersine burjuvazi ve halk, ataları için olduğu gibi ona da, tahtın en güvenilir dayanağı olarak görünüyordu.

Ama bizlere, gözlerinin önünde onca ihtilâlin kalıntıları bulunan bizlere daha da garip görünecek olan şey, şiddetli bir ihtilâlin nosyonunun bile atalarımızın kafasında mevcut olmayışıdır. İhtilâl tartışması yapılmıyordu, ihtilâl düşünülmemişti. Kamusal özgürlüğün en sağlam toplumlarda hiç durmadan izini bıraktığı küçük sarsıntılar, çöküntülerin olabilirliğini her gün hatırlatır ve kamusal ihtiyatı uyanık tutarlar; ama XVIII. yüzyılın, az sonra uçuruma yuvarlanacak olan Fransız toplumunda, henüz hiçbir şey aşağı sarkıldığı yolunda uyarıda bulunmuyordu.

Her üç sınıfsal katmanın da [ordre], 1789'da bir araya gelmezden önce tuttukları defterleri dikkatle okuyorum; üç sınıfsal katman diyorum, soyluların ve rahiplerinkiler kadar üçüncününkileri de okuyorum. Burada bir yasanın, orada bir uygulamanın değişmesinin talep edildiğini görüyor ve bunu bir kenara kaydediyorum. Böylece bu muazzam çalışmayı sonuna kadar sürdürüyor ve bütün bu tikel dilekleri

biraraya topladığım zaman, talep edilen şeyin ülkede geçerli olan bütün yasaların ve bütün uygulamaların eşzamanlı ve sistemli bir şekilde lağvedilmesi olduğunu, bir tür dehşet duygusuyla farkediyorum; dünyada asla görülmedik ölçüde geniş ve tehlikeli ihtilâllerden birinin söz konusu olacağını hemen oracıkta görüyorum. Yarın bu ihtilâlin kurbanları olacakların hiçbir şeyden haberleri yok; onca karmaşık ve onca eski bir toplumun topluca ve ani dönüşümünün, aklın yardımıyla ve bir tek onun etkinliğiyle, sarsıntısız gerçekleşebileceğini sanıyorlar. Zavallılar! atalarının, dört yüz yıl önce, o zamanların saf ve canlı Fransızcasıyla öylece dile getirmiş oldukları şu özdeyişe varıncaya kadar her şeyi unuttular: *"Fazlasıyla serbesti ve özgürlükler istemekle, fazlasıyla ağır esarete duçar olunur."*[1]

Nice uzun bir zamandan beri her türlü kamusal yaşamdan dışlanmış olan soylular sınıfı ile burjuvazinin, bu tuhaf deneyimsizliği göstermiş olmaları şaşırtıcı değildir; ancak bundan da daha çok hayret verici olan şey, devlet işlerini yürüten kişilerin, bakanların, yüksek memurların, krallık denetçilerinin bile asla daha fazla bir öngörü göstermemeleridir. Oysa ki, içlerinden bir çoğu mesleklerinde son derece becerikli kimselerdi; zamanlarının kamu idaresini bütün ayrıntılarıyla ve derinlemesine biliyorlardı; ancak, hükümet etmenin, toplumdaki genel devinimini anlamayı, kitlelerin aklından geçen şeyi değerlendirmeyi ve bundan ne gibi sonuçlar çıkacağını öngörmeyi öğreten o büyük bilimine gelince, burada onlar da toplumun kendisi kadar acemiydiler. Gerçekten de, özgür kurumların düzenli işleyişinden başkaca hiçbir şey, sanatlarının bu en temel kısmını eksiksiz bir şekilde Devlet adamlarına belletebilemez.

Bu durum, Turgot'nun 1775 tarihinde krala sunduğu ve ona, başka şeylerin yanısıra, bir temsilî meclisi bütün ulusa özgürce seçtirmeyi ve onu her yıl, altı hafta boyunca kendisinin başkanlığı altında toplamayı, ama bu meclisin eline hiçbir gerçek güç vermemeyi salık verdiği raporda açıkça

1. *"Par requierre de trop grande franchisse et libertés chet-on en trop grand servaige"*

görülmektedir. Meclis yalnızca işlerin idaresiyle uğraşacak ve asla hükümet etmekle ilgilenmeyecektir, kararlarını dile getirmekten çok, görüşlerini bildirecektir ve aslında, yasaları yapmaksızın onlar üzerinde konuşmakla görevli olacaktır. "Bu şekilde," demektedir, "krallık erki rahatsız edilmiş değil aydınlatılmış ve kamuoyu da tehlikesiz bir şekilde tatmin edilmiş olacaktır. Zira bu meclislerin, kaçınılmaz işlemlere karşı çıkmak için hiçbir yetkeleri bulunmayacaktır ve şayet, varsayalım ki, bu koşullara uymadılar, Majesteleri her zaman için hakim bir durumda kalacaktır." Bir önlemin kapsamını ve çağının zihniyetini anlamamanın bundan fazlası mümkün değildi. İhtilâllerin sona. ermesine doğru, Turgot'nun önerdiği şeyin müeyyide kaygısı olmaksızın yapılabildiği ve gerçek özgürlükleri vermeksizin bunların gölgeleriyle yetinildiği, sahiden de bir çok kez görülmüştür. Auguste bunu başarıyla denedi. Uzun tartışmalardan yorgun düşmüş bir ulus, yeter ki dinlendirilsin, aldatılmaya gönüllü olarak rıza gösterir, ve o zaman onu rahatlatmak için bütün ülkede belli sayıdaki karanlık ya da bağımlı adamları toplamanın ve, onun karşısında, ücretini vermek suretiyle bunlara bir siyasal meclis rolünü oynatmanın yeterli olduğunu tarih bize öğretmektedir. Bunun bir çok örnekleri olmuştur. Ama bir ihtilâlin başlangıcında, bu girişimler her zaman sonuçsuz kalırlar ve halkı rahatlatmaksızın galeyana getirmekten başkaca bir işe yaramazlar. Özgür bir ülkenin en sıradan yurttaşı bile bunu bilir; Turgot, her ne kadar büyük bir yöneticiyse de, bunu bilmiyordu.

Şimdi, kendisini ilgilendiren işlere onca yabancı ve deneyimden onca yoksun, kurumları tarafından onca bunaltılmış ve bunları değiştirmede onca güçsüz olan bu aynı Fransız ulusunun, bir yandan da o sıralar yeryüzündeki bütün ulusların en fazla okuyup yazanı ve işlek bir aklın en büyük sevdalısı olduğu düşünülürse, yazarların burada nasıl bir siyasal güç haline geldikleri ve sonunda en büyük güç oldukları kolayca anlaşılır.

İngiltere'de, bazıları uygulamanın içine yeni fikirleri buyur ederek, ötekiler olgular yardımıyla kuramları ayağa kaldırmak ve çerçevelemek suretiyle, hükümet etme üzerin-

de yazanlar ile hükümet edenler birbirine karışmış durumdayken, Fransa'da, siyaset dünyası, birbirinden ayrı ve aralarında hiçbir ilişki bulunmayan iki bölge halinde bölünmüş gibi kaldı. Birincisinde, yönetim gerçekleştiriliyordu; ikincisindeyse, her türlü yönetimin üstünde temellenmek zorunda olduğu soyut ilkeler vazediliyordu. Burada, gündelik uygulamanın işaret ettiği tikel önlemler alınıyordu; orada, uygulanma yöntemleri asla düşünülmeksizin, genel yasalar ilan ediliyordu: bazılarına devlet işlerinin yönlendirilmesi düşmüştü, ötekilerine de kafaların yönetilmesi.

Yapılanışı hâlâ geleneksel, karışık ve düzensiz olan, yasaların çeşitli ve birbirleriyle çelişik, toplum içindeki yerlerin birbirlerinden ayrılmış, yaşam koşullarının sabit ve yükümlülüklerin eşitsiz olarak kaldığı gerçek toplumun üstünde, böylece yavaş yavaş, içinde her şeyin basit ve uyumlu, tekdüze, tarafsız ve akla uygun göründüğü imgesel bir toplum inşa oluyordu.

Kalabalıkların hayal gücü, aşama aşama, bunlardan ikincisinin içine çekilmek üzere birincisini terketti. Olabilecek olan şeyi düşlemek için, olan şeye ilgisiz kalındı ve sonunda düşünce aracılığıyla, yazarların kurmuş oldukları bu ideal sitenin içinde yaşandı.

Bizim devrimimiz çoğu kez Amerika'nınkine bağlanmıştır: Amerikan devriminin gerçekten de Fransız ihtilâli üstünde pek çok etkisi olmuştu, ancak bu etkiyi, o sıralarda Birleşik Devletler'de yapılanlardan çok, aynı dönem içinde Fransa'da düşünülenlere borçludur. Avrupa'nın geri kalan kısmı için Amerikan devrimi henüz yeni ve özel bir olgudan başkaca bir şey değilken, bizde, çoktan beri bilindiği sanılan şeyi daha duyulur ve daha çarpıcı kılmaktaydı yalnızca. Amerikalıların yaptığı, bizim yazarlarımızın düşünmüş oldukları şeyi yerine getirmekten ibaretmiş gibi görünüyordu; bizim düşlemekte olduğumuz şeye, onlar gerçeğin tözünü veriyorlardı. Sanki Fénelon, kendisini birden bire Salente'de bulmuştu[2].

2. François de Salagnac de la Mothe-FÉNELON (1651-1715) Cambrai başpiskoposu ve Fransız edebiyatının klasik çağ sonlarındaki en önemli

Tarihte çok yeni olan bu olay, büyük bir ulusun bütün siyasal eğitiminin bütünüyle yazı adamları tarafından yapılması, belki de Fransız ihtilâline kendine özgü mizacını vermekte ve ondan şimdi görmekte olduğumuz şeyi çıkartmakta en fazla katkısı olan unsur oldu.

Yazarlar, ihtilâli yapan halka yalnızca kendi fikirlerini taşımakla kalmadılar; ona kendi mizaçlarını ve tabiatlarını da verdiler. Onların uzun eğitimi altında, başka rehberlerin yokluğunda ve uygulamanın derin bilgisizliği içinde yaşanırken, bütün ulus onları okuya okuya, sonunda içgüdülerine, akıl yürütme biçimlerine, tercihlerine ve tabiatlarının özürlü yanlarına kadar, kitapları yazanlara katıldı; öyle ki, en sonunda eyleme geçtiğinde, edebiyatın bütün alışkanlıklarını siyasetin içine taşıdı.

Devrimimiz'in tarihi incelendiğinde, bu devrimin aslında, hükümet etme üzerinde bir sürü soyut kitapların yazılmasına neden olan aynı kafa yapısıyla yürütüldüğü görülür. Genel kuramlara, eksiksiz yasa sistemlerine ve yasalar arasındaki birebir bakışımlılığa duyulan eğilim aynıdır; varolan olgular karşısındaki küçümseme aynıdır; kurama karşı beslenen güven aynıdır; kurumlarda orijinale, yaratıcılığa, yeniliğe duyulan eğilim aynıdır; devlet düzenini çeşitli bölümleriyle değiştirecek yerde, mantığın kurallarını izleyerek ve tek bir tasarıma göre bir kezde ve baştan aşağıya yeniden yapma tutkusu aynıdır. Dehşetengiz bir görüntü! zira yazarda nitelik olarak görülen şey Devlet adamında bazen yozluktur, ve çoğu zaman güzel kitapların yazılmasına yol açmış olan şeyler, büyük ihtilâllere de sürükleyebilirler.

O zaman, siyasetin bizatihi dili bile yazarların konuştu-

---

yazarlarındandır. Burgonya dükünün eğitmenliğini yapmış ve ünlü yapıtı *Télémaque*'ı da soylu öğrencisi için kaleme almıştır. Antik uygarlığa büyük bir tutkuyla bağlı olan Fénelon, bir bakıma *Télémaque*'ın da devamı olan *Tables de Chaulnes* adlı ve Chevreuse dükü ile yaptığı siyasal tartışmaların özetini içeren yapıtında, düşlediği siyasal toplumu anlatır. Bu, katı kurallar ve büyük bir sadelik içinde, soyluların işbirliğiyle yönetilen bir feodal krallıktır. Eski İtalya'nın *Salente* kentinin halkı, bu katı ve sade kurallara örnek gösterilir. *Salente*'de, her sınıftan halkın giysilerinin bile nasıl olacağı belirlenmiştir. [ç.n].

ğu dilden bir şeyler kaptı; genel deyimlerle, soyut terimlerle, hırslı sözcüklerle, edebî deyişlerle doldu. Bu dil, onu kullanan siyasal tutkuların yardımıyla bütün sınıfların içine nüfuz etti ve garip bir kolaylıkla en arkadakilere kadar indi. Devrim'den çok önce, kral XVI. Louis'nin fermanları sık sık doğa yasasından ve insan haklarından söz etmektedir. Dilekçelerinde, komşularından yurttaş diye söz eden köylülerle karşılaştım; krallık denetçisi, saygıdeğer bir yargıçtı; kilise-çevresinin papazına, yüce mihrapların bakıcısı [ministre des autels] ve ulu Tanrı'ya da, Yüce varlık diyorlardı, ve yeterince kötü yazarlar haline gelmeleri için yanlışsız yazmasını öğrenmekten başkaca bir eksikleri yoktu.

Bu yeni nitelikler Fransız karakterinin eski temellerine öylesine iyi bir şekilde eklemlendi ki, kökeni bu tuhaf eğitimden başkası olmayan bir şey, çoğu kez bizim tabiatımıza bağlanır oldu. Altmış yıldan beri siyaset konusunda genel fikirlere, sistemlere ve iddialı sözlere karşı olan eğilimimizin, ya da daha doğrusu tutkumuzun, ırkımızın bilmem hangi özel vasfından, biraz tumturaklı bir şekilde *Fransız düşüncesi* diye adlandırılan şeyden kaynaklandığının ileri sürüldüğünü duydum: sanki o sözümona vasıf, bütün tarihimiz boyunca saklandıktan sonra, aniden geçen yüzyılın sonunda ortaya çıkabilirmiş gibi.

Garip olan şey şu ki, edebî yapıtlara olan eski sevgimizi neredeyse tümüyle yitirirken, edebiyattan almış olduğumuz alışkanlıkları koruduk. Kamu görevindeki hayatım boyunca, XVIII. yüzyılın kitaplarını da, başka yüzyıllarınkileri de asla okumayan ve yazarları fevkalade hor gören insanların, edebî düşüncenin, daha onlar doğmamışken göstermiş olduğu başlıca kusurlardan bazılarını onca bağlılıkla benimsemiş olduklarını gördükçe, sık sık hayrete düşmüşümdür.

II. BÖLÜM

XVIII. yüzyılın Fransızlarında dinsizlik genel ve egemen bir tutku haline nasıl gelebilmişti, ve bunun Devrim'in kimliği üzerinde ne türden etkileri olmuştu

Sorgulayıcı akıl, farklı Hıristiyan inançları arasından hangilerinin sahte hangilerinin hakiki olduğunu saptamaya girişmiş olduğu XVI. yüzyıldaki büyük devrimden beri, bu inançların hepsini birden yadsımış ya da bir yana atmış olan daha meraklı ve daha cüretkâr dehalar yaratmaya asla ara vermemişti. Luther'in zamanında milyonlarca Katoliği bir kalemde Katoliklikten çıkarmış olan aynı sorgulayıcı akıl, her yıl bir takım Hıristiyanları da, ayrı ayrı, bizatihi Hıristiyanlığın dışına itiyordu: sapkınlığın peşinden imânsızlık geliyordu.

Hıristiyanlığın XVIII. yüzyılda bütün bir Avrupa kıtası üstünde gücünün büyük bir bölümünü yitirmiş olduğunu söylemek genel olarak mümkündür; ama ülkelerin bir çoğunda, Hıristiyanlık, kendisine karşı şiddetle mücadele edilmekten çok, bir yana bırakılmış durumdaydı; onu terkedenler bile, sanki ondan pişmanlıklar içinde ayrılıyorlardı. Dinsizlik, hükümdarlar ve kafası çalışanlar arasında yaygınlaşmıştı; henüz orta sınıfların ve halkın içine hiçbir şekilde nüfuz edemiyordu; ortak bir görüş gibi değil de, bazı kafaların hevesi olarak kalıyordu. Mirabeau 1787'de, "Prusya vilayetlerinin tanrıtanımazlarla dolu olduğu, Almanya'da genelde yaygın olan bir önyargıdır. Gerçek şudur ki, buralarda her ne kadar bazı serbest görüşlülere rastlanırsa da, halk buralarda da en sofu yörelerde olduğu kadar dine bağlıdır ve hattâ çok sayıda bağnazlar bile vardır" der. II. Friedrich'in Katolik rahiplerin evlenmelerine

asla izin vermemesinin, ve özellikle de evlenenlere kiliseden kaynaklanan çıkarların getirilerini vermeyi reddetmesinin esef edilecek bir husus olduğunu da ekler ve "bu büyük adamdan beklenebileceğine inanamayacağımız önlem"der. Fransa dışında, hiçbir yerde dinsizlik henüz genel, yakıcı, hoşgörüsüz ve de baskıcı bir tutku haline gelmemişti.

Bu ülkede, o güne kadar rastlanmamış olan bir şey cereyan ediyordu. Başka zamanlarda da yerleşik dinlere şiddetle saldırılmıştır, ancak bunlara karşı gösterilen tepki her zaman için yeni dinlerin esinlendirdikleri gayretkeşlikten kaynaklanmıştır. Antik çağın yanlış ve nefret verici dinleri de ancak Hıristiyanlık onlara ikame olmak üzere ortaya çıktığındadır ki, çok sayıda ve tutkulu hasımlarla karşılaşmışlardı; o ana gelene kadar, şüphe ve ilgisizlik içinde yavaş yavaş ve sessiz sedasız sönmekteydiler: bu, dinlerin sağlıklı ölümüdür. Fransa'da, Hıristiyan dinine karşı bir tür çılgınlıkla, yerine yeni bir din koymaya bile kalkışılmaksızın saldırıya geçildi. Ruhları doldurmuş olan imânı boşaltmak için gayretkeşlikle ve sürekli biçimde çalışıldı ve bu ruhlar boş bırakıldı. Bir sürü adam, bu soysuz girişimle coşkuya kapıldılar. Din konusunda, insanın doğal içgüdülerine onca ters olan ve ruhunu onca acılı bir konumda bırakan mutlak inançsızlık, kalabalıklara da çekici göründü. O zamana kadar yalnızca bir tür hastalıklı bitkinliğe yol açmış olan şey, bu kez bağnazlığı ve propaganda zihniyetini doğurdu.

Hıristiyan dininin doğrularını yadsımaya hazır bir çok büyük yazarın buluşması böylesine olağandışı bir olayı haklı kılmaya yeter görünmemektedir; zira bütün bu yazarların hepsi de, akıllarını neden bir başka tarafa değil de bu tarafa yöneltmişlerdi? Neden aralarından, bunun tersi bir savı yeğlemeyi düşünecek bir teki bile çıkmadı? Ve nihayet, neden bütün öncüllerinden de daha fazla olarak, halkı kendilerini dinlemek için kulağını açmış ve kafasını inanmaya yatırmış bir şekilde buldular? Hem girişimlerini ve hem de özellikle bu girişimin başarısını açıklayabilecek tek şey, bu yazarların ülkesine ve yaşadıkları zamana özgü son derece özel nedenlerdir. Voltaire'in zihniyeti uzun zamandan beridir yeryüzündeydi; ama Voltaire'in kendisi gerçekten de

ancak XVIII. yüzyılda ve Fransa'da hüküm sürebilirdi.

Öncelikle kabul edelim ki, Kilise'nin başka ülkelerde olduğundan daha çok saldırı çekecek hiçbir yönü yoktu bizde; tersine, ona bulaştırılmış olan bir takım kötülük ve aşırılıklar Katolik ülkelerden çoğuna göre daha azdı; o zamana kadar ve de halen başka halklarda olduğundan sonsuzcasına daha hoşgörülüydü. Dolayısıyla olgunun özel nedenlerini, dinin içinde bulunduğu durumdan çok toplumun içinde bulunduğu durumda aramak gerekmektedir.

Bunu anlamak için bir önceki bölümde söylediğim şeyi asla gözden kaçırmamak gerekiyor; yani: hükümetin günahlarının neden olduğu her türlü siyasal muhalefet zihniyetinin, kamu idaresinde dillenemeyince edebiyata sığınmış olması ve de yazarların, ülkedeki bütün toplumsal ve siyasal kurumları devirmeye yönelen büyük partinin gerçek önderleri haline gelmiş olmaları.

Bu iyi kavrandıkta, sorunun nesnesi değişmektedir. Artık söz konusu olan o zamanların Kilisesi'nin bir dinsel kurum olarak nerede günah içinde olabildiğinin bilinmesi değil, ama hazırlanmakta olan siyasal ihtilâle nerede engel oluşturduğu ve bu ihtilâlin başlıca öncüleri olan yazarlar için özellikle ne ölçüde rahatsızlık vereceğidir.

Kilise, bizatihi kendi yönetim ilkeleriyle, onların sivil yönetim içinde öne çıkarmak istedikleri şeylere engel oluşturuyordu. Kilise, başatlıkla geleneğe dayanıyordu: yazarlarsa geçmişe duyulan saygıda temellenen bütün kurumlara karşı büyük bir nefreti öğretiyorlardı; o, bireysel akla üstün bir yetkeyi tanıyordu: onlar, bizatihi o akıldan başkasına seslenmiyorlardı; o, bir aşamalı-düzene dayanıyordu: onlar toplumsal konumların kaynaşmasına eğilimliydiler. Kilise'yle uzlaşabilmek için, doğaları gereği temelde farklı olan siyasal toplum ile dinsel toplumu benzer ilkelerle düzenlemenin mümkün olmadığının her iki tarafça da kabul edilmiş olması gerekirdi; ama o sıralarda bu noktanın çok uzağında bulunuluyordu ve öyle görünüyordu ki, Devletin kurumlarına saldırabilmek için, onlara örnek ve temel oluşturmakta olan Kilise'ninkileri tahrip etmek zorunludur.

Esasen o sıralarda Kilise'nin kendisi de, siyasal erklerin,

en baskıcısı olmamakla beraber en başta geleni ve herkes tarafından en fazla nefret edileniydi; zira oraya, kendi ödevi ve yapısı gereği çağrılmaksızın gelip karışmıştı, çoğu zaman da, başka yerde suçladığı günahları orada kutsuyor, bu günahları kutsal dokunulmazlığıyla örtüyor ve tıpkı kendisi gibi ölümsüz kılmak ister görünüyordu. Kilise'ye saldırmakla, her şeyden önce halkın tutkularının kavrandığı kesindi.

Ancak, bu genel nedenlerin dışında, yazarların daha özel ve, öncelikle Kilise'yi hedef almak üzere, sanki kişisel nedenleri de vardı. Kilise asıl, yönetimin onlara en yakın ve en doğrudan bir şekilde karşı olan o parçasını temsil ediyordu. Öteki erkler yazarlara ancak zaman zaman duyurmaktaydılar kendilerini; ama bu erk, özel olarak düşüncenin atılımlarını denetlemek ve de yazıları sansür etmekle görevli olduğundan, onları her gün rahatsız ediyordu. Ona karşı insan düşüncesinin genel özgürlüklerini savunurken, kendi öz davalarının alanında savaşıyor ve bizzat kendilerini en sıkı bir şekilde sıkıştıran cendereyi kırmaya başlıyorlardı.

Üstelik Kilise, saldırdıkları bütün o devasa yapı içinde, en açık ve en savunmasız yan olarak görünüyordu ve gerçekten de öyleydi. Dünyevi hükümdarların iktidarının güçlenmesiyle birlikte onun gücü de zayıflamıştı. Onların üstü, ardından eşiti olduktan sonra, onların müşterisi haline indirgenmiş durumdaydı; onlar ile arasında bir tür takas kurulmuştu: onlar, ona maddi güçlerini ödünç veriyorlar, o, onlara kendi tinsel yetkesini ödünç veriyordu; onlar, onun kurallarına itaat edilmesini sağlıyorlardı, o da, onların iradesine saygı göstertiyordu. İhtilâl zamanları yaklaştığında tehlikeli ve sindirmeye değil ama imâna dayanan bir güç için her zaman avantajsız olan bir tecim.

Krallarımız, kendilerini her ne kadar Kilise'nin büyük erkek evlatları diye adlandırsalar da, ona karşı olan mecburiyetlerini fevkalade umursamazlıkla yerine getirmekteydiler; kendi hükümetlerini savunmak için gösterdiklerine kıyasla, onu korumak üzere çok daha az gayret içindeydiler. Kilise'ye el konmasına izin vermiyorlardı, doğru; ama bin türlü yergiyle onun uzaktan oklanmasını da sineye çekiyorlardı.

Kilise düşmanlarına karşı o sıralarda dayatılan o yarısindirme, onların gücünü azaltacağına çoğaltıyordu. Yazarlara yönelik baskının düşünsel devinimi durdurmayı başardığı anlar vardır, bazı anlardaysa baskı devinimi hızlandırır; ama o sıralarda basın üzerinde uygulanan türden bir denetimin, erkini genişletmediği asla görülmemiştir.

Yazarlar ancak yakındıracak ölçülerde rahatsız ediliyorlardı, yoksa dehşete düşürecek ölçüde değil; kavgayı canlı tutan o bir tür rahatsızlıktan yakınmaktaydılar, yoksa bitirip tüketen o ağır boyunduruktan değil. Karşı karşıya kaldıkları ve hemen her zaman ağır, gürültülü ve nafile olan kovuşturmaların hedefi sanki onları yazmaktan alakoymak değildi de, daha çok yazmaya itmekti. Eksiksiz bir basın özgürlüğü Kilise açısından çok daha az zararlı olurdu.

Diderot 1768'de David Hume'a, "Bizim hoşgörüsüzlüğümüzün, sizin sınırsız özgürlüğünüze göre, aklın gelişimi için daha yararlı olduğuna inanıyorsunuz; d'Holbach, Helvétius, Morellet ve Suard sizinle aynı görüşte değiller" diye yazıyordu. Oysa ki, haklı olan İskoçyalıydı. Özgür bir ülkenin insanı olarak, bu konuda deneyimliydi; Diderot konuyu edebiyat adamı olarak değerlendiriyordu, Hume ise siyasetçi olarak.

Ülkesinde ya da başka bir yerde, önüme çıkan ilk Amerikalıyı durdurur ve dinin, yasaların istikrarı ve toplumun düzeni için yararlı olduğuna inanıp inanmadığını sorarım; hiç duraksamadan, uygar bir toplumun, ama özellikle de özgür bir toplumun, din olmadan varlığını sürdüremeyeceği yanıtını verir bana. Onun gözünde, dine gösterilen saygı, böyle bir toplumda Devlet'in istikrarı ve tek tek kişilerin güvenliği için en büyük güvencedir. Hükümet etme sanatına en az aşina olanlar bile, en azından bunu bilirler. Bununla birlikte, yeryüzünde, XVIII. yüzyıl filozoflarının siyaset alanındaki en cüretkar doktrinlerinin Amerika'da olduğundan daha fazla uygulanmış olduğu bir ülke daha yoktur; bir tek dinkarşıtı doktrinleri, basının sınırsız özgürlüğüne yandaş bile olsa, burada asla hayata geçememiştir.

Aynı şeyleri İngilizler için de söyleyeceğim. Dinsiz felsefemiz, filozoflarımızdan çoğu daha dünyaya gelmezden

önce onlara telkin edilmişti: Voltaire'in eğitimini tamamlamış olan kişi Bolingbroke'du[1]. Bütün bir XVIII. yüzyıl boyunca, inançsızlık İngiltere'de ünlü temsilcilere sahip olmuştu. Usta yazarlar, derin düşünürler bu akımın sözcülüğünü üstlendiler; asla Fransa'da olduğu gibi onu utkuya taşıyamadılar, çünkü ihtilâllerden çekinenlerin hepsi de, yerleşik inançların yardımına koşmaya davrandılar. Aralarından, o dönemin Fransız toplumuna en fazla karışmış olanları ve filozoflarımızın doktrinlerinin yanlış olduğunu düşünmeyenleri bile, dinkarşıtı düşünceleri zararlı bularak dışladılar. Özgür uluslarda her zaman olduğu gibi, büyük siyasal partiler kendi davalarını Kilise'ninkiyle bağdaştırmakta çıkar gördüler; bizzat Bolingbroke'un bile piskoposların müttefiki haline geldiği görüldü. Bu örneklerle güçlenen ve kendisini asla yalnız hissetmeyen ruhban sınıfı da kendi davası için bizzat enerjik bir şekilde mücadele ediyordu. İngiliz Kilisesi, oluşumundaki hataya ve bağrında kaynaşıp duran her türden aşırılıklara rağmen, utkulu bir şekilde darbeye dayandı; sıraları arasından çıkan yazarlar, hatipler canla başla Hıristiyanlığın savunusunu üstlendiler. Hıristiyanlığa düşman kuramlar, tartışılıp reddedilmelerinin ardından, en sonunda ve hükümet işin içine karışmaksızın, bizatihi toplumun çabasıyla dışlandılar.

Ama örnekleri Fransa'nın dışında aramaya ne gerek var? Bugün hangi Fransız, Diderot ya da d'Helvétius'un kitaplarını yazmayı düşünürdü ki? Kim onları okumak isterdi ki? Neredeyse şunu söyleyeceğim: kim bu kitapların başlıklarını anımsıyor ki? Altmış yıldan beri kamusal hayat içinde edindiğimiz eksik deneyim bile bizi bu tehlikeli edebiyattan tiksindirmeye yetti. Ulusun farklı sınıfları içinde ve bunların her biri ihtilâllerin katı okulunda o deneyimi kazandıkça, din saygısının da nasıl yeniden ve aşama aşama gücüne

1. (Lord) Henry Saint-John BOLINGBROKE (1678-1751); İngiliz devlet adamı. Dışişleri bakanlığı sırasında, ülkesi ile Fransa, İspanya ve Hollanda arasında, *İspanyol Veraset Savaşları*'na son veren *Utrecht* anlaşmasının müzakerelerini yürüttü. Yaradancı bir düşünür olarak kaleme aldığı siyasal ve edebi *Mektuplar*'ıyla ünlüdür. [ç.n].

kavuştuğunu görüyorsunuz. 89'dan önce en dinsiz sınıf olan eski soyluluk, 93'ten sonra dinine en bağlı sınıf haline geldi; dinsizlik ilk ona bulaşmıştı, ilk önce o dine döndü. Utkusu içindeki burjuvazi, kendisinin de tehlikeye maruz kaldığını hissettiğinde, bu kez onun, inançlarına yakınlaştığı görüldü. İnsanların kitlesel düzensizlik içinde yitirecek bir şeylerinin olduğu her yerde, din saygısı yavaş yavaş yerleşti ve ihtilâllerden duyulan korku kendini gösterdiği ölçüde, inançsızlık kayboldu, ya da en azından saklandı.

Eski rejim sona ererken böyle değildi. Büyük ölçekli insanî sorunlarla uğraşma alışkanlığını öylesine tümden yitirmiştik ve imparatorlukların yönetiminde dinin aldığı paydan öylesine habersizdik ki, inançsızlık en başta Devleti düzen ve halkı itaatkârlık içinde tutmada en kişisel ve en ivedi çıkarı bulunanların zihninde yerleşti. Onu yalnızca kabul etmekle kalmadılar, ama körlükleri yüzünden kendilerinin altındakilere de yaydılar; imânsızlığı, onların aylak yaşamları için bir tür zaman öldürme aracı yaptılar.

Büyük hatipler açısından o zamana kadar onca verimli olan Fransa Kilisesi, davasına bağlanmakta ortak çıkarları bulunan bütün insanlar tarafından boşlandığını hissederek dilsiz bir hale geldi. Bir ara, zenginliklerinin ve orununun saklı tutulması koşuluyla, inancını mahkûm etmeye bile hazır olduğuna inanıldı.

Sesini yükselterek Hıristiyanlığı inkar edenler ile sessiz kalarak inanmayı sürdürenler arasında, ondan beriye bizlerin arasında yalnızca din konusunda değil, ama her türlü başka konularda da onca sıklıkla görülmüş olan şey oldu. Eski imânı korumakta olan insanlar ona tek sadık kalanın kendileri olmasından çekindiler ve hatadan çok yalnızlıktan endişe duyarak, onun gibi düşünmedikleri halde çoğunluğa katıldılar. Böylece, henüz ulusun bir bölümünün duygusundan ibaret olan şey, herkesin düşüncesiymiş gibi göründü ve o andan itibaren de ona bu yanlış görüntüyü verenlerin gözünde bile dayanılmaz hale geldi.

Geçen yüzyılın sonunda bütün dinsel inançların içine yuvarlandıkları evrensel itibarsızlık, hiç şüphe yok ki, en büyük etkiyi bizim bütün bir Devrimimiz üstünde göster-

miştir; onun kimliğini belirlemiştir. Başkaca hiçbir şey, onun görüntüsüne, taşıdığını gördüğümüz o dehşetengiz ifadeyi kazandırmada bu kadar yardımcı olmamıştır.

Dinsizliğin o dönemde Fransa'daki çeşitli etkilerini belirlemeye çalıştığım zaman, onun, yürekleri yozlaştırmaktan, ya da hattâ örfleri kokuşturmaktan çok daha fazla, zihinleri yoldan çıkartmak suretiyle o zamanın insanlarını onca tuhaf aşırılıklarda davranmaya hazırladığını görüyorum.

Din ruhlara uğramaz olduğunda, sıklıkla görüldüğü gibi, onları boş ve zayıflamış bir halde bırakmadı; bu ruhlar bir anda kendilerini, onun yerini bir zaman için tutacak duygu ve düşüncelerle dolmuş buldular ve önceleri bunların yatışmasına izin vermediler.

Devrim'i gerçekleştirmiş olan Fransızlar din bahsinde bizden daha inançsız idiyseler bile, en azından bizim sahip olmadığımız harikûlade bir inançları kalmıştı: kendi kendilerine inanıyorlardı. İnsanın mükemmelliğinden, gücünden kuşku duymuyorlardı; insanın utkusu için cânıgönülden bir tutku besliyor, onun erdemine imân ediyorlardı. Çoğu zaman hataya sürükleyen, ama onsuz da, bir halkın hizmet etmekten başkaca hiçbir şeye yaramayacağı o gururlu güveni kendi öz güçlerinin içine yerleştiriyorlardı; toplumu dönüştürmek ve türümüzü ihya etmek üzere görevlendirilmiş olduklarından asla kuşku duymuyorlardı. Bu duygular ve bu tutkular onlar için bir tür yeni din haline gelmişti ve dinlerin ortaya çıkardıklarını gördüğümüz büyük etkilerden bazılarını yaratarak onları bireysel bencillikten koparıyor, kahramanlığa ve özveriye kadar götürüyor, çoğu zaman da onları, bizi tutsak etmiş olan bütün o küçük çıkarlara karşı sanki duyarsız kılıyordu.

Tarihi fazlasıyla inceledim ve şunu cesaretle öne sürebilirim ki, başlangıcında daha içten bir yurtseverliğin, daha büyük bir çıkargütmezliğin, daha fazla gerçek yüceliğin, bu kadar büyük sayıdaki insanda görülebildiği ihtilâle hiçbir zaman rastlamadım. Ulus bu ihtilâlde, gençlikte, deneyimsizlikte ve gönül zenginliğinde rastlanan başat hatayı, ama aynı zamanda da başat vasfı göstermiştir.

Ve yine de dinsizlik, o dönemde kamu için devasa bir

kötülük getirdi.

O zamana kadar yeryüzünde ortaya çıkmış olan büyük siyasal devrimlerin çoğunda, yerleşik yasalara saldıranlar inançlara saygı göstermişlerdi ve dinsel nitelikli devrimlerin çoğunda da dine saldıranlar bir kalemde bütün erklerin yapısını ve düzenini değiştirmeye ve yönetimin eski kuruluş tarzını tepeden tırnağa yerlebir etmeye kalkışmamışlardı. Dolayısıyla toplumların en şiddetli sarsıntılarında bile, her zaman için sağlam kalan bir nokta olmuştu.

Ama Fransız ihtilâlinde, dinsel yasaların da sivil yasaların devrilmesiyle aynı zamanda ilga edilmiş olması yüzünden, insan aklı dengesini tümden kaybetti; nereye tutunacağını da, nerede duracağını da artık bilemedi ve cüreti çılgınlığa kadar götüren, hiçbir yeniliğin şaşırtamayacağı, hiçbir pişmanlığın yavaşlatamayacağı ve bir ereğin ifâsında asla duraksamayan hiç bilinmedik türde ihtilâlcilerin peydahlandıkları görüldü. Ve bu yeni varlıkların, belli bir dönemin onlarla birlikte geçmeye yazgılı, yalıtılmış ve anlık yaratısı oldukları da sanılmamalıdır; o günden beriye kendi kendini çoğaltan ve yeryüzünün bütün uygarlaşmış kısımlarına yayılan, her yerde aynı görünümü, aynı tutkuları, aynı kimliği korumuş olan bir ırk oluşturmuşlardır. Biz onu doğarken dünya üstünde bulduk; o hâlâ gözlerimizin önünde.

III. BÖLÜM

Fransızlar özgürlükleri talep etmezden önce neden reformları istediler

İşaret edilmeye değer bir husus, Devrim'i hazırlamış olan bütün fikirler ve bütün duygular arasında, tastamam kamusal özgürlük fikrinin ve duygusunun en sonra ortaya çıkmış olması ve bunun gibi, ilk önce ortadan kaybolmasıdır.

Hükümetin eskimiş yapısını sarsmaya uzun zamandan beridir girişilmişti; bu yapı hanidir sallanıyordu ve henüz kamusal özgürlük konusu sorun edilmiyordu. Voltaire onu neredeyse hiç düşünmüyordu: İngiltere'de geçirdiği üç yıl, bunu ona göstermiş ama sevdirememiştir. İngilizler arasında özgürce telkin edilmekte olan kuşkucu felsefeye bayılmaktadır; onların siyasal yasalarıysa onu pek az ilgilendirmektedir: bu yasaların erdemlerinden çok uygunsuz yanlarına işaret eder. Başyapıtlarından biri olan *İngiltere Üzerine Mektuplar*'ında, parlamento en az sözünü ettiği şeydir; gerçekte, İngilizlerin en çok edebî özgürlüklerine gıpta etmekte, ama siyasal özgürlüklerine asla kulak asmamaktadır, sanki birincisi ikincisi olmadan uzun süre varolabilirmiş gibi.

Yüzyılın ortalarına doğru, özellikle kamu yönetimine ilişkin sorunları ele alan ve birçok benzer ilke yüzünden kendilerine *iktisatçılar* ya da *fizyokratlar*[1] ortak adı verilen bir ta-

1. XVIII. yüzyılda Fransa'da, Dr. Quesnay'nin öncülüğünü yaptığı iktisat okulu. Fizyokratlar, servetin kaynağını mübadelede değil üretim sürecinde buluyor, tarıma büyük öncelik tanıyorlardı. Doğal yasa görüşünden yola çıkarak geliştirdikleri sistem, özellikle vergi siyaseti bakımından Eski Rejim'e karşı kesin bir muhalefeti ortaya koyar, zira fizyokratlar vergi ödemesi gereken tek sınıfın büyük toprak sahipleri olması gerektiğini savunurlar. [ç.n.].

kını yazarların belirdiği görülür. İktisatçılar, tarihte filozoflar kadar parlak bir görüntüye sahip olmamışlardır; Devrim'in gelişine de belki onlardan daha az katkıda bulunmuşlardır; bununla birlikte Devrim'in gerçek yapısının en iyi bir şekilde özellikle onların yazılarında incelenebileceğine inanıyorum. Filozoflar, yönetim konusunda asla çok genel ve çok soyut fikirlerin dışına çıkmamışlardır; iktisatçılar ise, kuramlardan ayrılmaksızın, yine de olguların çok yakınına inebilmişlerdir. Birinciler, düşünülebilecek olan şeyi söylemişler, ötekilerse, kimi zaman yapılması gereken şeyi göstermişlerdir. Devrim'in geri dönüşü olmaksızın alaşağı edeceği bütün kurumlar, saldırılarının özel hedefi olmuştur; bu kurumlardan hiçbiri, onların gözünde bağışlanası değildir. Buna karşılık, Devrim'in kendi eseri kabul edilebilecek bütün kurumlar da onlar tarafından önceden haber verilmiş ve heyecanla salık verilmişlerdir; yazılarından herhangi birinde tohumlarının bırakılmamış olduğu bir tekini bile güçlükle sayabilirsiniz; Devrim'de esas olan her şey onların yazılarında bulunmaktadır.

Dahası, onca yakından tanıdığımız devrimci ve demokratik mizaçla, kitaplarında bile karşılaşılmaktadır; yalnızca bazı ayrıcalıklara karşı nefret duymazlar, farklılık bile onlar için iğrençtir: eşitliğe, onu köleliğin içinde bile arayacak kadar hayrandırlar. Ereklerine ulaşmada onları rahatsız eden her şey yalnızca kırılasıdır. Sözleşmelere pek az saygı beslemektedirler; kişisel haklara hiç saygı duymazlar; ya da daha doğrusu, onların gözünde esasen artık kişisel haklar yoktur, ama yalnızca bir kamu yararı vardır. Oysa ki, bunlar genelde, yumuşak ve sakin tabiatlı insanlar, iyiliksever kişilerdir, namuslu yargıçlar, becerikli yöneticilerdir; ne ki, yapıtlarına özgü zihniyet onları sürükler.

Geçmiş, iktisatçılar için sınırsız bir nefretin nesnesidir. Letronne, "Ulus yüzyıllardan beri yanlış ilkelerle yönetilmiştir; bu alanda her şey rastgele yapılmışa benziyor" der. Bu fikirden yola çıkarak, işe koyulurlar; kendilerini en ufak bir şekilde bile olsa rahatsız edip tasarılarının bakışımını bozmaya görsün, tarihimizde en eski ve en iyi temellenmiş görünenler de dahil olmak üzere lağvedilmesini istemeye-

cekleri kurum yoktur. İçlerinden biri, Kurucu Meclis tarafından uygulamaya konulmasından kırk yıl önce, ülke topraklarının bütün eski bölünme biçimiyle birlikte bütün vilayet adlarının değiştirilmesini önerir.

Daha henüz özgür kurumlar fikri zihinlerinde doğmazdan da önce, onlar Devrim'in gerçekleştirdiği bütün toplumsal ve idarî reformların düşüncesini çoktan tasarlamışlardır. Gıda maddelerinin serbest mübadelesine, ticarette ve sanayide *bırakınız yapsınlar* ya da *bırakınız geçsinler*'e fevkalade yandaş oldukları doğrudur; ancak, gerçek anlamıyla siyasal özgürlüklere gelince, bunları düşünmezler bile ve hattâ bunlar tesadüfen akıllarına düşecek olsa, öncelikle dışlarlar. Çoğu, başlangıçta tartışmacı meclislere, yerel ve ikincil erklere ve genel olarak, merkezî gücü dengelemek üzere farklı zamanlarda bütün özgür toplumlarda yerleştirilmiş olan bütün o karşı ağırlıklara, alabildiğine düşman görünmektedirler. Quesnay[2], "Bir yönetimde karşı güçler sistemi yaratmak uğursuz bir fikirdir" der. Quesnay'nin bir dostu da şöyle söyler: "Karşı ağırlıklar sistemi düşüncesine yol açan akıl yürütmeler acayiptir."

İktidarın aşırılıklarına karşı keşfettikleri yegâne güvence, kamunun eğitimidir; zira yine Quesnay'nin dediği gibi, "eğer ulus aydınlatılırsa, dediğimdedikçilik mümkün olamaz". –"Yetkenin aşırılıklarının yol açtığı kötülüklere maruz kalan insanlar, baştan sona gereksiz bin türlü araç icat etmişler ve gerçekten etkili olacak tek aracı, özünde adalet ile doğal düzenin genel ve sürekli kamusal eğitimini ihmal etmişlerdir" diyen de onun tilmizlerinden biridir. Her türlü siyasal güvencenin yerini bu küçük edebî zevzekliklerle doldurabileceklerini düşünmektedirler.

Hükümetin kırsal kesimi öylece kendi haline bırakmasına onca acı bir şekilde hayıflanan, kırsal alanı yolsuz, sanayiden ve ışıktan yoksun durumuyla bize gösteren Letronne,

2. François QUESNAY (1694-1774); Fransız ekonomisti. Aslında tıp doktoru olan Quesnay'in başlıca eseri *Tableau Economique* adını taşımaktadır. Quesnay, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" formülünü de ortaya atan kişidir. [ç.n.].

eğer oralarda yaşayanlar kendi sorunlarını kendileri çözmekle yükümlü tutulsalardı, işlerinin pekalâ çok daha iyiye gitmiş olabileceğini asla düşünmez.

Ruhunun yüceliği ve dehasının az bulunur nitelikleriyle bütün ötekilerden ayrı bir yere koymak zorunda olduğumuz Turgot'nun kendisi bile, siyasal özgürlüklerin tadını ötekilerden daha fazla bilmemektedir, ya da en azından bu tadı gecikerek ve kamunun hissiyatı bunu kendisine telkin ettiğinde almıştır. İktisatçıların pek çoğu için olduğu gibi, onun için de, en başta gelen siyasal güvence, kamunun, bir takım yöntemler uyarınca ve belli bir zihniyet dahilinde Devlet tarafından belli bir şekilde yetiştirilmesidir. Bu tür bir entelektüel otamaya, ya da çağdaşlarından birinin söylediği gibi, *ilkelere uygun bir eğitim mekanizmasına* karşı beslediği güven, sınırsızdır. Krala sunduğu ve bu türden bir tasarı öneren raporunda şöyle demektedir: "Sizi şöyle yanıtlama cüretini göstereceğim ki Sir, on yıl içinde ulusunuzu tanımayacaksınız ve, aklın ışıklarıyla, iyi örf ve âdetlerle, size ve vatana hizmet için gösterilecek aydınlık gayretle, bu ulus bütün öteki halklardan sonsuz bir şekilde üstün olacaktır. Bugünün on yaşındaki çocukları, o zaman, Devlet için hazırlanmış, ülkelerine karşı sevecen, korkuyla değil ama akıl yoluyla yetkeye boyun eğen, yurttaşlarına karşı yardımsever, adaleti tanımaya ve ona saygı göstermeye alışmış insanlar haline gelmiş olacaklardır."

Fransa'da siyasal özgürlüğün tahrip edilişi üzerinden onca uzun bir zaman geçmişti ki, onun koşullarının ve etkilerinin neler olduğu neredeyse tümüyle unutulmuş bulunuyordu... Dahası, ondan hâlâ artakalmış olan biçimsiz kalıntılar ve onu ikame etmek üzere yapılmışa benzeyen kurumlar, onu kuşkulu bir duruma itiyor ve çoğu zaman ona karşı önyargılar yaratıyordu. Hâlâ varolan cemaat meclislerinden çoğu, geçmişten kalma biçimleriyle, Ortaçağ zihniyetini koruyor ve toplumun gelişmesine yardımcı olmak şöyle dursun, bu gelişmeye köstek oluyordu; siyasal organ işlevini yerine getirmekle görevli tek merci olan parlamentolar, hükümetin neden olduğu kötülüğe engel olamıyor ve çoğu zaman, yapmak istediği iyiliği de engelliyorlardı.

Bütün bu eski araç gereç yardımıyla düşledikleri ihtilâli gerçekleştirme fikri, iktisatçılara uygulanabilir gelmemektedir; tasarılarının uygulanmasını kendi kendisinin efendisi haline gelmiş olan ulusa emanet etme düşüncesi bile pek az hoşlarına gitmektedir; zira onca geniş ve parçaları birbiriyle onca sıkı sıkıya kenetli bir reform sistemi bütün bir topluma nasıl kabul ettirilecek ve nasıl izletilecektir? Bizatihi krallık yönetimini kendi ereklerine hizmet ettirtmek onlara daha kolay ve daha uygun görünmektedir.

Bu yeni erk Ortaçağ'ın kurumları arasından çıkmamıştır; hiçbir şekilde onun damgasını taşımamaktadır; hataları ortasında, ondaki kimi iyi eğilimleri bir yana ayırırlar. Tıpkı onlar gibi, bu yeni erkin de koşulların eşitliği ve kuralların tekdüzeliğine karşı doğal bir eğilimi vardır; feodaliteden çıkmış ya da aristokrasiye doğru meyleden bütün eski erklerden en az onlar kadar tüm yüreğiyle nefret etmektedir. Avrupa'nın bütün öteki ülkelerinde, bu kadar mükemmel bir şekilde kurulmuş, bu kadar büyük ve bu kadar güçlü bir yönetim mekanizması aramak beyhude olurdu; bizim ülkemizde böylesi bir yönetimle karşılaşmak, onlara özellikle mutlu bir rastlantı gibi görünmektedir: eğer bugünkü gibi tanrısal istenci her dakika işin içine sokmak moda olmuş olsaydı, bunun tanrısal bir rastlantı olduğunu söyleyebilirlerdi. Letronne, "Fransa'nın durumu İngiltere'ninkine kıyasla çok daha iyidir, zira burada ülkenin bütün görünümünü değiştirecek reformları bir anda gerçekleştirmek mümkündür, halbuki İngilizlerde, böylesi reformlar her zaman için partiler tarafından engellenebilirler" demektedir.

Demek oluyor ki, söz konusu olan, bu mutlak erki yıkmak değil ama imâna getirmektir. Mercier de la Rivière[3], "Devletin, temel düzenin kuralları uyarınca hükümet etmesi gerekir, ve böyle yaptığında, tepeden tırnağa güçlü olması gerekir" der. –"Yeter ki Devlet görevini iyi anlasın," der bir

3. Pierre-Paul MERCIER de la RIVIÈRE (Lemercier olarak da bilinir) (1720-1793). Dr. Quesnay'nin en önemli takipçilerinden; başlıca eserleri: *L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques / Toplumsal Sınıfların Doğal ve Başat Düzeni* (1767), *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle / Yeni bir Bilimin Köken ve Gelişimine Dair* (1768). [ç.n.].

başkası, "ondan sonra artık onun elini kolunu tutmayın." Quesnay'den kalkın rahip Beaudeau'ya[4] kadar uzanın, hepsini de aynı ruh hali içinde bulursunuz.

Yaşadıkları zamanın toplumunu yeni baştan biçimlendirmek üzere yalnızca krallık yönetimine güvenmekle kalmazlar; kurmak istedikleri gelecek yönetimin fikrini de, kısmen ondan ödünç alırlar. Birine bakarken öteki hakkındaki görüntü kafalarında şekillenmiştir.

İktisatçılara göre, Devlet yalnızca ulusu yönetmek için değil, ama onu belli bir tarzda biçimlendirmek içindir de; yurttaşların kafasını daha önceden kararlaştırdığı belli bir model uyarınca biçimlendirmek ona düşer; onun görevi yurttaşların kafasını bazı düşüncelerle doldurmak ve onların yüreğine zorunlu olduğuna inandığı kimi duyguları yerleştirmektir. Aslında, haklarının sınırı olmadığı gibi yapabileceği şeylerin de haddi hesabı yoktur; insanları yalnızca yeniden biçimlendirmez, onları dönüştürür; belki de onları başka türlü yapmak da ancak onun arzusuna bağlıdır! "Devlet, insanları ne isterse yapar" der Beaudeau. Bu söz onların bütün kuramlarını özetlemektedir.

İktisatçıların düşledikleri bu muazzam toplumsal erk, gözlerinin önünde olan erklerin hepsinden de daha büyük olmakla kalmamaktadır yalnızca; kökeni ve niteliğiyle de onların hepsinden ayrılmaktadır. Doğrudan doğruya Tanrı'dan kaynaklanmamaktadır; hiçbir şekilde geleneğe bağlanmamaktadır; kimliksizdir: adı artık kral değil, ama Devlet'tir; bir ailenin mirası değildir; herkesin ürünü ve temsilcisidir ve herkesin istenci karşısında, tek tek insanların haklarına boyun eğdirmek zorundadır.

Ortaçağ'ın hiç aklına gelmeyen ve adına demokratik dediğimdedikçilik denen bu özel zorbalık biçimi, onların hiç de yabancısı değildir. Toplumda aşamalı-düzene yer olmayacak, ayrıcalıklı sınıflar, değişmez toplumsal orunlar bulunmayacaktır; hemen hemen birbirinin benzeri ve tümüyle eşit

4. Başrahip Nicolas BEAUDEAU, önceleri fizyokrasiye düşmanken, sonradan bu akımın ateşli bir propagandacısı olmuştur; *Première Introduction / İlk Giriş* (1771) adlı eseri fizyokrasinin el kitaplarındandır. [ç.n.].

bireylerden bileşen bir halk olacak, bu karışık kitle yegâne meşrû egemen olarak kabul edilecek, ama kendi hükümetini bizzat yönetme ve hattâ denetleme imkânını ona verebilecek her türlü yeğinlikten özenle yoksun tutulacaktır. Bu halkın üstünde, ona danışmadan onun adına dilediğini yapmakla görevlendirilmiş tek bir temsilci olacaktır. Onu denetlemek için, araçlarından yoksun bir kamusal hikmet vardır; durdurmak içinse, yasalar değil de ihtilâller: hukuksal yönden, bu temsilci bir ast görevli konumundadır; gerçekteyse, bir efendidir o.

Çevrelerinde yine de bu ülküye uygun gibi görünen hiçbir şey bulamayınca, onu gidip Asya'nın içlerinde ararlar. Aralarında, yazdıklarının herhangi bir bölümünde Çin'in alâyişli övgüsünü yapmamış bir tekinin bile olmadığını söylerken abartmıyorum. Kitapları okunduğunda, en azından bununla karşılaşılacağı kesindir; ve Çin de henüz pek az tanındığı için, bin türlü laklakiyat yoktur ki, bize bu ülke hakkında masallar anlatıp durmasın. Bir avuç Avrupalının, keyfine göre yönlendirdiği o ahmak ve barbar yönetim, onlara, dünyadaki bütün ulusların kopye edebilecekleri en eksiksiz model gibi gelmektedir. Çin onlar için, daha sonraları İngiltere'nin ve nihayet Amerika'nın bütün Fransızlar için ifade edeceği şeydir. Mutlak, ama önyargılardan arınmış egemeninin yılda bir kez yararlı zenaatları onurlandırmak üzere kendi elleriyle toprağı sürdüğü; bütün orunların edebî yarışmalar sonunda elde edildiği; din diye yalnızca bir felsefeye ve aristokrasi olarak da yalnızca öğrenim görmüşlere sahip bir ülke karşısında heyecanlanmakta ve sanki kendilerinden geçmektedirler.

Günümüzde *sosyalizm* adı altında gösterilen yıkıcı kuramların kaynağının yenilerde olduğu sanılır; bu bir hatadır: bu kuramlar ilk iktisatçılarla çağdaştırlar. Berikiler toplumun biçimlerini değiştirmekte, düşledikleri tepeden tırnağa güçlü hükümeti kullanırlarken, ötekiler aynı iktidarı, toplumun temellerini yıkmak üzere düşlerinde ele geçiriyorlardı.

Morelly'nin yazdığı *Code de la Nature*'ü *[Doğanın Kanunnamesi]* okuyunuz, orada iktisatçıların Devletin olanca

gücü ve sınırsız hakları üzerine geliştirdikleri bütün doktrinlerle birlikte, şu son zamanlarda Fransa'yı en çok dehşete salmış olan ve bizim doğuşlarına tanık olduğumuzu vehmettiğimiz siyasal kuramlardan bir çoğunu da bulacaksınız: malların ortaklığı, çalışma hakkı, mutlak eşitlik, her şeyde tekdüzelik, bireylerin bütün davranışlarındaki mekanik düzenlilik, kuralcı zorbalık ve yurttaşların kişiliğinin toplumsal bütün içinde tümüyle emilişi.

"Toplumdaki hiçbir şey özel olarak ya da mülkiyet halinde kimseye ait olmayacaktır," demektedir, söz konusu Kanunnamenin 1. maddesi. "Mülkiyet nefret vericidir ve onu ihya etmeye yeltenecek kişi, tıpkı bir zır deli ve insanlık düşmanı gibi, bütün hayatı boyunca hapsedilecektir." "Her yurttaş toplum hesabına beslenecek, çalıştırılacak ve meşgul edilecektir," demektedir 2. madde. "Her türlü üretim maddesi, bütün yurttaşlara dağıtılmak ve yaşamlarındaki gereksinimleri karşılamak üzere, kamu mağazalarında toplanacaktır. Kentler aynı tasarıma göre inşa edileceklerdir; özel kişilerin kullanımındaki bütün yapılar birbirinin eşi olacaktır. Beş yaşına gelen bütün çocuklar ailelerinden alınacak ve Devlet hesabına, tek biçim altında birlikte yetiştirileceklerdir." Bu kitap size sanki dün yazılmış gibi gelir: oysa ki, yüz yıl öncesinden kalmadır; 1755'te, Quesnay'nin ekolünü kurduğu bir zamanda yayımlanıyordu: merkezileştirme ve sosyalizmin aynı toprağın ürünleri olduğu bu kadar doğrudur işte; bunlar, biri ötekine kıyasla, yetiştirilmiş meyve yaban ürününe göre neyse odur.

Yaşadıkları zamanın insanları arasında, bizim zamanımızda en az bimekân görünecek olanlar iktisatçılardır; eşitlik konusundaki tutkuları öylesine kararlı ve özgürlük eğilimleri öylesine belirsizdir ki, aldatıcı bir çağdaş havaları vardır. Devrim'i gerçekleştirmiş olan insanların söylevlerini ve yazılarını okuduğumda, kendimi birden bire tanımadığım bir yere ve tanımadığım bir toplumun ortasına taşınmış gibi hissediyorum; ama iktisatçıların kitaplarını karıştırdığımda, bana sanki bu insanlarla yaşamışım ve onlarla biraz önce söyleşmişim gibi geliyor.

1750'ye doğru, ulusun bütünü de siyasal özgürlük

konusunda bizzat iktisatçılardan daha talepkâr görünmemişti; onun tadını ve kullanmasını unuttuğundan, düşüncesini bile unutmuştu. Haklardan daha çok reformların gelmesini temenni ediyordu ve şayet o sırada tahtta büyük Friedrich'in çapında ve mizacında bir hükümdar bulunmuş olsaydı, asla şüphe duymuyorum ki, toplumda ve yönetimde Devrim'in yaptığı en büyük değişikliklerden bir çoğunu, üstelik yalnızca tacını yitirmeksizin de değil, ama iktidarını da alabildiğine artırarak gerçekleştirirdi. XV. Louis'nin en becerikli bakanlarından birinin, Bay de Machault'nun[5] bu düşünceyi sezdiği ve efendisine işaret ettiği öne sürülür; ne ki, böylesi girişimler hiçbir şekilde salık verilmezler: insan onları ancak kavramaya muktedir olduğu zaman gerçekleştirebilecek durumdadır.

Yirmi yıl sonra, durum artık aynı değildi: siyasal özgürlüğün imgesi Fransızların zihninde yerleşmişti ve onlar için her geçen gün daha bir çekici oluyordu. Bu pek çok işaretten anlaşılmaktadır. Taşra vilayetleri yeniden kendi kendilerini yönetme arzusunu kavramaya başlarlar. Halkın tümüyle yönetimden pay alma hakkına sahip olduğu fikri zihinlere girer ve yerleşir. Eski États généraux, belleklerde yeniden tazelenir. Kendi öz tarihinden nefret eden ulus, bu tarihin ancak o bölümünü zevkle anımsamaktadır. Yeni akım bizzat iktisatçıları da sürükler ve onları, üniter sistemlerini birkaç özgür kurumla bulandırmaya zorlar.

1771'de parlamentolar ortadan kaldırıldığında, bunların önyargıları yüzünden onca sıklıkla acı çekmiş olan aynı halk, yıkılışları karşısında derin bir heyecana kapıldı. Onlarla beraber, kraliyet yönetiminin keyfiliğini hâlâ dizginleyebilen son engel de sanki çökmüş gibi görünüyordu.

Bu muhalefet Voltaire'i şaşırtır ve isyan ettirir. "Neredeyse bütün krallık çalkantı ve şaşkınlık içinde," diye

5. Jean-Baptiste MACHAULT d'Arnouville (1701-1794); Fransız siyasetçisi ve maliyecisi. Maliye denetçiliği [bakanlığı], adalet ve deniz bakanlıkları yaptı. Vergi düzeninde eşitlik ilkesini geçerli kılmak üzere, bütün gelirlerden alınacak ve hem soyluları hem de orta sınıftan olanları kapsayacak *yirmilik* vergisini yerleştirmeye çalıştı. [ç.n.].

yazar dostlarına; "kaynaşma, vilayetlerde de Paris'te olduğu kadar güçlü. Oysa ki, ferman bana göre yararlı reformlarla dolu. Memuriyetlerin alınıp satılır olmasına son vermek, adaleti ücretsiz dağıtmak, savunmacıları krallığın dört bir köşesinden Paris'e gelmekten ve orada varını yoğunu yitirmekten kurtarmak, senyörlüklerin yargı işlemlerindeki giderlerini ödemekle kralı yükümlü kılmak, bütün bunlar ulusa verilmiş büyük hizmetler değil midir? Şu parlamentolar esasen çoğu zaman baskıcı ve barbar olmamışlar mıdır? Doğrusu, bu küstah ve itaatsiz burjuvaların tarafını tutan Welches'lere hayranım. Bana göre, sanırım kral haklı, ve madem hizmet etmek gerekiyor, bu işi soylu bir aileden gelen ve benden çok daha güçlü olarak dünyaya gelmiş bir aslanın buyruğu altında yapmanın, kendi türümden iki yüz farenin buyruğu altında yapmaktan daha iyi olduğunu düşünüyorum." Ve özür dilemek istercesine ekler: "Düşününüz ki, dağıttıkları adaletin giderlerini ödemekle kralın bütün toprak senyörlerine gösterdiği inayeti sonsuza dek takdir etmek zorundayım."

Uzun bir süredir Paris'te bulunmayan Voltaire, toplumsal düşüncenin hâlâ bırakmış olduğu noktada kaldığını sanıyordu. Oysa hiç de öyle değildi. Fransızlar işlerinin daha bir yolunda gitmesini talep etmekle yetinmiyorlardı artık; bu işleri bizzat kendileri yapmak istemeye koyulmuşlardı ve her şeyin hazırlamakta olduğu büyük Devrim'in, yalnızca halkın onayıyla değil, ama onun elleriyle gerçekleşeceği görülüyordu.

Eski rejimin içerdiği en kötü şey ile taşıdığı en iyi şeyi aynı yıkıntıda birbirine karıştırmak zorunda olan bu köktenci ihtilâlin o andan itibaren artık kaçınılmaz olduğunu düşünüyorum. Kendi başına eylemeye onca kötü hazırlanmış bir halkın, her şeyi tahrip etmeden her şeyi bir anda yeni baştan oluşturmaya girişmesi mümkün değildi. Mutlak bir hükümdar daha az tehlikeli bir yenilikçi olurdu. Kendi açımdan, özgürlüğe ters düşen nice kurumu, fikri, alışkanlıkları yıkan, öte yandan özgürlüğün çok güç vazgeçebileceği daha başka nicelerini lağveden bu ihtilâli düşündüğüm zaman; halk tarafından ve halkın egemenliği adına yapılacağına

dediğimdedikçi bir hükümdar tarafından gerçekleştirilseydi, günün birinde özgür bir ulus haline gelmemizde bizleri belki de daha az elverişsiz bir durumda bırakmış olurdu diye inanma eğilimindeyim.

Devrimimiz'in tarihi anlaşılmak istenirse, ondan hemen önce gelen şeyi asla gözden kaçırmamak gerekir.

Fransızların siyasal özgürlüğe besledikleri sevgi uyandığı zaman, onlar hükümet etme konusundaki nosyonların bir çoğunu esasen tasarlamışlardı ve bunlar, özgür kurumların varlığıyla kolay kolay uyuşmayan, onlara neredeyse zıt olan nosyonlardı.

Bir toplum ülküsü olarak benimsemiş oldukları şey, kamu görevlilerinden başkaca aristokrasisi olmayan bir halk, Devletin yöneticisi ve gerçek kişilerin vasisi olan tek ve alabildiğine güçlü bir idareydi. Özgür olmak isterken, bu birincil nosyondan hiçbir şekilde uzaklaşmayı düşünmediler; yalnızca bu nosyonu özgürlük nosyonuyla uzlaştırmaya çalıştılar.

Dolayısıyla uçsuz bucaksız bir idarî merkeziyetçilik ile etkin ve güçlü bir yasama organını; bürokrasinin idaresi ile seçmenlerin yönetimini birbiriyle karıştırmaya kalkıştılar. Bir bütün halindeki ulus, egemenliğin tüm haklarına sahip oldu, teker teker her bir yurttaş ise, en dar bağımlılığın içinde sıkıştırıldı: birinciden, özgür bir halkın deneyim ve erdemlerini göstermesi talep edildi; ötekinden de, iyi bir hizmetkârın nitelikleri beklendi.

Siyasal özgürlüğü, ona yabancı ya da ters olan, ama bizim de alışkanlığını hanidir edinmiş ya da önceden tadını almış olduğumuz kurum ve fikirlerin ortasına buyur etme arzusudur ki, altmış yıldır özgür yönetimler kurmak üzere girişilen ve onca uğursuz ihtilâllerin izlediği nice nafile denemelere yol açtı ve nihayet Fransızların bir çoğu, bunca çabadan yorulmuş, onca emek ürünü ve onca kısır bir çalışmadan bezmiş bir halde, birincisine dönmek üzere ikinci hedeflerini terkederek, tek bir efendinin buyruğu altında eşitlik içinde yaşamanın, her şeyden sonra hâlâ belli bir hoşluk taşıdığını düşünme noktasına geldiler. İşte böylelikledir ki, bugün 1789'daki atalarımızdan çok daha fazla

1750'lerin iktisatçılarına benzer bulmaktayız kendimizi.

Bütün zamanlarda, insanlara insanlığın gerçekleştirmiş olduğu en büyük işleri yaptırtan bu siyasal özgürlük tutkusunun nereden kaynaklandığını, ne tür duygularda kök salıp ne tür duygularla beslendiğini, sık sık kendime sormuşumdur.

Gayet iyi görüyorum ki, halklar kötü yönetildikleri zaman, kendi kendilerini yönetme arzusunu da rahatlıkla tasarlıyorlar; ama, ancak dediğimdedikçiliğin getirdiği bazı tikel ve geçici kötülüklerden doğan o bir tür bağımsızlık aşkı asla kalıcı değil: onu doğurmuş olan olayla birlikte geçiyor; özgürlüksever görünülüyordu, aslındaysa yalnızca efendiden nefret ediliyordu. Özgür olmak için yaratılmış toplumların nefret ettikleri şeyse, bizatihi bağımlılığın kötülüğüdür.

Gerçek özgürlük aşkının, her zaman ve yalnızca, kazandırdığı maddi rahatlıkların görülmesinden doğmuş olduğunu da sanmıyorum; zira bu görüş çoğu zaman kendi kendisini karartır. Özgürlüğün, onu elinde tutmasını bilenlere, sonunda her zaman erinç, rahat ve sıklıkla da zenginlik taşıdığı çok doğrudur; ama bu türden nimetlerin kullanımını aniden sekteye uğrattığı zamanlar vardır; onlardan yararlanmanın geçici zevkini yalnızca dediğimdedikçiliğin verebildiği daha başka zamanlar da vardır. Özgürlükte, bu nimetlerden başka bir şeye değer vermeyen insanlar, özgürlüğü asla uzun süre koruyamamışlardır.

Bütün zamanlarda, bazı insanların yüreğini onca güçlü bir şekilde özgürlüğe bağlayan şey, getirdiği iyiliklerden bağımsız olarak taşıdığı çekicilikler, kendine özgü baştan çıkarıcılığıdır; yalnızca Tanrı'nın ve yasaların yönetimi altında korkusuzca konuşabilmek, eyleyebilmek, soluk alabilmek zevkidir. Her kim ki, özgürlükte bizatihi özgürlükten başka bir şeyler arar, hizmet etmek için yaratılmıştır.

Bazı halklar, her türlü zorluk ve yoksunluklar içinde ısrarla ve inatla özgürlüğün peşindedirler. Bu durumda onların özgürlükte sevdikleri şey kendilerine sağladığı maddi yararlar değildir; özgürlüğün kendisini o kadar değerli ve o kadar zorunlu bir nimet olarak düşünmektedirler ki, başkaca hiçbir nimet özgürlüğün yitimi karşısında onları teselli

edemeyeceği gibi, özgürlüğü tattıklarında da her şeyin teselisini bulurlar. Daha başkalarıysa, varsıllıkları içinde ondan yorulurlar; özgürlüğe borçlu oldukları bizatihi o rahatlığı bir çaba yüzünden tehlikeye atmaya korktukları için, hiçbir direniş göstermeksizin onun ellerinden çekilip alınmasına göz yumarlar. Özgür kalabilmek için neyin yokluğunu çekmektedirler? Eksik olan nedir? Bizatihi varolmaklığın tadıdır. Benden bu soylu tadı çözümlememi istemeyin, onu duymak gerekir. O, Tanrı'nın buyur etsinler diye hazırladığı yüce gönüllere kendiliğinden girer; onları doldurur, onları alevlendirir. Onu asla hissetmemiş olan sıradan ruhlara onu anlatmaya kalkışmamalıdır.

IV BÖLÜM

XVI. Louis'nin saltanat yıllarının eski monarşinin en varsıl dönemi olduğuna ve bizatihi bu varsıllığın Devrim'i nasıl çabuklaştırdığına dair

Krallığın XVI. Louis'nin saltanat yıllarındaki tükenişinin bu hükümdarın bütün Avrupa'da gücünün doruğunda olduğu bir sırada başlamış olduğundan şüphe edilebilemez. Tükenişin ilk işaretlerine saltanatın en utkulu yıllarında rastlanmaktadır. Fransa, yengilerinin sona ermesinden çok daha önce iflas etmişti. Vauban'ın[1] bize bırakmış olduğu o korkunç idarî istatistikler denemesini okumayan var mıdır? Krallık denetçileri, XVII. yüzyılın sonlarında ve talihsiz Veraset savaşının[2] başlamasından da önce Burgonya düküne gönderdikleri raporlarda, ulusun o giderek artan çöküşüne değinmekte ve bundan hiç de çok yeni bir olguymuşcasına söz etmemektedirler. İçlerinden biri, bu bölgede birkaç yıldan beri nüfus fevkalade azaldı, der; eskiden zengin ve gelişme içindeki bu kentte bugün her türlü imalat durmuştur, diye yazar bir başkası. Biri de şöyle der: Taşrada

---

1. Sébastien le Prestre de VAUBAN (1633-1707); askerî mühendis ve Fransız mareşali. Fakir bir aileden gelmesine rağmen çalışkanlığı ve becerileriyle yükseldi ve yönettiği 53 askeri muhasarada kazandığı başarılarla en üst oruna yükseltildi. Fransa'nın sınır güvenliğini sağladı, bu amaçla çok sayıda müstahkem mevki inşa ettirdi. Yaşamının son yıllarında Kraliyet ondabir'i üzerine hazırladığı ve vergi eşitliğini savunduğu projesi yüzünden XIV. Louis tarafından azledilmiştir. [ç.n].
2. İspanya Veraset Savaşı (1700-1713) kastediliyor. V Felipe'nin İspanyol tahtına çıkması üzerine başlayan savaşta, Fransa Avusturya, İngiltere ve Hollanda'ya karşı savaşmak zorunda kalmış ve felâketin eşiğine gelmişti. [ç.n.].

imalathaneler vardı, ama bugün bunlar terkedilmiştir. Bir başkasıysa şöyle: Yörede yaşayanlar eskiden topraklarından bugünküne kıyasla çok daha fazla ürün kaldırıyorlardı; tarım yirmi yıl önce burada çok daha büyük bir gelişme içindeydi. Yine o yıllarda, Orléans'daki bir krallık denetçisi, yaklaşık otuz yıldan beri nüfus ve üretim beşte bire düştü diyordu. Mutlak yönetime heveslenen kişilere ve savaşı seven hükümdarlara bu raporları okumalarını salık vermek gerekirdi.

Bütün bu yoksunluklar özellikle devletin yapılanmasından kaynaklandığından, XIV. Louis'nin ölümü ve sağlanan barış bile halkın yeniden varsıllaşmasına yol açamadı. XVIII. yüzyılın ilk yarısında, idare ya da toplumsal ekonomi üzerinde yazmış insanların hepsindeki ortak görüş, taşranın hiçbir şekilde kendine gelemediğidir; hattâ birçokları iflasın sürdüğünü düşünmektedirler. Bir tek Paris zenginleşip büyüyor, demektedirler. Krallık denetçileri, eski bakanlar, iş adamları, bu noktada edebiyatçılarla aynı görüştedirler.

Kendi hesabıma, XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca Fransa'daki bu sürekli çöküşe hiçbir şekilde inanmadığımı itiraf etmeliyim; ancak, haber kaynakları onca iyi olan insanların paylaştığı onca yaygın bir görüş, en azından o sıralarda görünür hiçbir gelişmenin sağlanamadığını kanıtlamaktadır. Tarihimizin o dönemine ilişkin ve gözden geçirme fırsatını bulduğum bütün idarî belgeler, gerçekten de, toplumdaki bir tür uyuşukluğa işaret etmektedirler. Hükümet, yeni hiçbir şey yaratmaksızın, eski alışkanlıkların çemberi içinde dönüp durmaktan başkaca bir varlık gösterememektedir; kentler, insanlarının yaşama koşullarını daha rahat ve daha sağlıklı kılmak için hemen hemen hiçbir çaba harcamamaktadırlar; tek tek insanlar bile dişe dokunur hiçbir girişime yönelmemektedirler.

Devrim'in patlak vermesinden yaklaşık otuz ya da kırk yıl önce, görüntü değişmeye koyulur; o zaman toplumsal bünyenin bütün parçalarında o güne kadar asla dikkati çekmemiş olan bir tür titreşim farkedilir. Başlangıçta ancak çok dikkatli bir inceleme bunun anlaşılmasını sağlayabilir; ama yavaş yavaş durum daha belirgin ve daha seçilir hale gelir.

Bu devinim her geçen yıl yaygınlaşır ve hızlanır: nihayet ulus bir bütün halinde kımıldar ve sanki yeniden doğar. Yalnız dikkat edin! yeniden canlanan onun eski yaşamı değildir; bu koca bünyeyi hareket ettiren zihniyet yeni bir zihniyettir; bu zihniyet onu yalnızca bir an için ve yeniden eritmek üzere canlandırmaktadır.

Herkes kendi toplumsal koşulları içinde endişe duyup çırpınmakta ve o koşulları değiştirmeye çabalamaktadır: daha iyiyi arayış evrenseldir; ama bu, geçmişi lânetleten ve gözler önünde bulunanın tümüyle tersi bir düzeni düşleten sabırsız ve acılı bir arayıştır.

Çok geçmeden bu zihniyet bizzat hükümetin içine kadar sızar; onu, dışarıda hiçbir şeyi değiştirmeksizin kendi içinde dönüştürür: yasalar değiştirilmez, ancak başka türlü uygulanır.

1740'ın genel denetçisi ile krallık denetçisinin hiçbir şekilde 1780'in genel denetçisi ile krallık denetçisine benzemediğini daha önce söyledim. İdarî yazışmalar bu gerçeği ayrıntılarıyla göstermektedir. Oysa ki, 1780'in krallık denetçisi de ardılıyla aynı erklere, aynı memurlara, aynı keyfiliğe sahiptir, ama aynı hedefleri taşımamaktadır: biri kendi vilayetini itaatkâr durumda tutmaktan, milise katılacakları devşirmekten ve özellikle de biçme vergisini toplamaktan başka hiçbir şeyle uğraşmıyordu; ötekinin daha başka işleri vardır: kafası, kamusal zenginliği çoğaltmaya yönelik bin türlü projeyle doludur. Yollar, kanallar, imalathaneler, ticaret, düşüncesini yoğunlaştırdığı başlıca konulardır; en başta da gözlerini tarıma çevirmiştir. Sully[3], idareciler arasın-

3. SULLY dükü ve Rosny baronu Maximilien de Béthune (1559-1641); Fransa kralı IV. Henri'nin bakanı, danışmanı ve yakın dostu. Kralla birlikte savaştı, daha sonra maliyenin başına geçti. Tutumlu yönetimi ve tarımı kollamasıyla ün yaptı. Önemli bayındırlık işleri gerçekleştirdi, yollar, kanallar açtırdı, orduda bir topçu sınıfı kurup bir devlet bütçesi oluşturdu. *Kraliyet Maliyesi* adlı dikkate değer bir kitap da yazan Sully dükü, *"Tarım ve hayvancılık, işte Fransa'nın beslendiği iki meme, Peru'nun madenleri ve hazineleri asıl bunlardır"* sözünü diline pelesenk etmişti. Tocqueville, 1780'ler Fransası'nda, yöneticilerin benzer bir zihniyet içinde olduklarına işaret ediyor. [ç.n].

da böylece moda haline gelir.

Daha önce sözünü ettiğim tarım birliklerini kurmaya bu dönemde başlarlar, bu dönemde yarışmalar düzenlerler, başarı ödülleri dağıtırlar. Genel denetçilerin, iş mektuplarından çok tarım sanatı üzerine denemeleri andıran tamimleri vardır.

Yönetenlerin kafasında cereyan eden değişikliği en iyi bir şekilde, özellikle her türlü verginin toplanmasında görmek mümkündür. Vergi yasaları hâlâ geçmişte olduğu kadar eşitsiz, keyfî ve katıdır, ama bütün bu olumsuzluklar uygulamada yumuşar.

Bay Mollien[4] anılarında şöyle demektedir: "Vergi yasalarını incelemeye başladığımda, bunlarda karşılaştığım şeyler beni dehşete düşürdü: basit ihmallerin karşılığı olarak özel mahkemelerin yetkisine bırakılmış para cezaları, hapis cezaları, bedensel cezalar; neredeyse bütün mülkleri ve insanları ettikleri yeminle avuçlarına almış çiftlik kâtipleri, vb. Bereket versin ki, bu yasaları okumakla yetinmedim ve kısa zamanda yasa metni ile uygulaması arasında, eski maliyecilerin usulleri ile yenilerinkiler arasındaki farkın da aynı şekilde varolduğunu anlama imkânını buldum. Hukuk danışmanları her zaman için suçların azaltılması ve cezaların hafifletilmesi eğilimindeydiler."

Aşağı Normandiye taşra meclisi de, 1787'de şöyle demektedir: "Vergilerin toplanması her türlü aşırılık ve baskılara yol açabilmektedir! bununla birlikte, birkaç yıldan beri uygulanageldiği üzere, yumuşak ve ılımlı davranışların hakkını da teslim etmek zorundayız."

Belgelerin incelenmesi bu ifadeyi tümüyle doğrulamaktadır. İnsanların yaşamına ve özgürlüğüne duyulan saygı bu belgelerde sık sık kendini göstermektedir. Özellikle de yoksulların sıkıntılarına karşı gerçek bir ilgi farkedilmektedir: o güne kadar böyle bir şey aramak, nafile yere çabalamak olurdu. Vergi idaresinin sefil koşullardaki kişilere şiddet göstermesi pek enderdir, vergi ertelemeleri daha sıktır, yardımlar

4. MOLLIEN kontu François-Nicolas (1758-1850), Napoléon Bonaparte'ın Hazine bakanıdır. [ç.n].

daha fazladır. Kral, kırsal alanda yardım işlikleri kurmaya, ya da muhtaç durumdakilerin yardımına koşmaya yönelik bütün fonları artırır ve sıklıkla da yeni fonlar yaratır. 1779'da, bu şekilde yalnızca yukarı Guyenne bölgesinde Devlet tarafından 80 000 *livre* dağıtıldığını saptadım; 1784'te Tours bölgesinde 40 000 dağıtılmıştır; 1787'de Normandiya bölgesinde de 48 000. XVI. Louis, yönetimin bu kısmını yalnızca bakanlarına bırakmak istemiyordu; bu işi bazen bizzat üstleniyordu. 1776'da, bir kraliyet konseyi kararnamesi, krala ait avlaklıklar civarındaki tarlaları kralın av hayvaları yüzünden zarar gören köylülere ödenecek tazminatları belirleyip bunları ödemenin basit ve emin yollarını gösterdiğinde, gerekçeleri bizzat kaleme aldı. Turgot'nun bize anlattığına göre, bu iyi yürekli ve talihsiz hükümdar kendi elinden çıkmış gerekçeleri ona verirken şöyle der: "Gördüğünüz gibi ben de kendi yönümden çalışmaktayım." Eğer eski rejimi ömrünün son yıllarındaki haliyle betimleselerdi, ortaya fazlasıyla güzel ve ona pek az benzeyen bir portre çıkardı.

Yönetilenlerin ve yönetenlerin kafasında bu değişiklikler gerçekleştiği ölçüde, halkın varsıllığı da o zamana kadar benzeri görülmedik bir hızla gelişmektedir. Bütün işaretler bunu haber vermektedir: nüfus artar; zenginlikler daha da hızlı bir şekilde büyür. Amerika'daki savaş bu tırmanışı yavaşlatmamaktadır; Devlet bu yüzden borca girer, ama gerçek kişiler zenginleşmeyi sürdürürler; daha becerikli, daha girişimci, daha yaratıcı hale gelirler.

Zamanın idarecilerinden biri, "1774'ten beri, çeşitli türden sanayiler, gelişmek suretiyle her türlü tüketim vergi ve resimlerinin alanını genişletmişti" demektedir. Gerçekten de, XVI. Louis'nin saltanatının farklı dönemlerinde, Devlet ile vergi toplamakla yükümlü mâli şirketler arasında yapılmış sözleşmeler karşılaştırıldığında, sözleşmelerin her yenilenişinde, kiralama bedellerinin de artan bir hızla hiç durmadan yükseldiği görülmektedir. 1786'nın kira geliri 1780'inkinden 14 milyon fazladır. Necker, 1781 yılı raporunda, "Tüketimden alınan her türlü verginin sağladığı hasılatın yılda 2 milyon arttığını hesaplamak mümkündür" demektedir.

Arthur Young, 1788'de Bordeaux'nun Liverpool'dan daha fazla ticaret yaptığını bildirmekte ve şöyle demektedir: "Şu son zamanlarda, deniz ticaretinde görülen gelişmeler Fransa'da İngiltere'den daha hızlı oldu; deniz ticareti bu ülkede, yirmi yıl içinde iki katına çıktı."

Zamanlar arasındaki farka dikkat edilecek olursa, Devrim'i izleyen dönemlerin hiçbirisinde halkın refah düzeyinin Devrim'i önceleyen yirmi yıl boyunca olduğu kadar hızlı bir şekilde gelişmediğine kâni olunacaktır. Bu bağlamda, bir tek anayasal monarşinin, bizim için barış ve hızlı gelişim zamanı olan otuz yedi yılı XVI. Louis'nin saltanatıyla kıyaslanabilir.

Eğer yönetimin hâlâ içinde taşıdığı bütün yozluklar ve sanayinin hâlâ karşı karşıya kaldığı bütün zorluklar düşünülecek olursa, daha o zamandan onca büyük ve onca gelişken olan bu refah düzeyi karşısında şaşırmanın yeridir; hattâ pek çok siyasetçinin, açıklayamadıkları bu olguyu, Molière'in hekimi gibi, bir hastanın kurallara rağmen iyileşebilemeyeceğine hükmederek yadsımaları da mümkündür. Gerçekten de, Fransa'nın yükümlülüklerdeki eşitsizlikle, usullerin farklılığıyla, iç gümrüklerle, feodal haklarla, lonca yeminlileriyle, devletçe satılan orunlarla, vb. birlikte gelişip zenginleşebilmiş olmasına nasıl inanılır? Yine de, bütün bunlara rağmen zenginleşmeye ve her yönden gelişmeye başlıyordu, çünkü toplumsal mekanizmaya ivme kazandırmaktan çok onu yavaşlatmayı amaçlar görünen bütün o kötü yapılmış ve kötü birleştirilmiş dişlilerin ötesinde, her şeyi bir arada tutmak ve her şeyi toplumsal refah hedefine doğru yürütmek için yetip de artan çok basit ve çok güçlü iki yay gizleniyordu: dediğimdedikçiliği bırakırken son derece güçlü kalmayı da sürdüren ve her yerde düzeni koruyan bir hükümet; yüksek sınıfları itibariyle esasen kıtanın en aydın ve en özgürü olan ve içinde herkesin dilediği gibi zenginleşebildiği ve bir kez kazandıktan sonra servetini koruyabildiği bir ulus.

Kral, halkın efendisi olarak konuşmayı sürdürüyordu, ama gerçekte, kendisi de, her gün onu esinlendiren ya da sürükleyen, hiç durmadan yokladığı, çekindiği, şımarttığı

bir kamuoyuna boyun eğiyordu; yasaların lafzında mutlak, uygulanışlarındaysa sınırlandırılmıştı. Daha 1784'te, Necker kamusal bir belgede, yadsınmaz bir olgudan söz edercesine şöyle diyordu: "Yabancıların çoğu, bugün Fransa'da kamuoyunun sahip olduğu yetkeye ilişkin bir fikir sahibi olmakta güçlük çekmektedirler: Kralın sarayına varıncaya kadar hükmeden bu görünmez gücün ne olduğunu çok güç anlamaktadırlar. Bununla birlikte gerçek budur."

Bir halkın üstünlüğünü ve gücünü yalnızca yasalarının oluşturduğu mekanizmaya bağlamaktan daha yüzeysel bir şey yoktur; zira, bu alanda, aygıtın mükemmelliğinden çok motorların gücü ürünü yaratır. İngiltere'ye baksanıza: idarî yasaları bugün bile bizimkilerden ne kadar daha karmaşık, daha çeşitli, daha düzensiz görünüyor! Bununla birlikte Avrupa'da, kamusal servetin daha büyük, özel mülkiyetin daha yaygın, daha güvenli ve daha çeşitli, toplumun da daha sağlam ve daha zengin olduğu tek bir ülke var mı? Bu durum bir takım yasaların tikel olarak iyiliğinden değil, ama bütünüyle İngiliz yasa sisteminin taşıdığı ruhtan kaynaklanmaktadır. Kimi organların yetersizliği hiçbir şeyi önlememektedir, çünkü yaşam güçlüdür.

Betimleyegeldiğim refah düzeyi Fransa'da geliştiği ölçüde, kafalar yine de daha karışık ve daha kaygılı görünmektedirler; toplumsal hoşnutsuzluk sertleşmektedir; bütün eski kurumlardan duyulan nefret giderek artar. Ulus görünür bir şekilde bir ihtilâle doğru yürümektedir.

Dahası, Fransa'nın, bu ihtilâlin başlıca odağı olacak kesimleri, gelişmenin özellikle kendini en fazla gösterdiği kesimlerdir. Eski dönemin Ile-de-France bölgesi arşivlerinden kalanlar incelenirse kolayca emin olunacaktır ki, eski rejim en erken tarihlerde ve en derinlemesine bir şekilde Paris'i çevreleyen komşu yörelerde kendisini yenilemişti. Buralarda, esasen köylülerin özgürlüğü ve serveti, seçimli toprakların [pays d'élection] hiçbirinde olmadığı kadar güvencededir. Kişisel angarya 1789'dan çok önce ortadan kalkmıştır. Biçme vergisinin toplanması, Fransa'nın bütün geri kalan kısmında olduğundan daha düzenli, daha ılımlı, daha eşit bir hale gelmiştir. Bir krallık denetçisinin, o sıralarda, bütün

bir taşra vilayetinin sefaleti için olduğu kadar refahı için de neler yapabildiği kavranmak istenirse, 1772'de, biçme vergisinin toplanma düzenini iyileştiren yönetmeliği okumak gerekir. Bu yönetmelikten bakıldıkta, vergi esasen bambaşka bir görünüm almıştır. Hükümet komiserleri her yıl bütün kilise-çevrelerini dolaşırlar; cemaat onlarla birlikte toplanır; mal varlıkları herkesin önünde açıklanmış, her bir mükellefin imkânları tarafların karşılıklı kabulüyle belirlenmiştir; en sonunda, vergiyi ödemek zorunda olanların tümünün katılımıyla biçme tabanı saptanır. Artık, yönetim temsilcisinin keyfiliği de, gereksiz şiddet de yoktur. Hiç şüphesiz biçme vergisi, toplanma sistemi ne olursa olsun, kendisine içsel olan yozlukları korumaktadır; yalnızca bir mükellef sınıfının sırtındadır, ve burada [Ile-de–France] mülkiyeti olduğu kadar sanayiyi de baltalamaktadır; ama bunlar dışında, komşu bölgelerde hâlâ bu adı taşımakta olan şeyden derinlemesine bir şekilde farklıdır.

Buna karşın eski rejim hiçbir yerde, Loire ırmağı boyunca, ırmağın ağzına doğru, Poitou bataklıklarında ve Brötanya fundalıklarında olduğundan daha iyi bir şekilde korunmuş değildi. İç savaş yangını da özellikle burada ateşlenip beslendi ve Devrim'e karşı en şiddetli ve en uzun süren direniş de burada yaşandı; öyle ki, Fransızların, daha iyi bir hale geldiği ölçüde konumlarını daha bir çekilmez buldukları söylenebilirdi.

Böylesi bir görünüş şaşırtır; tarih baştan sona bu tür görüntülerle doludur.

İhtilâllerin içine her zaman ille de kötüden betere doğru giderken düşülmez. Çoğu zaman karşılaşılan şey, hiç yakınmadan ve sanki onları hissetmiyormuşcasına en bezdirici yasalara tahammül etmiş olan bir halkın, ağırlıkları biraz hafiflediği anda bunları şiddetle kaldırıp atmasıdır. Bir ihtilâlin alaşağı ettiği rejim, hemen hemen her zaman o rejimi önceleyen rejimden daha iyidir ve deney, kötü bir yönetim için en tehlikeli anın, genellikle kendini yenilemeye başladığı an olduğunu öğretmektedir. Uzun süren bir baskı döneminden sonra tebâsını rahatlatmaya girişen bir hükümdarı ancak büyük bir dâhi kurtarabilir. Kaçınılmazmış gibi

sabırla katlanılan kötülük, ondan kurtulma fikri tasarlandığı anda tahammül edilmez görünür. O zaman aşırılıklar arasından atılanların hepsi de, sanki geriye kalanları daha bir iyi ortaya çıkartır ve onların verdiği baskı duygusunu daha bir keskinleştirirler: kötülüğün küçüldüğü doğrudur, ama duyarlılık daha canlıdır. Feodalite en güçlü halindeyken, ortadan kaybolmakta olduğu andaki kadar nefret telkin etmemişti Fransızlara. XVI. Louis'nin keyfiliğinin en küçük darbeleri bile, XIV. Louis'nin bütün dediğimdedikçiliğinden daha zor tahammül edilir geliyordu. Beaumarchais'nin kısa tutukluluğu Dragonnade'ların[5] yaratmış olduğundan daha fazla heyecan yarattı Paris'te.

1780'de, artık hiç kimse Fransa'nın çöküş sürecinde olduğunu iddia etmemektedir; tersine, o sıralarda ülkenin gelişme hamlelerinin neredeyse sınırsız olduğu söylenecektir. İnsanın sürekli ve belirsizcesine yetkinleşebilirliği kuramı işte o zaman ortaya çıkar. Yirmi yıl önce gelecekten hiçbir şey umut edilmiyordu; şimdiyse ondan hiçbir kuşku duyulmamaktadır. Bu yakın ve inanılmaz mutluluğu daha önce ele geçiren hayal gücü, esasen sahip olunan nimetlere karşı duyarsızlaştırır ve yeni şeylere doğru iteler.

Bu genel nedenlerden bağımsız olarak, olgunun daha özel ve hiç de daha az güçlü olmayan nedenleri vardır. Maliyenin idaresi de bütün öteki şeyler gibi yetkinleştirilmiş olmakla birlikte, bizatihi mutlak yönetimden kaynaklanan yozluklarını koruyordu. Gizli ve güvencesiz olduğundan, burada hâlâ XIV. Louis ile XV. Louis dönemlerinde geçerli olan uygulamaların en kötülerinden bazıları devam ediyordu. Hükümetin toplumun refah düzeyini geliştirmek için gösterdiği çaba, dağıttığı yardım ve destekler, gerçekleşmesine ön ayak olduğu bayındırlık işleri, gelirleri aynı oranda

5. DRAGONNADES: *Nantes Fermanı*'nın yürürlükten kaldırılmasından hemen önce ve sonra Fransa'nın çeşitli yörelerinde, Aunis, Poitou, Béarn, Guyenne, Languedoc ve özellikle de Cévennes'de Protestanlara karşı uygulanan zulüm. XIV. Louis döneminde orduyu yeniden düzenleyen Michel Le Tellier de LOUVOIS markisinin öneri ve telkinleriyle başlatılan eylem, kraliyet süvarileri *[les dragons]* tarafından gerçekleştirildiği için bu adla anılmaktadır. (ç.n).

büyütmeksizin her geçen gün giderleri artırıyordu; bu da her geçen gün, kralı kendisinden öncekilerin karşılaştıklarından çok daha büyük zorlukların içine atıyordu. Tıpkı onlar gibi, alacaklılarını hiç durmadan sıkıntılar içinde bırakıyordu; onlar gibi, duyurmaksızın ve rakipsizce, iki eliyle birden borçlanıyordu ve alacaklıları hiçbir zaman rantlarına kavuşacaklarından emin olamıyorlardı; sermayeleri bile her zaman için yalnızca hükümdarın iyi niyetinin insafına kalmış durumdaydı.

Kendi gözleriyle gördüğü ve başka birisine kıyasla çok daha iyi görebilecek durumda olduğu için güvene layık bir tanık, bu vesileyle şöyle demektedir: "Fransızlar o sıralarda kendi öz hükümetleriyle ilişkilerinde yalnızca tesadüflerle karşı karşıyaydılar. Sermayelerini hükümetin borçlanmalarına mı plase ediyorlardı? Faizlerin belirli bir dönem sonunda ödeneceğinden emin olmaları asla mümkün değildi; hükümetin gemilerini mi inşa ediyor, yollarını mı onarıyor, askerlerini mi giydiriyordu? Avansları konusundaki güvenceleri ve borcun geri ödenmesi konusunda bir vade olmaksızın, bakanlarla yapılmış bir sözleşmenin sonuçlanma şansını tıpkı sonu belirsiz bir macera için verilen borçmuş gibi hesaplamak durumunda kalıyorlardı." Ve büyük bir bilgelikle eklemektedir: "Sanayinin, daha fazla atılım kazanarak, daha çok sayıda insanda mülkiyet sevdasını, bolluktan alınan tadı ve ona duyulan ihtiyacı geliştirmiş olduğu bu zamanda, iyeliklerinin bir kısmını Devlete emanet etmiş olanlar, yasanın, bütün borçlular arasından ona asıl en fazla saygı duyması gereken kişi tarafından çiğnenmesine giderek daha sabırsız bir şekilde katlanmaktaydılar."

Burada Fransız idaresinin istismarcılığına yönelik suçlamalar, gerçekten de, hiçbir şekilde yeni değildi; yeni olan şey bu istismarcılığın doğurduğu izlenimdi. Mâli sistemin yozlukları geçmiş dönemlerde, bundan da daha belirgindi; ama o zamandan beri hükümette ve toplumda, bunlara karşı eskiden olduğundan çok daha fazla duyarlı kılan değişiklikler olmuştu.

Hükümet, daha faal hale geldiği ve o zamana kadar düşünmemiş olduğu her türlü girişime yöneldiği yirmi yıl-

dan beri, sanayi ürünlerinin en büyük tüketicisi ve bütün krallık içindeki bayındırlık çalışmalarının en büyük girişimcisi haline gelmeyi başarmıştı. Onunla parasal ilişkileri olanların, ona borç sağlayanların, onun verdiği ücretle yaşayanların ve onun pazarlarında spekülasyon yapanların sayısı olağanüstü bir şekilde artmıştı. Devletin serveti ile özel servet hiçbir zaman bu ölçüde birbirine karışmamıştı. Uzunca bir süre yalnızca toplumsal bir rahatsızlık olan maliyenin kötü yönetimi, o zaman bir sürü aile için özel bir felâket haline geldi. 1789'da, Devlet böylece, hemen hemen hepsi de bizzat borçlu olan ve zamanın maliyecilerinden birinin söylediği gibi, hükümete yönelik sızlanmalarına hükümetin doğruluktan uzak tutumunun acılarına ortak ettiği herkesi ortak eden alacaklılara, yaklaşık 600 milyon borçluydu. Ve şunu gözden kaçırmayın ki, bu türden hoşnutsuzlar daha kalabalık hale geldikleri ölçüde, bir yandan da daha öfkeli hale geliyorlardı; zira spekülasyon arzusu, zenginleşme coşkusu, refahın tadı iş hayatıyla birlikte yaygınlaşıp büyürken, böylesi sıkıntıları da, otuz yıl önce bunlara belki de hiç sızlanmadan katlanacak olanlara bile, dayanılmazmış gibi gösteriyordu.

Genelde siyasal yeniliklere en düşman, hangisi olursa olsun varolan hükümete en dost ve küçümsediği ya da nefret ettiği yasalara bile en itaatkâr sınıfı oluşturan rantiyelerin, tacirlerin, sanayicilerin ve öteki tecim erleri ya da para babalarının, bu kez reformlar konusunda en sabırsız ve en kararlı sınıf olarak görünmesi buradan kaynaklanmaktadır. Bu sınıf, özellikle bütün mâli sistemde, çığlık çığlığa, tam bir devrim için çağrıda bulunuyordu ve hiç düşünmüyordu ki, yönetimin bu kısmı şiddetle sallandığında, kalan her şey devrilecekti.

Bir felâketten nasıl kurtulunabilecekti? Bir yanda, servet yapma tutkusunun, bağrında her geçen gün giderek yaygınlaştığı bir ulus; öte yanda, bu yeni tutkuyu ara vermeden tahrik eden ve ara vermeden ulusu bulandıran, onu tutuşturan ve umutsuzlandıran, böylece iki yandan birden onu kendi iflasına doğru iteleyen bir yönetim.

V BÖLÜM

Halk rahatlatılmak istenirken nasıl ayaklandırıldı

Halk yüz kırk yıldan beri toplumsal sorunların tartışıldığı sahneye çıkmamış olduğu için, onun artık bir daha orada boy gösterebileceğine de tümden inanılmaz olmuştu; onu onca duyarsız görmekten, sağırlığına hükmediliyordu; öyle ki, yazgısıyla ilgilenilmeye başlandığında, onun karşısında, sanki orada değilmiş gibi onun hakkında konuşulmaya koyulundu. Sanki, söylenenler yalnızca onun üstünde konumlanmış kişiler tarafından işitilmek zorundaydı ve çekinilmesi gereken yegâne tehlike de söylenenlerin o kişilerce iyi anlaşılmamasıydı.

Halkın hiddetinden en fazla çekinmesi gereken kişiler, her zaman kurban edilmiş olduğu zalimce haksızlıkları onun önünde yüksek sesle tartışıyorlardı; ona en fazla ağır gelen kurumların içerdikleri korkunç yozlukları birbirlerine gösteriyorlardı; belâgâtlerini onun çektiği sefaletleri ve yeterli karşılığı verilmeyen emeğini betimlemekte kullanıyorlardı: onu böylece rahatlatmaya çabalarken gazaba getiriyorlardı. Hiçbir şekilde yazarları kasdetmiyorum, ama hükümetten, başlıca temsilcilerinden, bizzat ayrıcalıklılardan söz ediyorum.

Kral, Devrim'den on üç yıl önce angaryayı yürürlükten kaldırmayı denediği zaman, kararnamenin başlangıç bölümünde der ki: "Az sayıdaki taşra vilayetleri (sınıf meclisli topraklar [pays d'états]) dışarıda tutulursa, krallığın hemen hemen bütün yolları tebamızın en yoksul kesimi tarafından karşılıksız olarak yapılmıştır. Dolayısıyla bütün yük, bileklerinden başkaca hiçbir şeyleri olmayan ve yollardan sağladığı çıkar çok ikincil olanlara düşmüştür; yolların yapılmasında gerçek çıkarı bulunanlar, bunların açılmasıyla edi-

nimleri daha da değerlenen ve hemen hemen hepsi de ayrıcalıklı kişiler olan mal sahipleridir. Yolların bakım ve onarımına yalnızca yoksulu zorlamak, onu ücretsiz olarak zamanını ve emeğini vermeğe mecbur etmek suretiyle, sefalete ve açlığa karşı mücadelede sahip olduğu yegâne kaynak da, zenginler yararına kullanılmak üzere elinden alınmaktadır."

Aynı dönem içinde, sanayi loncaları sisteminin işçilere dayattığı zorlamalar da ortadan kaldırılmaya girişildiğinde, "çalışma hakkının bütün mülkiyetlerin en kutsalı olduğu; ona zarar veren her yasanın doğal hukuku çiğnediği ve kendiliğinden geçersiz sayılması gerektiği; varolan loncaların da, ayrıca bencilliğin, açgözlülüğün ve şiddetin ürünü olan garip ve zorba kurumlar oldukları" kral adına ilan edilmektedir. Bu tür ifadeler çok tehlikeliydiler. Bundan da daha tehlikeli olansa bunları nafile yere söylemekti. Nitekim, birkaç ay sonra loncalar ve angarya yeniden canlandırılıyordu.

Söylendiğine göre, kralın böyle bir dil kullanmasına neden olan kişi Turgot'ydu. Turgot'dan sonra gelenlerin çoğu da, kralı asla başka türlü konuşturtmadılar. 1780'de kral, biçme vergisindeki artışların bütün kayıtlarının bundan böyle kamuya açıklanacağını tebasına duyurduğunda, bu kararın bir tür açımlanışı olarak şunları da özenle eklemektedir: "Biçme vergisinin toplanmasındaki incitici uygulamalardan esasen rahatsızlık çekmekte olan vergiye tâbi kişiler, bugüne kadar, ayrıca bir de beklenmedik artışlarla karşılaşabiliyorlardı, öyle ki, tebamızın en yoksul kesiminin payına düşen vergi bütün öteki kesimlerinkinden çok daha yüksek bir oranda artmıştır." Henüz bütün yükümlülükleri eşit kılmaya hiçbir şekilde cesaret edemeyen kral, esasen herkese ortak olanlar arasından hiç değilse verginin toplanışında eşitlik kurmaya giriştiğinde, şöyle demektedir: "Majesteleri, varlıklı kişilerin, ortak düzeye getirilmek suretiyle, yalnızca çoktanberi daha eşit bir şekilde paylaşmak zorunda oldukları yükümlülüğü ödemiş olmaklıklarından ötürü incinmiş olmayacaklarını ummaktadır."

Ancak toplumun tutkuları özellikle kıtlık zamanlarında

ve ihtiyaçlarının karşılanmasından da daha çok alevlendirilmek istenir gibidir. O zaman bir krallık denetçisi çıkmakta ve zenginlerin inayet duygularını harekete geçirmek için, "sahip oldukları her şeyi yoksulun çalışmasına borçlu olan ve yoksulu, kendisini onların mal varlıklarını değerlendirmek uğruna tükettiği bir sırada açlıktan ölmeye terkeden o mülk sahiplerinin adaletsizliğinden ve duyarsızlığından" söz etmektedir. Beri yanda kral da benzer durumda şöyle demektedir: "Majesteleri, halkı, emeğini zenginlerin ona vermeyi uygun buldukları belli bir ücret karşılığında kiralamaya zorlamak suretiyle en başta gelen gıda maddelerinden yoksun kalmaya maruz bırakan manevralara karşı korumak istemektedir. Kral, insanların bir bölümünün öteki kısmının açgözlülüğüne maruz bırakılmasına katlanmayacaktır."

Monarşinin sonuna kadar, farklı idarî erkler arasında varolan mücadele, bu türden her çeşit gösteriye yer veriyordu: taraflar birbirlerini sık sık halkın çektiği sefaletten ötürü suçluyorlardı. Bu durum, özellikle, tarım ürünlerinin dolaşımı konusunda Toulouse parlamentosu ile kralı karşı karşıya getiren kavgada apaçık görünmektedir. "Hükümet, yanlış önlemleriyle, yoksulu açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyor" demektedir parlamento. – "Parlamentonun ihtirası ve zenginlerin açgözlülüğü halkın ızdırabına neden oluyor" diye yanıtlamaktadır kral. Böylece, çektiği sıkıntılar karşısında her zaman için üst makamları suçlaması gerektiği fikri, iki taraftan birden, halkın kafasına yerleştirilmeye çalışılıyordu.

Bütün bunlar gizli yazışmalarda değil, hükümetin ve parlamentonun binlerle bastırarak yayımladığı kamu belgelerinde yer almaktadır. Bu arada kral, ardıllarına ve bizzat kendisine fevkalade sert gerçekleri hatırlatmaktadır: "Devlet hazinesi birçok saltanat döneminin savurganlıklarıyla zarara uğratılmıştır. Devredilemez nitelikteki topraklarımızdan çoğu, çok düşük fiyatlarla elden çıkarılmışlardır" diye açıklamaktadır bir gün. Başka bir kez de, tedbirden çok haklılık taşıyan şu sözleri söylemesine neden olunmaktadır: "Sanayi loncaları özellikle kralların mâli açgözlülüğünün ürünleri-

dir" Daha ilerideyse, "Eğer çoğu zaman gereksiz harcamalar yapılmışsa ve eğer biçme vergisi her türlü ölçünün ötesinde artmışsa, bu durum, daha başka birçokları halkımız için daha az bedel gerektireceği halde, mâli idarenin, gizliliği nedeniyle biçme vergisini artırmayı en kolay kaynak olarak görmesinden ileri gelmiştir" saptamasını yapmaktadır.

Bütün bu açıklamalar, tikel çıkarların yergi konusu yaptığı kimi önlemlerin gerekliliği konusunda ikna etmek üzere, halkın en aydın kesimine yöneltilmişlerdi. Halka gelince, besbelliydi ki, hiçbir şey anlamadan dinliyordu.

Bu iyi niyetin temelinde bile, çektikleri sıkıntılar onca içtenlikle hafifletilmek istenilen o zavallılara karşı yine de büyük bir horlamanın mevcut olduğunu kabul etmek gerekmektedir ve bu da, Voltaire'in sekreterinin anlattığına bakılırsa, uşakların da insan olduklarının kanıtlanmış bir gerçek olduğuna inanmayan madam Du Châtelet'nin[1], adamları önünde soyunmaktan çekinmeyişindeki hissiyatını hatırlatmaktadır.

Ve aktarageldiğim tehlikeli dili kullananların da yalnızca XVI. Louis ya da bakanları olduğu asla sanılmasın; halkın hiddetinin en yakın zamandaki hedefi olan o ayrıcalıklılar da onun karşısında başka türlü konuşmuyorlardı. Kabul etmek gerekir ki, Fransa'da toplumun yukarı sınıfları, yoksulların yazgılarıyla onlar kendileri için korkutucu hale gelmezden de önce ilgilenmeye başladılar; yoksulların çektiği sıkıntıların kendi çöküşlerine neden olacağına henüz inanmadıkları bir dönemde, onlarla ilgilendiler. Bu durum özellikle 89'u önceleyen son on yıl boyunca belirgin hale gelmektedir: o yıllarda köylülere çoğunlukla acınmakta, hiç durmadan onlardan söz edilmektedir; onların hangi yöntemlerle rahatlatılabileceği araştırılmaktadır; onları sıkıntıya sokan başlıca haksızlıklar açığa çıkarılmakta ve özellikle onlara zarar veren vergi yasaları eleştirilmektedir; ne ki, genelde bu yeni sevecenliğin dile getirilişinde de uzun yıllar

1. Dönemin kadın edebiyatçılarından olan markiz Du CHÂTELET (1706-1749), Voltaire'in dostuydu. [ç.n].

sürdürülmüş olan duyarsızlıkta olduğu kadar öngörüsüz davranılmaktadır.

1779'da Fransa'nın bazı bölgelerinde, daha sonra da bütün krallıkta toplanmış olan taşra meclislerine ait tutanakları okuyunuz, onlardan bize kalan öteki kamu belgelerini inceleyiniz, bunlarda karşınıza çıkacak iyi duygularla hüzünlenecek ve kullanılmış olan dildeki tuhaf tedbirsizliğe şaşıracaksınız.

Aşağı Normandiya taşra meclisi, 1787'de, "Kralın şehirlerarası yollara hasrettiği paranın halka yararı olmaksızın yalnızca zenginin rahatlığına hizmet ettiği çok sık görüldü. Bu para çoğu zaman bir kente ya da kasabaya girişi kolaylaştırmaya hizmet edecek yerde, bir şatoya ulaşımı daha hoş kılmak için kullanıldı" demektedir. Aynı mecliste, soylu ve ruhban sınıfları, angaryanın yozluklarını betimledikten sonra, kendi arzularıyla ve kendi paylarına, yolların durumunu iyileştirmek için 50 000 *livre* hibe ederler; amaçlarının, taşradaki yolların halka daha fazla bir şeye malolmaksızın kullanılabilir hale gelmesi olduğunu söylemektedirler. Bu ayrıcalıklılar için angaryayı ikame edecek genel bir vergi koymak ve kendilerine düşen payı ödemek belki daha az pahalıya gelirdi; ama, vergi eşitsizliğinden sağladıkları kârdan gönüllü bir şekilde vaz geçerken, onun görüntüsünü korumayı seviyorlardı. Haklarının yararlı kısmını terkederken, bunların en tiksindirici kısmını özenle ellerinde tutuyorlardı.

Tümüyle biçme vergisinden muaf olan ve muaf olarak kalmayı düşünen toprak sahiplerinden oluşmuş başka meclisler de bu verginin yoksullara reva gördüğü kötülükleri en kara renklerle resmetmekten geri durmuyorlardı. Bu toprak sahipleri, biçme vergisinin yol açtığı bütün kötülüklerin bireşiminden dehşet verici bir tablo çıkarıyorlar ve kopyalarını sonsuzca çoğaltmaya da özen gösteriyorlardı. Ve asıl tuhaf olanı da, halkın kendilerine esinlendirdiği ilgiyle dolu olan bu tanıklıklara zaman zaman alenen hor görücü deyimler eklemeleriydi. Halk, henüz küçümsemelerinin konusu olmaktan çıkmaksızın, şimdiden sevecenliklerinin nesnesi haline gelmişti.

Yukarı Guyenne taşra meclisi, hararetli bir şekilde

davasını savunduğu o köylülerden söz ederken, onları *cahil ve kaba yaratıklar, sert ve itaatsiz mizaçlı gürültücü yaratıklar* olarak adlandırmaktadır. Halk için onca çabalamış olan Turgot da asla bundan farklı bir dille konuşmamaktadır.

En geniş biçimde duyurulmak üzere, ve bizzat köylülerin görebilmesi için hazırlanmış kararlarda bile bu katı ifadelere rastlanmaktadır. Sanki, Avrupa'nın, aşağı sınıflardan ayrı bir dil konuşan yüksek sınıfların ne dediklerinin berikilerce anlaşılmasının mümkün olmadığı Galiçya benzeri yörelerinde yaşanıyordu. XVIII. yüzyılın feodal hukuk uzmanları, toprak vergisi verenler ile feodal harçlardan yükümlü olan öteki insanlara karşı çoğu kez öncüllerinde rastlanmayan yumuşak, ılımlı ve âdil bir yaklaşım sergilerlerken, yeri geldikte, hâlâ *aşağılık köylülerden* söz etmektedirler. Noterlerin işaret ettikleri gibi, görünüşe göre bu tür sövgüler konuşma üslûbunun bir parçasıydı.

1789'a yaklaştıkça, halkın çektiği sefalet karşısındaki bu sevecen yaklaşım daha canlı ve daha tedbirsiz bir hale gelmektedir. Birçok taşra meclislerinin, 1788'in ilk günlerinde, yakınabilecek oldukları bütün konuları ayrıntılarıyla ve kendi kendilerine öğrenmeleri amacıyla, çeşitli kilise-çevrelerinde yaşayan halka gönderdikleri tamimler elimden geçti.

Bu tamimlerden biri, hepsi de meclis üyesi olan ve meclis adına hareket eden bir papaz, bir büyük senyör, üç asilzade ve bir burjuva tarafından imzalanmıştır. Bu komisyon, her kilise-çevresinin temsilcisine, bütün köylüleri toplamasını ve ödedikleri çeşitli vergilerin salınma ve toplanma biçimine karşı söylemek istedikleri şeyleri sormasını emretmektedir. "Vergilerden çoğunun, özellikle de tuz ve biçme vergilerinin üretici için yıkıcı sonuçlar doğurduğunu genel olarak biliyoruz, ama bunun dışında uygulamadaki aşırılıkları teker teker öğrenmek istiyoruz" demektedir. Taşra meclisinin merak ettiği şeyler bununla kalmamaktadır; kilise-çevresi içinde, ister soylu, ister ruhban ya da orta sınıftan olsunlar, bir takım vergi ayrıcalıklarından yararlananların sayısını ve bu ayrıcalıkların tastamam neler olduğunu; vergiden muaf tutulmuş bu kişilerin mal varlıklarının değerini; kendi topraklarında yaşayıp yaşamadıklarını; çevrede çok sayıda

kilise malı ya da, tecim dışı olmaları gereken, o günlerin deyişiyle ölü-el[2] kaynaklar olup olmadığını ve bunların değerini bilmek istemektedir. Komisyonun tatmin olması için bütün bunlar da yetmemektedir; eğer vergi eşitliği varolsaydı, ayrıcalıklıların kaldırabilecekleri vergilerin, biçme'nin, geçiş resimlerinin, kelle vergisinin, angaryanın ne miktarda bir paya sahip olabileceğinin hesaplanarak bildirilmesi gerekmektedir. Bu, çektiği sefaletin öyküsüyle, tek tek her insanı galeyana getirmek, ona bunun yaratıcılarını göstermek, bunların sayıca azlığı karşısında onu cesaretlendirmek ve orada açgözlülüğün, kıskançlığın ve nefretin ateşini yakmak için yüreğinin derinliklerine sızmak oluyordu. *Jacquerie* de, *Maillotin'ler* de, *Onaltılar*[3] da tümüyle unutulmuş ve doğallığı içinde rahatsız edilmeden kaldığı sürece yeryüzünün en yumuşak ve hattâ en iyi niyetli halkı olan Fransızların, şiddetli tutkular onu bulunduğu durumdan çıkardığı anda, halkların en barbarı haline geldiği bilin-

2. Feodal hukukta *ölü-el hakkı / droit de mainmorte*, senyörün, ölmüş olan vasalinin bıraktığı malları sahiplenebilmesidir. [ç.n].

3. JACQUERIE: Ile-de-France bölgesindeki köylülerin, kral *iyi yürekli* Jean'ın tutsaklığı ve İngiliz işgalinin neden olduğu yoksunluklar karşısında, 23 Mayıs 1358'de soylulara karşı giriştikleri ayaklanma. *Jacques* adı, Türkçedeki *"köylü Memet"* örneğinde olduğu gibi, bir sınıf insanı tanımlar tarzda kullanıldığından, bu ayaklanma *"Jacquerie / Jacques'ların işi"* diye adlandırılır. Sözcük daha sonra da, keyfî yönetimden kaynaklanan bütün başkaldırıları nitelemek için kullanılmıştır.
MAILLOTINS (Maillotin'ler): Kral VI Charles döneminde, 1381'de, Paris'te başgösteren ayaklanma. Tahta çıktığında (1380) henüz 15 yaşında olan kralın vasiliğini üstlenen amcalarının kötü yönetiminin neden olduğu ayaklanma, Tersaneden ele geçirdikleri ahşap tokmaklarla *[maillets]* silahlanmış olan ayaklanmacılara gönderme olarak bu adla anılır.
(Les) SEIZE [Onaltılar]: Fransız tarihinde *"La Ligue"* diye bilinen dönemde, Paris'teki on altı mahallenin temsilcilerine verilen ad. *La Ligue*, Guise dükünün 1576 tarihinde, görünüşte Katolik dinini Kalvinistlere karşı korumak, gerçekteyse kral III. Henri'yi devirip tahta geçmek amacıyla kurduğu bir Katolik konfederasyonuydu. *Ligue* yöneticilerinin İspanya kralı II. Felipe'yle yaptıkları ittifakın yarattığı hoşnutsuzluktan yararlanan IV. Henri, *Ligue*'e son vermek üzere Paris'e yürüdüğünde (1590), kentin savunmasını *Ligue* süresince ortaya serdikleri şiddetle sivrilmiş olan *Onaltılar* yönetmiştir. [ç.n].

mezmiş gibi görünüyordu.

Bu öldürücü sorulara yanıt olarak köylüler tarafından gönderilmiş olan bütün raporları ne yazık ki, elde edemedim; ama bazılarını buldum ve bu da onları kaleme alan genel zihniyeti tanımak için yeterlidir.

Bu saptamalarda, soylu ya da burjuva, her ayrıcalıklının adı özenle gösterilmiştir; yaşama tarzı kimi zaman betimlenmiş ve her zaman eleştirilmiştir. Mal varlığının değeri merakla araştırılmaktadır; ayrıcalıklarının sayısı ve türü, özellikle de bunların kasabada yaşayan bütün öteki insanlara verdiği zarar üzerinde durulmaktadır. Kendisine toprak hakkı olarak kaç ölçek buğday verilmesi gerektiği sıralanmakta; kimsenin yararlanmadığı söylenen gelirleri, hasetle hesaplanmaktadır. Papazın, daha o günlerden *ücreti* olarak adlandırılagelen kazancı aşırıdır; bezgin bir ifadeyle, kilisede her şeyin bedeli karşılığı olduğuna ve de yoksulun, bir şey ödemeksizin kendisini içeriye bile aldıramadığına işaret edilir. Vergilere gelince, hepsi de kötü konmuş ve baskıcıdırlar; köylülerin gözünde bağışlanabilir bir tek vergiye bile rastlanmamakta ve hepsi de şiddet kokan, sert bir dille konuşmaktadırlar.

"Dolaylı vergiler iğrençtir; iltizam memurunun gelip karıştırmadığı hane kalmamıştır; gözleri için de elleri için de kutsal bir şey yoktur. Kayıt harçları çok ağırdır. Biçme vergisi tahsildarı, yoksul kimseleri canından bezdirmek için her türlü imkândan yararlanarak açgözlülüğünü besleyen bir zorbadır. Kâtipleri de ondan aşağı kalmamaktadırlar; tek bir namuslu yetiştirici yoktur ki, bunların canavarlıklarından korunmuş olsun. Vergi tahsildarları bu dediğimdedikçilerin kudurgan açlığına bizzat hedef olmamak için, kendi komşularını iflasa sürüklemek zorunda kalmaktadırlar."

Devrim, bu soruşturmada yalnızca gelmekte olduğunu haber vermemektedir; bu soruşturmada mevcuttur, şimdiden kendi diliyle konuşmakta ve yüzünü açıkça göstermektedir.

XVI. yüzyıldaki dinsel devrim ile Fransız devrimi arasında rastlanan bütün farklılıklar içinden bir tanesi çarpıcıdır: XVI. yüzyılda, büyüklerden çoğu ihtiras hesapları ya da

açgözlülükle dinsel değişimin içine attılar kendilerini; toplumsa, tersine, onu inançla ve hiçbir çıkar beklemeden benimsedi. XVIII. yüzyılda, böyle olmadı; şikayetlerinin verdiği burukluk ve durumunu değiştirmek için duyduğu şiddetli istek halkı galeyana getirirken, bu kez çıkarsız inançlar ve cömert sevecenlikler aydın sınıfları heyecanlandırdı ve devrime sürükledi. İkincilerin coşkusu birincilerin kızgınlıklarını ve doyumsuzluklarını alevlendirip silahlandırmayı başardı.

VI. BÖLÜM

Yönetimin halkın devrimci eğitimini tamamlamasına yardım eden bazı uygulamalarına dair

Hükümet esasen uzun zamandan beri, o günden sonra ihtilâlci diye adlandırılan fikirlerin, bireye düşman, tikel haklara ters ve şiddete dost olan fikirlerin çoğunu halkın kafasına sokmak ve yerleştirmek için bizzat çalışmaktaydı.

En eski ve görünüşe göre en iyi yerleşmiş kurumların ne türlü bir küçümsemeye maruz bırakılabileceklerini ilk olarak kral gösterdi. XV. Louis de monarşiyi bir o kadar sarstı ve hatalarıyla olduğu kadar getirdiği yeniliklerle de, umursamazlığıyla olduğu kadar enerjisiyle de Devrim'i çabuklaştırdı. Halk, hemen hemen krallıkla yaşıt ve o zamana kadar krallık kadar sarsılmaz gibi görünmüş olan o parlamentonun çöküp de ortadan kalktığını gördüğünde, her şeyin mümkün hale geldiği, ne kadar eski olursa olsun saygıya değer hiçbir şeyin kalmadığı ve ne kadar yeni olursa olsun denenmeyecek bir şeyin de olmadığı o şiddet ve rastlantı zamanlarına yaklaşıldığını hayal meyal anladı.

XVI. Louis, bütün saltanatı süresince gerçekleştirilecek reformlardan söz etmekten başkaca bir şey yapmadı. Devrim gerçekten de gelip hepsini birden yıkmadan önce, pek yakınlardaki yıkımını öngördürtmemiş olduğu pek az kurum vardır. Bunların en kötülerini yasalardan çıkarıp attıktan sonra, hemen yeniden yerlerine koydu: sanki devirme işini başkalarına bırakarak, bunları yalnızca köklerinden ayırmak istemişti.

Bizzat gerçekleştirmiş olduğu reformlardan bazıları, birdenbire ve yeterli hazırlık olmaksızın eski ve saygı duyulan

alışkanlıkları değiştirdiler ve kazanılmış haklara da zaman zaman zarar verdiler. Bunlar böylece, Devrim'e engel olan şeyi alaşağı etmekten de daha çok, halka onu gerçekleştirmek için nasıl hareket edilebileceğini göstermek suretiyle Devrim'i hazırladılar. Kralın ve bakanlarının davranışlarındaki saf ve çıkarsız niyet, kötülüğü asıl büyüten şeydi; zira insanların iyiliği için ve iyi insanlar tarafından uygulanan şiddetten daha tehlikeli örnek yoktur.

Uzun zaman önce, XIV. Louis'nin fermanlarıyla halka öğrettiği kurama göre, krallığın bütün toprakları başlangıçta koşullu olarak Devlet tarafından devredilmişti ki, Devlet böylece tek gerçek mâlik olurken bütün öteki toprak sahipleri iyelikleri tartışmaya açık ve hakları belirsiz edinimciler durumunda kalıyorlardı. Bu doktrin, kaynağını feodal yasallıktan almıştı; ama Fransa'da ancak feodalitenin ölmekte olduğu bir sırada öğretildi ve yargı mercileri tarafından hiçbir zaman sevilmedi. Bu, modern sosyalizmi doğuran fikirdir. Onun önce krallığın dediğimdedikçiliği içinde kök saldığını görmek tuhaf olmaktadır.

Bu hükümdarınkini izleyen saltanat dönemleri boyunca, idare her gün daha pratik ve işine daha iyi gelen bir tarzda, halka, özel mülkiyete karşı beslenmesi uygun düşen aşağılamayı öğretti. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, bayındırlık faaliyetleri ve özellikle de yollar yapma modası yayılmaya başladığında, hükümet, girişimleri için gereksindiği bütün toprakları sahiplenmekte ve buralarda kendisine köstek olan evleri devirmekte güçlük çekmedi. Yollar ve Köprüler idaresi daha o zamandan, ondan beriye izlediğini gördüğümüz üzere, düz hatların geometrik güzelliklerine kapılmıştı; bir parçacık kavisli olduklarını farkettiğinde eski yolların izini sürmekten büyük bir özenle kaçınıyor ve, hafif bir dönemeç yapmaktansa bin tane mirası biçip geçiyordu. Böylece yıkılmış ya da tahrip edilmiş olan mülklerin bedeli her zaman keyfî bir şekilde ve gecikmeyle ödenmişti ve çoğu zaman da hiç ödenmiyordu.

Aşağı Normandiya taşra meclisi idareyi krallık denetçisinden devraldığında, yirmi yıldan beri yol yapımı nedeniyle yetkeyle el konulmuş bütün toprakların bedelinin hâlâ

ödenmemiş olduğunu gördü. Fransa'nın bu küçük köşesinde Devlet tarafından böylece üstlenilmiş ve henüz ödenmemiş borç 250 000 *livre*'i buluyordu. Bu şekilde zarar gören büyük toprak sahiplerinin sayısı sınırlıydı; ama yara alan küçük toprak sahiplerinin sayısı büyüktü, zira toprak çoktan beri bölünmüş durumdaydı. Bunların her biri, kamu çıkarı zorlanmasını istediği zaman bireyin hukukunun ne kadar az önem taşıdığını kendi deneyimiyle öğrenmişti ve bu da, kendi çıkarı uğruna başkalarına uygulamak söz konusu oldukta asla unutmayacağı bir doktrindi.

Eskiden, pek çok kilise-çevresinde kurulmuş olan hayır vakıfları vardı, bunlar kurucularının düşüncesine göre, bazı durumlarda ve vasiyetnamenin gösterdiği belli bir şekilde yörede yaşayanların yardımına koşmayı amaçlıyorlardı. Bu vakıflardan çoğu, monarşinin son zamanlarında tahrip edildiler ya da konseyin aldığı sıradan kararlarla, yani hükümetin düpedüz keyfî uygulamalarıyla baştaki hedeflerinden saptırıldılar. Genelde, bu yolla kasabalara bırakılmış olan vakıf kaynakları, komşu hastahaneleri yararlandırmak üzere geri alındı. Ardından, aynı döneme doğru bu hastahanelerin mülkiyeti, kurucunun hiç taşımamış olduğu ve hiç şüphesiz asla benimsemeyeceği amaçlarla değiştirildi. 1780 tarihli bir ferman, bütün bu kuruluşlara, çeşitli zamanlarda kendilerine bırakılmış olan mal varlıklarını, sürekli yararlanabilmek koşuluyla satma imkânı tanıdı ve satış bedelini de gelir olarak kullanacak olan Devlete bırakmasına izin verdi. Bunun, ataların hayratını onların yapmış olduklarından daha iyi şekilde kullanmak olduğu söyleniyordu. İnsanlara, yaşayanların bireysel haklarını çiğnemeyi öğretmenin en iyi yolunun, ölülerin istencini hiçbir şekilde dikkate almamak olduğu unutuluyordu. Eski rejim idaresinin ölülere karşı takındığı horlayıcı tavır, ondan sonra gelen iktidarlardan hiçbiri tarafından aşılamamıştır. İngilizleri, son kararlarının etkisini sürdürmesine yardım etmek için toplumsal yapının bütün gücünü her yurttaşına sunmaya ve onun anısına, bizzat kendisinden bile daha fazla saygı göstermeye iten o bir parça dikkatli titizliğin birazını olsun, özellikle ve asla göstermemiştir.

Zoralımlar, tahılların mecburi satışı, en yüksek cezalar, eski rejim altında daha önce de görülmüş olan hükümet önlemleridir. Kıtlık zamanlarında, köylülerin pazarda satacakları tahılın fiyatını önceden belirleyen ve zorlanmaktan çekinen köylüler pazara gelmeyince de, onları para cezası tehdidiyle gelmeye mecbur etmek için kararnameler çıkartan idareciler gördüm.

Ama hiçbir şey, ceza adaletinin halk söz konusu olduğu zaman izlediği kimi biçimlerin eğiticiliğinden daha zararlı olmadı. Yoksul, kendisinden daha zengin ve daha güçlü bir yurttaşın saldırılarına karşı yine de sanıldığından çok daha iyi korunuyordu; ama Devlet'le sorunu olduğunda, daha önce işaret ettiğim gibi, olağanüstü mahkemelerden, talimat almış yargıçlardan, çabuk ve aldatıcı bir duruşmadan, nihai ve temyizi mümkün olmayan bir icra kararından başkaca bir şeyle karşılaşmıyordu. "Kırsal zabıta komutanlığı yargı âmiri ve yardımcısını tahıl yüzünden başgösterebilecek kaynaşma ve toplaşmaları izlemeye memur ederek; davaya onların bakıp tamamlayacağını, yargılamanın âmirin yetkisinde ve son merci olacağını emrederek; Majesteleri, bütün yargı mercilerinin bu davalara bakmasını yasaklar." Konseyin bu kararı, bütün bir XVIII. yüzyıl boyunca yargı içtihadı olur. Yargı âmirliğinin tutanaklarından, bu koşullar altında şüpheli kasabaların geceden sarıldığı, gün doğmadan evlere girildiği ve önceden saptanmış olan köylülerin başkaca bir yetki aranmaksızın tutuklandığı görülmektedir. Böylece tutuklanmış olan kişi, yargıcıyla konuşabilmezden önce çoğu kez uzunca bir süre hapiste kalıyordu; oysa ki, fermanlar her sanığın yirmi dört saat içinde sorgulanmasını buyuruyorlardı. Bu önlem günümüzde olduğundan ne daha kesindi, ne de daha fazla saygı görüyordu.

İşte, yumuşak ve gayet güvenli bir hükümet, ihtilâl zamanları için en elverişli ve zorba yönetimler için en uygun olan ceza muhakemeleri usulü kanununu, halka her gün böyle öğretiyordu. Okulunu her gün açık tutuyordu. Eski rejim, aşağı sınıflara sonuna kadar bu tehlikeli eğitimi verdi. Turgot'ya varıncaya kadar, bu konuda öncüllerini sadaketle taklit etmemiş kimse yoktur. 1775'te, tahıllarla ilgili yeni

yasal düzenlemesi parlamentoda direnişler yaratıp kırsal alanda isyanlara neden olduğunda, kraldan, mahkemelerin yetkisini alıp, âsileri kırsal zabıta komutanlığının yargısına teslim eden ve "komutanlık yargı amirliği, öncelikle, örnek teşkil edecek kararların hızla verilmelerinin yararlı olduğu zamanlarda, halk arasındaki kaynaşmaları bastırmaya yöneliktir" diyen bir kararname sağladı. Dahası, kendi kilise-çevrelerinden, papaz ve çevre temsilcisi tarafından imzalanmış bir izin belgesi olmaksızın uzaklaşan bütün köylüler, yargı âmirliğince aylaklık suçuyla kovuşturulmak, tutuklanmak ve yargılanmak zorundaydılar.

Şurası gerçektir ki, XVIII. yüzyılın bu monarşisi altında, biçimler korkunç olsa da, ceza hemen her zaman ılımlıydı. Can yakmaktan çok, korkutmak yeğleniyordu; ya da daha iyisi, alışkanlık ve ilgisizlik yüzünden keyfî ve şiddetli, mizaç olarak da yumuşak davranılıyordu. Ama bu kısa ve çabuk adaletin modası yalnızca daha hızlı yayılıyordu. Ceza ne kadar hafifse, veriliş tarzı da o kadar çabuk unutuluyordu. Kararın yumuşaklığı, yöntemin korkunçluğunu gizliyordu.

Olaylar elimin altında olduğu için şunu söylemekten çekinmeyeceğim ki, devrim hükümeti tarafından kullanılmış olan yöntemlerden birçoğunun, monarşinin son iki yüzyılı boyunca halkın avam tabakasına karşı alınmış önlemler arasında öncülleri ve örnekleri olmuştur. Aldığı biçimlerden bir çoğunu Devrim'e eski rejim sağladı; Devrim bunlara yalnızca dehasının vahşetini ekledi.

VII. BÖLÜM

Büyük bir idarî devrim siyasal devrimi nasıl öncelemişti ve bunun ne gibi sonuçları oldu

Hükümetin yapısında henüz hiçbir şey değişmemiş olmakla beraber, insanların durumunu ve devlet işlerinin idaresini düzenleyen ikincil yasalardan çoğu çoktan ilga edilmiş ya da değiştirilmişti.

Lonca temsilciliklerinin lağvedilmesi ve kısmî ve eksik bir şekilde yeniden getirilmesi, işçi ile ustası arasındaki bütün eski ilişkileri derinlemesine bozmuştu. Bu ilişkiler yalnızca farklı değil, ama belirsiz ve sıkıntılı bir hale gelmişlerdi. Senyörlüklerin güvenlik örgütü çökmüştü; Devletin vesayeti hâlâ yerine oturmamıştı ve yönetim ile patronu arasında rahatsız ve kararsız bir durumda bırakılmış olan zanaatkar, bunlardan hangisinin kendisini koruyabileceğini ya da hangisine bağlanması gerektiğini asla bilemiyordu. Kentlerdeki aşağı sınıfların tümünün bir kalemde içine itilmiş olduğu bu huzursuzluk ve anarşi durumunun, halk siyaset sahnesinde görünmeye başlar başlamaz, büyük sonuçları oldu.

Devrim'den bir yıl önce, kralın bir fermanıyla, adalet düzeni bütün kesimleri içinde altüst edilmişti; birçok yeni yargı mercileri kurulmuş, daha başka birçokları ilga edilmiş, mahkemelerin yetki alanına ilişkin bütün kurallar değiştirilmişti. İmdi, Fransa'da, daha önce bir başka yerde işaret ettiğim gibi, kâh yargılama işiyle, kâh yargıçların verdikleri kararları uygulama işiyle uğraşanların sayısı son derece fazlaydı. Doğrusunu söylemek gerekirse, bütün burjuvazi yakından ya da uzaktan mahkemelerle ilgiliydi. Dolayısıyla yasanın birden bire binlerce aileyi toplumsal konumları ve çıkarları yönünden rahatsız etmek ve onları yeni ve belirsiz

bir konumda bırakmak gibi bir etkisi oldu. Ferman, bu yargı devrimi karşısında, kendilerine uygulanacak yasayı ve onları yargılaması gereken mahkemeyi bulmakta güçlük çeken savunmacıları da daha az rahatsız etmiş değildi.

Ama asıl, gerçek anlamıyla idarenin 1787'de mâruz bırakıldığı köktenci reformdur ki, düzensizliği kamu işlerine taşıdıktan sonra yurttaşların her birini de özel yaşamlarına varıncaya kadar etkiledi.

Seçimli topraklarda [pays d'élection], yani Fransa'nın yaklaşık dörtte üçünde, mâli bölgenin bütün idaresinin, yalnızca denetimsiz değil ama aynı zamanda da danışmaksızın hareket eden tek bir kişiye, krallık denetçisine bırakılmış olduğunu söyledim.

1787'de, bu krallık denetçisinin yanına, bölgenin gerçek idarecisi haline gelen bir taşra meclisi yerleştirildi. Aynı şekilde, her kasabada seçilmiş bir belediye organı, görünüşte, eski dönemin kilise-çevresi meclislerinin ve çoğu durumda da, çevre temsilcisinin yerlerini aldı.

Kendisinden öncekinin onca zıttı olan ve yalnızca kamu işlerinin düzenini değil ama insanların birbirlerine göre konumlarını da böylesine ve tümden değiştiren bir yasa düzeninin, her yerde birden ve her yerde aşağı yukarı aynı tarzda, geçmişteki usullere ya da taşra vilayetlerinin özel durumlarına hiçbir şekilde bakılmaksızın uygulanması gerekti; Devrim'in birlikçi ruhu, daha şimdiden, Devrim tarafından ortadan kaldırılacak olan bu eski yönetimi işte böylesine avucuna alıyordu.

O zaman, alışkanlığın siyasal kurumların işleyişi içindeki payı ve insanların, kendileri için yeni olan daha basit bir yasal düzenlemeye kıyasla, uzun zamandan beri uygulanmalarına alışık oldukları anlaşılmaz ve karmaşık yasalarla nasıl çok daha kolaylıkla işin içinden çıktıkları gayet iyi görüldü.

Eski rejim Fransası'nda, taşra vilayetlerinin durumlarına göre sonsuz değişkenlikler gösteren her türden erkler bulunuyordu ve bunların hiçbirinin, değişmez ve herkesçe bilinen sınırları yoktu; öyle ki, içlerinden her birinin eylem alanı her zaman için ötekilerden bir çoğuyla ortaktı. Bununla bir-

likte işlerin idaresinde düzenli ve oldukça kolay bir sistem yerleştirilebilmişti; oysa ki, daha az sayıda olan, dikkatle sınırlandırılmış ve kendi aralarında benzeşen yeni erkler karşı karşıya geldiler ve hemen karmaşaların en büyüğü içinde birbirlerine dolaştılar, çoğu zaman da karşılıklı olarak kendilerini güçsüz bir duruma indirgediler.

Yeni yasa esasen büyük bir açmaz içeriyordu ve yalnızca bu, özellikle de başlarda, uygulamayı güçleştirmek için yeterli oldu: yarattığı bütün erkler kolektiftiler.

Eski monarşi zamanında, iki türlü idarenin dışında asla bir başkası olmamıştı: idarenin tek bir kişiye bırakılmış olduğu yerlerde, bu kişi hiçbir meclisin müdahalesi olmaksızın hareket ediyordu; sınıflı topraklardaki [pays d'états] gibi meclislerin bulunduğu yerlerde, yürütme erki özel olarak kimseye bırakılmamıştı; meclis yalnızca yönetip idareyi denetlemekle kalmıyor, ama bizzat kendi eliyle ya da atadığı geçici kurullar aracılığıyla işleri yürütüyordu.

Bu iki türlü hareket tarzından başkası bilinmediğinden, biri terkedildiğinde öteki benimsendi. Onca aydın ve kamu idaresinin esasen uzun zamandan beri onca büyük bir rol oynadığı bir toplumun içinde, iki sistemi birleştirmenin ve, birbirinden koparmaksızın, uygulamakla yükümlü olan erki denetlemek ve tavsiye etmekle yükümlü olandan ayırmanın hiçbir şekilde düşünülmemiş olması oldukça gariptir. Bunca basit görünen bu fikir hiçbir zaman akla gelmedi; ancak bu yüzyılda bulundu. Bir bakıma kamu idaresi alanında bize özgü olan tek büyük keşiftir bu. Taşra kurullarının ve kentlerdeki küçük belediyelerin izlemiş oldukları sistem, idarî alışkanlıkları siyasete taşımak ve, bir yandan eski rejimden nefret ederken, bir yandan da onun geleneğine boyun eğmek suretiyle ulusal Konvansiyon'da da tatbik edildiği zaman, bu ters uygulamanın ardından ne geldiğini ve o zamana kadar yalnızca kamu idaresinde bir karmaşa nedeni olmuş olan şeyden, nasıl birden bire Terör'ün çıkartıldığını göreceğiz.

1787'nin taşra meclisleri böylece, o güne kadar krallık denetçisinin tek başına hareket etmiş olduğu bir çok durumlarda, bizzat idare etmek hakkını kazandılar; merkezî

hükümetin yetkesi altında, biçme vergisini salmak ve toplanmasını denetlemek, hangi bayındırlık işlerine girişileceğine karar vermek ve bunları uygulatmakla görevlendirildiler. Yollar ve Köprüler idaresinin bütün görevlileri, denetçiden amelebaşına kadar, doğrudan onların emirleri altına verildiler. Uygun olduğuna karar verdikleri şeyleri bunlara tavsiye etmek, bu görevlilerin hizmetleri konusunda bakanlığa bilgi vermek ve bakana, bunların hakettikleri ödüllendirmeleri önermek zorundaydılar. Beldelerin vesayeti hemen hemen tümüyle bu meclislere bırakıldı; o güne kadar krallık denetçisine götürülmüş olan anlaşmazlıkların büyük kısmını ilk merci olarak yargılamak, vb. zorundaydılar; bunların bir çoğu, kolektif ve sorumsuz bir erkle bağdaşması zor ve esasen ilk kez idarecilik yapan kişilerce yerine getirilecek olan işlevlerdi.

Her şeyi birbirine karıştırmayı tamamlayan da, böylece yetkisiz bir duruma getirilen krallık denetçisinin yine de varlığını sürdürmesine izin vermek oldu. Her şeyi yapabilmenin mutlak hakkı elinden alındıktan sonra, ona, meclisin yapacaklarını izleme ve yardımcı olma görevi dayatıldı; sanki azledilmiş bir memur, kendisini azleden yasal düzenlemenin ruhunu içine sindirebilir ve uygulamasını kolaylaştırabilirmiş gibi!

Krallık denetçisi için yapılmış olan, onun ast-temsilcisi için de yapıldı. Onun yanında ve işgal etmiş olageldiği yerde, taşra meclisinin yöneticiliği altında ve benzer ilkelere göre hareket etmek zorunda olan bir bölge meclisi yerleştirildi.

1787'de kurulan taşra meclislerinin kararlarından ve bizatihi kendi tutanaklarından bilinen her şey, doğuşlarından hemen sonra krallık denetçileriyle gizli ve çoğu zaman da açık bir savaşa girdiklerini ve krallık denetçilerinin, kazanmış oldukları daha yüksek deneyimi yalnızca ardıllarının hareketlerini engellemek için kullandıklarını göstermektedir. Şurada bir meclis, kendisi için en zorunlu belgeleri krallık denetçisinin elinden ancak zorlukla koparabildiğinden yakınmaktadır. Ötede krallık denetçisi, meclis üyelerini, kraliyet fermanlarının kendisinde bıraktığını öne sürdüğü

yetkileri gaspetmek istemekle suçlamaktadır. Bu konuda bakanlığa başvurmakta, ancak bakanlık çoğu zaman yanıt vermemekte ya da başvuruyu şüpheyle karşılamaktadır; zira konu, onun için de, bütün ötekiler için olduğu kadar yeni ve anlaşılmazdır. Meclis bazen krallık denetçisinin iyi idare etmediğine, inşa ettirdiği yolların kötü yapıldığına ya da kötü bir bakım ve onarım gördüğüne karar vermektedir; denetçi, vesayetini taşıdığı beldelerin çökmesine izin vermiştir. Bu meclisler çoğu zaman onca az tanınan bir yasal düzenlemenin belirsizlikleri içinde duraksamaktadırlar; birbirlerine danışmak üzere uzaklara gitmekte ve durmadan görüş toplamaktadırlar. Auch krallık denetçisi, bir beldenin kendi kendisini vergilendirmesine izin vermiş olan taşra meclisinin bu kararına karşı çıkabileceğini iddia etmektedir; meclis ise bu konuda krallık denetçisinin artık yalnızca görüş bildirebileceğini, emir veremeyeceğini öne sürmekte ve Ile-de-France'taki taşra meclisine konuyla ilgili düşüncesini sormaktadır.

Bu karşılıklı suçlamalar ve danışmalar içinde idarenin işleyişi çoğu kez yavaşlamakta ve bazen de durmaktadır: o zaman kamusal yaşam sanki havada asılı kalmaktadır. Lorraine taşra meclisi, "İşlerde tam bir durgunluk vardır, dürüst vatandaşların hepsi de bundan zarar görmekteler" derken, birçok başka meclislerin de görüşünü dile getirmektedir.

Daha başka durumlarda, bu yeni idareler faaliyet ve kendilerine duydukları güvendeki aşırılıklarıyla zararlı olmaktadırlar; hepsi de, kendilerini eski yöntemleri bir kalemde değiştirme ve en eski kötü alışkanlıkları bir çırpıda düzeltme arzusuna iten, kaygılı ve karıştırıcı bir gayretkeşlikle doludur. Kentlerin vesayetinin bundan böyle kendilerinde bulunduğu gerekçesiyle, beldesel işleri de bizzat çekip çevirmeye girişmektedirler; tek sözcükle, her şeyi daha iyi bir hale getirmek isterken, sonuçta her şeyi birbirine karıştırmaktadırlar.

Şimdi eğer kamu idaresinin Fransa'da esasen uzun zamandan beri işgal ettiği devasa yer, her gün bir köşesinden dokunduğu çıkarların çeşitliliği, ona bağlı olan ya da onun

hakemliğini gereksinen şeyler düşünülürse; gerçek kişilerin kendi işlerini başarıya ulaştırmak, becerilerini geliştirmek, nafakalarını sağlamak, yollarını çizmek ve izlemek, huzur ve rahatlarını sürdürüp refahlarını güvenceye almak için kendilerinden çok ona güvendikleri göz önüne alınırsa, kamu idaresinin tutulduğu hastalıktan kişisel olarak zarar görmek durumunda kalan insanların sayılamayacak kadar çok olan sayısı hakkında bir fikir edinilecektir.

Ama yeni düzenlemenin yozlukları, kendilerini en çok kasabalarda duyurdular; yeni düzenleme, buralarda yalnızca erkler sistemini karıştırmakla kalmadı, insanların birbirine göre konumlarını da aniden değiştirdi ve bütün sınıfları, çatışma halinde ortaya çıkardı.

1775'te krala kırsal alanlardaki idarede reform yapılmasını önerdiği zaman, Turgot'nun karşısına dikilen en büyük güçlük, bizzat anlattığına göre, vergi yükünün eşitsiz bir şekilde dağıtılmış olmasından kaynaklandı; zira, kilise-çevresindeki belli başlı işler, vergi tabanının belirlenmesi, verginin toplanması ve kullanılmasıyken, vergiler konusunda hepsi birden aynı şekilde yükümlendirilmemiş ve bazıları yükümlülüklerinden tümüyle bağışık tutulmuş olan insanlar, ortak hareket etmeye ve bu işler hakkında birlikte karar almaya nasıl zorlanabilirlerdi? Her kilise-çevresi hiçbir şekilde biçme vergisi ödemeyen asilzadeler ve kilise mensuplarını, kısmen ya da tümden muaf tutulmuş köylüleri ve verginin tümünü ödeyen daha başkalarını barındırıyordu. Sanki her biri de ayrı idare talep edecek olan üç farklı kilise-çevresi vardı. Güçlük çözümsüzdü.

Gerçekten başkaca hiçbir yerde, vergi yükümlülüğündeki farklılık kırsal kesimdeki kadar görünür değildi; başkaca hiçbir yerde, halk kırsal kesimdeki kadar farklı ve çoğu kez birbirinin düşmanı gruplar halinde bölünmemişti. Kasabaları kolektif bir idare ve küçük birer özgür yönetime kavuşturabilmek için, buralarda yaşayan herkese aynı vergi yükümlülüğünü getirmek ve sınıfları birbirinden ayıran mesafeyi daraltmak gerekirdi.

En sonunda, 1787'de bu reforma girişildiğinde hiçbir şekilde böyle davranılmadı. Kilise-çevresi içinde sınıfsal kat-

manların [ordre] eski ayrılığı ve bunun başlıca göstergesi olan vergi konusundaki eşitsizlik korundu, ve bununla birlikte bütün idare, buralarda, seçilebilen organlara teslim edildi. Bu durum çabucak en tuhaf sonuçlara götürdü..

Belediye memurlarını atayacak olan seçici meclis mi söz konusudur? Papaz ve senyör burada yer alamazlardı; onların soylu ve ruhban sınıflarından geldikleri belirtiliyordu; imdi, burası özellikle de orta sınıfın kendi temsilcilerini seçeceği yerdi.

Belediye konseyi bir kez seçildikteyse, tersine, papaz ve senyör konseyin doğal üyeleriydiler; zira onca saygın iki hemşehriyi kilise-çevresi yönetimine tümüyle yabancı kılmak uyun düşmezdi. Senyör, seçimlerinde rol almamış olduğu bu belediye danışmanlarına başkanlık bile ediyordu, ama eylemlerinden bir çoğuna karışmaması gerekiyordu. Örneğin, biçme vergisi tabanının saptanıp yükümlülerin belirlenmesine girişildiği zaman, papaz ve senyör oy kullanamıyorlardı. Her ikisi de bu vergiden muaf değiller miydi? Beri yanda, belediye konseyinin de onların ödedikleri kelle vergisiyle hiçbir ilişiği bulunmuyordu; bu iş, özel usullere göre, krallık denetçisi marifetiyle hallediliyordu.

Yöneticiliğinin sürdüğü varsayılan toplumsal bütünden böylece yalıtılmış olan bu başkanın, o bütün üstünde dolaylı yoldan da olsa, dahil olmadığı düzenin çıkarlarına ters bir etkide bulunmasından korkulduğu için, yanında çalışan çiftçilerin de oy kullanmamaları talep edildi; ve bu konuda görüşleri sorulan taşra meclisleri, bu talebi fevkalade doğru ve tümüyle ilkelere uygun buldular. Kilise-çevresi dahilinde yaşayan öteki asilzadeler, köylüler tarafından seçilmedikleri takdirde, orta sınıf mensuplarının oluşturduğu bu belediye organına giremiyorlardı, girdiklerindeyse, düzenlemenin özenle işaret ettiği gibi, orada orta sınıfı [tiers état] temsil etmekten başkaca bir hakları yoktu.

Demek oluyor ki, senyör konseyde yalnızca, aniden efendisi haline gelmiş olan eski tebasına tümüyle boyun eğmiş olmak üzere ortaya çıkıyordu; orada, onların önderi olmaktan çok tutsaklarıydı. Bu insanları bu şekilde bir araya toplamakla, güdülen amaç sanki onları yakınlaştırmaktan

çok nerede farklı olduklarını ve çıkarlarının birbirine ne kadar ters düştüğünü daha açık bir şekilde onlara göstermekti.

Çevre temsilciliği hâlâ o itibarsız, görevleri ancak zorla üstlenilip yerine getirilen memuriyet miydi, yoksa başlıca aracısı olmayı sürdürdüğü cemaatle birlikte onun toplumsal konumu da yükselmiş miydi? Bunu hiç kimse tam olarak bilmiyordu. 1788'den kalan mektubunda, kasaba kâtibi olan bir kişi çevre temsilciliği görevini yerine getirmek üzere seçilmiş olmasından ötürü celâllenmektedir. "Bu seçim onun görevinin büyük ayrıcalıklarına ters düşer" demektedir. Genel denetçiyse, bu adamın düşüncelerini düzeltmek "ve kendisine, hemşehrileri tarafından seçilmiş olmaktan onur duyması gerektiğinin, esasen yeni temsilcilerin o zamana kadar aynı adı taşıyan memurlara asla benzemeyeceklerinin ve de hükümetten daha çok takdir göreceklerine güvenebileceklerinin anlatılması" gerektiği yanıtını vermektedir.

Öte yandan, köylüler bir güç haline geldiği zaman, kilise-çevresinde birdenbire onlara yanaşan pek çok sayıda insanlar ve hattâ asilzadeler görülmektedir. Paris çevreleri yüksek yargıcı olan senyör, kraliyet fermanının, *sade hemşehri olarak* bile çevre meclisinin çalışmalarına katılmasını engellemesinden yakınmaktadır. Daha başkalarının, "kamu yararına bağlılıkla, temsilcilik görevlerini bile yerine getirmeye razı oldukları" söylenmektedir.

Ancak, artık çok geçti. Zengin sınıflardan insanlar böylece kırsal kesimlerdeki halka doğru yaklaştıkları ve onunla karışmaya uğraştıkları ölçüde, halk da kendisine reva görülmüş olan yalnızlığın içine çekilmekte ve kendisini orada savunmaktadır. Bazı kırsal-kilise-çevrelerinde, senyörü aralarına kabul etmeyi reddeden belediye meclislerine rastlanmaktadır; daha başkaları, eğer zenginseler orta sınıftan olanları bile kabul etmezden önce her türlü engellemeyi yapmaktadırlar. Aşağı Normandiya taşra meclisi, "Haber aldığımıza göre birçok belediye meclisi, kilise-çevresinden olup da orada ikamet etmeyen orta sınıf mensubu toprak sahiplerini, bunların meclise katılmaya hakları olduğunda şüpheye yer bulunmamakla birlikte, kendi içlerine kabul et-

meyi reddetmişlerdir. Hattâ bazı başka meclisler, kendi toprakları üstünde mülkleri olmayan çiftçileri bile almayı kabul etmemişlerdir" demektedir.

Demek ki böylece, Devletin hükümet etme şeklini düzene koyan temel yasalara daha henüz dokunulmamışken, ikincil yasalardaki her şey çoktan yenilik, belirsizlik ve çatışmadan ibaret olmuştu. Ayakta kalabilenler de sarsılmıştı ve bir bakıma, merkezî iktidarın çok yakında ilga edileceğini ya da değiştirileceğini bizzat ilan etmediği bir tek kural bile kalmamıştı.

Ülkemizdeki siyasal devrimi önceleyen ve bugün neredeyse hiç sözü edilmeyen, her türlü idarî kural ve alışkanlıklardaki bu ani ve devasâ yenilenme, büyük bir halkın tarihinde rastlanabilecek olan en büyük düzensizliklerden biriydi oysa. Bu ilk devrimin ikincisi üstünde müthiş bir etkisi oldu ve onu, o güne kadar yeryüzünde gerçekleşmiş olan ya da ondan beriye gerçekleşen aynı türden olayların hepsinden de farklı bir olay haline getirdi.

İngiltere'de, bu ülkenin bütün siyasal yapılanışını altüst eden ve krallığı bile ortadan kaldıran ilk devrim, ikincil yasalara ancak pek yüzeysel bir şekilde dokunmuş, âdetlerde ve alışkanlıklarda hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Adalet ve idare, kendi usullerini korumuşlar ve geçmişteki alışkanlıklarını aynen sürdürmüşlerdir. Söylendiğine göre İngiltere'nin on iki yargıcı, iç savaşın en şiddetli günlerinde bile, yılda iki kez mahkeme oturumlarını denetlemeye devam etmişlerdi. Demek ki, her şey hep birden karışmadı. Devrim kendi etkileri içinde sınırlı kaldı ve İngiliz toplumu, tepelerindeki sarsıntıya rağmen temelinde sağlam kaldı.

Fransa'da bizler kendimiz de, 89'dan sonra, yönetimin yapısını baştan aşağıya değiştiren çeşitli devrimlere tanık olduk. Bunlardan çoğu çok ani geldi ve varolan yasalar açıkça çiğnenerek, güç kullanmak suretiyle gerçekleştirildi. Bununla birlikte, bunların yol açtıkları düzensizlik, hiçbir zaman ne uzun sürdü ne de genelleşti; ulusun büyük bir bölümünce pek az hissedildiler, kimi zaman da pek az farkedildiler.

Bunun nedeni, 89'dan beri, siyasal yapılanmaların yıkıntıları arasında idarî yapılanmanın her zaman ayakta kalmış olmasıdır. Kişi olarak hükümdar ya da merkezî iktidarın aldığı biçimler değiştiriliyordu, ama işlerin günlük akışı ne sekteye uğruyor ne de etkileniyordu; herkes, özel olarak kendisini ilgilendiren küçük sorunlarda, âşinası olduğu kural ve usullere uymaya devam ediyordu; her zaman başvurma alışkanlığında olduğu ikincil erklere bağlıydı ve genelde hep aynı görevlilere işi düşüyordu; zira, her ihtilâlde idarenin kafası koparılmış bile olsa, bedeni dokunulmamış ve canlı kalıyordu; aynı memuriyetler aynı memurlar tarafından ifâ ediliyorlardı; bunlar kendi anlayış ve pratiklerini siyasal yasaların çeşitliliği boyunca taşımaktaydılar. Kral adına, ardından cumhuriyet adına, nihayet imparator adına yargılıyor ve idare ediyorlardı. Sonra, felek çemberine aynı deviri bir daha yaptırınca, aynı memurlar aynı şekilde, kral için, cumhuriyet için ve imparator için idare etmeye ve yargılamaya yeniden başlıyorlardı; zira efendinin adının onlar için ne önemi vardı ki? Onların görevi yurttaş olmaktan çok, iyi idareciler ve iyi yargıçlar olmaktı. Dolayısıyla ilk sarsıntı geçer geçmez, ülkede hiçbir şey yerinden oynamamış gibi görünüyordu.

Devrim patlak verdiğindeyse, yukarıya bağlı olmakla birlikte, kendisini her gün bir şekilde her yurttaşa hissettiren ve en sürekli ve en etkili biçimde onun refahında etkili olan bu yönetim parçası, baştan sona altüst olmuş bulunuyordu: kamu idaresi bir kalemde bütün görevlilerini değiştirmiş ve bütün düsturlarını yenilemişti. Devlet, başlangıçta bu muazzam reformdan büyük bir darbe almış gibi görünmemişti; ama bütün Fransızlar bu yüzden küçük bir özel sarsıntı hissettiler. İnsanlar, yaşam koşullarının sarsıldığını, alışkanlıklarının bozulduğunu, ya da yaratıcılıklarının engellendiğini gördüler. En önemli ve en genel işlerde belli bir düzen egemen olmaya devam ederken, toplumsal hayatın gündelik akışını oluşturan küçük ve tikel uğraşlarda, artık hiç kimse kime itaat edeceğini, kime başvuracağını, ya da nasıl davranacağın bilmiyordu.

Ulusun hiçbir kesiminde güven duygusu kalmadığın-

dan, böylece son bir darbe onu bütünüyle harekete geçirebildi ve o güne kadar asla görülmeyen en geniş altüst oluşu ve en dehşet verici karmaşayı yaratabildi.

VIII. BÖLÜM

Devrim, kendisine öncel olan şeyin içinden kendiliğinden nasıl çıktı

Bitirirken, ayrı ayrı betimlediğim kimi çizgileri bir araya getirmek ve portresini çizegeldiğim bu eski rejimin içinden, Devrim'in kendiliğindenmişcesine çıkışını göstermek istiyorum.

Eğer feodal sistemin, bizim ülkemizde, içindeki zarar verebilecek ve rahatsız edebilecek olan şeyi değiştirmeksizin, daha çok koruyabilecek ve hizmet edebilecek olan şeyini yitirmiş olduğu düşünülürse, Avrupa'nın bu eski düzenini şiddetle yıkacak olan Devrim'in başka yerlerde değil de Fransa'da patlak vermiş olması karşısında daha az hayrete düşülecektir.

Eğer soyluluğun, eski siyasal haklarını yitirdikten ve, feodal Avrupa'nın hiçbir ülkesinde görülmedik ölçüde, insanları yönetme ve yönlendirme görevini bıraktıktan sonra, yine de parasal dokunulmazlıklarını ve üyelerinin bireysel olarak yararlandıkları avantajları, yalnızca korumakla kalmayıp daha da artırmış olduğuna; tâbi bir sınıf haline gelirken, ayrıcalıklı ve kapalı bir sınıf, daha önce de söylediğim gibi, giderek daha az bir aristokrasi ve daha çok bir kast olarak kalmış olduğuna dikkat edilirse, ayrıcalıklarının Fransızlara onca açıklanabilmez ve onca nefret verici görünmüş olmaları ve demokrasi tutkusunun, bugün hâlâ yanmakta olduğu üzere, görünmesiyle birlikte Fransızların yüreklerini alevlendirmesi karşısında da artık şaşırılmayacaktır.

Nihayet eğer, kendi bağrında dışlamış olduğu orta sınıflardan ve yüreğinden geçenleri anlayamamış olduğu halktan ayrılmış bu soylu sınıfın, ulusun içinde tümüyle yal-

nız olduğu, ordunun başındaymış gibi görünürken, gerçekte askerlerinden yoksun bir subaylar bütünü oluşturduğu hatırlanırsa, bin yıl ayakta kaldıktan sonra nasıl bir gecenin içinde devrilebildiği anlaşılacaktır.

Kralın yönetiminin, taşranın özgürlüklerini ortadan kaldırdıktan ve Fransa'nın dörtte üçünde bütün yerel erklere ikame olduktan sonra, en büyüklerinden en küçüklerine kadar bütün kamu işlerini hangi yöntemlerle kendisine bağlamış olduğunu gözler önüne serdim; öte yandan, zorunlu bir sonuç olarak, o güne kadar yalnızca başkent olan Paris'in nasıl ülkenin efendisi kılınmış olduğunu, ya da daha doğrusu o zaman nasıl bizatihi bütün ülke haline gelmiş olduğunu gösterdim. Fransa'ya özel olan yalnızca bu iki olgu dahi, gerektiğinde, bir ayaklanmanın nice yüzyıllar boyunca onca şiddetli darbelere tahammül etmiş olan ve düşüşünün arifesinde onu devirecek olanlara bile hâlâ sarsılmazmış gibi görünen bir monarşiyi neden yıkabildiğini açıklamak için yeterli olabilir.

Fransa, Avrupa'nın, her türlü siyasal hayatın çok uzun zamanlardan beri ve en tümden sönmüş olduğu, insanların devlet idaresini, olayların ardındaki gerçekleri okuma alışkanlığını, toplumsal hareketlere ilişkin deneyimi ve neredeyse halk nosyonunu en fazla yitirmiş oldukları ülkelerinden biri olduğundan, Fransızların nasıl onu görmeden, ve onun tarafından en çok tehdit edilenler en başta yürümek ve ona götüren yolu açmak ve genişletmek görevini üstlenerek, topluca korkunç bir ihtilâlin içine yuvarlanabildiklerini anlamak kolaydır.

Özgür kurumlardan hiçbiri kalmadığı, dolayısıyla siyasal sınıflar, canlı siyasal topluluklar, örgütlü ve yönü belli partiler bulunmadığı için, ve bütün bu düzenli güçlerin yokluğunda da, kamuoyu yeniden ortaya çıktığı zaman, kamuoyunun yönetimi yalnızca filozoflara düştüğünden, Devrim'in de bir takım tikel olguları hedeflemekten çok soyut ilkelere ve çok genel kuramlara göre yönetildiğini görmek kaçınılmazdı; ayrı ayrı kötü yasaların üstüne gidilecek yerde bütün yasaların hedef alınacağı ve Fransa'nın eski devlet düzeninin yerine, o yazarlarca tasarlanmış olan

yepyeni bir yönetim sisteminin geçirilmek isteneceği kehanetinde bulunulabilirdi.

Kilise, yıkılması söz konusu olan bütün eski kurumlara doğallıkla karışmış durumda olduğundan, bu ihtilâlin sivil iktidarı devirirken aynı zamanda dini de sarsmak zorunda kalacağından kuşkulanmamak mümkün değildi; ondan sonra da, yenilikçilerin dinin, âdetlerin ve yasaların insanların düşüncesine dayattıkları engellerden bir kalemde kurtulmuş olan aklının hangi inanılmaz cüretkârlıklara kalkışabileceğini söylemek imkânsızdı.

Ve ülkenin durumunu iyice araştırmış olan kişinin kolayca öngörmüş olacağı gibi, kalkışılabilinmedik ölçüde inanılmaz cüretkârlık da, katlanılmak zorunda kalınmadık şiddet de bulunmuyordu ülkede.

"Ne yani!" diye seslenmektedir Burke, zarif yergilerinden birinde, "en küçük yerleşim bölgesi adına konuşabilecek tek kişi bile yok ortada; dahası, bir başkası hakkında konuşabilecek biri de görünmüyor. İster kralcılık söz konusu olsun, isterse moderantizm[1] ya da başkaca bir şey, herkes hiçbir direniş göstermeksizin evine kapanmış." Burke, çöküşüne hayıflandığı o monarşinin, bizi yeni efendilerimizin ellerine hangi koşullarda bırakmış olduğunu iyi bilmiyordu. Eski rejim idaresi, Fransızları çok önceden beri, birbirlerine yardım etme imkân ve hevesinden yoksun bırakmıştı. Devrim çıkageldikte, düzenli bir biçimde ortak hareket etmek ve kendilerini bizzat savunmaya özen göstermek alışkanlığını sahiplenmiş on tane adamı bile Fransa'nın çok büyük bölümü içinde beyhude yere arardınız; bunlarla merkezî yönetim ilgilenmek zorundaydı, öyle ki, bu merkezî yönetim, krallık idaresinin elinden kayıp sorumsuz ve egemen bir meclisin ellerine düştüğünde, ve şefkatliyken korkuç bir hale geldiğinde, karşısında ne kendisini durdurabilecek, ne de hattâ bir an için geciktirebilecek bir şey buldu. Monarşiyi onca kolaylıkla düşürmüş olan aynı neden, düşüşünden sonra her şeyi mümkün kılmıştı.

1. Devrim Fransası'nda, ılımlı [modéré] olmanın erdemini savunan doktrin, "ılımcılık (?)". [ç.n].

Din konusundaki hoşgörü, buyurganlıktaki yumuşaklık, insanlık ve hattâ özgecilik, hiçbir zaman XVIII. yüzyıldaki kadar çok telkin edilmiş ve, göründüğü kadarıyla, o zamanki kadar çok kabul görmüş değildi; şiddetin en son sığınağı gibi olan savaş yükümlülüğü [askerlik görevi] bile kısaltılmış, yumuşatılmıştı. Bununla birlikte, onca yumuşak örflerin içinden en insanlık dışı ihtilâl çıkacaktı! Oysa örflerdeki bütün bu yumuşama bir aldatmaca değildi; zira, Devrim'in hiddeti hafiflediğinde, aynı yumuşaklığın yeniden ve hemen bütün yasalara yayıldığı ve bütün siyasal alışkanlıklara sızdığı görüldü.

Fransız ihtilâlinin en garip vasıflarından biri olan, kuramların iyicilliği ile eylemlerin şiddeti arasındaki çarpıcı farklılık, eğer bu ihtilâlin ulusun en medeni sınıfları tarafından hazırlandığına ve en cahil ve en katı olanlarınca uygulandığına dikkat edilecek olursa, kimseyi şaşırtmayacaktır. Baştaki sınıfların insanları, kendi aralarında önceden varolan hiçbir bağa, hiçbir uzlaşma alışkanlığına, halk üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadıklarından, eski iktidarlar ortadan kaldırılır kaldırılmaz, halk da hemen idareci erk haline geldi. Kendi eliyle yönetmediği yerde bile, en azından yönetime kendi anlayışını verdi; ve eğer, bir başka yönden, bu halkın eski rejim altında nasıl yaşamış olduğu hatırlanırsa, ne hale geldiğini düşünmekte de güçlük çekilmeyecektir.

Bizatihi yaşama koşullarının özellikleri ona ender rastlanır birçok erdemler kazandırmıştı. Erkenden kölelikten kurtulmuş ve uzun zamandan beri toprağın bir bölümünün sahibi olarak, bağımlılıktan çok yalnızlık içindeki bu halk, ölçülü ve gururluydu; acıya alışkın, hayatın hoşluklarına ilgisiz, en büyük felâketler karşısında mütevekkil, tehlikeye aldırmaz görünüyordu; çabaları karşısında Avrupa'nın dize geleceği o güçlü orduların saflarını dolduracak sade ve yiğit ırkı oluşturuyordu. Ama bu yüzden de tehlikeli bir efendiydi. Katlanmış olduğu bütün aşırılıkların yükünü, köşesinde sessizce ve kendi önyargılarıyla, kıskançlıklarıyla ve nefretleriyle beslenerek, yüzyıllardan beri neredeyse tek başına taşımış olduğundan, yazgısı olan bu zorluklarla katılaşmış ve hem her şeyi çekmeye, hem de her şeyi çektirmeye muk-

tedir hale gelmişti.

İşte, yönetime el koyarak Devrim'in işini bizzat tamamlamaya bu durumdayken girişti. Kitaplar, kuramı sağlamışlardı; o, uygulamayı üstlendi ve yazarların fikirlerini kendi gazabına uyarladı.

Bu kitabı okurken, XVIII. yüzyıl Fransası'nı dikkatlice incelemiş olanlar, onun bağrında, hiçbir şekilde birbirinin çağdaşı olmayan ve her zaman aynı hedefe de yönelmemiş bulunan iki başat tutkunun doğup geliştiğini görebilmişlerdir.

Bunlardan daha derin olanı ve daha uzaklardan geleni, eşitsizlik karşısındaki şiddetli ve söndürülebilmez nefrettir. Bu nefret bizatihi o eşitsizliğin görülür olmasından doğup beslenmişti ve uzun zamandan beri, sürekli ve karşı durulmaz bir güçle, Fransızları Ortaçağ'ın kurumlarından geriye ne kalmışsa hepsini temellerine kadar yıkmak ve boşalan yere, insanlığın kabul edeceği ölçüde insanları birbirinin benzeri ve durumlarını eşit kılan bir toplum inşa etmek istemeye itiyordu.

Daha yeni ve daha az kökleşmiş olanı da, onları yalnız eşit değil, ama özgür yaşamak istemeye götürüyordu.

Eski rejimin sonlarına doğru bu iki tutku da aynı şekilde içtendir ve aynı şekilde canlı görünmektedir. Bunlar Devrim'in girişinde karşılaşırlar; o zaman birbirlerine karışıp bir an için ayrılmaz olurlar, bu temasla birbirlerini ısıtırlar ve nihayet bir kalemde Fransa'nın tüm yüreğini tutuştururlar. Bu, 89'dur, hiş şüphesiz deneyimsizlik, ama aynı zamanda da cömertlik, coşku, yiğitlik ve yücelik zamanıdır, onu yaşamış olanların ve bizim kendimizin yitip gitmemizden çok daha sonra da insanların bakışlarının hayranlık ve saygıyla kendisine doğru çevrileceği o ölümsüz andır. Böylece Fransızlar, özgürlük içinde eşit olabileceklerine inanacak kadar davalarından ve kendilerinden memnundular. Dolayısıyla her yerde demokratik kurumların ortasına özgür kurumlar yerleştirdiler. İnsanları kastlar, loncalar, sınıflar halinde bölen ve haklarını yaşam koşullarından da daha eşitsiz kılan o yıllanmış yasa düzenini yerle bir etmekle kalmadılar, ama, kendi kendisinin efendisi olma hakkını ulusun elinden almış ve her Fransızın yanıbaşına, eğitmeni, vasisi olsun ve gerek-

tiğinde onu ezsin diye hükümeti yerleştirmiş olan öteki yasaları da, krallık erkinin daha yeni eserlerini de bir kalemde parçaladılar. Mutlak hükümetle birlikte merkeziyetçilik de düştü.

Ama, Devrim'i başlatmış olan bu gözüpek kuşak, böylesi girişimlere kalkışan her kuşağın genelde başına geldiği gibi, dağıtıldığı ya da bıktırıldığı zaman; bu türden olayların doğal akışı uyarınca, anarşi ve halk diktatörlüğünün göbeğinde özgürlük aşkı yıldırılıp zayıflatıldığında ve de mahvolan ulus sanki elleriyle yoklarcasına efendisini aramaya başladığında, mutlak yönetim de yeniden doğmak ve temellenmek üzere, Devrim'in hem sürdürücüsü hem de yıkıcısı olacak kişinin[2] dehasının güçlük çekmeden keşfettiği, akıl almaz kolaylıklar buldu.

Gerçekten de eski rejim, eşitliğe hiçbir şekilde düşman olmamasının yanında yeni bir toplumda kolayca yer alabilecek, ama bununla birlikte dediğimdedikçiliğe de özel kolaylıklar sunan yakın tarihli bütün bir kurumlar şebekesini içinde barındırmıştı. Bu kurumlar bütün ötekilerin kalıntıları arasından arandılar ve bulundular. Bunlar, eskiden insanları bölünmüş ve itaatkâr tutmaya yönelen alışkanlıkları, tutkuları, fikirleri doğurmuşlardı; bunu canlandırdılar ve ondan yararlandılar. Merkeziyetçiliği yıkıntılarının içinden çıkartıp restore ettiler; ve merkeziyetçilik bir yandan ayaklanırken, geçmişte onu sınırlayabilmiş olan her şey yıkılmış kaldığından, krallığı deviregelmiş bir ulusun bizatihi bağrından, birdenbire, krallarımızdan hiçbirisinin kullanmamış olduğu ölçüde daha geniş, daha ayrıntılı, daha mutlak bir iktidarın çıktığı görüldü. Girişim olağanüstü bir cüretkârlıkta ortaya çıktı ve başarısı inanılmaz oldu, çünkü görülenden başkası düşünülmüyor ve görülmüş olan şey unutuluyordu. Egemen düştü, ama eserinin içindeki en temel şey ayakta kaldı; hükümeti öldü, idare sistemi yaşamaya devam etti ve, o günden beri mutlak iktidar ne zaman alaşağı edilmek istendiyse, Özgürlüğün kellesini tutsak bir gövdenin üstüne yerleştirmekle yetinildi.

2. Napoléon Bonaparte kastediliyor. [ç.n.].

Devrim'in başlangıcından günümüze gelene kadar, özgürlük tutkusunun birçok kez söndüğü, sonra yeniden doğduğu, sonra yine söndüğü ve sonra yine yeniden doğduğu görülür; bu hep deneyimsiz ve ayarsız, bezdirmesi, korkutması ve yenmesi kolay, yüzeysel ve geçici tutku, daha uzun süre böyle davranacaktır. Aynı süreç boyunca eşitlik tutkusu, daha önce ele geçirmiş olduğu gönüllerin derinlerindeki yerini işgal etmeye devam eder; bizler için en değerli olan duygulara tutunmaktadır orada; bir tanesi hiç durmadan görünüm değiştirir, olaylara bağlı olarak azalır, büyür, güçlenir, cılızlaşırken, öteki her zaman aynıdır, aynı kararlı ve çoğu kez kör heyecanla, tatmin olmasına imkân verenlere herşeyi feda etmeye ve ona öncelik vermek ve onu şımartmak isteyen yönetime dediğimdedikçiliğin saltanat sürebilmek için muhtaç olduğu alışkanlıkları, fikirleri, yasaları sağlamaya hazır olarak, her zaman aynı hedefe bağlıdır.

Fransız ihtilâli, başka bir şey görmek istemeyenler için yalnızca karanlıklarla doludur; onu aydınlatacak tek ışık onu önceleyen zamanlarda aranmak gerekir. Eski toplum hakkında, onun yasaları, yozlukları, önyargıları, düşkünlükleri, yüceliği hakkında açık seçik bir görüşe sahip olmaksızın, o toplumun düşüşünü izleyen altmış yıl boyunca Fransızların neler yaptığı asla anlaşılamaz; ama bu görüş, ulusumuzun tabiatının derinliklerine kadar inilmezse yine de yeterli olmayacaktır.

Bu ulusu kendisi olarak düşündüğüm zaman, tarihinde yer alan bütün olaylardan daha olağanüstü buluyorum onu. Acaba yeryüzünde, onca zıtlıklarla dolu ve eylemlerinin her birinde onca aşırıya giden, ilkelerden çok duyarlılıklarla yönlendirilmiş bir tek başka ulus var mıdır; böylece, kâh insanlığın ortak düzeyinin altına inerek, kâh fazlasıyla üstüne çıkarak, kendisinden beklenenden her zaman daha kötüsünü ya da daha iyisini yapan bir ulus; başlıca içgüdülerinde, onu, iki ya da üç bin yıl önce betimlenmiş portrelerinden bile tanımanın hâlâ mümkün olabileceği gibi, alabildiğine değişmez olarak kalan ve aynı zamanda da gündelik düşünce ve özlemlerinde bizzat kendisi için bile beklenmeyen bir görüntü haline gelerek, yapageldiği şeyler karşı-

sında çoğu kez yabancılar kadar şaşıran bir halk; kendi haline bırakıldığı zaman bütün halklardan daha evcimek ve görenekçi, ve bir kez kendisine rağmen yuvasından ve alışkanlıklarından koparıldıkta, sonuna kadar abartmaya ve her şeye cüret etmeye hazır bir halk; mizaç yönünden itaatsiz, bununla birlikte seçkin yurttaşların düzenli ve özgür hükümetinden çok bir hükümdarın keyfî ve hattâ sert egemenliğine daha iyi uyum sağlayan bir halk; bugün her türlü baş eğmenin yeminli düşmanı, ertesi gün köleliğe en yatkın ulusların bile erişemeyecekleri ölçüde, bir tür tutkunun hizmetine giren bir halk; hiç kimse direnmediği sürece bir tek bağla yönlendirilen, direnişin örneği bir yerlerden verildiği anda da yönetilebilmez olan bir halk; böylece, ondan ya çok fazla ya da çok az korkan efendilerini her zaman aldatan bir halk; hiçbir zaman ne köleleştirilmesinden umut kesilecek kadar özgür, ne de henüz boyunduruğu kıramayacak kadar köleleşmiş olan bir halk; her şeye yatkın, ama yalnızca savaşta mükemmelleşen bir halk; gerçek utkudan çok rastlantıya, güce, başarıya, gösterişe ve gürültüye tapan bir halk; erdemden çok kahramanlığa, sağduyudan çok yaratıcılığa muktedir, büyük girişimleri sonuçlandırmaktan çok devasa erekler tasarlamaya yatkın bir halk; Avrupa ulusları arasında en parlak ve en tehlikelisi olan ve onlar için sırasıyla hayranlık, nefret, acıma, korku konusu haline gelen, ama asla ilgisiz kalınamayan bir halk var mıdır?

Bu kadar ani, bu kadar köktenci, akışı içinde bu kadar taşkın, ama buna karşın geri dönüşlerle, çelişkili olgularla ve birbirinin tersi örneklerle bu kadar dolu bir ihtilâli bir tek o doğurabilirdi. Söylediğim nedenler olmasa, Fransızlar bu ihtilâli hiçbir zaman yapamayacaklardı; ancak şunu da kabul etmek gerekir ki, bütün bu nedenler, topluca, Fransa dışındaki benzer bir ihtilâli açıklamak için yeterli olmayacaklardı.

İşte, sonunda bu unutulmaz ihtilâlin eşiğine kadar gelmiş bulunuyorum; bu kez hiçbir şekilde içeri girmeyeceğim: belki yakında yapabilirim bunu. O zaman artık onu nedenleri içinde ele almayacağım, kendi kendisinde inceleyecek ve en sonunda ondan çıkmış olan toplumu yargılama cüretini göstereceğim.

EK BÖLÜM

Sınıf meclisli topraklara ve özellikle de Languedoc'a dair

Burada, Devrim döneminde hâlâ varolan sınıf meclisli toprakların [pays d'états] her birinde işlerin nasıl yürütüldüğünü ayrıntılarıyla araştırmak niyetinde asla değilim.

Yalnızca sayılarına işaret etmek, yerel yaşamın hâlâ hangilerinde etkinlikle sürdüğünü bildirmek, krallık idaresiyle ne tür ilişkiler içinde yaşadıklarını, daha önce sergilediğim ortak kuralların ne yönden çıkıp oraya nereden girdiklerini göstermek ve nihayet, içlerinden biri örneğinden kalkarak, hepsi de kolayca nasıl bir görünüme kavuşturulabilirlerdi, bunu ortaya koymak istiyorum.

Fransa'nın taşra vilayetlerinden çoğunda sınıflar varolmuştu, yani, bunların her biri kralın yönetimi altında, o zamanlar söylendiği gibi *üç sınıfın insanları* tarafından idare edilmişlerdi; bu da, ruhban sınıfının, soyluların ve burjuvazinin temsilcilerinden oluşan bir meclis tarafından yönetildikleri şeklinde anlaşılmalıdır. Taşradaki bu temel yapılanma, Ortaçağ'ın bütün öteki siyasal kurumları gibi, aynı çizgilerle Avrupa'nın hemen hemen bütün uygarlaşmış bölgelerinde, en azından Germengil örflerin ve fikirlerin sızmış olduğu bölgelerde bulunuyordu. Almanya'da, sınıfsal meclislerinin varlıklarını Fransız Devrimi'ne kadar koruduğu pek çok taşra vilayetleri vardır; ortadan kaldırılmış oldukları yerlerde de, bunlar ancak XVII. ve XVIII. yüzyıllar içinde kaybolmuşlardı. İki yüzyıldan beri, hükümdarlar her yerde bunlarla kâh gizli kâh açık, ancak hiç kesintisiz biçimde savaşmışlardı. Hiçbir yerde, kurumu zamanın gelişmelerini izleyerek iyileştirmeye çalışmamışlar, yalnızca fırsat çıktıkça ve daha beterini yapamadıklarında, onu tahrip etmeyi ya da biçimsizleştirmeyi düşünmüşlerdi.

Fransa'da, 1789'da, belli bir genişlikteki beş taşra vilayeti ile birkaç önemsiz yerleşim bölgesi dışında, artık sınıfsal meclislere rastlanmıyordu. İşin doğrusu, taşra idare özgürlüğü de bunlardan yalnızca ikisinde, Brötanya ve Languedoc'ta sürüyordu; başkaca her yerde kurum gücünü tümüyle yitirmişti ve nafile bir görüntüden başkaca bir şey değildi.

Languedoc'u ayrı bir yere koyacak ve onu burada özel bir incelemenin konusu yapacağım.

Languedoc, sınıflı topraklar arasında en geniş ve en kalabalık olanıydı; iki bini aşkın belde, ya da o zaman söylendiği gibi *cemaat* içeriyor ve yaklaşık iki milyon nüfus barındırıyordu. Fazladan, bütün o topraklar arasından en büyükleri olduğu gibi, en iyi düzenlenmiş ve en gelişmiş olanıydı. Dolayısıyla, eski rejim yönetimi altında taşra idare özgürlüğünün ne olabileceğini ve en güçlüymüş gibi göründüğü yörelerde bile, ne ölçüde krallık erkine tâbi kılınmış olduğunu gözler önüne sermek için, Languedoc iyi bir seçimdir.

Languedoc'ta, sınıflar meclisinin toplanabilmesi ancak kralın özel bir emriyle ve her yıl kral tarafından meclisi oluşturacak olan bütün üyelere gönderilen kişisel bir çağrıdan sonra mümkündü; bu da dönemin *Fronde* yandaşlarından birine şunları söyletecektir: "Sınıf meclislerimizi oluşturan üç toplumsal gövdeden bir tanesi, ruhban sınıfı, kralın atamasına tâbidir, çünkü kral piskoposluklara ve kilise topraklarına atama yapıyor, öteki ikisinin atamaya tâbi oldukları varsayımdan ibarettir, zira saray, keyfi isterse bir emirle falan üyeyi meclise katılmaktan alıkoyabilir ve bunun için de o üyenin sürülmesi ya da hakkında dava açılması gerekmez. Üyeyi hiç çağırmamak yeterlidir."

Sınıf meclisleri yalnızca kralın gösterdiği günlerde toplanmak değil, onun belirlediği günlerde de toplantılarına ara vermek zorundaydılar. Toplantı dönemlerinin genel süresi, bir konsey kararıyla kırk gün olarak saptanmıştı. Kral, mecliste, diledikleri zaman oturumlara katılma hakkına sahip ve orada hükümetin isteklerini açıklamakla görevli olan komiserler tarafından temsil ediliyordu. Bu meclisler,

üstelik sıkı bir şekilde vesayet altındaydılar. Görüşleri krallık konseyinin vereceği bir kararla onanmadıkça, önemli konularda karar alamıyor, herhangi bir mâli önlem belirleyemiyorlardı; bir vergi, bir borçlanma ya da bir dava için kralın özel izni gerekiyordu. Birleşimlerinin düzenine ilişkin olanlara varıncaya kadar, bütün genel tüzük ve yönetmelikleri, yürürlüğe girmezden önce onaylanmak zorundaydı. Gelirlerinin ve harcamalarının tamamı, yani bugünkü söylenişiyle bütçeleri de her yıl aynı denetime tâbiydi.

Merkezî iktidar esasen Languedoc'ta da bütün her yerde kendisine tanınmış olan aynı siyasal hakları kullanıyordu; yürürlüğe koymayı uygun gördüğü yasalar, ara vermeden çıkardığı genel tüzük ve yönetmelikler, aldığı genel önlemler orada da, seçimli topraklarda olduğu gibi uygulanıyordu. Hükümet, bütün doğal işlevlerini orada da aynı şekilde yerine getiriyordu; orada da aynı düzen ve aynı görevliler vardı; zaman zaman, bütün her yerde yaptığı gibi, orada da bir sürü yeni memurluklar kuruyor ve taşra vilayeti de bu makamları büyük bedellerle satın almaya zorlanıyordu.

Languedoc da bütün öteki taşra vilayetleri gibi bir krallık denetçisi tarafından yönetilmekteydi. Bu krallık denetçisinin, vilayetin bütün yerleşim birimlerinde, önderleriyle ilişki halinde topluluğu yöneten ast-temsilcileri vardı. Krallık denetçisi, tıpkı seçimli topraklarda olduğu gibi, idarî vesayeti yerine getiriyordu. Cévennes dağları arasındaki boğazlarda kaybolmuş en küçük bir kasaba bile, Paris'teki kraliyet konseyinin izni olmaksızın en küçük bir harcama yapamıyordu. Bugün adalet mekanizmasının idarî anlaşmazlıklar diye adlandırdığı davalar, orada da Fransa'nın bütün öteki yerlerindeki kadar yaygındı; hattâ daha bile yaygındı. Krallık denetçisi, ilk merci olarak ulaşıma ilişkin her türlü sorun hakkında karar veriyor, yollarla ilgili konulardaki davalara bakıyor ve genel olarak, hükümetin ilgili olduğu ya da ilgili olduğunu düşündüğü bütün sorunlar hakkında hüküm getiriyordu. Bu arada, başka yörelerde olduğu gibi, canından bezdirilen yurttaşların el altından giriştikleri şikayetlere karşı memurlarına kol kanat da geriyordu.

Languedoc'u öteki taşra vilayetlerinden ayıran ve on-

ların hasetlerini çeken özelliği neydi? Onu, Fransa'nın bütün başkaca yerlerinden tümüyle farklı kılmaya yeten üç şey:

1. Halkın yetkesine güvendiği, krallık erki tarafından saygı gösterilen, hükümetin hiçbir memurunun, ya da o günlerin diliyle söylersek, *kralın görevlilerinden hiçbirinin* içinde yer almadığı, her yıl özgürce ve ciddiyetle vilayetin tikel çıkarlarının tartışıldığı, saygıdeğer kimselerden kurulu bir meclis. Kraliyet yönetiminin bu aydınlar ocağının yanıbaşında yer alması bile, ayrıcalıklarını tümüyle başka türlü kullanması ve aynı memurlar ve aynı içgüdülerle başkaca her yerde olduğundan bambaşka görünmesi için yeterli oluyordu.

2. Languedoc'ta, harcamalarının kral tarafından üstlenildiği ve kralın memurları tarafından yürütülen bir çok bayındırlık işleri sürdürülüyordu; merkezî yönetimin, yatırım fonlarının bir kısmını sağlayıp inşaatlarını da büyük ölçüde yönlendirdiği daha başka bayındırlık çalışmaları da vardı; ancak, bu işlerin en büyük bölümü yalnızca vilayetin sağladığı imkânlarla gerçekleştirilmişti. Bunlar, kral bir kez amacı onaylayıp harcamalar için yetki verdikte, meclisin seçtiği memurlar tarafından ve yine meclisin kendi içinden atadığı komiserlerin gözetiminde yapılıyordu.

3. Nihayet vilayet, krallık vergilerinin bir bölümü ile kendi gereksinimlerini karşılamak için koymasına izin verilen bütün öteki vergileri, bizzat ve kendi yeğlediği yönteme göre toplama hakkına sahipti.

Languedoc'un bu ayrıcalıklardan nasıl yararlandığını göreceğiz. Bu, yakından incelenmeyi hakeden bir uygulamadır.

Seçimli topraklarda en çok dikkat çeken şey, yerel yükümlülüklerin neredeyse mutlak yokluğudur; genel vergiler çoğu zaman çok ağırdır, ama taşra vilayeti kendisi için hemen hemen hiçbir şey harcayamamaktadır. Languedoc'taysa, tersine, bayındırlık işlerinin vilayete yıllık maliyeti dev boyutlardadır: 1780'de, yılda 2 000 000 *livre*'i geçiyordu.

Merkezî yönetim zaman zaman bu kadar büyük bir harcama karşısında endişelenir; böylesi bir çabadan yorgun

düşecek olan vilayetin, üstüne düşen vergi payını ödeyemeyeceğinden korkar; sınıflar meclisini daha ılımlı hareket etmemekle suçlar. Meclisin bu eleştirilere yanıt verdiği bir raporunu okudum. Bu rapordan alıntılayacaklarım, bu küçük yönetimin taşıdığı zihniyete ilişkin olarak söyleyebileceğim her şeyden daha fazlasını söyleyecektir.

Raporda, vilayetin gerçekten de dev boyutlu bayındırlık işlerine girişmiş olduğu ve bunları sürdürdüğü kabul edilmektedir; ancak, bu yüzden bağışlanma talebinde bulunulmadığı gibi, eğer kral karşı çıkmazsa, bu yolda giderek daha fazla ilerleyeceği haber verilmektedir. Daha şimdiden topraklarından geçen belli başlı ırmakların yataklarını düzenlemiş ya da yükseltmiştir ve, XIV. Louis döneminde açılmış olan ve yetersiz bulunan Languedoc kanalını, aşağı Languedoc boyunca, Cette [Séte] ve Agde üstünden Rhône nehrine kadar uzatacak eklentilerle uğraşmaktadır. Cette iskelesini ticarete açmıştır ve büyük harcamalarla ayakta tutmaktadır. Bütün bu harcamaların da, taşraya özgü olmaktan çok ulusal bir nitelik taşıdığına işaret edilmektedir; bununla birlikte, ötekilere kıyasla daha çok yararlanmakta olan vilayet, bu işleri üstlenmiştir. Aynı şekilde Aigues-Mortes bataklıklarını da kurutmakta ve tarıma açmaktadır. Ancak, özellikle yollarla ilgilenmektedir: topraklarından geçen ve kendisini krallığın öteki köşelerine bağlayan bütün yolları açmış ve ulaşım için en elverişli duruma getirmiştir; Languedoc'un kendi kent ve kasabaları arasındaki ulaşımı sağlayan yollar bile onarılmışlardır. Bu her çeşit yollar, kış aylarında bile mükemmel durumdadırlar ve komşu vilayetlerin çoğundaki, Dauphiné'deki, Quercy'deki ve Bordeaux mâli bölgesindeki (seçimli topraklardan olduğuna işaret edilmektedir) yamru yumru ve bakımsız yollarla tam bir zıtlık içindedirler. Rapor, bu noktada ticaretle uğraşanların ve yolcuların görüşüne yer vermektedir; ve haksız da değildir, zira Arthur Young, on yıl sonra ülkeyi dolaşırken notlarında şöyle yazar: "Languedoc, sınıf meclisli topraklar! angaryasız inşa edilmiş mükemmel yollar."

Rapor, eğer kral izin vermek lütfunda bulunursa, meclisin bunlarla yetinmeyeceğini bildirerek devam etmek-

tedir; ötekilerden hiç de daha az önemli olmayan beldeler arası yolları (köy yollarını) iyileştirmeye girişeceklerdir. "Zira," demektedirler, "eğer tahıl, pazara ulaşabilmek için çiftçinin ambarından çıkamıyorsa, daha uzaklara taşınabilmesinin ne önemi kalır?" – "Meclisin bayındırlık işleri konusundaki anlayışı," diye eklemektedirler, "her zaman için, bunların büyük çaplı olmalarından çok yararlılık taşımalarının gözetilmesi gerektiği şeklinde olmuştur." Her mevsimde ve ucuz fiyatla, ihtiyaç duyulan her yere taşınabilmelerine imkân vermek suretiyle, toprağın ve sanayinin bütün ürünlerine değer kazandıran ve ticaretin onlar sayesinden taşranın her köşesine ulaşabildiği ırmaklar, kanallar ve yollar, neye malolurlarsa olsunlar ülkeyi zenginleştirmektedirler. Üstelik, ölçülü bir şekilde vilayetin çeşitli yörelerinde aynı zamanda ve hemen hemen eşit bir tarzda girişilen bu tür işler, her yerdeki ücretleri de aynı düzeyde tutmakta ve yoksulların imdadına yetişmektedir. Vilayetin raporu, biraz da gururlu bir edayla, "Kral, Languedoc'ta, Fransa'nın bütün öteki yerlerinde olduğu gibi giderleri kendisine ait olmak üzere yoksul işlikleri kurmak zorunda değildir. Biz bu tür bir ihsânı asla talep etmiyoruz; her yıl bizzat giriştiğimiz yararlı çalışmalar, o amacın gereğini yerine getirmekte ve herkese verimli bir iş sağlamaktadır" diye son bulmaktadır.

Languedoc meclisinin, kamu idaresinin kendisine bırakılmış olan parçasının sınırları içinde, kralın izniyle ama genelde onun inisiyatifi olmaksızın çıkarmış olduğu genel tüzük ve yönetmelikleri inceledikçe, bunlardaki bilgeliğe, hakkaniyetliliğe ve yumuşaklığa da bir o kadar hayran kalmaktayım; yerel yönetimin uygulamaları da, kralın tek başına idare ettiği ülkelerde göregeldiğim her şeyden bir o kadar üstün görünüyor bana.

Taşra vilayeti, *beldelere* (kentler ya da kasabalar), *piskoposlık* diye adlandırılan idarî bölgelere ayrılmıştır: en sonunda da *yargıçlık [sénéchaussées]* denilen üç büyük bölüme. Bu idarî bölümlerden her biri, kâh sınıf meclislerinin, kâh kralın yönlendirmesi altında hareket eden farklı bir temsilciliğe, küçük ve ayrı bir yönetime sahiptir. Bu küçük siyasal

bütünlerden birinin yararına olan bayındırlık işleri mi söz konusudur? Yalnızca onun talebi üzerine bu işlere girişilmektedir. Eğer bir beldedeki bayındırlık faaliyeti piskoposluk için de yarar sağlıyorsa, o da bir şekilde harcamalara katılmak zorundadır. Eğer yargıçlık yararlanacaksa, bu kez de o katkıda bulunmaktadır. Nihayet, yalnızca beldenin tikel çıkarı bile söz konusu olsa, çalışma onun için zorunluysa ve gücünü aşıyorsa, piskoposluk, yargıçlık ve vilayetin kendisi yardıma koşmak zorundadırlar; zira, sınıflar meclisi durmadan şunu söylemektedir: "Yapılanışımızın temel ilkesi, Languedoc'un bütün bölümlerinin birbirleriyle tam bir dayanışma içinde ve hepsinin de sırayla birbirlerine yardım etmek zorunda olduklarıdır."

Vilayette girişilen işler uzun bir hazırlık devresinden geçmek ve başlamadan önce, gerçekleştirilmesine katılacak bütün ikincil organların incelemesine sunulmak zorundadır; bu işler yalnızca para karşılığı yaptırılabilmektedir: angarya bilinmemektedir. Seçimli topraklarda, bayındırlık işleri nedeniyle mal sahiplerinden alınan arazilerin çok ucuza kapatıldıklarını, bedellerinin her zaman gecikmeyle ve çoğu zaman da hiçbir şekilde ödenmediğini söylemiştim. Bu durum, 1787'de toplandıklarında, bütün taşra meclislerince dile getirilen büyük bir yakınmanın konusuydu. İstimlak edilen gayrımenkuller, değerleri belirlenmeden önce yok edildikleri, ya da biçim değiştirdikleri için, böylelikle oluşan borçların tahsiline bile imkân bulamadıklarına işaret eden meclislere rastladım. Languedoc'ta, mülk sahibinden alman her toprak parselinin değeri, daha çalışmalar başlamadan önce özenle saptanmak ve *ilk faaliyet yılı içinde ödenmek* zorundadır.

Sınıflar meclisinin çeşitli bayındırlık hizmetlerine ilişkin olarak hazırladığı yönetmelik merkezî hükümetin o kadar hoşuna gitmiştir ki, taklit etmemekle beraber, takdirlerini bildirmiştir. Krallık konseyi, uygulamaya konmasına izin verdikten sonra, krallık basımevinde bu yönetmeliği çoğaltırmış ve bir başvuru belgesi olarak bütün krallık denetçilerine gönderilmesini emretmiştir.

Bayındırlık hizmetleri konusunda söylediklerim, taşra

idaresinin vergilerin toplanmasına ilişkin ve hiç de daha az önemli olmayan öteki görev alanında da doğallıkla uygulanmaktadır. Özellikle de bu konuda, merkezî yönetimden sonra taşraya bakıldığında, insan aynı devletin sınırları içinde bulunulduğuna inanmakta zorluk çekmektedir.

Languedoc'ta, biçme vergisinin tabanını saptamak ve vergiyi toplamak için izlenen yöntemlerin, nasıl da kısmen bizim bugün vergi toplamak üzere izlediğimiz yöntemler olduğuna daha önce işaret etme fırsatını buldum. Burada bu konuya yeniden dönmeyeceğim; bir tek şunu ekleyeceğim: vilayet bu alanda uyguladığı yöntemlerin üstünlüğünden öylesine hoşnuttu ki, kral ne zaman yeni vergiler koysa, meclis, büyük bedeller ödeyerek, bunları kendi usulünce ve yalnızca kendi görevlileri marifetiyle toplama hakkını satın almakta asla duraksamamıştır.

Peşpeşe sıraladığım bütün bu harcamalara rağmen, Languedoc'un işleri yine de öylesine düzenli ve saygınlığı öylesine kurumlaşmıştı ki, merkezî hükümet sık sık bu saygınlıktan yararlanmakta ve bizzat kendisine asla o kadar uygun koşullarla verilmeyecek paraları, vilayetin adını kullanarak borçlanabilmekteydi. Languedoc'un, son dönemlerde, kendi güvencesi altında ama kralın hesabına 73 200 000 *livre* borçlandığını gördüm.

Bununla beraber, hükümet ve bakanları bu tikel serbestlikleri hiç de hoş karşılamıyorlardı. Richelieu, bunları önce budadı, ardından da lağvetti. Hiçbir şeyden hoşlanmayan, kaypak ve aylak XIII. Louis, bu serbestliklerden nefret ediyordu; Boulinvilliers'nin söylediğine göre, taşraya özgü tüm ayrıcalıklardan öylesine dehşete düşüyordu ki, bunların adını duymak bile onu gazaba getirmeye yetiyordu. Zayıf ruhların, kendilerini bir parçacık gayret göstermeye zorlayan şeylerden tiksinme konusunda sahip oldukları yeteneği asla bilemeyeceğiz. Yiğitlik adına ellerinde ne kalmışsa hepsini burada kullanmışlar ve başkaca her konuda zaafiyet içinde bile olsalar, bu alanda hemen hemen her zaman güçlü görünmüşlerdir. İyi bir talih sonucu, Languedoc'un anayasal düzeni XIV Louis'nin çocukluğunda gerçekleştirilmişti. Kral, kendi eseri saydığı bu düzene saygı gösterdi. XV. Louis,

iki yıl boyunca uygulamayı askıya aldıysa da, sonradan yeniden doğmasına izin verdi.

Belediye görevlerinin kuruluşu, vilayet için daha dolaylı ama daha büyük zararlara neden oldu; bu sevimsiz kurumun etkisi yalnızca kentlerin anayasal düzenlerini yıkmak olmamıştı, taşradaki düzeni de biçimsizleştiriyordu. Bilemiyorum, gerektiğinde orta sınıfın [tiers état] temsilcileri taşra meclislerine seçilebilmişler miydi, ancak uzun zamandan beri seçilmiyorlardı; kentlerdeki belediye görevlileri bu meclislerde, yasaya göre, burjuvazinin ve halkın yegâne temsilcileriydiler.

Özel ve o anın çıkarları gözetilerek verilmiş bir yetkinin bulunmayışı, kentler yüksek idarecilerini bizzat, özgürce ve çoğu kez de çok kısa bir zaman için genel oyla seçtikleri sürece pek az dikkat çekti. Belediye başkanı, konsül ya da temsilci, o sıralar mecliste, adına konuştukları halkın taleplerini, sanki o halk tarafından özellikle seçilmişler gibi, sadakatle dile getiriyorlardı. Hemşehrilerini idare etme hakkını kendi parasıyla elde etmiş olan içinse, durumun böyle olmadığı bellidir. Bu kişi kendisinden, ya da en çoğu, kendi küçük çevresinin küçük çıkarları ya da küçük tutkularından başkaca bir şeyi temsil etmiyordu. Buna rağmen, yetkilerini satın alma yoluyla elde etmiş olan bu üst görevliye, seçilmiş görevlilerin sahip oldukları haklar tanındı. Bu durum, bir anda anayasal düzenin tüm niteliğini değiştirdi. Soylular ve ruhban sınıfı taşra meclisi içinde, yanıbaşlarında ve karşılarında halkın temsilcilerini bulacak yerde, yalnız, çekingen ve iktidarsız bir kaç burjuva buldular ve orta sınıf, toplum içinde her geçen gün daha zengin ve daha güçlü hale gelirken, aynı zamanda yönetimin içinde de bağımlı bir hale geldi. Languedoc, kralın kurup bedeli karşılığında dağıttığı bütün memurlukları satın almaya her zaman özen gösterdiğinden, orada işler böyle olmadı. Vilayet bu amaçla, yalnızca 1773 yılında, 4 milyon *livre* üstünde borçlanmıştır.

Daha güçlü başka nedenler de yeni zihniyetin eski kurumlara sızmasında yardımcı olmuşlardı ve Languedoc sınıflar meclisine bütün ötekiler karşısında yadsınmaz bir

üstünlük sağlıyorlardı.

Güney Fransa'nın büyük bir bölümünde olduğu gibi, bu vilayette de biçme vergisi kişisel değil gerçekti, yani toprak sahibinin gelirine göre değil toprağın değeri üzerinden ödeniyordu. Şurası gerçek ki, bu vergiyi hiçbir şekilde ödememe ayrıcalığından yararlanan kimi topraklar vardı. Bunlar, geçmişte soyluların mülkiyetinde olan topraklardı; ancak, zamanla ve sanayinin gelişimiyle, bu gayrımenkullerden bir kısmı orta sınıfın eline geçmişti; bir başka yöndense, soylular biçme vergisine konu olan pek çok gayrımenkulün sahibi haline gelmişlerdi. Böylece gerçek kişilerden mallara aktarılmış olan ayrıcalık hiç şüphesiz daha da saçmaydı ama daha az hissediliyordu, çünkü hâlâ rahatsız edici olsa bile, artık aşağılayıcı bir nitelik taşımıyordu. Eskisi gibi ayrılmaz bir şekilde sınıf fikrine bağlı olmadığından, sınıflardan hiçbirine, ötekilerin çıkarlarına kesinlikle yabancı ya da ters düşen çıkarlar sağlamadığından, bütün sınıfların hep birlikte yönetimle ilgilenmelerine engel olmuyordu. Gerçekten Languedoc'ta, sınıflar bütün başka yörelerden daha fazla kaynaşmış durumdaydılar ve en mükemmel eşitlik içinde bulunuyorlardı.

Brötanya'da, asilzadelerin hepsinin de, bireysel olarak, meclislerde boy gösterme hakları vardı, bu da çoğu zaman bu meclisleri bir bakıma Polonya'nın *diet* meclislerine çeviriyordu. Languedoc'ta, soylular ancak temsilcileri aracılığıyla sınıflar meclisinde yer almaktaydılar; aralarından yirmi üç tanesi bütün ötekileri temsil ediyordu. Rahipler, taşranın yirmi üç piskoposunun kişiliklerinde meclise katılıyorlardı ve özellikle dikkat edilmesi gereken şey de, kentlerin bu mecliste bu iki sınıfınki kadar oya sahip olmalarıydı.

Tek bir meclis söz konusu olduğu ve sınıflara göre değil ama tek tek üyelere göre karar alındığı için, orta sınıf doğallıkla büyük bir önem kazanmıştı; yavaş yavaş kendi tikel zihniyetini bütün meclise yaydı. Dahası, genel temsilciler adı altında ve sınıflar meclisi adına kamu işlerinin gündelik işleyişiyle görevlendirilmiş olan üç yüksek görevli her zaman için hukukçu, yani burjuva idiler. Toplumsal konumunu

sürdürmede yeterince güçlü olan soylular sınıfı, tek başına hüküm sürmede artık yeterince güçlü değildi. Beri yanda ruhban sınıfı da, her ne kadar, büyük ölçüde asilzadelerden oluşuyorsa da, meclis çatısı altında orta sınıfla tam bir uzlaşma içinde yaşadı; onun getirdiği projelerden çoğuna büyük bir hevesle ortak oldu, bütün yurttaşların refah düzeyini yükseltmek, onların tecimsel ve sınai faaliyetlerini geliştirmek için onunla uyum halinde çalıştı, böylece insanları yönetmekteki büyük deneyimini ve işleri çekip çevirmedeki az bulunur becerisini onun hizmetine verdi. Krallık yetkesi ile sınıflar meclisini karşı karşıya getiren anlaşmazlık konularını Versailles'da bakanlarla tartışmak üzere, hemen hemen her zaman bir kilise mensubu seçiliyordu. Languedoc'un, bütün bir geçtiğimiz yüzyıl boyunca, soyluların denetlediği ve piskoposların yardım ettiği burjuvalar tarafından yönetildiği söylenebilir.

Languedoc'un bu özel anayasal düzeni sayesinde, yeni zamanların zihniyeti o eski kuruma barış içinde nüfuz edebildi ve orada, hiçbir şeyi yıkmadan her şeyi değiştirebildi.

Bütün öteki yerlerde de böyle olabilirdi. Hükümdarların, taşranın sınıf meclislerini kaldırmak ya da işlevsizleştirmek için ortaya koydukları dikkafalılık ve çabanın bir kısmı, onları bu şekilde mükemmelleştirmek ve hepsini de modern uygarlığın zorunluluklarına uyarlamak için yeterli olurdu; eğer bu hükümdarlar, ülkenin efendisi haline gelmek ve öyle kalmaktan başkaca bir şey istememiş olmasalardı.

NOTLAR

Sayfa 53, satır 14. *Roma hukukunun Almanya'daki gücü. – Germen hukukunun yerini alış biçimi.*

Ortaçağ'ın sonunda, Roma hukuku Alman hukukçuların başlıca ve hemen hemen tek araştırma konusu haline geldi; o dönemde, bunların çoğu eğitimlerini bile Almanya dışında, İtalyan üniversitelerinde yapıyorlardı. Siyasal toplumun efendilerinden olmayan, ama onun yasalarını açıklamak ve uygulamakla görevlendirilmiş olan bu hukukçular, Germen hukukunu ortadan kaldıramasalar bile, en azından onu zorla Roma hukukunun çerçevesi içine sokacak bir tarzda biçimsizleştirdiler. Germen kurumları arasından, Justinyanus'un kanunnamesiyle uzak bile olsa herhangi bir benzerlik taşıdığını sandıkları her şeyde, Roma yasalarını uyguladılar; böylece ulusal kanunnameye yeni bir zihniyeti, yeni usulleri buyur ettiler; bu kanunname yavaş yavaş öylesine değişti ki, tanınmaz hale geldi ve örneğin XVII. yüzyılda, sanki artık hiç kimse tarafından bilinmiyordu. Adıyla hâlâ Germengil, gerçekteyse Romen olan anlaşılmaz bir şey, onun yerini almıştı.

Hukukçuların bu çabası sonunda, eski Germen toplumunun bir çok kesimlerinin, özellikle de köylülerin durumlarının kötüleştiğine inanıyorum, o güne kadar özgürlüklerini ya da kazanımlarını tümüyle ya da kısmen korumayı başarmış olanlardan çoğu, o zaman ustaca çabalarla kölelerin ya da Romen anfiteotalarının[1] durumuna indirgenmek suretiyle, bunları kaybettiler.

---

1. Ortaçağ'da, uzun vadeyle (18 ila 99 yıl) kiralanan ve kiralayan mercinin (genellikle hükümdar, senyör, vb.) ipoteği altında bulunan toprakların kiracısı olan kişiler. [ç.n].

Ulusal hukukun bu aşamalı dönüşümü ve buna karşı çıkanların sonuç vermeyen çabaları, Wurtenberg'in geçmişinde yakından görülmektedir.

Bu adı taşıyan kontluğun 1250 tarihindeki doğuşundan 1495'te dükalığın oluşturulmasına kadar geçen süre içinde, kanunname tümüyle yerlidir; âdetlerden, kentler ya da senyörler tarafından yapılan yasalardan, sınıf meclislerince yasalaştırılmış statülerden oluşmaktadır; yalnızca kiliseyi ilgilendiren konular yabancı bir hukuk, Kilise hukuku tarafından düzenlenmiştir.

1495'ten itibaren, kanunnamenin niteliği değişir: Roma hukuku sızmaya koyulur; yabancı okullarda hukuk okumuş olanlar, o zamanki adlarıyla *doktorlar*, yönetime dahil olurlar ve yüksek yargı organlarının yönetimini ele geçirirler. XV. yüzyılın bütün başlangıç dönemi boyunca ve ortalarına kadar, siyasal toplumun onlara karşı, aynı dönemde İngiltere'de yaşanmış olan kavganın aynını, ama bambaşka bir sonuçla verdiği görülür. 1514 tarihli Tubingen *diet*'inde ve ondan sonrakilerde, feodalitenin temsilcileri ile kentlerin temsilcileri, olup bitenlere karşı ellerinden geleni yaparlar; bütün yargı mercilerinde peydahlanıveren ve bütün âdet ve yasaların ruhunu ve lafzını değiştiren hukukçulara karşı saldırıya geçerler. Başlangıçta üstünlük onlardan yana gibi görünür; yönetimden, bundan böyle yüksek yargı organlarına *doktorların* değil, soylular sınıfından ve dükalığın sınıflar meclisinden seçilecek saygın ve aydın kişilerin getirileceği ve hükümet görevlileri ile meclis temsilcilerinden oluşan bir komisyonun, bütün ülkede kural olabilecek bir kanun tasarısı hazırlayacağı vaadini alırlar. Bütün bunlar sonuçsuz çabalardır! Roma hukuku sonunda ulusal hukuku kanunnamenin büyük bir bölümünden tümüyle kovup çıkarmayı ve köklerini, bu kanunname sayesinde varlığını koruma imkânı bulan toprağa bile uzatmayı başarır.

Yabancı hukukun yerli hukuk karşısındaki bu üstünlüğü, Alman tarihçilerin çoğu tarafından iki nedene bağlanmıştır: 1. düşünen bütün insanları, o sıralar antik çağın dillerine ve edebiyatına doğru çeken devinim ve bunun sonucu olarak ulusal ruhun yarattığı entelektüel ürünler karşısında duyulan küçümseme; 2. Alman Ortaçağı'nı baştan sona uğraştırmış olan ve o zamanın kanunnamesinde bile ortaya çıkan, Kutsal-İmparatorluk'un Roma imparatorluğunun devamı ve berikinin kanunnamesinin ötekine

kalan miras olduğu yolundaki fikir.

Ama bu nedenler, aynı hukukun, aynı dönem içinde, bütün Avrupa kıtasına birden buyur edilmiş olmasını açıklamaya yetmemektedirler. Ben bunun, aynı dönem içinde hükümdarların mutlak iktidarının Avrupa'nın eski özgürlüklerinin yıkıntıları üstünde her yerde sağlamca kurumlaşmasından, ve kölelik hukuku olan Roma hukukunun, bu hükümdarların amaçlarıyla mükemmelen uyuşmasından kaynaklandığını sanıyorum.

Sivil toplumu her yerde mükemmelleştirmiş olan Roma hukuku, siyasal toplumu da her yerde yozlaştırmaya yönelmiştir, çünkü öncelikle, son derece uygarlaşmış ve son derece köleleşmiş bir toplumun eseridir. Dolayısıyla krallar onu büyük bir hevesle benimsediler ve efendileri oldukları her yerde yerleştirdiler. Bu hukukun yorumcuları, bütün Avrupa'da onların bakanları ya da başlıca görevlileri haline geldiler. Hukukçular, gerektiğinde bizatihi hukuka karşı hukukun desteğini sağladılar onlara. Nitekim o zamandan beri bunu sık sık yaptılar. Yasaları çiğneyen bir hükümdarın yanıbaşında, hiçbir şeyin daha yasal olamayacağı konusunda güvence veren ve de şiddetin haklı ama ezilenin haksız olduğunu bilgece kanıtlayan bir hukukçunun peydahlanmaması ender görülür.

Sayfa 55, satır 9: *Feodal monarşiden demokratik monarşiye geçiş.*

Aynı döneme doğru bütün monarşiler mutlakiyetçi bir hale gelmiş olduklarından, anayasal düzendeki bu değişimin her Devlette tesadüfen aynı anda karşılaşılan bir takım tikel olaylara bağlı olduğuna ilişkin hiçbir izlenim yoktur ve bu birbirinin benzeri ve çağdaşı olan olayların, aynı şekilde her yerde birden etkili olmuş genel bir nedenden kaynaklanmış olması gerektiği sanılmaktadır.

Bu genel neden, bir toplumsal durumdan ötekine, feodal eşitsizlikten demokratik eşitliğe geçişti. Soylular esasen hanidir ezilmiş durumdaydılar ve halk henüz ayağa kalkmamıştı, iktidarın hareketlerine engel olabilmek için birinciler fazlasıyla aşağıda bulunuyorlardı, ikincisi de yeterince yüksekte değildi. Hükümdarların altın çağı gibi olan yüz elli yıl vardır ki, bu süre içinde onlar aynı

zamanda hem istikrara hem de olanca güce, genelde birbirini dışlayan bu iki şeye birden sahip olmuşlardır: bir feodal monarşinin kalıtsal önderleri kadar kutsal ve demokratik bir toplumun efendisi kadar mutlak.

Sayfa 75, satır 2. *Almanya'daki serbest kentlerin çöküşü. –İmparatorluk kentleri (Reichsstädte).*

Alman tarihçilerine göre bu kentlerin en parlak oldukları dönem, XIV. ve XV. yüzyıllardır. Bunlar o sıralarda zenginliğin, sanatların, bilgilerin sığınağı, Avrupa ticaretinin efendileri, uygarlığın en güçlü merkezleriydi. Sonunda, özellikle Almanya'nın kuzey ve güneyinde ve tıpkı İsviçre'deki kentlerin köylülerle yapmış oldukları gibi, çevrelerinde yaşayan soylularla birlikte bağımsız konfederasyonlar oluşturdular.

XVI. yüzyılda bu kentler refah düzeylerini hâlâ korumaktaydılar; ne ki, çöküş dönemi gelmişti. Otuz Yıl Savaşları çöküşlerini çabuklaştırdı; bu dönem içinde yıkılmış ya da çökertilmiş olmayan neredeyse bir teki bile kalmamıştır.

Bununla birlikte Vestefalya antlaşması onları olumlu bir tarzda anar ve onların kendiliğinden devletler, yani yalnızca İmparatora bağlı olan devletler olarak kimliklerini korur; ama bir yandan bu kentleri çevreleyen egemenler, öte yandan da Otuz Yıl Savaşları'ndan beri iktidarını ancak İmparatorluğun o küçük vasalleri üstünde sürdürebilen İmparatorun kendisi, bunların egemenliğini her geçen gün fevkalade dar sınırlar içine hapsederler. XVIII. yüzyılda bu kentlerin sayısının hâlâ elli bir olduğu görülmektedir; *diet*'te iki sırayı işgal etmekte ve kendi oy haklarına sahip bulunmaktadırlar; ancak işin gerçeğinde, genel kamu işlerinin idaresi üstünde hiçbir etkinlikleri yoktur.

Kendi içlerinde, hepsi de gırtlağına kadar borçlu durumdadır; bu borçlar, bir yandan, İmparatorluk giderleri için tıpkı eski şaşaalı günlerinde olduğu gibi vergilendirilmeye devam edilmeleri yüzündendir, bir yandan da son derece kötü idare edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Ve asıl dikkat çeken de, bu kötü idarenin, anayasal düzenlerinin biçimi ne olursa olsun, hepsinde ortak olan gizli bir hastalıktan ileri gelir gibi görünmesidir; o düzen ister aristokratik

olsun, isterse demokratik, benzerlik taşımasalar bile en azından aynı ölçüde şiddetli olan yakınmalara yol açar: söylendiğine göre, aristokratik kimlik taşıdığında, yönetim az sayıdaki ailenin ortaklığı haline gelmiştir: her şey kayırma ve tikel çıkarlarla yürümektedir; demokratik kimlik taşıdığındaysa, entrika ve paragözlük her köşeden boy göstermektedir. Her iki şıkta da, yöneticilerinin namus fukaralığından ve ilgisizliklerinden yakınılır. İmparator, düzeni sağlamak amacıyla hiç durmadan işlerine müdahale etmek zorunda kalmaktadır. Nüfusları hızla azalmakta, yokluklar içine düşmektedirler. Bu kentler artık Germengil uygarlığın odakları değillerdir; her türlü sanat, egemenlerin eserleri olan ve yeni dünyayı temsil eden yeni kentleri aydınlatmak üzere onları terkeder. Tecim onları dışlar; eski etkinlikleri, eski yurtsever canlılıkları kaybolur; hemen hemen bir tek Hamburg büyük bir zenginlik ve kültür merkezi olarak kalır, ama bu, bu kente özgü nedenlerin sonucudur.

Sayfa 64, satır 13. *Büyük Friedrich'in kanunnamesi.*

Büyük Friedrich'in eserleri arasından, ülkesinde bile en az bilineni ve en az çarpıcı olanı, onun emriyle yapılan ve ardılı tarafından yürürlüğe konan kanunnamedir. Bununla birlikte ben, bizzat onu ve yaşadığı zamanı bundan daha fazla aydınlatan ve insan ile zamanının birbirlerini karşılıklı olarak etkileyişlerini bundan daha iyi gösteren bir eserini bilmiyorum.

Bu kanunname, sözcüğün bugün taşıdığı anlamla gerçek bir anayasadır; yalnızca yurttaşlar arasındaki ilişkileri düzenlemeyi hedeflememekte, ama yurttaşların Devletle olan ilişkilerini de ele almaktadır: aynı zamanda hem bir medeni kanun, hem bir ceza kanunu ve hem de bir *şart*'tır.

Çok felsefece ve çok soyut bir biçimde ifade edilmiş olan ve bir çok bakımlardan 1791 tarihli anayasadaki İnsan Hakları Bildirgesi'ni dolduranlara benzeyen belli sayıdaki genel ilkeye dayanmakta, ya da daha doğrusu, dayanır görünmektedir.

Burada, Devletin ve yurttaşlarının iyiliğinin toplumun hedefi ve yasanın sınırı olduğu; yasaların, yurttaşların özgürlük ve haklarını ortak yarar amacı dışında engelleyemeyecekleri; Devletin her

ferdinin, konumu ve imkânları el verdiği ölçüde genel yarar için çalışmakla yükümlü bulunduğu; bireylerin haklarının, genel yarar karşısında geride kalmak zorunda oldukları ilan edilir.

Hükümdarın ya da ailesinin veraset hakkından, hattâ Devletin hukukundan farklı bir tikel hukuktan, hiçbir yerde söz edilmez. Esasen Devletin adı, kraliyet erkini göstermek için kullanılan tek addır.

Buna karşılık, kanunnamede insanların genel haklarının sözü edilir: insanların genel hakları, başkalarının hakkına zarar vermeksizin kendi yararı için çalışabilme özgürlüğünün doğallığında temellenmektedir. Doğal yasa, ya da Devletin pozitif yasalarından biri tarafından menedilmemiş olan her türlü eyleme izin verilmiştir. Yurttaşlarından her biri, kendisinin ve mallarının korunmasını Devletten talep edebilir ve eğer Devlet yardımına koşmayacak olursa, kendisini bizzat ve güç kullanarak savunma hakkına sahiptir.

Yasa koyucu bu temel ilkeleri açımladıktan sonra, bunlardan, 1791 anayasasında olduğu gibi, halkın egemenliği ve özgür bir toplumda örgütlenecek bir halk hükümeti dogmasını çıkaracak yerde, kısa keser ve aynı şekilde demokratik olan, ama liberal olmayan bir başka sonuca gider; hükümdarı Devletin tek temsilcisi olarak düşünür ve ona topluma tanınagelen hakların hepsini birden verir. Hükümdar bu kanunnamede artık Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi değildir, Friedrich'in bütün eserlerine adıyla sanıyla kazımış olduğu gibi, yalnızca toplumun temsilcisi, görevlisi, hizmetkârıdır; ama toplumu tek başına temsil eder, onun bütün erklerini tek başına kullanır. Başlangıç bölümünde, kendisine, toplumun yegâne hedefi olan genel yararı ortaya çıkarma ödevi verilmiş olan Devlet başkanının, bireylerin her türlü eylem ve davranışlarını bu hedef doğrultusunda düzenlemek ve yönlendirmekle yetkili kılındığı söylenir.

Toplumun bu alabildiğine güçlü görevlisinin başlıca ödevleri arasında şunlara rastlıyorum: içeride, kamusal barış ve güvenliği sürdürmek ve şiddet karşısında herkese güvence sağlamak. Dışarıda, barışa ya da savaşa karar vermek ona aittir; yalnızca o yasalar koyabilir ve genel asayişe ilişkin yönetmelikler çıkarabilir; bağışlama ve ceza kovuşturmalarını durdurma hakkına yalnızca o sahiptir.

Devlette varolan bütün ortaklıklar, bütün kamusal kuruluşlar,

barışın ve Devletin genel güvenliğinin gereği olarak onun yönetimi ve denetimi altındadırlar. Devlet başkanının bütün yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için, bir takım gelirlere ve yararlı haklara sahip olması gerekir; dolayısıyla da özel servetlere, gerçek kişilere, bunların mesleklerine, tecimsel faaliyetlerine, ürettiklerine ya da tükettiklerine vergi koyma erkine sahiptir. Onun adına hareket eden kamu hizmetlilerinin, görev sınırları içindeki her türlü konuda verecekleri emirlere, bizzat onun emirleriymiş gibi uyulmak zorundadır.

Bu baştan sona modern kafanın altından, baştan sona gotik bir bedenin belirdiğini göreceğiz şimdi; Friedrich kendi kişisel iktidarının eylem alanını daraltabilecek şeyleri çıkarıp atmaktan başkaca bir şey yapmadı ve ortaya çıkan bütün de, bir yaratıktan bir başkasına geçişin görüntüsü taşıyan korkunç bir ucube oluşturacaktı. Bu tuhaf ürünü ortaya koyarken, Friedrich, kendi gücüne ne kadar özen gösterdiyse, mantıktan da o kadar nefret etti ve henüz kendisini koruyacak güce sahip olana saldırarak, kendi kendisine gereksiz güçlükler çıkarmamaya da bir o kadar özendi.

Birkaç kaza ve birkaç köy dışında, kırsal kesimde yaşayanlar, kimi toprakların mülkiyetine içsel angarya ve hizmetlerle yetinmekle kalmayan, ama daha önce gördüğümüz gibi mâlikin kişiliğine kadar uzanan, kalıtsal bir kölelik altına alındılar.

Kanunname, büyük toprak sahiplerinin ayrıcalıklarından çoğunu yeni baştan tanımlamıştır; bunların kanunnameye aykırı olduklarını bile söylemek mümkündür; zira yerel âdetler ile yeni yasa farklı hükümler taşıdıkta, birincilerin uygulanmak zorunda olduğu söylenmektedir. Devletin bu ayrıcalıklardan hiçbirini, satın almaksızın ve adaletin kurallarını izlemeksizin ortadan kaldıramayacağı kesin bir dille duyurulmaktadır.

Kanunname, gerçi kişilerin köleleşmesine yol açtığı ölçüde, adlı adınca köleliğin *(Leibeigenschaft)* kaldırıldığını bildirmektedir, ama bunun yerini alan kalıtsal kulluk *(Esbunterthänigkeit)*, kanun metni okunduğunda görüleceği gibi yine de bir tür kölelik tir.

Aynı kanunnamede burjuva, köylüden özenle ayrı tutulmuştur; burjuvazi ile soylu sınıf arasında bir tür ara sınıfın yerleştirildiği görülmektedir: bu ara sınıf, soylu olmayan yüksek memurlar, kilise mensupları, teknik okulların, jimnazyumların ve üniversitelerin profesörlerinden oluşmaktadır.

Burjuvazinin kalan kısmından ayrı tutulurlarken, bu burjuvalar sonuçta soylularla karıştırılmamışlardı; tersine, bunların karşısında aşağı bir konumda kalıyorlardı. Genellikle, şövalyelik payelerini satın alamıyor, toplumsal hizmetlerde de en yüksek orunları elde edemiyorlardı. *Hoffähig* de değilllerdi, yani, çok ender durumlar dışında ve asla aileleriyle birlikte olmaksızın, saraya da giremiyorlardı. Bu aşağı konum, tıpkı Fransa'daki gibi, her geçen gün daha aydın ve daha etkin hale geldiği ve de Devletin burjuva kökenli memurları, en parlak makamları işgal etmeseler bile hanidir en çok ve en yararlı işlerin yapıldığı orunları doldurdukları ölçüde, bu sınıfı daha fazla yaralamaktaydı. Soyluluğun ayrıcalıklarının yarattığı rahatsızlık, bizde Devrim'in gerçekleşmesinde onca pay taşıyacakken, Almanya'da da, bu devrimin başlangıçta onayla karşılanmasının koşullarını hazırlıyordu. Oysa ki, kanunnameyi kaleme alan başlıca kişi bir burjuvaydı, ama hiç şüphesiz efendisinin emirlerine uyuyordu.

Avrupa'nın eski anayasal düzeni, Almanya'nın bu bölgesinde, Friedrich'i, alabildiğine küçümsediği bu düzenin kalıntılarını da yok etme zamanının geldiğine inandıracak ölçüde bozulmamıştır. Genel olarak, soyluların bir topluluk halinde bir araya gelme ve idare etme haklarını kaldırmakla yetinir ve bireysel olarak her birinin ayrıcalıklarını kendilerinde bırakır; yalnızca bu ayrıcalıkların kullanılış biçimini sınırlar ve düzenler. Böylece, filozoflarımızın[2] öğrencilerinden birinin emirleriyle kaleme alınmış ve Fransız ihtilâli patlak verdikten sonra uygulanmış olan bu kanunname, Devrim'in bütün Avrupa'da ortadan kaldıracak olduğu aynı feodal eşitsizliklere yasal bir temel sağlayan en gerçek ve en yeni yasal belge olmaktadır.

Soylular sınıfı, bu belgede Devletin ana gövdesi ilan edilmiştir; asilzadelerin, gerekli yeteneği taşıdıkları sürece, bütün onursal makamlara tercihen atanacakları söylenmektedir. Soylulara ait mallara yalnızca onlar sahip olabilmekte, yalnızca onlar bunları bağışlayabilmekte, soyluların toprak ve öteki gayrımenkullerinde geçerli avlanma ve yargı hakları ile kiliseler üzerindeki himaye haklarından da, aynı şekilde, onlar yararlanabilmektedirler; yalnızca onlar sahip oldukları toprakların adını taşıyabilmektedirler.

2. Voltaire. [ç.n].

Soylulara ait malları sahiplenebilmeleri için özel izin verilen burjuvalar, bu tür malların mülkiyetine bağlı olan haklardan ve onurlardan ancak o iznin getirdiği kesin sınırlar içinde yararlanabilmektedirler. Soyluluğa ait bir malın sahibi bile olsa, burjuva bu malı birinci dereceden mirasçısı olmayan bir burjuvaya miras bırakamamaktadır. Birinci dereceden mirasçıların, ya da soylu sınıftan mirasçıların bulunmadığı durumlarda, söz konusu mal serbest kalmak zorundadır.

Friedrich kanunnamesinin en belirgin bölümlerinden biri de, ekinde yer alan ve siyasal konulara ilişkin ceza hukukudur.

Büyük Friedrich'in ardılı olan ve kısaca gözler önüne serdiğim kanunnamenin feodal ve mutlakiyetçi yanına rağmen, amcasının bu eserinde devrimci eğilimler bulunduğunu düşünerek yayınlanmasını 1794'e kadar askıya alan II. Friedrich-Guillom, söylendiğine göre, kanunnamenin içerdiği uygunsuz ilkelerin, mükemmel bir şekilde hazırlanmış olan cezaî önlemlerinin yardımıyla düzeltileceğini düşünerek ikna olmuştu. Gerçekten de, hattâ o günden bu yana, bu türde daha eksiksiz bir belge görülmedi; yalnızca başkaldırı ve fesat girişimleri en sert bir şekilde cezalandırılmakla kalmamıştır; ama hükümetin eylemlerine yönelik saygısız eleştiriler de aynı şekilde çok sertçe bastırılmıştır. Tehlikeli yayınların satın alınması ve dağıtımı özenle yasaklanmaktadır: yazarın ediminden matbaacı, yayıncı ve dağıtıcı da sorumludur. Toplu oyunlar, maskeli şenlikler ve öteki eğlenceler resmî toplantı ilan edilmişlerdir; düzenlenebilmeleri için polisten izin alınması zorunludur. Kamuya açık yerlerdeki yemekler için bile aynı şey geçerlidir. Basın ve konuşma özgürlüğü, keyfî bir gözetime sıkı sıkıya tâbi kılınmıştır. Ateşli silahların taşınması yasaklanmıştır.

Nihayet, yarı yarıya Ortaçağ'dan ödünç alınmış bu eserin bütünü boyunca, merkeziyetçi anlayışının aşırılığıyla sosyalizme komşu olan önlemler kendilerini gösterirler. Nitekim, kendi kendisine bakamayacak durumda ve ne senyörün ne de beldenin yardımlarına hak kazanmış bulunan bütün kişilerin beslenmesiyle, çalışmasıyla ve ücretiyle ilgilenmenin Devlete düşen bir görev olduğu bildirilmiştir: bu gibilere, güçlerine ve yeteneklerine uygun düşen işi sağlamak zorunludur. Devlet yurttaşların yoksulluklarına çare bulan kuruluşlar oluşturmak zorundadır. Devlet ayrıca, tembelliği cesaretlendirmeye yönelik vakıfları yok etmeye ve bu kuru-

luşların kullandıkları parayı yoksullara bizzat kendisi dağıtmaya da yetkili kılınmıştır.

Büyük Friedrich'in bu yapıtının belirgin vasfını oluşturan, kuramdaki cüretkârlıklar ve yenilikler ile uygulamadaki çekingenliklere her köşede rastlanır. Bir yandan, modern toplumun temel ilkesi olarak herkesin aynı şekilde vergi yükümlüsü olmak zorunda bulunduğu ilan edilir; öte yandan, bu kuralın istisnalarını içeren taşra yasalarının yürürlükte kalmalarına izin verilir. Tebâ ile egemen arasındaki her türlü davaya, bütün öteki anlaşmazlıklar için öngörülmüş yönergeler uyarınca ve usuller içinde bakılacağı söylenmektedir; gerçekteyse, kralın çıkarlarına ya da isterlerine ters düştüğünde, bu kurala asla uyulmamıştır. Sans-Souci değirmeni[3] gururla gösterilirken, birçok başka olayda adalete sessizce boyun eğdirilmiştir.

Bir sürü yeniliği başlatmış gibi görünen bu kanunnamenin gerçekte ne kadar az yenilik getirdiğini kanıtlayan ve dolayısıyla onu, XVIII. yüzyılın sonunda Almanya'nın bu bölgesinde yaşayan toplumun gerçek durumunu iyice anlamak üzere onca ilginç bir inceleme konusu yapan şey, Prusya ulusunun onun yayınlanmasının neredeyse farkına varmamış görünmesidir.Yalnızca hukukçular kanunnameyi incelediler ve günümüzde onu hiç okumamış olan çok sayıda aydın insanlar vardır.

Sayfa 89, satır 9.

Kentlerin idaresi konusunda XVIII. yüzyılın en belirgin vasıflarından biri de, halkın kamuyu ilgilendiren işlerdeki her türlü temsiliyetinin ve bu işlere her türlü katılımının ortadan kaldırılmasından daha çok, haklar durmadan ve bin türlü yoldan verildi-

3. Sans-Souci, Berlin'deki opera binasını da gerçekleştirmiş olan Alman mimar Georg von Knobelsdorff (1699-1753) tarafından, Büyük Friedrich için Potsdam yakınlarında inşa edilen ünlü şatonun adıdır. "Sans-Souci değirmeni", Büyük Friedrich'le şato dolaylarındaki bir değirmenci arasındaki olaya gönderme yapıyor. Bu olayı, Fransız yazar François Andrieux (1759-1833) *"Sans-Souci Değirmencisi"* adlı manzum öyküsünde anlatır: *"Evet, Berlin'de yargıçlarımız olmasa da / bütün bunlar hükümdar için nedir ki: / bir değirmenci saygıdeğerdir, kimileri bir vilayet çalsa da..."* [ç.n].

ği, geri alındığı, iade edildiği, çoğaltıldığı, azaltıldığı, değiştirildiği için, bu idarenin tâbi olduğu kuralların aşırı oynaklığıdır. Bu yerel özgürlüklerin ne türden bir alçaltılmanın içine düşmüş olduklarını, yasalarının kimsenin dikkatini çekmez görünen o ezeli oynaklığından daha iyi gösteren bir şey yoktur. Yine de bir tek bu oynaklık, her türlü özel düşünceyi, anıların verdiği her türden tadı, her türlü yerel yurtseverliği, bunlara en çok imkân veren kurumda bile peşinen yok etmeye yeterli olurdu. Böylece, geçmişin, Devrim tarafından gerçekleştirilecek olan büyük tahribi hazırlanıyordu.

Sayfa 90, satır 33.

XIV. Louis'nin, kentlerin beldesel özgürlüğünü yok etmek üzere bulmuş olduğu gerekçe, bunların mâliyelerinin kötü yönetilmeleriydi. Bununla birlikte aynı olgu, Turgot'nun haklı olarak söylediği gibi, bu hükümdarın gerçekleştirdiği reformdan sonra da devam etti ve ağırlaştı. Turgot, kentlerden birçoğunun, kısmen hükümete ödünç verdikleri kaynaklar yüzünden ve kısmen de, başkalarının parasını kullanan ve halka hesap vermek ya da ondan talimat almak zorunda olmayan belediye görevlilerinin, ün kazanmak ve bazen de zengin olmak amacıyla artırdıkları masrafları, ya da süsleme harcamalarıyla, çok büyük çapta borçlanmış olduklarını eklemektedir.

Sayfa 100, satır 17. *Eski rejimin idarî merkeziyetçiliği en iyi biçimde neden Kanada'da değerlendirilebilirdi.*

Metropoldeki yönetimin görünümüne ilişkin en doğru yargıya sömürgelerde varılabilir, çünkü bu görünümün belirleyicisi olan bütün çizgiler genellikle buralarda kalınlaşıp daha belirgin hale gelirler. XIV. Louis idaresinin zihniyetini değerlendirmek istersem, gitmek zorunda olduğum yer Kanada'dır. O zaman, incelenen nesnenin biçimsizliği tıpkı bir mikroskoptan bakılırmışcasına farkedilir.

Kanada'da, geçmiş olguların ya da eski toplumsal durumun, kâh açıktan kâh gizlice, yönetim anlayışının özgürce gelişmesinin

karşısına çıkardığı bir sürü engel bulunmuyordu. Soyluluk burada hemen hemen hiç görünmüyordu, ya da en azından neredeyse bütün köklerini yitirmiş durumdaydı; Kilise de burada egemen konumunda değildi; feodal gelenekler ortadan kalkmış ya da silinmişlerdi; yargı erki de burada eski kurumların ve eski örflerin içinde kökleşmemişti. Hiçbir şey, merkezî yönetimin tüm doğal eğilimlerini izlemesine ve bütün yasaları, bizzat kendisini ayakta tutan zihniyet doğrultusunda biçimlendirmesine engel olmuyordu. Demek ki, Kanada'da, beldesel kurumların, ya da taşra kurumlarının gölgesi bile yoktu, yetkili kılınmış hiçbir kolektif güç, izin verilmiş hiçbir bireysel inisiyatif bulunmuyordu. Fransa'daki meslektaşlarının sahip olduklarından çok daha başka türlü egemen bir konumda olan bir krallık denetçisi; metropole kıyasla çok daha fazla şeye karışan ve aradaki bin sekiz yüz fersahlık mesafeye rağmen, her şeyi aynı şekilde Paris'ten yönlendirmek isteyen bir idare; bir sömürgeyi kalabalık nüfuslu ve müreffeh kılabilecek temel ilkeleri hiçbir zaman benimsemeyen, ama buna karşılık nüfusu çoğaltmak ve yaymak için her türden yapay ve küçük yöntemlere ve düzenleyici küçük zorbalıklara başvuran bir idare: belli ürünleri yetiştirme mecburiyeti, ivazlı topraklardan kaynaklanan her türlü davanın mahkemelerden alınarak salt idarenin yargısına bırakılması, ürünlerin belli bir tarzda yetiştirilme zorunluluğu, başka başka yerlerde değil de belli yerlerde yerleşme mecburiyeti, vb., bunların hepsi de XIV. Louis döneminde olmaktadır; bunlarla ilgili fermanlar, kralın yanısıra Colbert'in de imzasını taşımaktadırlar. İnsan kendisini modern merkeziyetçiliğin tâ göbeğinde ve Cezayir'de sanabilir. Gerçekten de Kanada, Cezayir'de öteden beri görülegelenlerin birebir resmini oluşturmaktadır. İki tarafta da, neredeyse yaşayan nüfus kadar kalabalık, egemen, edimci, düzenleyici, zorlayıcı, her şeyi öngörmek isteyen, her şeyi üstlenen, idare edilenin çıkarlarından her zaman için ondan daha fazla haberdar görünen, durmadan faal ve kısır bir idareyle karşılaşılır.

Birleşik Devletler'deyse, tersine, İngilizlerin ademimerkeziyetçi sistemi başını alıp gitmektedir: beldeler, hemen hemen bağımsız belediyeler, bir tür demokratik cumhuriyet haline gelmektedirler. Anayasanın ve İngiliz örflerinin de temelini oluşturan cumhuriyetçi öge, kendini engelsizce göstermekte ve gelişmektedir. İngiltere'de, adlı adınca idarenin yaptığı şeyler pek az, gerçek kişilerin

yaptıklarıysa pek fazladır; Amerika'da idare, sanki artık hiçbir şeye karışmamakta ve bireyler, biraraya gelmek suretiyle, her şeyi gerçekleştirmektedirler. Yüksek sınıfların bulunmayışı, Kanada'da yaşayan kişiyi aynı dönemde Fransa'da yaşayandan da daha büyük ölçüde hükümete bağımlı kılarken, İngiltere'nin denizaşırı topraklarında yaşayanlarıysa iktidardan giderek daha bağımsız hale getirmektedir.

Her iki sömürgede de tümüyle demokratik bir toplumun ortaya çıkarılması başarılmıştır; ancak burada, en azından Kanada Fransa'da kaldığı sürece, eşitlik mutlak yönetimle karışır; oradaysa özgürlükle birleşir. Ve her iki sömürgeci yöntemin maddi sonuçlarına gelince, 1763'de, fetih döneminde, Kanada'daki nüfusun 60 000, İngiliz topraklarındaki nüfusun ise 3 000 000 kişi olduğu bilinmektedir.

Sayfa 130, satır 25. *Kamusal sorunların ortak tartışılmasının kastları dışlayan etkisi.*

Ortak çıkarlar konusundaki ortak tartışmanın kastları dışlayan etkisi, XVIII. yüzyılın tarım birliklerince girişilen ve pek de önemli olmayan çalışmalarda görülmektedir. Her ne kadar bu toplantılar Devrim'den otuz yıl önce, eski rejim alabildiğine sürerken gerçekleşmişler ve yalnızca kuram söz konusu edilmişse de, sırf bu toplantılarla bile, farklı sınıflar kendilerini ilgilendiren sorunları ele aldıklarından ve beraberce tartıştıklarından dolayı buralarda insanların çabucak yakınlaşıp kaynaştıkları hissedilir, ayrıcalıklıların da öteki insanlar gibi akılcı reformlara ilişkin fikirleri benimsedikleri görülür, oysa ki, söz konusu olan muhafazakârlık ve tarımdan ibarettir.

Devrim sırasında Fransa'da mevcut olan yakışıksız ve akılsız eşitsizliği sürdürebilmek için, tıpkı eski rejiminki gibi, gücünü asla kendinden başka yerde aramayan ve insanları her zaman bir kenara koyan yalnızca bir tek yönetimin bulunduğuna eminim; *self-government* ile en hafif bir temas bile, bu yönetimi derinlemesine bir şekilde değiştirmiş ve çabucak dönüştürmüş, ya da yok etmiş olurdu.

Sayfa 130, satır 27.

Taşradaki özgürlükler, eski oldukları, alışkanlıklara, örflere ve anılara karışmış oldukları ve bunun tersine, dediğimdedikçilik yeni olduğu zaman, ulusal özgürlük varolmaksızın da bir süre yaşamaya devam edebilmektedirler; ama genel özgürlük ortadan kaldırıldığı zaman, yerel özgürlüklerin arzuya bağlı olarak yaratılabileceklerini, ya da bunların uzun süre korunabileceklerini sanmak bile akıldışıdır.

Sayfa 131, satır 37.

Turgot, krala sunduğu bir raporda, soyluların vergi konusunda sahip oldukları ayrıcalıkların gerçek boyutlarının ne olduğunu, bana son derece doğru görünen bir tarzda, şöylece özetler:

"1. Ayrıcalıklar, biçme'ye tâbi her mükellefiyetten bağışıklık bağlamında, dört sabanlı bir çiftliğin getirisine eşdeğer olabilmektedir ki, bu da genellikle Paris dolaylarında 2 000 franklık bir vergilendirmeyi öngörmektedir.

"2. Ayrıcalıklılar, korular, çayırlar, bağlar, göletler için ve aynı şekilde, büyüklüğü ne olursa olsun şatolarının çevresindeki kapalı toprakları için, kesinlikle hiçbir şey ödememektedirler. Başlıca üretimini çayırlardan ve bağlardan sağlayan bölgeler vardır; bu durumda, topraklarını işletmeye veren soylu, her türlü vergiden bağışık kalırken, vergi, biçme mükellefinin sırtına yüklenmektedir; bu da çok büyük ikinci bir avantajdır."

Sayfa 143, satır 17.

Arthur Young'ın 89'daki Seyahati'nde yer alan bir küçük anlatıda iki toplumun bu durumu öylesine hoşlukla betimlenmiş ve öylesine iyi bir şekilde çerçevelenmiştir ki, onu buraya almamam mümkün değildir.

Young, Bastille'in alınmasının yarattığı ilk heyecan dalgasının ortasında Fransa'yı boydan boya katederken, bir kasabanın girişin-

de, yakasında üç renkli kokart taşımadığını gören bir grup halk tarafından tutulup hapishaneye götürülmek istenir. Ellerinden kurtulabilmek için, aklına onlara şu küçük söylevi çekmek gelir:

"Baylar," der, "vergilerin tıpkı eskiden olduğu gibi ödenmek zorunda olduğu söylendi. Vergiler ödenmek zorundadır, buna hiç şüphe yok, ama eskiden olduğu gibi değil. Bunlar tıpkı İngiltere'deki gibi ödenmelidirler. Bizim ülkemizde sizinkinde bulunmayan birçok vergiler vardır; ama bunları orta sınıf, halk ödemez; bunlar yalnızca zenginlere yönelik vergilerdir. Bizde bütün pencereler vergi öder, ama evinde topu topu altı penceresi olan ödemez[4]. Bir senyör yirmilik ve biçme vergilerini öder, ama küçük toprak sahibi hiçbir şey ödemez. Zengin olan, atları, arabaları, uşakları için vergi öder: hattâ kendi kekliklerini serbestçe avlamak için bile vergi verir; küçük toprak sahibi bütün bu vergilerin yabancısıdır. Dahası var! İngiltere'de, zenginin, yoksulun yardımına koşmak üzere ödediği bir vergimiz de bulunmaktadır. Dolayısıyla, eğer vergi vermeye devam edilecekse, bunları başka türlü vermek gerekmektedir. İngiliz yöntemi çok daha iyidir."

"Kötü Fransızcam" diye ekliyor Young, "onların tuhaf lehçesiyle oldukça iyi uyuştuğundan, beni çok iyi anladılar; bu söylevin onaylamadıkları bir tek sözcüğü bile olmadı ve benim pekalâ iyi bir adam olabileceğimi düşündüler; ben de, *'Yaşasın orta sınıf!'* diye haykırarak bu düşünceyi doğruladım. O zaman, bir hurra çığlığıyla yoluma gitmeme izin verdiler."

Sayfa 159, satır 29. *Soylular sınıfının 1789'daki defterlerinin çözümlemesi.*

Fransız devrimi, kanımca, çeşitli sınıfların başlangıçta, tasarlamış oldukları fikirler ve kendilerine güç veren duygular henüz bizatihi bu Devrim tarafından yozlaştırılmazdan ya da değiştirilmezden önce, ayrı ayrı bunlara tanıklık edebilmiş ve bunları tanıtabilmiş oldukları tek devrimdir. Bu gerçek tanıklık, herkesin bildiği gibi, her üç sınıfın da 1789'da tuttukları defterlerde kayda geçmiş-

4. *"Parasını pencereden sokağa atmak / Jeter son argent par les fenêtres"* şeklindeki deyime gönderme yapılıyor. [ç.n].

tir. Bu defterler ya da raporlar, ait oldukları her bir sınıf tarafından, tümüyle özgürce ve kamunun bilgisine alabildiğine açık olarak kaleme alındılar; ilgili kişiler arasında uzun süre tartışıldılar ve kaleme alan kişilerce enine boyuna düşünüldüler; zira o dönemlerin hükümeti, ulusa seslendiği zaman, aynı zamanda hem talep edip hem de yanıtlamakla uğraşmıyordu. Defterlerin derlendiği dönemde, başlıca bölümler, bugün bütün kütüphanelerde bulunan üç basılmış ciltte bir araya getirildi. Asılları, bu defterleri kaleme alan meclislerin tutanakları ve aynı dönemde, Bay Necker ile kendisine bağlı görevliler arasında bu meclislere ilişkin yazışmaların bir bölümüyle birlikte, ulusal arşivlere kaldırıldılar. Bu koleksiyon, in-folio ciltlerden uzun bir dize oluşturmaktadır. Bu, eski Fransa'dan bizlere kalan en ciddi belgedir ve Devrim patlak verdiği sırada atalarımızın düşünce yapısının ne olduğunu öğrenmek isteyenlerin her zaman başvurmak zorunda kalacakları bir belgedir.

Yukarıda sözü edilen üç ciltlik özetin, belki de bir partinin eseri olduğunu ve o devasa anketin niteliğini tastamam ortaya koymadığını düşünüyordum; ancak, bunları birbirleriyle kıyasladığımda, büyük tablo ile küçültülmüş kopyası arasında tam bir benzerlik olduğunu gördüm.

Burada, soyluların defterlerinden alarak verdiğim özet, bu sınıfın büyük çoğunluğunun hangi duygu ve düşünceler içinde bulunduğunu en doğru biçimde göstermektedir. Soyluların eski ayrıcalıkları arasından neyi ısrarla korumak istedikleri, neyi bırakmaya yatkın oldukları, neyi kendiliklerinden feda ettikleri burada açıkça görülmektedir. Özellikle de, o sıralarda bütün soyluları siyasal özgürlük karşısında harekete geçiren anlayış, olanca açıklığıyla keşfedilmektedir. Garip ve hüzünlü tablo!

Bireysel haklar. Soylular, her şeyden önce, bütün insanlara ait olan hakların açıkça ilan edildiği bir bildirge hazırlanmasını ve bu bildirgenin kendi özgürlüklerini ve kendi güvenliklerini de not etmesini talep etmektedirler.

Kişinin özgürlüğü. Toprağa bağlı köleliğin hâlâ devam ettiği her yerde kaldırılmasını, zenci köleciliğini ve zencilerin alınıp satılmasını ortadan kaldıracak yöntemlerin araştırılmasını arzulamaktadırlar; herkes, keyfî bir şekilde tutuklanmaya maruz kalmaksızın, seyahat etmekte, ya da ister krallık toprakları içinde isterse dışında

ikamet etmekte özgür olmalıdır; güvenlikle ilgili kuralların istismarını önleyici reformlara gidilmeli ve de güvenlik güçleri, ayaklanma durumlarında bile, bundan böyle yargıçların buyruğunda görev yapmalıdır; hiç kimse doğal yargıçlarından başkaca bir merci tarafından tutuklanıp yargılanmamalıdır; bunun sonucu olarak Devlet hapishaneleri ve başkaca yasadışı tutukevleri ortadan kaldırılmalıdır. Bazı soylular Bastille'in yıkılmasını talep etmektedirler. Özellikle Paris'in soyluları bu noktada ısrarlıdırlar.

Her türlü mektubun ve mühürlü belgenin gizliliğine saygı gösterilmelidir. – Eğer Devletin güvenliği, bir yurttaşın çabucak ve doğal yargı mercileri karşısına çıkarılmaksızın tutuklanmasını zorunlu kılıyorsa, kâh tutukluluk ilmühaberinin Devlet konseyine bildirilmesiyle, kâh başkaca yollarla, bir takım aşırılıklara engel olacak önlemlerin alınması gerekir.

Soylular sınıfı, bütün özel komisyonların, atanmış ya da istisnai bütün mahkemelerin, *committimus*'un[5] bütün ayrıcalıklarının, erteleme kararlarının, vb. ilga edilmelerini ve keyfî bir karar alacak ya da böyle bir kararı uygulayacak olanlara karşı en sert cezaların getirilmesini; tek yargı mercii olarak kalması gereken olağan mahkemelerde, özellikle de ceza davalarındaki sanıklar söz konusu oldukta, bireysel özgürlüğü sağlayacak önlemlerin alınmasını; adaletin bedelsiz olmasını ve gereksiz yargılamalara son verilmesini istemektedir. Bir defterde, "Yargıçlar halk içindir, yoksa halklar yargıçlar için değil" denilmektedir. Hattâ her yargı çevresinde [bailliage] bir kurul oluşturulmak suretiyle yoksullar için ücretsiz savunmanlar bulundurulması; duruşmaların açık olması ve davacıların kendi kendilerini savunma özgürlüğünün tanınması; ceza davalarında, sanığa bir kurulun eşlik etmesi ve duruşmanın tüm aşamalarında, sanığın mensup olduğu sınıftan belli sayıdaki yurttaşın yargıca yardımcı olması ve bunların, suçun işlenmesi ya da sanığın suçluluğu konusunda görüş bildirmeleri talep edilmektedir: bu bağlamda, İngiliz anayasasına gönderme yapılmaktadır; ayrıca, cezalar işlenen suçla orantılı ve herkes için eşit olmalıdır; ölüm cezasına daha ender başvurulmalı ve her türlü bedensel cezaya, işkence altında sorgulamaya, vb. son verilmedir; nihayet, mahkûmların ve özellikle de sanıkların tutukluluk koşulları iyileş-

5. Belli bir konuda yetkili kılınan kişi(ler). (ç.n.).

tirilmelidir.

Defterlere göre, kara ve deniz birliklerine asker alınırken, bireysel özgürlüklere saygı gösterilmesini sağlamanın yolları araştırılmalıdır. Askerlik mecburiyetinin bedelli yükümlülüğe çevrilebilmesine imkân verilmeli, kura usulüne ancak üç sınıftan temsilcilerin huzurunda başvurulmalıdır; nihayet askerlikteki disiplin ve ast-üst ilişkilerinden kaynaklanan ödevler, yurttaşın ve özgür insanın haklarıyla bağdaştırılmalıdır. Kılıçın tersiyle vurma[6] cezası kaldırılacaktır.

Mülkiyet özgürlüğü ve dokunulmazlığı. Mülkiyet hakkının dokunulmaz kılınması ve ancak kamu yararının kaçınılmaz bir şekilde gerektirdiği durumlarda ihlâl edilebilmesi talep edilmektedir. Bu durumlarda da hükümet, hiç geciktirmeksizin yüksek bir tazminat ödemelidir. Zoralım kurumu lağvedilmelidir.

Tecim, çalışma ve sanayi özgürlüğü. Sanayi ve tecim özgürlüğü sağlanmalıdır. Bunun sonucu olarak, kimi birliklere tanınmış olan ustalık [maitrises] ve benzeri, başkaca ayrıcalıklar kaldırılacaktır; gümrük kapıları sınırlara taşınacaktır.

Basın özgürlüğü, haberleşmenin gizliliğinin dokunulmazlığı. Basın özgürlüğü sağlanacak ve kamu yararı bakımından getirilebilecek olan kısıtlamalar, bir yasayla önceden saptanacaktır. Kilise'nin sansürüne yalnızca dogmayı konu alan kitapların tâbi olması gerekir; ötekiler için, yazarlarının ve basan matbaacıların bilinmesini sağlayacak gerekli önlemlerin alınması yeterlidir. Birçokları, basın suçlarının yalnızca halk jürilerince yargılanmasını talep etmektedirler.

Defterlerde, özellikle ve oybirliğiyle, postaya emanet edilmiş olan sırların dokunulmazlığı ve mektupların bir suçlama belgesi ya da aracı haline gelmesini önleyecek şekilde bu dokunulmazlığa saygı gösterilmesi üzerinde durulmaktadır. Mektupların açılması casusluklarının en iğrencidir, zira kamu vicdanının ihlâli anlamına gelmektedir, demektedirler açık bir şekilde.

Öğretim, eğitim. Soylular sınıfının defterleri, eğitimin güçlendirilmesiyle etkin bir şekilde uğraşılmasını, kentlerde ve kırsal alanda eğitimin yaygınlaştırılmasını ve de çocuklar için öngörülen gele-

---

6 *"Les coups de plat de sabre"*, yani *kılıcın tersiyle vurma*, keskin tarafıyla vurmaya lâyık görmeyecek ölçüde aşağılamadır. [ç.n.].

ceğe uygun ilkelere göre yönlendirilmesini; özellikle de, yurttaşlık hak ve ödevlerini öğretmek suretiyle, çocuklara ulusal bir eğitim verilmesini talep etmekle yetinmektedirler. Hattâ onlar için, anayasanın belli başlı noktalarını kolayca öğrenebilecekleri bir tür *kutsal kitabın* kaleme alınmasını istemektedirler. Bunun dışında, öğretimin kolaylaştırılması ve yaygınlaştırılması için kullanılacak yöntemlere işaret etmezler; yerli soyluların çocukları için eğitim kurumları istemekle yetinirler.

Halkı gözetmek için alınacak önlemler. Defterlerden büyük bir kısmında, halka daha fazla saygı gösterilmesinde ısrar edilmektedir. Birçokları, çoğunlukla basit hatalar ya da hattâ kuşkular nedeniyle bir dolu zanaatkâr ve yurttaşın genel bir alışkanlık olarak, keyfî bir şekilde ve usulüne uygun yargı kararı olmaksızın hapishanelerde, ceza evlerinde, vb. süründüğünü ve bunun da doğal özgürlüğe aykırı olduğunu belirterek, güvenlik kurallarının istismarına karşı çıkmaktadırlar. Angaryanın kesinlikle kaldırılması, bütün defterlerde talep edilen şeydir. Yargı çevrelerinin çoğunun talebi, senyörlüklerin fırın ve değirmenlerinde çalışma mecburiyeti ile ayakbastı harcı [péage] ödeme yükümlülüğünün kaldırılmasıdır. Bir çoğu, feodal yükümlülüklerin hafifletilmesini ve soylulara ait malların sahiplenilmesinde krala ödenen verginin kaldırılmasını talep etmektedir. Bir defterde, hükümetin toprak alım ve satımlarının kolaylaştırılmasına ilgisiz olmadığı kaydedilmektedir. Bu, bir kalemde bütün senyörlük haklarının ilgası ve *ölü-el* malların satışa çıkarılması için, özellikle gösterilecek olan gerekçedir. Birçok defterde, güvercinliklerle ilgili hakların tarıma daha az zararlı kılınması istenmektedir. Kralın av hayvanlarını koruma amacına yönelik ve avcıbaşılık [capitainnerie] diye adlandırılan kuruluşlara gelince, bunların, mülkiyet hakkını gaspedici nitelikleri nedeniyle, hemen ilga edilmeleri talep edilmektedir. Soylular, halkın daha az ödemede bulunacağı vergilerin varolanları ikame etmesini de istemektedirler.

Soylular sınıfının talebi, erincin ve refahın kırsal kesime doğru yaygınlaştırılmasına çalışılmasıdır; ölü mevsimde kırsal kesim insanları için bir uğraş olmak üzere, kaba türden kumaşların dokunacağı tezgahlar kurulmalıdır; kıtlık zamanlarında kullanılmak ve tahıl fiyatlarını belli bir düzeyde tutmak için, her yargı çevresinde taşra idarelerinin gözetiminde kamu ambarları oluşturulmalıdır;

tarımı mükemmelleştirmeye ve kırsal alanın kaderini iyileştirmeye çalışılmalıdır; bayındırlık faaliyetleri artırılmalı, özellikle de bataklıkların kurutulması ve su taşkınlarının önlenmesiyle, vb. ilgilenilmelidir; nihayet taşra vilayetlerinin hepsinde, tecim ve tarım için bir takım teşvikler dağıtılmalıdır.

Defterlerde, hastahane hizmetlerinin küçük birimler halinde bütün kaza merkezlerinde yaygınlaştırılması; dilenci evlerinin kaldırılarak bunların yerine yardım işlikleri kurulması; taşra meclislerinin yönetimi altında yardım sandıkları oluşturulması ve cerrahların, hekimlerin ve ebelerin, yoksulları ücretsiz olarak tedavi etmek üzere, taşra vilayetleri hesabına küçük yerleşim birimlerine dağıtılmaları; adaletin, halk için her zaman ücretsiz olması; nihayet körler, sağır ve dilsizler, kimsesiz çocuklar, vb. için esirgeme kurumları kurulmasının düşünülmesi istenmektedir.

Sonuç olarak, soylular sınıfı bütün bu konularda, uygulamaya ilişkin ayrıntılara girmeksizin genel olarak reform arzularını dile getirmekle yetinmektedir. Kilise'nin alt kesimlerine oranla aşağı sınıflar arasında daha az yaşamış olduğu ve onun sefaletiyle daha az yüzyüze kaldığı için, burılara çare bulmanın yöntemleri üzerinde de daha az düşünmüş olduğu görülmektedir.

Kamu görevlerine alınabilirlik, orunlar arası aşamalı-düzen ve soyluluğun onursal ayrıcalıklarına dair. Soylular, talepçisi oldukları reformları dile getirirlerken ortaya koydukları genel anlayıştan, özellikle, ya da daha iyisi yalnızca, orunların aşamalı-düzeni ve toplumsal konumların farklılığı söz konusu oldukta sapmakta ve bir takım önemli ödünler vermekle birlikte, eski rejimin ilkelerine sarılmaktadırlar. Soylu sınıf burada bizatihi varoluşu için savaştığını hissetmektedir. Dolayısıyla defterlerinde, rahiplerin ve soyluların farklı birer sınıf olarak korunmaları ısrarla talep edilir. Hattâ soylular sınıfını olanca arınmışlığı içinde koruma yollarının aranması; böylece, para karşılığında asilzade kimliği kazanmanın men edilmesi, bu kimliğin artık bir takım orunlara karşılık olarak verilmemesi ve yalnızca Devlete uzun ve yararlı hizmetler karşılığında hakedilerek elde edilmesi istenir. Soylular sınıfı, sahte soyluların da araştırılıp kovuşturulmasını temenni etmektedir. Nihayet defterlerin hepsinde de, soyluluğun bütün onurlarıyla birlikte korunmasında ısrar edilmektedir. Bazılarında, asilzadelere, dış görünüşlerinden de tanınabilmelerini sağlayacak farklılaştırıcı bir işaretin

verilmesi bile istenmektedir.

Toplumsal konumlarının farklılığına rağmen, soylu ile burjuva arasında esasen varolan tastamam benzerliği gösterecek bundan daha uygun, bu talepten daha belirgin bir şey düşünülebilemezdi. Defterlerinde, maddi yarar sağlayan haklarından bir çoğu konusunda oldukça uyumlu bir tavır sergileyen soylu sınıf, genellikle onursal ayrıcalıklarına kaygılı bir şiddetle bağlanmaktadır. Daha şimdiden demokrasinin dalgaları arasında yuvarlanmakta olduğunun öylesine farkında ve boğulup gitmekten öylesine korkmaktadır ki, bu alanda sahip olduklarının hepsini birden korumak istediği gibi, asla sahip olmadıklarını da icat etmeyi arzulamaktadır. Ne kadar tuhaftır! tehlikeyi sezer, ama algılamaz.

Görev yerlerinin dağıtımına gelince, soylular yüksek orunlar için, görev yerlerinin devletçe satılabilirliği usulünün kaldırılmasını; bu türden görevler söz konusu oldukta, her yurttaşın ulus tarafından krala önerilebilmesini ve kral tarafından, yaş ve yeterlilikten başkaca bir şeye bakılmaksızın ve ayrıcalık gözetilmeden atanabilmesini talep etmektedirler. Soylulardan çoğu, orta sınıfın askerî rütbelerde de dışlanmaması gerektiğini ve vatana liyakatini ispatlamış her askerin, en önemli yerlere kadar yükselmeye hakkı olduğunu düşünmektedir. Bazı defterlerde, "Soylular sınıfı askerî hizmetlere girişi orta sınıfa yasaklayan hiçbir yasayı onaylamamaktadır" denilir; ancak, soylular, daha önce alt rütbelerden geçmeksizin bir alaya doğrudan subay olarak katılma hakkının bir tek kendilerine tanınmasını isterler. Bunun dışında, hemen hemen bütün defterlerde, ordudaki rütbelerin dağılımında herkes için uygulanabilir olan belli kurallar getirilmesi, bu rütbelerin tümüyle ihsâna bırakılmaması ve yüksek subaylarınkiler dışındaki rütbelerde terfilerin kıdeme bağlı olması talep edilir.

Kilise hizmetlerine ilişkin görevlere gelince, soylular, kilise topraklarının [bénéfices] dağıtımında seçim usulünün getirilmesini, ya da en azından bu toprakların paylaştırılması konusunda kralı aydınlatacak bir kurul oluşturmasını istemektedirler.

Nihayet, ödeneklerin bundan böyle daha bir özenle dağıtılması gerektiğini, bazı ailelerde azaltılmalarının daha uygun olduğunu ve de hiçbir yurttaşın birden fazla ödenek ve aynı anda birden çok görev için maaş alamayacağını; görevin vârislere intikali usulünün kaldırılmasını dile getirmektedirler.

Kilise ve rahipler. Kendi hakları ve kendi tikel kurumlarışı değil de Kilise'nin ayrıcalık ve örgütlenmesi söz konusu oldukta, soylu sınıf konuya artık o kadar yakından bakmaz; burada bütün dikkati aşırılıklarda yoğunlaşır.

Rahiplerin hiçbir şekilde vergi ayrıcalıkları olmaması ve bunların borçlarını ulusun sırtına yüklemeksizin ödemeleri talep edilmektedir; rahiplik kurumları da derinlemesine ve yeni baştan biçimlendirilmelidir. Defterlerden çoğunda, bu kurumların kuruluş amaçlarından saptıkları öne sürülmektedir.

Yargı çevrelerinden çoğu Kilise vergisinin [dîme] tarıma daha az zarar verecek bir ölçüde belirlenmesinden yanadır; hattâ bir kısmı, bu verginin kaldırılmasını istemektedir. Bir defterde, "Kilise vergilerinin en büyük kısmı, halka manevi yönden yardımcı olmakla en az ilgilenen papazlar tarafından toplanmaktadır" denir. İkinci sınıfın [soylular] birincisiyle [ruhban] ilgili eleştirilerinde sözünü esirgemediği görülmektedir. Kilise'nin kendisi için de daha saygılı davranmaz. Yargı çevrelerinden bir çokları, États généraux'nun kimi dinsel tarikatları lağvetme ve gelirlerini de başka amaçlarla kullanma hakkını açıkça tanırlar. On yedi yargı çevresi, États généraux'nun konuyu çözmek için yetkili olduğunu açıklamaktadır. Birçokları, fazla sayıdaki bayram günlerinin tarıma zarar verdiğini ve sarhoşluğa ortam hazırladığını söylemektedirler; bundan dolayı bu bayramlardan birçoğu iptal edilmeli ve pazar günüyle birleştirilmelidir.

Siyasal haklar. Siyasal haklara gelince, defterlerde, bütün Fransızların kâh doğrudan kâh dolaylı olarak yönetime katılma hakkı, yani seçme ve seçilme hakkı olduğu kabul edilir, ama toplumsal orunlardaki aşamalı-düzen korunmak kaydıyla; böylelikle hiç kimse kendi sınıfı dışında seçemeyecek ve seçilemeyecektir. Bu ilke konduktan sonra, temsil sistemi, ulusun bütün sınıflarına ülke yönetiminde ciddi bir pay sahibi olabilme imkânını sağlayacak biçimde kurulmalıdır.

États généraux'da nasıl oy kullanılacağı konusundaysa görüşler değişiktir: çoğunluk, her sınıf için ayrı bir oylama istemektedir; bazıları, vergi yasalarının oylanmasının bu kurala istisna oluşturması gerektiğini düşünmektedirler; nihayet daha başkaları da istisnanın kural olmasını talep etmektedirler. Bu görüşte olanlar, "Oylar, sınıflara göre değil oy veren insanlara göre sayılmalıdır, zi-

ra bu, tek akılcı yöntem olduğu gibi, bütün dertlerimizin yegâne kaynağı olan sınıf bencilliğini uzaklaştırıp yok edebilecek, insanları birbirine yaklaştırabilecek ve onları, yurtseverliğin ve yüce erdemlerin, bilimlerin ışığında güçlendirilecekleri bir meclisten ulusun beklemeye hakkı olan sonuca ulaştırabilecek tek yöntemdir" derler. Bununla birlikte, fazlasıyla ani bir şekilde ortaya atılan bu yenilik, o günün zihinsel ikliminde tehlikeli olabileceğinden, birçokları bunun ihtiyatla benimsenmesinin zorunlu olduğunu ve parmak hesabıyla oylamanın daha sonraki États généraux'ya ertelenmesinin daha akılcı olup olmayacağına meclisin karar vermesi gerektiğini düşünürler. Her türlü şıkta, soylular, her bir Fransızın hakkı olan saygınlığı bütün sınıfların koruyabilmesini talep etmektedirler; bundan dolayı da, eski rejimde orta sınıfın tâbi olduğu alçaltıcı biçimsellikler, örneğin diz çökmek, kaldırılmalıdır; defterlerden biri, bunu, "bir insanın bir başka insanın önünde dize gelmesi, insanlık onurunu yaraladığından ve doğal olarak birbirinin eşiti olan varlıklar arasında temel haklarıyla bağdaşmayan bir aşağı konumu gösterdiğinden" diyerek gerekçelendirir.

Yönetim biçiminde getirilecek sisteme ve anayasanın ilkelerine dair. Yönetimin biçimine gelince; soylular sınıfı monarşik yapılanmanın korunmasını, yasama, yargı ve yürütme erklerinin kralın kişiliğinde kalmasını, ama aynı zamanda da, erklerini kulanmada ulusun sahip olduğu hakları güvenceye alacak temel yasaların getirilmesini talep etmektedir.

Bunun sonucu olarak, bütün defterlerde, ulusun, meclisin bağımsızlığını sağlamak üzere yeterince çok sayıda üyeden oluşan États généraux halinde toplanma hakkına sahip olduğu ilan edilmektedir. Bu meclisin bundan böyle, belirli dönemlerde ve aynı şekilde tahta her yeni hükümdarın gelişinde, davet mektubuna gerek olmaksızın toplanması istenmektedir. Hattâ yargı çevrelerinden birçoğu, bu meclisin sürekli olmasının temenni edildiğini açıklamaktadırlar. Eğer États généraux'nun toplantıya çağırılması kral tarafından bildirilmiş olan sürede gerçekleşmeyecek olursa, vergi ödemeyi reddetme hakkına sahip olunacaktır. Birkaç yargı çevresi de, meclis toplantılarını birbirinden ayıran arada, krallığın idaresini denetlemekle görevli bir geçici komisyon kurulmasını istemektedir; ancak, genel olarak defterlerde böyle bir komisyonun anayasal düzene tümüyle aykırı olacağı açıklanarak

kurulmasına kesinlikle karşı çıkılmaktadır. Gösterdikleri gerekçe gariptir: hükümetin karşısında kalacak bu kadar küçük bir meclisin sonunda onun tahriklerine kapılmasından endişe etmektedirler.

Soylu sınıf, bakanların meclisi dağıtma hakkına sahip olmamalarını ve bir takım komplolar marifetiyle meclisin düzenini bozduklarında yargı tarafından cezalandırılmalarını; her ne konuda olursa olsun hükümete bağımlı durumda olan hiç kimsenin milletvekili seçilememesini; milletvekillerinin kişi dokunulmazlığına sahip bulunmalarını ve de, defterlerde söylendiğine göre, ortaya attıkları görüşler nedeniyle kovuşturmaya uğratılamamalarını; nihayet, meclis oturumlarının halka açık olmasını ve ulusu oradaki görüşmelere daha fazla katabilmek için bunların basılarak dağıtılmalarını istemektedir.

Soylular, Devletin yönetimini düzenleyen kuralların ülke topraklarının çeşitli kısımlarındaki idarelere de uygulanmasını; bunun sonucu olarak taşranın her vilayetinde, her kazasında, her kilise-çevresinde belli bir süre için ve özgürce seçilmiş üyelerden kurulu meclisler oluşturulmasını oybirliğiyle talep etmektedirler.

Defterlerden çoğunda, krallık denetçiliği ve genel tahsildarlık gibi görevlerin kaldırılması düşüncesi vardır; hepsi de, bundan böyle vergi oranlarını belirlemek ve taşranın tikel çıkarlarını gözetmekle yalnızca taşra meclislerinin görevlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Bundan sonra artık yalnızca taşra sınıf meclislerine bağlı olacak ilçe ve kilise-çevresi meclisleri için de böyle olacağını düşünmektedirler.

Erkler ayrımı. Yasama erki. Meclis halinde toplanmış ulus ile kral arasındaki erkler ayrımına gelince, soylular, États généraux ve kral tarafından benimsenmedikçe ve uygulayıcı kurulların resmî kayıtlarına geçirilmedikçe hiçbir yasanın yaptırım gücüne sahip olamamasını; vergi kotalarını belirleme ve koyma işinin yalnızca États généraux'ya ait olmasını; belirlenecek vergilerin meclislerin yalnızca iki toplantı dönemi arasında geçecek zamanla sınırlı tutulmasını; États généraux'nun onayı olmaksızın salınmış ve toplanmış olanlarının yasadışı ilan edilerek böylesi vergileri koyan ve toplayan bakanlar ile tahsildarların, vurguncu olarak kovuşturulmalarını talep etmektedirler;

Aynı şekilde, États généraux'nun rızası olmaksızın hiçbir borçlanmaya onay verilmemelidir; yalnızca meclisler tarafından

saptanmış ve hükümetin, en kısa sürede États généraux'yu toplantıya çağırma koşuluyla, savaş ya da büyük felâket durumlarında kullanacağı bir kredi açılmalıdır;

Bütün ulusal kasalar meclislerin gözetimi altında bulunmalıdır; bütün yerleşim birimlerinin harcamaları meclislerce belirlenmeli ve oylanarak kabul edilmiş olan tutarların aşılmaması için en güvenilir önlemler alınmalıdır.

Defterlerden çoğunda, dolaylı haklar diye bilinen ve Kral Topraklarının Tekeli adlandırması altında toplanan bir takım bunaltıcı vergilerin kaldırılması konusunun araştırılması istenmektedir; defterlerden birinde şöyle denmektedir: "Tekel adlandırması bile tek başına ulusu yaralamaya yetmektedir, zira yurttaşların mülkiyetinin gerçek bir parçası olan nesneleri krala aitmişler gibi tanımlamaktadır"; dolayısıyla devredilmeyecek bütün topraklar taşra meclislerinin idaresine verilmeli ve ulusun üç sınıfının ortak onayı olmaksızın hiçbir karar alınmamalı, hiçbir tasarrufta bulunulmamalıdır.

Soylular sınıfının apaçık belli olan düşüncesi, gerek borçlanmaların ve vergilerin düzenlenmesinde, gerek bu vergilerin tahsilatında, bütün mâli idareyi meclisler aracılığıyla ulusa bırakmaktır.

Yargı erki. Aynı şekilde, yargısal örgütlenmede de, yargıçların gücünü, en azından büyük bir kısmıyla, meclis halinde toplanmış ulusa bağlı kılma eğilimindedir. Defterlerden birçoğunda şunlar ilan edilmektedir:

"Yargıçlar, görevlerinden dolayı ulusun meclisine karşı sorumlu olacaklardır"; ancak États généraux'nun onayı ile görevden alınacaklardır; hangi gerekçeyle olursa olsun hiçbir mahkemenin, bu meclisin onayı olmaksızın, görevini ifa etmesi engellenemez; görevlerini kötüye kullanmaları halinde, temyiz mahkemesi ve parlamentolar, États généraux tarafından yargılanacaklardır. Defterlerin çoğunda, yargıçların kral tarafından halkın göstereceği adaylar arasından atanmaları gerektiği belirtilmektedir.

Yürütme erki. Yürütme erkine gelince, bu tümüyle krala bırakılmıştır; ancak, bir takım aşırılıkları önlemek üzere gerekli sınırlar da getirilmektedir.

Böylece, idareye ilişkin olarak, defterlerde çeşitli yerleşim bölgelerinin hesap durumlarının basılıp yayınlanmak suretiyle kamuya maledilmeleri ve bakanların halkın meclisine karşı sorumlu

olmaları; aynı şekilde, askerî birliklerin savaşa gönderilmelerinden önce, kralın, amaçlarını açık ve net bir şekilde États généraux'ya bildirmesi talep edilmektedir. Ülke içindeyse, bu birlikler ancak États généraux'nun önerisiyle yurttaşlara karşı kullanılabileceklerdir. Birliklerin sayısı sınırlı olacak ve olağan zamanlarda, yalnızca üçte ikisi yedekte kalacaktır. Hükümetin kendi imkânlarıyla tuttuğu yabancı birliklere gelince, bunlar krallığın merkezinden uzaklaştırılıp sınırlara gönderileceklerdir.

Soylu sınıfın defterlerini okurken en çarpıcı gelen, ancak hiçbir alıntının yansıtabilemeyeceği şey, bu soyluların yaşadıkları zamanla ne kadar uyum içinde olduklarıdır: zamanın zihniyetini sahiplenmişlerdir; olağan bir şekilde, zamanın dilini kullanmaktadırlar. *İnsanın devredilemez haklarından, toplumsal bağıta içkin ilkelerden* söz etmektedirler. Birey söz konusu oldukta, genellikle onun haklarıyla, toplum söz konusu olduktaysa, toplumun görevleriyle ilgilenmektedirler. Siyasetin ilkeleri, onlara, *ahlâkın ilkeleri kadar mutlak ve her ikisinin de ortak temeli akılmış* gibi görünmektedir. Köleliğin kalıntılarını mı ortadan kaldırmak istemektedirler? *İnsan türündeki yozlaşmayı en son izlerine kadar silmektir söz konusu olan.* Bazen XVI. Louis'ye *yurttaş kral* demekte ve bir çok yerde, sonradan onca sıklıkla kendilerine de yüklenecek olan, *ultısa karşı* işlenmiş suçtan söz etmektedirler. Onların gözünde de ve bütün ötekiler için de geçerli olduğu üzere, halkın eğitimi, bütün beklentilerin yanıtı olacaktır ve bu işi Devletin yönlendirmesi gerekmektedir. Defterlerden birinde, *États généraux bir takım değişiklikler aracılığıyla çocukların eğitimine ulusal bir kimlik esinlendirmeye gayret edecektir*, denir. Tıpkı bütün öteki çağdaşları gibi, yasaların tekdüzeliği konusunda canlı ve sürekli bir eğilim içindedirler, bununla birlikte sınıfların varlığına ilişkin alan bunun dışındadır. En az orta sınıf kadar, idarede tekdüzelik, ölçülerde tekdüzelik, vb. isterler; her türlü reformu ortaya atarlar ve bu reformların köktenci olması gerektiğini düşünürler. Onlara göre, istisnasız bütün vergiler kaldırılmak ya da değiştirilmek gerekir; bütün adalet sistemi değişmelidir, yalnızca daha mükemmel hale getirilmesi gereken senyörgil adalet ise bunun dışındadır. Bütün öteki Fransızlar için olduğu gibi onlar için de Fransa bir deneyim alanı, siyasette bir tür modern çiftliktir, bir tek kendi tikel ayrıcalıklarının geliştiği küçük bir bölge dışında, burada her şey tersine çevrilmeli, her şey denenmelidir; yine de hak-

larını yememek için o küçük alanın bile onlar tarafından esirgenmediğini söylemek gerekir. Tek sözcükle söylemek gerekirse, defterleri okunduğunda, bu soyluların Devrim'i gerçekleştirmek üzere orta sınıf mensubu olmaktan başkaca bir eksiklikleri bulunmadığı yargısına varmak mümkündür.

Sayfa 189, satır 28.

XVIII. yüzyıl felsefesinin belirgin vasfının, insan aklına bir tür tapınma, yasaları, kurumları ve örfleri dilediğince dönüştürecek sınırsız gücüne hesapsız bir güven olduğu söylenmiştir. Bir konuda iyi anlaşmak gerekir: doğrusunu söylemek gerekirse, bu filozoflardan bazıları insan aklından çok kendi akıllarına tapıyorlardı. Halkın bilgeliğine asla bunlar kadar az güven gösteren olmamıştır. Halk kitlelerini de en az yüce Tanrı'yı hor gördükleri kadar hor gören bir çoğunu sayabilirim. Tanrı'ya karşı bir rakibin gururunu, kitlelere karşı da başarıya ulaşmış kişinin gururunu ortaya koyuyorlardı. Çoğunluğun istencine sahiden ve saygı duyarak boyun eğmek, onlara Tanrı'nın buyruklarına boyun eğmek kadar yabancıydı. O zamandan beriye, hemen hemen bütün devrimciler bu çifte karakteri taşımışlardır. Bu, İngiliz ve Amerikalıların, yurttaşlarının çoğunluğunun duygu ve düşüncelerine gösterdikleri saygının çok uzağında olan bir şeydir. Onlarda, akıl, kendi kendinde gururlu ve güvenlidir, ama asla küstah değildir; dolayısıyla özgürlüğe ulaştırdı, bizim aklımızsa yeni kölelik biçimleri icat etmekten başkaca bir şey yapmadı.

Sayfa 202, satır 37.

Büyük Friedrich anılarında şöyle yazmıştı: "Fontenelle'ler, Voltaire'ler, Hobbes'lar, Collins'ler, Shaftesbury'ler, Bolingbroke'lar, bütün bu büyük adamlar dine öldürücü bir darbe indirdiler. İnsanlar, ahmakcasına tapınmış oldukları şeyi incelemeye başladılar; akıl bâtıl inancı silip süpürdü; inanılmış olan masallardan tiksinti duyulur oldu. Yaradancılığın [déisme] bir sürü izleyicisi ortaya çıktı. Epikurosçuluk, çoktanrıcıların putatapan ibadetleri için

nasıl uğursuzluk getirmişse, yaradancılık da günümüzde, atalarımızın benimsemiş oldukları Musacı görüler için daha az uğursuzluk getirmedi. İngiltere'de hüküm süren düşünce özgürlüğü felsefenin gelişimine pek çok katkıda bulunmuştu."

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi, Büyük Friedrich bu satırları yazdığı sırada, yani XVIII. yüzyılın ortasında, o dönemdeki İngiltere'yi hâlâ dinsiz doktrinlerin yuvası gibi düşünüyordu. Bundan da çarpıcı olan bir şey daha var: insanları ve devleti yönetme sanatına en yatkın egemenlerden birinin, dinlerin siyasal yararları olabileceğini düşünür görünmemesi; demek ki, hocalarının kafalarındaki hatalar, kendi kafasının niteliklerini bu ölçüde yozlaştırmıştı.

Sayfa 225, satır 9.

Fransa'da XVIII. yüzyılın sonlarında kendini gösteren bu gelişmeci zihniyet, aynı dönemde Almanya'nın bütününde de ortaya çıkıyor ve kurumları değiştirme arzusu her yerde aynı şekilde ona eşlik ediyordu. Bakınız bir Alman tarihçisi, o sıralarda ülkesinde olup bitenlere ilişkin nasıl bir tablo çiziyor:

"XVIII. yüzyılın ikinci yarısında" diyor, "zamanımızın yeni zihniyeti, aşama aşama kilise topraklarının bile içine sızıyor. Buralarda reformlara başlanıyor. Sanayi ve hoşgörü buralara her yerden giriyor; büyük devletleri hanidir sarmış olan aydın saltıkçılık burada bile kendini gösterdi. Söylemek gerekir ki, XVIII. yüzyılın hiçbir döneminde, bu kilise toprakları üstünde, Fransız Devrimi'ni önceleyen son on yıllar boyunca görülenler kadar dikkate ve takdire değer hükümdarlara rastlanmamıştı."

Burada çizilen resmin, iyileştirme ve gelişim hareketi aynı dönemde başlayan ve yönetmeye en lâyık insanları Devrim'in her şeyi silip süpüreceği sırada ortaya çıkan Fransa'yı gösteren tabloya ne kadar benzediğine dikkat edilmelidir.

Almanya'nın bütün bu bölgesinin, Fransa'nın uygarlık ve siyaset devinimi içine ne kadar görünür bir şekilde sürüklenmiş olduğunu da kabul etmek gerekir.

Sayfa 226, satır 12. *İngiliz adlî yasaları, kurumların pek çok ikincil sakıncalar taşıyabileceklerini ve bu sakıncaların, o kurumlar yerleştirilirken öngörülmüş olan temel hedefe erişilmesini engellemediğini nasıl kanıtlamaktadırlar.*

Genel ilkeler ve kurumları ayakta tutan zihniyetin kendisi verimliyse, o kurumlarının ikincil kısımlarında karşılaşılan eksikliğe rağmen ulusların gelişmelerini sürdürmelerindeki yetileri, bu olgu, Blackstone'un bize gösterdiği gibi, geçtiğimiz yüzyılda İngilizlerde adaletin yapılanışı incelendiği zamanki kadar iyi bir şekilde asla görülemez.

Burada önce, hemen dikkat çeken iki büyük farklılık görülmektedir.

I. Yasaların farklılığı;

II. Bu yasaları uygulayan mahkemelerin farklılığı.

I. *Yasaların farklılığı.* 1. Yasalar asıl İngiltere, İskoçya, İrlanda ile Man adası, Normandiya adaları, vb. gibi Büyük Biritanya'nın Avrupa'daki çeşitli toprakları ve nihayet koloniler için farklı farklıdır.

2. Asıl İngiltere'de dört tür yasa görülmektedir: usûl hukuku, statüler, Roma hukuku, doğal hukuk. Usûl hukuku kendi içinde, bütün krallıkta kabul gören genel usûller; bazı senyörlüklere, bazı kentlere ve kimi zaman da tacirlere özgü olanlar gibi, yalnızca bazı sınıflara özel olan usûller şeklinde ayrılmıştır. Bu usûller kimi zaman, tıpkı örneğin, İngiliz yasalarının genel eğilimine karşıt olarak bütün çocuklar arasında eşit paylaşımı öngören *(gavelkind)* ve bundan daha tuhafı, en küçük çocuğa önce-doğmuşluk hakkı veren usûllerde görüldüğü gibi, birbirlerinden çok farklıdırlar.

II. *Mahkemelerin farklılığı.* Blackstone yasaları adı verilen yasalar, farklı mahkemelerin müthiş bir çeşitliliğini kurumlaştırmıştır; bu konuda bir yargıya varabilmek için, çok özet halindeki şu çözümleme yeterlidir:

1. Sanırım hepsi de sonuçta lordlar mahkemesine ulaşmak zorunda olsa bile, her zaman İngiltere'deki yüksek mahkemelere bağlı olmayan, İskoçya ya da İrlanda mahkemeleri gibi, asıl İngiltere'nin dışında kurulmuş olan mahkemelere rastlanmaktadır.

2. Asıl İngiltere'ye gelince, eğer Blackstone sınıflamaları arasından unuttuğum bir şey yoksa, bunları şöylece saymak

mümkündür:

1. Genel yasaya *(common law)* göre kurulmuş ve aslında dört tanesi esasen yürürlüğünü kaybetmiş olan, on bir tür mahkeme;

2. Yargı alanı bütün ülkeye yaygın, ama ancak bazı konularda uygulanan üç tür mahkeme;

3. Özel bir nitelik taşıyan üç tür mahkeme. Bunlardan biri, parlamentonun aldığı çeşitli kararlarla kurulmuş, ya da geleneğe bağlı olarak gerek Londra'da, gerek taşradaki kent ve kasabalarda varolan yerel mahkemelerden oluşmaktadır. Bunlar o kadar çok ve hem kuruluşları hem de kuralları itibariyle öylesine büyük bir çeşitlilik göstermektedirler ki, ayrıntılı bir serimlemeye girişmeyeceğim.

Böylece, eğer Blackstone'un metnine başvurulacak olursa, onun bu metni kaleme aldığı dönemde, yani XVIII. yüzyılın kinci yarısında, yalnızca asıl İngiltere'de yirmi dört tür mahkeme bulunuyordu ve bunların birçoğu da, her biri kendi tikel görünümü içindeki çok sayıda altbölüme ayrılıyordu. O zamandan beriye hemen hemen ortadan kalkmış görünen türler bir yana bırakılacak olursa, yine de on sekiz ya da yirmi tür mahkeme kalmaktadır.

Şimdi, bu yargı sistemi incelenecek olursa, her türden eksikliği içerdiği kolayca görülür.

Mahkemelerin çokluğuna rağmen, yargıya başvuranların yakınlarında konumlanan, önemsiz davaları yerinde ve az masrafla yargılamak üzere kurulmuş, küçük ilk merci mahkemeleri çoğu zaman yoktur, bu da adaleti karmaşık ve pahalı hale getirmektedir. Aynı davalar birçok mahkemenin yetki alanı içindedirler, bu ise duruşmalarının başlangıcında zararlı belirsizliklere yol açmaktadır. İstinaf mahkemelerinin neredeyse tamamı, bazı durumlarda asliye mahkemeleri gibi, kimi zaman *genel hukuk mahkemesi*, kimi zaman da *doğal hukuk mahkemesi* gibi yargılamaktadır. İstinaf mahkemeleri çok çeşitlidirler. Tek odak noktası lordlar kamarasıdır. İdarî anlaşmazlık olağan anlaşmazlıktan hiçbir şekilde ayrı tutulmamıştır, bu da bizim hukukçularımızdan çoğunun gözüne büyük bir çarpıklık olarak görünecektir. Nihayet bütün bu mahkemeler, kararlarını dört farklı yasallık içinde gerekçelendirmektedirler ki, bunlardan ancak biri teamüle dayanmaktadır, ötekinin, doğal hukuktan derlenmiş olanının ise dayandığı kesin bir şey yoktur, zira hedefi, çoğu zaman âdetlere ve statülere karşı çıkmak ve yargıcın kişisel kararıyla statünün ya da âdetin, eskimiş ya da fazlasıyla katı olan yanlarını

düzeltmektir.

İşte kusurlar bunlardır ve eğer İngiliz adaletinin bu hantal ve eskimiş makinesi ile bizim adalet sistemimizin modern fabrikası, bizimkinde görülen basitlik, tutarlılık ve uyum ile İngilizlerinkinde göze çarpan karmaşıklık ve tutarsızlık kıyaslanacak olursa, İngilizlerin kusurları daha da büyük görünecektir. Bununla birlikte, Blackstone'un zamanından beri, yeryüzünde adaletin yüce ereğine İngiltere'deki kadar eksiksiz bir şekilde ulaşılmış olan, yani her insanın, toplum içindeki durumu ne olursa olsun ve ister bir gerçek kişiden isterse hükümdardan şikayetçi bulunsun, sesini duyurabileceğinden oradaki kadar emin olduğu ve malının da, özgürlüğünün de, yaşamının da en mükemmel güvencelerini ülkesinin bütün mahkemelerinde bulabildiği, başkaca ülke yoktur.

Bu, İngiliz adalet sistemindeki kusurların, benim burada adaletin yüce ereği diye adlandırdığım şeye hizmet ettiği anlamına gelmiyor; yalnızca, bütün adlî düzenlemelerde, o ereğe ancak bir ölçüde zarar verebilen ikincil kusurların bulunduğunu ve daha başka başat kusurların, birçok ikincil mükemmelliklere bağlı olmakla beraber, yalnız o ereğe zarar vermekle kalmayıp aynı zamanda da onu yok ettiklerini kanıtlıyor. Birinciler en kolaylıkla farkedilenleridir; sıradan kafaların ilk önce dikkatini çekenler de genellikle bunlardır. Deyimin söylediği gibi, insanın gözüne batarlar. Ötekiler çoğu kez daha gizlidirler ve bunları keşfeden ya da haber verenler de, her zaman için tüzeciler ya da meslekten olan başka kişiler değillerdir.

Şuna da dikkat ediniz ki, aynı nitelikler, yaşanan zamana ve toplumun siyasal örgütlenişine göre ikincil ya da başat olabilirler. Aristokrasi dönemlerinde, eşitsizlik dönemlerinde, bazı bireylere özgü bir ayrıcalığı adalet önünde hafifletmeye, yargı karşısındaki güçsüze güçlüye karşı güvenceler sağlamaya, iki kul arasındaki bir tartışma söz konusu oldukta doğallıkla tarafsız kalan Devletin tavrına üstün gelmeye yönelik her şey, başat nitelik haline gelmekte, ama toplumsal durum ve siyasal yapılanma demokrasiye döndüğü ölçüde, öneminden kaybetmektedir.

İngiliz adalet sistemi bu ilkeler ışığında incelenecek olursa, komşularımızın ülkesinde adaleti karanlık, karmaşık, ağır, pahalı ve kullanışsız kılabilecek bütün kusurlar yerli yerinde bırakılırken, güçlünün zayıf olan, Devletinse gerçek kişiler aleyhine asla kollan-

mamaları için sonsuz sayıda önlemin alınmış olduğu farkedilir; bu yasallığın ayrıntılarına daha çok girildikçe, her bir yurttaşa kendisini savunmak üzere her türlü silahın sağlandığı ve burada her şeyin, yargıçların tarafgirliğine, aslındaysa satılabilirliğine karşı, herkese mümkün olan en fazla güvenceyi sunacak bir tarzda düzenlendiği görülür, o satılabilirlik ki, mahkemelerin resmî gücün hizmetine girmelerinden kaynaklanmakta ve en sıradanı, özellikle de en tehlikelisi, demokrasinin geçerli olduğu dönemlerde ortaya çıkmaktadır.

Bütün bu açılardan bakıldıkta, hâlâ karşılaşılan çok sayıdaki ikincil kusurlarına rağmen, İngiliz adalet sistemi bana bizimkinden üstün görünüyor; bizim sistemimizin onlardaki hastalıkların hiçbirini taşımadığı doğrudur, ama onların sisteminde karşımıza çıkan başat nitelikleri de aynı ölçüde sunamamaktadır; tek tek kişiler arasındaki çatışmalarda her yurttaşa sağladığı güvenceler bakımından mükemmel olan bu sistem, bizimki gibi demokratik bir toplumda, her zaman güçlendirilmesi gereken yanıyla, yani bireyin Devlet karşısındaki güvenceleri yönünden, zayıflamaktadır.

Sayfa 247, satır 7.

Devrim bu gelişme süreci yüzünden gelmedi; ancak, Devrim'i gerçekleştirmesi gereken zihniyet, bu faal, tedirgin, zeki, yenilikçi ve tutkulu kafa, yeni toplumların o demokratik anlayışı, her şeyi canlandırmaya başlıyordu ve toplumu geçici olarak altüst etmezden önce, esasen onu harekete geçirmeye ve geliştirmeye yeterli oluyordu.

Alexis de Tocqueville □ Eski Rejim ve Devrim

"Fransızlar 1789'da sanki yazgılarını ikiye bölmek ve o güne kadar olmuş oldukları şeyi bundan sonra olmak istedikleri şeyden bir uçurumla ayırmak üzere, hiçbir halkın asla kalkışmamış olduğu en büyük gayreti gösterdiler. Bu tuhaf girişimde, eski rejimi yok eden Devrim'i yönetirken taşıdıkları duyguların, alışkanlıkların, hattâ fikirlerin pek çoğunu o rejimden devralıp korumuş ve yeni toplumu inşa ederken istemeden bu kalıntılardan yararlanmış olduklarına inanmışımdır."

Bundan yüz kırk yıl önce yazılmış bu kitabın güncelliği, yeniliği okuyucuyu şaşırtacaktır. Önemiyse, yanlış klişelerle bellediğimiz Fransız Devrimi'ne ilişkin "en gerçekçi senaryoyu" ortaya koyması değildir yalnızca...

Tocqueville, demokrasi dediğimiz siyasal rejimin, aslında ve öncelikle bir "toplum biçimi" olduğunu ve bu toplum biçiminin geçmişin "aristokrasi"sinden de günümüzün ve her dönemin "totalitarizm"lerinden de temelli bir kopuşla ayrıldığını ilk kez gösteren bir düşünürdür. Eski Rejim ve Devrim günümüz siyasetçileri için bir başucu kitabı olabilseydi, onlar bize demokrasi masalları anlatırlarken bu kadar fütursuzcasına dediğimdedikçilik peşinde koşabilirler miydi?

ISBN 975-8008-07-2

